

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση ● τεύχ. 52 'Ιούνιος - 'Ιούλιος 1982 ● δρχ. 100

Τά... άνηθρά οικονομικά του ΠΟΛΙΤΗ μās ύποχρέωσαν νά οργανώσουμε στις 24 Ίουνίου μιά γιορτή ελπίζοντας ότι θά μπορούσαμε νά παίρναμε μιάν ανάσα γιά τό καλοκαίρι. Ή γιορτή όπως μās βεβαίωσαν πολλοί φίλοι είχε επιτυχία, παρόλο τόν φοβερό καύσωνα εκείνων τών ημερών καί τίς οργανωτικές μās αδυναμίες. Σέ όσους ήρθαν στή γιορτή καί σέ όσους πρόσφεραν τόν κόπο τους (καί τη μαγειρική τους) τίς θερμότερες εύχαριστίες. Μπορούμε νά συνεχίσουμε· γιά τό φθινόπωρο βλέπουμε...

Έτσι σχολίασε ό Γιάννης Ίωάννου τήν κατάσταση του ΠΟΛΙΤΗ, συμβάλλοντας μέ τόν τρόπο του στήν επιτυχία τής γιορτής.

Γραφτείτε συνδρομητές

ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ

Ταχυδρομικές έπιταγές, έμβάσματα: Σπύρος Δελέγκας, περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 3239645.

Όνομα

Έπάγγελμα

Διεύθυνση

άποστέλλω μέ ταχυδρομική έπιταγή τό ποσό τών..... δρχ. γιά μιά..... συνδρομή στή Δ/ση του περιοδικού.

Έτήσια συνδρομή έσωτερικού (12 τεύχη)	1.000 δρχ.
Έξάμηνη συνδρομή έσωτερικού (6 τεύχη)500 δρχ.
Ευρώπης έτήσια (12 τεύχη)	1.200 δρχ.
Ευρώπης έξάμηνη (6 τεύχη)650 δρχ.
ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ: έτήσια (12 τεύχη)	1.500 δρχ.
έξάμηνη (6 τεύχη)800 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
 τεύχ. 52, 'Ιούνιος - 'Ιούλιος 1982
 Κέκροπος 2, 'Αθήνα 119, τηλ. 3239645

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, 'Αγγελος 'Ελεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
 Γιώργος Καρράς, Λεωνίδα Λουλούδη, 'Αριστείδης Μπαλτάς
 Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, 'Αννα Φραγκουδάκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νόρας Σκουτέρη - Διδασκάλου	'Εκτός τόπου και χρόνου
'Εφης 'Αθδελά	'Ερκος οδόντων
Μαρίνας Παπαγιαννάκη	'Υπάρχουν όρια
'Αγγελου 'Ελεφάντη ..	'Όλες οι έξουσίες πηγάζουν από τον 'Αρχηγό και άσκούνται υπέρ αυτού
Βενιαμίν Κοέν	Γράμμα από τό 'Ισραήλ
Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Παλαιστίνιοι, τό ιστορικό δράμα και δίλημμα
Πέτρου Πιζάνια	'Αντισημιτισμός έδώ και τώρα
Γιώργου Μητροφάνη	'Αντισημιτισμός έδώ και τώρα
Γιάζεκ Κουρόν	Γιά τήν πολωνική αντίσταση
Λεωνίδα Λουλούδη	'Ο κόσμος τής σιωπής
Μπάμπη Νούτσου	'Ιδεολογία και ρητορική στήν εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου για τά ΑΕΙ
Στέφανου Πεσματζόγλου	'Η αίνιγματική φύση μιās διπλής άσυνέχειας
Jean-Pierre Vernant	Γυναικείες μορφές του θανάτου στήν 'Αρχαία 'Ελλάδα
Νόρας Σκουτέρη - Διδασκάλου	Annales, Past and Present, Riview: τρία μαχητικά περιοδικά ιστοριογραφίας
Νικήτα Λιανέρη	Λογικοσημειολογική άνάλυση μιās μελέτης του Γιώργου Χουρμουζιάδη
ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ	

**Παρακαλούμε νά σημειώσετε τήν άλλαγή του τηλεφώνου μας
 ό νέος αριθμός
 3239645**

'Εκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, 'Αγία Παρασκευή • 'Ιδιοκτησία «Σ. Δελέγκας και Σία ΟΕ» • Διευθυντής
 'Αγγελος 'Ελεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκύνταρο ΕΠΕ, 'Υμηττού 219, τηλ. 751.63.33 • 'Αναπα-
 ραγωγή φίλμς Α. Καλέμης, Σόλωνος 116, τηλ. 362.43.26 • 'Εκτύπωση Χρονόπουλος, Βασ. Παύλου 26
 Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 • Διόρθωση δοκιμίων, Γιώργος Κοροπούλης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: εξαμήνη 500 δρχ., έτήσια 1000. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Ευρώπης: εξαμήνη
 650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): εξαμήνη 800 δρχ., έτήσια 1500 • Για 'Οργανισμούς, Τράπεζες,
 'Ανών. 'Εταιρείες: εξαμήνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 • **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ:** Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος
 2, 'Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονίκη και Β. 'Ελλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἐκτός τόπου καί χρόνου

Ἐδῶ ὅπου ἐπιθεβαιώνεται καθημερινά καί ἐπώδυνα ἡ ὑπεροχή τοῦ λόγου ἔναντι τῆς πράξης, τῆς ἠθικῆς ἔναντι τοῦ ἠθους, τοῦ τύπου ἔναντι τῆς οὐσίας, τῆς κοινῆς λογικῆς ἔναντι τῆς σκέψης, τοῦ μαζικοῦ ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ, τοῦ κράτους ἔναντι τοῦ πολίτη καί τώρα πού «τό καλό τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου» ἐπιβάλλει τοὺς ἄχρονους ρυθμούς τῆς ἀφαιρετικῆς του λογικῆς ἐπὶ τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου.

Ἐδῶ ὅπου βαλθήκαμε νά μεταβαίνουμε ἐπ' ἄοριστον ἀπὸ μιά ἐξαθλιωμένη φύση σ' ἓναν ἀνυπόστατο πολιτισμό

καί τώρα πού ἡ κουλτούρα ὑποκαθιστᾶ μέ ἀλαζονεία τὴν παιδεία, ἡ βαρβαρότητα ἀλώνει ὑπεροπτικά τίς προσωπικὲς σχέσεις καί ἡ προχειρότητα ἐπενδύεται τὴν τήβεννο τῆς παντογνωσίας ἀλυσοδέοντας τὴ γνώση, ἀναστέλλοντας τὴν κριτική, ἀκυρώνοντας τὸ διάλογο.

Ἐδῶ ὅπου ὁ λαϊκισμός μέ μαγικὲς ἐπωδοὺς ἐξισώνεται μέ σοσιαλισμὸ τρίτου βαθμοῦ καί τώρα πού οἱ πάντες καί τὰ πάντα ὀδηγοῦνται ἀπὸ πεζόδρομους ξεχειλισμένους μέ πούλμαν, γιωταχί καί μηχανάκια σέ γήπεδα κάθε εἶδους, καθὼς σέ ἐθνικὲς ποδοσφαιρικὲς τελετές τὰ πλήθη ἀλαλάζουν στίς κερκίδες «ἀδελφια, ζῆτε, ἐσεῖς μᾶς ὀδηγεῖτε».

Ἐδῶ, στό χῶρο τῆς Ἀλλαγῆς πού δέν μᾶς καθαγιάζει γιατί δέν συμμετέχουμε περιδεεῖς καί ἄλλοι σέ μυστικὲς τελετουργίες πού τὴν καθιερώνουν, καί τώρα, στὴν ἐποχὴ τῆς λογικῆς πού μᾶς ἀπορρίπτει γιατί ἀμφισβητοῦμε τὴν ἐξουσία τοῦ λόγου τῆς.

Ἐδῶ καί τώρα. Ἐδῶ, καθὼς ὁ λόγος φτωχαίνει, καί τώρα, καθὼς οἱ πράξεις ἐξωκεῖλλον. Στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1982. Ἐδῶ καί τώρα, ὅπου διάφοροι ἀλλοπαρμένοι μὴ ὑπακούοντες σέ τέρατα καί σημεῖα τῶν κα'ρῶν βάζουν τὸ κεφάλι τους στὸν πάγκο, στό ἔλεος κάθε ἐλλειπῶς διαφωτισθέντος ἐκτελεστή, ἐλπίζοντας στό ὕστερα, καθὼς τοὺς ἀγγίζει «ἡ πνοὴ πραγμάτων πού δέν εἶδαν ποτέ τους κι ὅμως τ' ἀγαποῦν πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλο στὴ ζωὴ».

Ἐδῶ, στό χῶρο τῆς ἀλλαγῆς πού τὴ θέλουμε, καί τώρα, στὴν ἐποχὴ μιᾶς λογικῆς πού μποροῦμε νά ἐλπίζουμε. Ἐδῶ καί τώρα ἐλπίζοντας στό ὕστερα. Ὡς τότε. Ἐκτός τόπου καί χρόνου γυρεῦουμε μέ πάθος «τό ὕφος μᾶς Ἑλλάδας» πού δέν θά πληγώνει τὴν ἀξιοπρέπειά μας. Αἰδῶς καί τώρα τουλάχιστον.

Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου

Καλοὶ τρόποι τουλάχιστον

Στὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη* δημοσιεύσαμε ἓνα κείμενο τοῦ κ. Ἀριστοτέλη Νικολαΐδη πού ὑπερασπιζόταν γλωσσικὲς ἀπόψεις τοῦ «Ἑλληνικοῦ Γλωσσικοῦ Ὁμίλου» καί γιὰ τίς ὁποῖες σέ παλαιότερο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ (ἀριθ. 49) εἶχε γράψει ἓνα κριτικὸ σημείωμα ἡ Ἄννα Φραγκουδάκη. Τό ἐν λόγω κείμενο τοῦ κ. Νικολαΐδη ἐκλείνει μέ μιά παράγραφο, πού ἐπαναλαμβάνουμε, στὴν ὁποία ἀπαντοῦν ἐδῶ ἡ Ἐφη Ἀβδελά καί ἡ Μαρίνα Παπαγιαννάκη.

Ἐγραφε, λοιπόν, ὁ κ. Νικολαΐδης:

«Ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἦταν διαπιστωμένο πὼς προβλήματα πού ἀφοροῦσαν τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα τὰ διαχειρίζονταν συχνότατα πρόσωπα μέ μειωμένη γλωσσικὴ ἀντίληψη καί αἴσθησι τῶν προβλημάτων: αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐφησυχάζοντες σέ τυποποιήσεις καί στίς «παιδικὲς ἀρρώστιες» ἐνός γλωσσικοῦ ἐξτρεμισμού τοῦ παρελθόντος. Μήπως ἔτσι ἐξηγεῖται καί ὁ τίτλος τῆς Ἄννας Φραγκουδάκη πού γραφικότητα στολίζει τὸ κείμενό της: "Σελδζοῦκοι ρο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

παλοφόροι παραδοκοῦν'; Θά πρόσθετα εὐχαρίστως ἕνα θαυμαστικό, ἂν δέν φοβόμουν δι τὴ θά μπορούσε νά τήν τρομοκρατήσῃ. Ἴσως ὁ φεμινιστικός τῆς μιλιταντισμός (γιὰ τόν ὁποῖο τῆς εὐχομαι τὸ καλύτερο) ἐξηγεῖ μερικῆς ἀταβιστικῆς γυναικειῆς ἀμφιθυμίης: ἐκεῖνο τὸ ροπαλοφόροι!»

Παραθέτουμε τώρα καί τίς ἀπαντήσεις τῆς Ἐφης Ἀβδελά καί τῆς Μαρίνας Παπαγιαννάκη.

Ἔρκος ὀδόντων

[...] Ἡ τακτική εἶναι γνωστή ὅσο καί παλιά. Κατατροπώνουμε τόν ἀντίπαλο ἐκτοξεύοντας ἐναντίον του βέλη πού στοχεύουν σέ ἐκτός θέματος «ἀδυναμίες» του: τὸ χρώμα τοῦ δέματός του, τὴ θρησκεία του, τὴ φυλή του, τὸ φύλο του. Ἡ τακτική ἔχει ἕνα ὄνομα ἀναγνωρίσιμο σ' ὀλόκληρο τόν κόσμο: *ρατσοισμός*. Ὁ κ. Νικολαΐδης θεωρεῖ ὅτι ἀποδεικνύει τὴν ὑπεροχή του ὡς ἐπιστήμονας καί ὡς ἄνδρας μέ δύο τρόπους: α) ἐφαρμόζοντας στήν Α. Φ. τὴν ἐρμηνευτική ἐνός χυδαίου ψυχαναλυτισμοῦ καί β) προτρέποντάς τὴν νά παρατήσῃ τὴν ἐπιστήμη – ἀνδρική δικαιοδοσία – καί νά περιοριστῆι στό φεμινισμό τῆς, γιὰ τόν ὁποῖο τῆς εὐχεται τὸ καλύτερο, ἐξυπονοώντας ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ὡς γυναίκα εἶναι τὸ μόνο πεδίο στό ὁποῖο μπορεῖ νά διαπρέψῃ.

Καμιά σημασία δέν ἔχει ἡ γνώμη τοῦ κ. Νικολαΐδη εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν Α. Φ. εἴτε γιὰ τὸ φεμινισμό. Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ὁ κύριος αὐτός *τολμᾷ* μέ ἡσυχὴ συνείδηση καί ἐκπληκτικὴ σιγουριά νά χρησιμοποιεῖ δημόσια παρόμοια ἐπιχειρήματα.

Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἀπλό: Τί χαρακτηρίζει τόν κ. Νικολαΐδη ὡς ἄτομο καί ὡς ἐπιστήμονα; Τὸ πάθος του γιὰ τὴ γλώσσα καί τὴ διάσωσή τῆς ἢ ἡ περιφρόνησή του γιὰ τίς γυναῖκες καί ὁ ρατσοισμός του; Καί πῶς εἶναι δυνατό νά συνεχίσει ὁ κύριος αὐτός νά ἀπολαμβάνει δημόσιας ἐκτίμησης καί σεβασμοῦ;

Τόσο ἀμβλυμένη εἶναι λοιπόν ἡ κοινωνικὴ συνείδηση τῶν πνευματικῶν μας ἀνθρώπων; Τόσο ἀνεξέλεγκτος ὁ μισογυνισμός τους ὥστε ἡ χυδαιότητα νά θεωρεῖται αὐτονόητο καί ἀναφαίρετο δικαίωμα; Τόσο δέν λειτουργεῖ ἡ στοιχειώδῃστερη κοινωνικὴ λογοκρισία ὥστε μπορεῖ ἀκόμα ὁ *πάσα ἕνας* νά μεταχειρίζεται παρόμοια ἐπιχειρήματα, χωρὶς νά φοβᾶται τὴν κατακραυγὴ καί τὴν τιμωρία; Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε μιά ἀνάγκη προβάλλει ἐπείγουσα: ἡ *αὐτοάμυνα* ὀργανωμένη καί ἀμείλικτη. Καί τότε θά δοῦμε ποίος φοβᾶται τὰ θαυμαστικά καί τὰ... λοιπὰ ρόπαλα.

Ἐφη Ἀβδελά

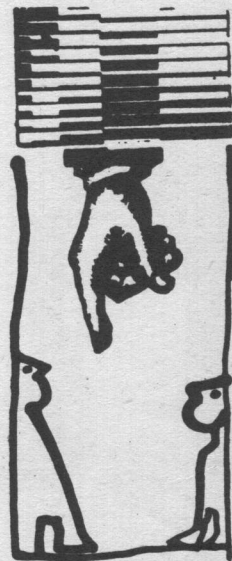
Ἐπάρχουν ὄρια

Ἐπάρχουν ὀρισμένα ὄρια τοῦ κοινωνικά ἐπιτρεπτοῦ πού ξεπερνᾷ αὐτός ὁ κύριος καί πού ἔπρεπε νά ἔχει ἤδη ἐπισημάνει ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ. Ὁ γυναικειὸς ἀταβισμός πού φέρνει στό μυαλό μας ρόπαλα, ὁ φεμινισμός πού ἐξηγεῖ τόν γυναικειὸ ἀταβισμό εἶναι φράσεις πού δέν μπορούν νά γράφονται, δίχως νά λειτουργεῖ ἕνα ὄριο ἀσφαλείας τῆς στοιχειώδους κοινωνικῆς ἠθικῆς. Τὸ ἐπιχείρημα: «μιλάει γιὰ ρόπαλα ἐπειδὴ εἶναι γυναίκα» δέν μπορεῖ νά δημοσιεύεται σάν τὴν ὁποιαδήποτε σωστή ἢ λάθος γνώμη τοῦ ὁποιοῦδήποτε πάνω σ' ἕνα θέμα.

Ὁ κύριος Νικολαΐδης κάνει στή φράση αὐτὴ τέσσερις χονδροειδέστατες γκάφες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ τέταρτη εἶναι ἀσυγχώρητη:

– Ὁ λογοτέχνης δέν ἀναγνωρίζει τὸ στίχο τοῦ Ἐλύτη στόν τίτλο τῆς Ἄνας Φραγκουδάκη.

– Ὁ ὑποψήφιος σωτήρας τῆς γλώσσας δέν ὑποψιάζεται ὅτι τὰ εἰσαγωγικά κάτι σημαίνουν, ἄρα, ἀφοῦ ὁ τίτλος τῆς Ἄνας Φραγκουδάκη εἶναι σέ εἰσαγωγικά, δέν πρέπει νά εἶναι δική τῆς φράση, ἀλλὰ κάτι ἄλλο.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

- 'Ο ψυχίατρος επιτρέπει στην επιστημονική του αξιοπρέπεια νά στηρίξει τή γνώμη του μέ τό επιχείρημα: ή άλλη γνώμη όφείλεται σέ «αταβιστικές άμφιθυμίες».

- 'Ο άντρας όμως πού τολμάει νά γράφει: *έχει άδικο επειδή είναι γυναίκα*, έπρεπέ νά συναντήσει, προτού ή φράση του πάει στό τυπογραφείο, τήν κοινωνική λογοκρισία, πού δέν άφορά τελικά τίς γυναίκες, άφορά τήν αξιοπρέπεια τών άναγνωστών και τά όρια τής δημόσιας άνεκτής χυδαιότητας.

'Αλήθεια, τί θά έλεγε ό κ. Νικολαΐδης, τώρα πού πληροφορήθηκε τήν πατρότητα του τίτλου «πού γραφικότητα στολίζει τό κείμενό της», νά μάς κάνει μιάν εύστοχη - όπως εκείνος ξέρει - ψυχαναλυτική διάγνωση τών κινήτρων και του 'Ελύτη για νά έχουμε έτοιμιά πληρέστερη εικόνα τής διεισδυτικής επιστημονικής ικανότητάς του;

Μαρίνα Παπαγιαννάκη

'Ολες οί έξουσίες πηγάζουν από τόν 'Αρχηγό καί άσκούνται ύπέρ αυτου

'Αναδόμηση ή άνασχηματισμός; 'Ιδού τό μέγα έρώτημα πού άπασχόλησε τούς πολιτικούς σχολιαστές, τά κόμματα, τήν κοινή γνώμη, τούς άναδομητέους και περισσότερο άπ' όλους τόν άναδομήσαντα και μή άναδομηθέντα. 'Αλλά γιατί αυτός ό πολιτικός νεολογισμός; 'Η κυβέρνηση ύποστήριξε ότι δέν πρόκειται για συνήθη άνασχηματισμό γιατί τά πρόσωπα, ή πολιτική και ό τρόπος άσκησης τής κυβερνητικής πράξης, σέ σχέση μέ τήν προηγούμενη κατάσταση, αλλάζουν τόσο πολύ ώστε, καθώς ειπε, έχουμε πλέον νά κάνουμε μέ μιά νέα κυβερνητική δομή. Και πραγματικά εκεί βρίσκεται τό πρόβλημα: άν και κατά πόσο έχουμε μιά νέα κυβερνητική δομή ή ή «άναδόμηση» είναι μιά νέα λέξη πού όνοματίζει παλαιά πράγματα. Και στή μιά και στήν άλλη περίπτωση τό ζήτημα είναι ένδιαφέρον.

Δομή: ό 'Αρχηγός και ό περίγυρός του

Κι άμέσως προκύπτει τό πρώτο έρώτημα. 'Αφού έχουμε άναδόμηση, πόσο δομικό στοιχείο τής κυβέρνησης είναι ή θέση του Α ή Β ύπουργού σ' αυτήν; Πόσο «δομικοί» είναι οί δυό ντουζίνες ύφυπουργοί πού πλαισιώνουν τή νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ; 'Αν βέβαια μέ τόν όρο δομή έννοούμε τό όποιοδήποτε σύνολο, τότε τά πάντα είναι δομικά, άκόμη και ή άλλαγή του ΠΑΣΟΚ. 'Εφόσον όμως πρέπει νά χρησιμοποιούμε τούς όρους μέ κάποια έννοιολογική αυστηρότητα, τά πράγματα εμφανίζονται τελείως διαφορετικά.

'Ας δεχθούμε ένα γενικά άποδεκτό όρισμό, σύμφωνα μέ τόν όποιο δομή είναι ένα σύνολο στοιχείων συναρθρωμένων κατά τέτοιο τρόπο πού, άν αφαιρεθεί ή άλλιωθει ένα άπ' αυτά, ή μεταξύ τους σχέση και τό σύνολο πού συναπαρτίζουν άποδομούνται και παύουν νά ύπάρχουν. 'Επομένως στοιχεία μιάς δομής είναι εκείνα πού τήν διαμορφώνουν και τήν συγκροτούν. 'Εξάλλου, άκόμη και στά πιό μονολιθικά καθεστώτα, πρέπει νά θεωρήσουμε τήν κάθε κυβέρνηση ως σχέση δυνάμεων κι επομένως τά πρόσωπα πού τήν συγκροτούν άρθρώνουν μιά δομή έξουσίας όπου ή δύναμη του καθενός πάει πολύ μακριά μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό άπ' όπου και έκπορεύεται.

Στήν περίπτωση του ΠΑΣΟΚ οί επιμέρους έξουσίες πού κατέχουν τά πρόσωπα τής κυβέρνησης πηγάζουν από τόν 'Αρχηγό, ό όποιος και τά χρίει στά διάφορα αξιώματα. Γι' αυτό, ως μή αυτόδύναμα, είναι άπεριόριστα ανακλητά,

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

χωρίς ή «δομή» έξουσίας, δηλαδή ό Άρχηγός-πρωθυπουργός, νά πολύσκοτιζέται. Τό φαινόμενο βέβαια δέν είναι καινούριο στά πασοκικά θέσµια. Η άρχηγική δομή και λειτουργία του ΠΑΣΟΚ σηµαίνει πρακτικά ότι μόνο ό Άρχηγός διαθέτει έξουσία, εποµένως μόνο αυτός αποφασίζει, διορίζει, ξεδιορίζει, ανακαλεί, μεταθίγει, αυτός μόνο είναι πολιτική δύναµη της έξουσίας - και, γιά τήν ώρα, µή άμφισβητούµενη από κανένα - µιά δύναµη πού, επειδή κάθε άλλο παρά μοιάζει νά άποδοµείται, άλλο τόσο δέν µπορεί νά άναδοµείται. Τό σχήµα, και µέ τήν περιλάλητη «άναδόµηση», παραµένει τό ίδιο: ό Άρχηγός και ό περίγυρός του. Άπλως τό κυβερνητικό σχήµα, ως περίγυρος του άρχηγού µέ έκτελεστικές άρµοδιότητες και λειτουργίες, συμπληρώνεται, έξωραίζεται, µπαλώνεται, άνασχηµατίζεται συνεχώς χωρίς νά άναδοµείται. Γι' αυτό ή είσοδος ή ή έξοδος του κ. Φωτήλα καθόλου δέν προσέβαλε τήν κυβερνητική δομή, όπως δέν τήν προσέβαλε ή είσοδος ή ή έξοδος του κ. Δρεττάκη, του κ. Λάζαρη, ούτε άλλάζει τό πράγμα µέ τή δημιουργία του έκτελείου Άρσένη. Οί έκτεταµένες «έξουσίες» και άρµοδιότητες του νέου ύπουργού Έθνικής Οίκονοµίας είναι έξισου δότες, και άρα άνακλητές, µ' εκείνες του τελευταίου ύφυπουργού ή προέδρου Διοικητικού Συµβουλίου κάποιου Δηµόσιου Όργανισµού. Αυτήν άλλωστε τή µονοκρατορία και παντοδυναµία του Άρχηγού-πρωθυπουργού έρχεται νά κατοχυρώσει και ό νέος νόµος µέ τά τρία ύπερόργανα κυβερνητικής πολιτικής πού θεσπίζει (ΚΥΣΕΑ, ΚΥΣΥΜ, Έπιτροπή τιµών και είσοδηµάτων). Άλλά τά τρία ύπερόργανα δέν είναι κάτι καινούριο: άπλως έπισηµοποιούν και νοµιµοποιούν µιά ύφιστάµενη κατάσταση πραγµάτων, άφου και πάλι τό σταθερό και κοινό σέ όλα στοιχείο είναι ό έξουσιαστικός ρόλος του πρωθυπουργού. Τά νέα έκτελετικά όργανα, στήν πραγματικότητα, έχουν ρόλο διαχειριστή-συντονιστή-έκτελεστή των πρωθυπουργικών αποφάσεων και έπιλογών. Ένα είδος νοµοθετηµένου Brain Trust πού συμπληρώνει τό άλλο, των πρωθυπουργικών συµβούλων. Ένα πρόσφατο παράδειγµα: τό «σοβαρό» (;) ΒΗΜΑ στις 14.7.82, άφου άνήγγειλε µέ έξάστηλο τίτλο ότι θά ύπάρξει «Σταδιακή έφαρµογή µέτρων γιά τίς τιμές», µέ τόν ύπότιτλο του ύπενθύµιζε ότι τά µέτρα «Θά έξαγγελθουν άφου τά έγκρίνει ό πρωθυπουργός.» Η πολιτική ευθύνη, τελικά, άνήκει µόνο στον Πρωθυπουργό. Η Δηµοκρατία µας άναβαπτίζεται, γίνεται πρωθυπουργική. Κι ωστόσο ό πρωθυπουργός της χώρας, συνεχίζοντας τό γνώριµό του παιχνίδι της αντιστροφής των έννοιών, στήν πρώτη συνεδρίαση του Έπουργικού Συµβουλίου διακήρυττε µέ περισσή αυτοπεποίθηση: «Χιλιάδες εργαζόµενοι, απ' όλες τίς παραγωγικές τάξεις και τήν Τοπική Αυτοδιοίκηση πήραν µέρος στήν κατάρτιση του πενταετούς προγράµµατος στήν έπαρχία».

Σέ παλιότερο άρθρο στον Πολίτη (τεύχ. 47-48, σελ. 46) σηµειώναµε ότι «άν τό ΠΑΣΟΚ, ως άρχηγικό πατερναλιστικό κίνηµα, ώσπου νά καταλάβει τήν έξουσία, έθροισκε στήν προσωπικότητα του άρχηγού τή συνδυαστική ύλη των έτερόκλητων στοιχείων πού τό συγκροτούσαν, τώρα ό άρχηγός-πρωθυπουργός άποτελεί πλέον θεσµό κρατικό». Η άρχηγική ύψη, όχι πλέον της συγκρότησης και της λειτουργίας του κόµµατος της έξουσίας, αλλά της ίδιας της κυβέρνησης από τίς 18 Όκτωβρίου και µετά έπιβεβαιώνεται σέ κάθε λεπτοµέρεια της κυβερνητικής πρακτικής και δάζει τή σφραγίδα της στή λειτουργία των θεµελωδών θεσµών, όπως τήν άντιλαµβάνεται τό ΠΑΣΟΚ. Έτσι, ενώ τό Σύνταγμα όρίζει ότι «τήν κυβέρνηση άποτελεί τό Έπουργικόν Συµβούλιον συγκείµενον εκ του Πρωθυπουργού και των Έπουργών...» (άρθρο 81) και ότι «ή Κυβέρνησις καθορίζει και κατευθύνει τήν γενικήν πολιτικήν της χώρας» (άρθρο 82) ή νέα έξουσία στήν πράξη έπληξε τό θεσµό του Έπουργικού Συµβουλίου ως λειτουργικό θεσµό του πολιτεύµατος. Στο έξής, και λόγω της µονοκρατορίας του Άρχηγού-πρωθυπουργού και λόγω του ύπερτονισµένου ρόλου των νέων όργάνων κυβερνητικής πολιτικής (πάλι ή παντοδυναµία του πρωθυπουργού), τό Έπουργικό Συµβούλιο, ουσιαστικά και τυπικά, ύποβαθµίζεται ως όργανο, νεκρώνεται και άποκτά διακοσµητικό χαρακτήρα, χαρακτηρα άπλως θεµιτοποίησης των κυβερνητικών έπιλογών πού σέ άλλα κέντρα λήψης αποφάσεων θά αποφασισθουν. Νά λοιπόν µιά νέα πραγματικότητα πού θά 'πρεπε νά γεµίζει άνησυχίες τους σύγχρονους πολίτες γιατί, µέσα από τή φθορά ξεπερασµέ-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

νων ίσως θεσμών, ορθώνονται άλλοι αυταρχικότεροι, συγκεντρωτικότεροι. περισσότερο ανεξέλεγκτοι και, σε τελευταία ανάλυση, ελάχιστα προσαρμοσμένοι στην εξαιρετικά περίπλοκη σημερινή πραγματικότητα που δεν μπορεί ν' άγκαλιάσει και νά δαμάσει ή σοφία του Ένός.

Οί έξωκοινοβουλευτικοί «τεχνοκράτες»

Στό ίδιο συμπέρασμα θά καταλήξει κανείς, αν δει την «αναδομημένη» κυβέρνηση κι από μίαν άλλη οπτική γωνία. Έχει επισημανθεί ότι ή νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ περιέχει τό μεγαλύτερο άριθμό έξωκοινοβουλευτικών Ύπουργών από οποιαδήποτε άλλη (κοινοβουλευτική) ελληνική κυβέρνηση. Μάλιστα ό τομέας εκείνος που ή ίδια θεωρεί ως τόν κρισιμότερο, ό οικονομικός, έχει άνατεθεί σχεδόν άποκλειστικά σε έξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες. Έτσι, αυτά τά άκρως πολιτικά άντικείμενα που είναι τά οικονομικά τής χώρας, θά τά διαχειρισθούν πρόσωπα που δεν έχουν κοινοβουλευτική κάλυψη, δεν είναι μέλη του Κοινοβουλίου, δεν άντλούν τήν πολιτική τους έγκυρότητα από τή λαϊκή έντολή, αλλά από τό χρίσμα του Άρχηγού-πρωθυπουργού. Είναι γνωστό άλλωστε ότι τό ΠΑΣΟΚ, κατά τή συζήτηση του Συντάγματος του '75, είχε προτείνει τροπολογία σύμφωνα με τήν όποία άπαγορευόταν ρητά ό διορισμός έξωκοινοβουλευτικών ύπουργών.

Η λύση τής πληθώρας των έξωκοινοβουλευτικών ύπουργών άποτελεί έμπρακτη όμολογία ότι τό ΠΑΣΟΚ δεν έχει ή δεν θέλησε νά έχει στήν κοινοβουλευτική του δύναμη στελέχη που τό ίδιο θεωρεί ως τά πλέον ικανά για τήν άνάλυση των σοβαρότατων έπιτελικών καθηκόντων. Δεν θέλησε δηλαδή τά πρόσωπα στά όποία τώρα έμπιστεύεται τήν τύχη τής οικονομίας τής χώρας, τά πρόσωπα με τήν έγκυρη έπιστημονική συγκρότηση και πλούσια έμπειρία, νά έχουν πολιτική δύναμη και κύρος, που όμως θά διέθεταν αν τούς άναδεικνυε, διά τής λαϊκής έτυμγορίας, βουλευτές. Γι' αυτό άλλωστε ισχύει και ό θεσμός του βουλευτή Έπικρατείας που παρέχει τή δυνατότητα στά κόμματα νά άναδεικνύουν βουλευτές προσωπικότητες του έπιστημονικού, καλλιτεχνικού και πνευματικού δυναμικού τής χώρας, που με τό αύξημένο πολιτικό κύρος του βουλευτή θά μετείχαν στή συνέχεια σε κυβερνητικά ή άλλα έργα χωρίς νά υποχρεώνονται νά ύποστούν τήν έξαθλιωτική πολλές φορές τριβή τής προεκλογικής έκστρατείας. Σήμερα οί ένλόγω έξωκοινοβουλευτικοί, μέσα στή «δομή» τής κυβέρνησης, δεν είναι τίποτα άλλο παρά ύπηρεσιακοί παράγοντες με αύξημένες άρμοδιότητες.

Άλλωστε, για νά μήν ύπάρχει καμιά άμφιβολία ότι οί έξωκοινοβουλευτικοί δεν έχουν πολιτικές άρμοδιότητες, ό ίδιος ό κ. Α. Παπανδρέου τούς έχει χαρακτηρίσει σε άνύποπτο χρόνο «τεχνοκράτες». Έδώ ή άμετροέπεια και ό αυταρχισμός παίζουν άσχημα παιχνίδια. Γιατί τεχνοκρατία είναι μιά ιδεολογία (σύγχρονη ιδεολογία του καπιταλισμού, βέβαια), που, άπ' ό,τι καταλαβαίνω, μάλλον δεν ταιριάζει με τίς σοσιαλιστικές άρετές. Και τεχνοκράτης δεν είναι εκείνος που διαθέτει ειδικές-έπιστημονικές γνώσεις κι άνάλογη πείρα σ' ένα τομέα - άλλωστε άπ' αυτή τήν άποψη ό όρος δεν λείει άπολύτως τίποτα -, αλλά ό φορέας μιās ιδεολογίας που άνάγει τά πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα σε τεχνικά και, άγνούμενος τή συγκρουσιακή και άντιφατική ύφή τής κοινωνίας, άντιμετωπίζει τά προβλήματα ως όργανωτικά, διαχειριστικά, με βάση τά ιδεολογήματα τής άποδοτικότητας, τής άποτελεσματικότητας, του μάνατζεμντ. Ό τεχνοκράτης σνομπάρει τήν πολιτική. Ό ίδιος, έπειδή «ξέρει», τοποθετείται μακριά από τά «πολιτικά πάθη» που δημιουργούν άνορθολογισμούς και δυσλειτουργικότητες. Είναι άντικειμενικός, ρεαλιστής, και άφήνει τήν πολιτική για άλλους, τούς ύψηλά ίσταμένους.

Μπορούμε νά θυμηθούμε τώρα ότι ό κ. Α. Παπανδρέου, σε συνέντευξη του στο ΒΗΜΑ που έκανε πάταγο (26.4.81), σε έρώτηση του δημοσιογράφου αν ή μελλοντική «κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ θά πρέπει νά έχει σαν κύριο γνώρισμα τήν τεχνοκρατική τής δομή», άπάντησε άπερίφραστα: «Άσφαλώς πρέπει νά

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

έχει και την τεχνοκρατική της δομή». Άλλα χαρακτηρίζοντας εξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες ως τεχνοκράτες - όρος που από την άλλη μεριά τείνει να επικρατήσει ως εϋσημο και άρετή - σηλητεύει στο πρόσωπό τους την όποια επιστημονική γνώση και πείρα διαθέτουν, την υποδιβάξει σε «τεχνική» δεξιότητα (τεχνοκράτης, κάτι σαν χειροπράκτης, κλησιοθεραπευτής).

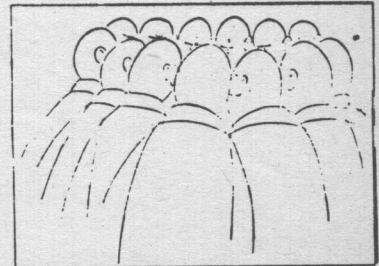
Άπό την άλλη μεριά, δεδομένου ότι οι «τεχνοκράτες» δέν ασχολούνται με την πολιτική και δέν προέρχονται απ' αυτήν - άπλώς ξέρουν να κάνουν καλά τη δουλειά τους στα κρατικά λογιστήρια - υπογραμμίζει ότι οι ύψιστες πολιτικές λειτουργίες - άς πούμε του Διοικητή μιάς Τράπεζας, του Υπουργού Έθνικης Οικονομίας, Οικονομικών, Γεωργίας κ.λπ. - είναι άπολιτικές ή, αν είναι πολιτικές, τότε ή πολιτική άνήκει άλλου. Στόν ίδιο. Κι άλήθεια, πώς θά μπορούσε ένας τεχνοκράτης-τεχνικός να έχει πολιτικές άπόψεις και μάλιστα να έχει τό θράσος να τις υποστηρίζει με πολιτικά μέσα; Η ένδεχόμενη βλασφημία έξορκίζεται με τόν άπλουστερο τρόπο: ό «τεχνοκράτης» δέν πρέπει να διαθέτει πολιτικά μέσα (π.χ. να είναι βουλευτής, έστω Έπικρατείας) άλλα από εκείνα που θά του δοθούν. Άλλά μήπως όλα αυτά δέν άποπνέουν τόν έντονότερο τεχνοκρατισμό του άμερικανικού μάνατζμεντ;

Η «ανάδόμηση», που όχι μόνο αφήνει άθικτη την πραγματική έξουσία, άλλα, αντίθετα, την ίσχυροποιεί και την θέτει στο άπυρόβλητο, άποδεικνύει κι αυτή από τη μεριά της τό βολονταριστικό ύφος του χαρισματικού ήγέτη που, άφου έξουθενώσει την πολιτική εκεί που θά μπορούσε να καρπίσει, νέμεται τη Γενική Διεύθυνση της κοινωνίας - ταυτίζοντάς την με διαχείριση έμπορικού οίκου. Υπέρ αυτού. Οι άλλοι στα λογιστήρια, στο τμήμα πωλήσεων, στη διαφήμιση, στις μεταφορές, στην ύποδοχή των πελατών, μετατιθέμενοι από τμήμα σε τμήμα, από Υπουργείο σε Υπουργείο, από πόστο σε πόστο, μήν τυχόν και ριζώσουν. Η, όπως έλεγαν οι παλαιοί, «άλλοι μαστόροι για μαντριά και άλλοι για καμπαναριά».

«Νέα» αναπτυξιακή πολιτική και παλιά άδιέξοδα

Διορίσθηκε, λοιπόν, τό νέο οικονομικό έπιτελείο της Κυβέρνησης (ή «τεχνοκρατική δομή», που θά έλεγε και ό κ. Α. Παπανδρέου) χωρίς να έξηγηθεί άν τό προηγούμενο απέτυχε, και τί ακριβώς απέτυχε: τά πρόσωπα ή ή πολιτική που έφάρμοσαν. Όπως και να 'χει τό πράγμα, οι «τεχνοκράτες», με τούς τίτλους των άμερικανικών Πανεπιστημίων και την ευδόκιμη ύπηρεσία στους Διεθνείς Όργανισμούς, προβλήθηκαν ως νέοι σωτήρες. Άλλά τί πραγματικά άλλαζει εκτός από τά πρόσωπα; Εικάζεται ότι ό κ. Λάζαρης ήταν υπέρ της «μικτής» οικονομίας, ενώ ό κ. Αρσένης είναι υπέρ του ενεργού κρατικού παρεμβατισμού, άλλα με ξεκαθαρισμένους τούς όρους δραστηριότητας της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Έτσι και τό κράτος θά αναλάβει σημαντικές επενδυτικές-παραγωγικές δραστηριότητες, άλλα και τό ιδιωτικό κεφάλαιο, ξέροντας τί και πώς θά κερδίσει, δέν θά 'χει λόγο να κρατά, όπως ως τώρα, έπιφυλακτική ή άρνητική στάση. Οι φήμες όργιάζουν. Άλλά πώς θά μπορούσε να συμβεί διαφορετικά, όταν ή πολιτική διεξάγεται στο μισοσκοτάδο, όταν τό κόμμα της έξουσίας λειτουργεί ως λόγος παλαμακιστών, ή Βουλή ύπάρχει για να καλύπτει τόν τύπο του κοινοβουλευτισμού και οι έφημερίδες για να φωνασκοϋν; Όστόσο είναι άπολύτως βέβαιο ότι, όπως πριν την «ανάδόμηση» ή πολιτική δέν ήταν παρά εκείνη που ό ίδιος ό κ. Α. Παπανδρέου παρουσίασε τηλεοπτικά με τίς περιβόητες «δέσμες μέτρων», άλλο τόσο και τώρα δέν θά είναι άλλη από εκείνη που ό ίδιος θά πριμοδοτήσει και άλλοι θά πληρώσουν: εμπειρικές και βραχυπρόθεσμες άπαντήσεις σε σύνθετα προβλήματα, άπαντήσεις κατάλληλες να θρέψουν τό μύθο της μεγάλης άλλαγής. Στην πραγματικότητα ή άλλαγή του οικονομικού έπιτελείου θέλει να δώσει την έντύπωση του νέου κι έλπιδοφόρου που ως νέο δικαιούται νέας περιόδου χάριτος.

Έτσι, μετά την «ανάδόμηση», άρχισε μία νέα πορεία που οι πάντες συμφώνησαν να χαρακτηρίσουν πιο «προσγειωμένη», πιο «ρεαλιστική». Ο πρωθυπουργός έδωσε και πάλι τηλεοπτικά, στην πρώτη του Υπουργικού Συμβουλίου, τίς γενικές γραμμές πλεύσης:

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

«Η Οικονομία δέν άντέχει άλλες άδικαιολόγητες άνατιμήσεις ούτε άκαιρες διεκδικήσεις, αλλά χρειάζεται επενδύσεις, αύξηση τής παραγωγικότητας και θυσίες σέ καταναλωτικές δαπάνες, ώστε νά εξασφαλιστεί ή εήμερία του αύριο».

Τί σημαίνει, βέβαια, «άκαιρες διεκδικήσεις» και «θυσίες σέ καταναλωτικές δαπάνες» δέν τ' άγνοεί κανείς. Τό περιβόητο καλάθι τής νοικοκυράς, πού ό κ. Καψής δέν κατάφερε νά πάρει μαζί του στό Ύπουργείο Έξωτερικών, είναι άπολύτως άποκαλυπτικό, καθώς μέρα μέ τή μέρα άδειάζει και περισσότερο. Πώς όμως θά πραγματοποιηθούν οι παραγωγικές επενδύσεις και πώς θ' αύξηθει ή παραγωγικότητα δέν τό 'δειξαν ούτε ή ως τώρα διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ούτε οι άπόρρητες γενιολογίες τής πρωθυπουργικής μεγαλαυχίας. Βέβαια έτοιμάζεται πενταετές πρόγραμμα. Άλλά γιατί πρέπει νά τό έμπιστευθούμε περισσότερο άπό τά ΘΑ τής προεκλογικής δημαγωγίας; Μέ μιά άναδιοργάνωση τής Άνώτατης Έκπαίδευσης εκ γενετής κακοφομισμένη, καθώς κανείς άπό τούς παράγοντες τής Πανεπιστημιακής Κοινότητας δέν τήν στηρίζει· μέ τήν άπνοια στόν τομέα τής έρευνας και τής τεχνολογίας, όπου οι έναλλασσόμενοι υπεύθυνοι δέν λένε νά εγκαταλείψουν τίς άοριστολογίες· μέ τόν πληθωρισμό επιφανειακών μέτρων στην Τεχνική και τή Μέση εκπαίδευση· μέ τή διαιώνιση τής άσυναρτησίας στην εισαγωγή ξένης και τήν παραγωγή ντόπιας τεχνολογίας όπου άνακατεύεται ό πιό γελοίος λαϊκισμός μέ τόν πλέον έμπειρικό τεχνοκρατισμό· μέ τήν καχεξία, λοιπόν, εργατικού και επιστημονικού δυναμικού τής χώρας και τήν άπερίσκεπτη κατασπατάλησή του πώς θ' αύξηθει ή παραγωγικότητα; Κι ύστερα, μέ τό αίώνιο κανάκεμα τών περιβόητων «προβληματικών» επιχειρήσεων· χωρίς γενναία και συνετή άντιμετώπιση τών διαρθρωτικών άδυναμιών τής ελληνικής γεωργίας· μέ τήν παροπαράδοτη έμμογή στην «ανάθερμανση τής οικονομίας διά τής οικοδομής και του τουρισμού»· μ' ένα νόμο γιά τά κίνητρα ίδιων στά πρότυπά του και τίς κατευθύνσεις του μ' εκείνον του Άβέρωφ, πάντοτε όμως άτολμο και διστακτικό· μ' ένα κενό, τουλάχιστον έτους, στην επενδυτική δραστηριότητα και μέ τήν παράλυση τών επενδυτικών οργανισμών· μέ τήν άνικανότητα και τήν άφρεγγυότητα του κρατικού μηχανισμού· μέ τόν καιροσκοπισμό, τήν άρπακτικότητα και τήν κοντόφθαλμη τακτική του ελληνικού μικροκαπιταλισμού· μέ τήν μακάρια άνεδαφικότητα αλλά και τήν άλαζονεία τών στελεχών του καθεστώτος· μέ τίς χρόνιες ύστερήσεις τής ελληνικής οικονομίας, αλλά και τίς μνημειώδεις καθυστερήσεις τής πασοκικής πολιτείας· μέ μιά άνακόλουθη κι άντιφατική έξωτερική πολιτική· χωρίς πνοή, χωρίς τόλμη κι άρετή, γιατί οι νέοι στόχοι θά 'ναι πιό αξιόπιστοι άπό τούς παλιούς και τόσο γρήγορα ξεχασμένους; Όπως έπεσήμαινε κι ό Μιχάλης Παπαγιαννάκης (στόν προηγούμενο Πολίτη), μέ τέτοια δεδομένα «του χρόνου και του παραχρόνου θά κουβεντιάσουμε άποκλειστικά γιά τή συγκυρία». Τή συγκυρία τής χαμηλής παραγωγικότητας, τής έλλειψης ή τής μή άποτελεσματικότητας τών παραγωγικών επενδύσεων, του γιγαντισμού τής γραφειοκρατίας, τών άποδιοργανωμένων ύπηρεσιών, του πληθωρισμού πού θά άγγίζει τά 25%, του ΑΕΠ πού θά μένει στάσιμο, τών έξαγωγών πού θά μειωθούν, τής άνισοσκέλειας του έμπορικού ισοζυγίου, τής ύποτιμημένης δραχμής, τής συγκυρίας του νέφους, του κυκλοφοριακού, τών αυθαιρέτων και τών αυθαιρεσιών, τής συγκυρίας στην όποία ή στενωπός του '82 θά γίνει κόμπος άξεδιάλυτος, γιά νά ξανακούσουμε τότε τόν Άρχηγό-πρωθυπουργό στις κατεπίγουσες διεκδικήσεις τών εργαζομένων νά ξαναπροτείνει «θυσίες σέ καταναλωτικές δαπάνες».

Είναι σαφές ότι δέν μιλάμε γιά τό δρόμο στό σοσιαλισμό πού δέν άνοιξε τό ΠΑΣΟΚ. Τέτοια περίπτωση έτσι κι άλλιώς δέν ύπήρχε. Άπλως διαπιστώνουμε ότι μέ τή διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι.

Άγγελος Έλεφάντης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Γράμμα από τό 'Ισραήλ

Σās γράφω τή στιγμή πού τό τρανζίστορ αναγγέλλει ότι άρχισε νά πραγματοποιείται ό στόχος «μας» στό Λίβανο, δηλαδή ή έξασφάλιση τής «ειρήνης» γιά τούς κατοίκους τής Γαλιλαίας. Μέ πνίγει ή αγανάκτηση και ή απόγνωση γιά αυτά τά προπαγανδιστικά ψεύδη πού θυμίζουν Γκαίμπελς.

Είμαι βέβαιο ότι αυτός ό άγριος πόλεμος, ό πιο βάρβαρος άπό όσους έχουν προηγηθεί, δέν έχει καμιά σχέση ούτε μέ τήν άπόπειρα δολοφονίας στό Λονδίνο ούτε μέ τήν ασφάλεια τής Γαλιλαίας. Όταν όμως οι ήγέτες τής αντιπολίτευσης, οι «άξιοσέβαστοι» καθηγητές, οι δήθεν αντικειμενικοί δημοσιογράφοι, έπαναλαμβάνουν όλοι σαν παπαγάλοι τά συνθήματα του Μπέγκιν και του Σαρόν, τί μπορεί νά περιμένουμε από τό μέσο άνθρωπο;

Πρός τό παρόν (άλλά δέ νομίζω πώς θά κρατήσει γιά πάντα) ή «έθνική ένότητα» είναι σχεδόν άπόλυτη. «Πρόκειται γιά τήν πιο μεγάλη στιγμή του 'Ισραήλ», όπως ειπε ό Μπέγκιν στό κοινοβούλιο, γιατί μόνο τρία χέρια σηκώθηκαν γιά νά ψηφίσουν έναντίον του πολέμου (ύπάρχουν ακόμα έννέα και μέσα σ' αυτούς οι βουλευτές του Μαπάμ* τόλμησαν άπλως νά μήν πάρουν μέρος στην ψηφοφορία).

Τί μπορείς νά κάνεις άπέναντι σ' αυτή τήν έθνικιστική μέθη πού παρασύρει (τουλάχιστον μέχρι νά μαθευτούν οι άπώλειές μας και οι καταστροφικές πολιτικές συνέπειες του πολέμου) τό σύνολο των ύπερπατριωτών μας; Είμαστε μιά πολύ μικρή ομάδα διαφωνούντων. Έμεις εδώ, και οι Παλαιστίνιοι εκει πέρα, είμαστε τελείως άπομονωμένοι, εγκαταλειμμένοι ακόμα κι από τούς δικούς μας. Είμαστε... ήττημένοι. Τουλάχιστον αυτή τή στιγμή. Προσθέστε στά παραπάνω τή σκανδαλώδη ύποστήριξη του Ρήγκαν και των συνενόχων του. Δέν μιλούν πιά γιά κατάληψη τής ζώνης 40 χιλιομέτρων από τά σύνορα. Πρόκειται γιά πραγματικό blitz krieg*, χωρίς όρια, χωρίς μέτωπο ούτε μετόπισθεν, χωρίς κανένα περιορισμό. Άκούω άσταμάτητα τό μηχανικό θόρυβο τής άεροπορίας μας. Περνούν μέρα και νύχτα πηγαίνοντας νά βομβαρδίσουν κατοικημένες πόλεις και χωριά, στρατόπεδα προσφύγων πού έχουν ήδη μιά φορά διωχθεί από τά σπίτια τους - από έμάς τούς ίδιους. Άνελέητοι! Οι έβραίοι, τά τέκνα του 'Αδραάμ, «οί έλεήμονες», είναι άνελέητοι; Οι έβραίοι, τά θύματα τής πιο ώμης σκληρότητας, μπορούν νά γίνουν τόσο άπάνθρωποι; Τί ντροπή! Αυτή είναι άραγε ή μεγαλύτερη έπιτυχία του σιωνισμού: ό «άπεβραϊσμός» (άν ύπάρχει τέτοια λέξη) των έβραίων;

Κάνετε, σās παρακαλώ, αγαπητοί φίλοι, ό,τι σās είναι δυνατό, ώστε οι Μπέγκιν και οι Σαρόν νά μήν πετύχουν τό διπλό τους στόχο: τήν όριστική έξαφάνιση (χρησιμοποιώ έναν όρο πού είναι τής μόδας αυτές τίς μέρες) των Παλαιστινίων ως λαού και των 'Ισραηλινών ως ανθρώπων.

Βενιαμίν Κοέν,
καθηγητής στό πανεπιστήμιο
του Τέλ 'Αβίβ

'Απόσπασμα από έπιστολή πού έστειλε στις 8 'Ιουνίου 1982, από τό 'Ισραήλ, ό Βενιαμίν Κοέν, καθηγητής του πανεπιστημίου του Τέλ 'Αβίβ, στο Παρίσι, στον Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, και πού δημοσιεύτηκε στην έφημερίδα Λέ Μόντ, στις 19 'Ιουνίου.

* Μικρό άριστερό κόμμα, τό παλιό κόμμα των Κιμπούτζ.

** Κεραυνοβόλος πόλεμος, γερμανικά στό κείμενο.

Παλαιστίνιοι τό ιστορικό δράμα και δίλημμα

του Μιχάλη Παπαγιαννάκη

Όλα δείχνουν ότι ο πέμπτος πόλεμος ανάμεσα στο Ισραήλ και τον «αραβικό κόσμο», στο σύνολό του ή σε κάποιο τμήμα του ή σε κάποια έκδοσή του, τελειώνει με μιά νίκη του πρώτου. Αφήνοντας επίπλεον τούς σημερινούς ήττημένους, για πρώτη φορά τόσο σταθερά, με τή στυφή γεύση προδοσίας στα χείλη και τήν άνισχυρη λύσσα τής απελπισίας και τής ύποταγής στις σφιγμένες γροθιές.

Κι αυτό τό τελευταίο έγινε γενικότερα αισθητό και έδωσε μιά άλλη έκταση και μιά άλλη ποιότητα στό κύμα τών εκδηλώσεων άλληλεγγύης πού αναπτύχθηκε διεθνώς και στην Ελλάδα, έστω κι αν συνέχισε σε μεγάλο βαθμό, ιδίως εδώ, νά βασίζεται σε κατευθυνόμενες και άφελεις αναλύσεις τής μεσανατολικής κρίσης, και αφήνω απέξω και τīs κάποιες όρατές και άπαραδέκτες άποχωρήσεις άντισημιτισμού πού όψιμοι ή ύποπτοι «άντι-ιμπεριαλιστές» τροφοδότησαν με τά γραφτά και τά λόγια τους.

Πέρα όμως από αυτά, πού λίγο πολύ πέρασαν, άνισα και όχι πάντα άθωα, από τόν καθημερινό Τύπο, ή δυναμική τής νέας αυτής έξαρσης στην εξέλιξη τής μόνιμης μεταπολεμικής κρίσης παραμένει άσαφής. Πολλές είναι οι ένδειξεις ότι τά πρόσφατα γεγονότα, χωρίς νά είναι ξεκομμένα από τή μεταπολεμική φάση πού άνοιξε με τήν ίδρυση του κράτους του Ισραήλ (14/5/1948), εγκαινιάζουν μιά σαφώς νέα περίοδό τής, τής οποίας τά πρώτα έμφανή χαρακτηριστικά είναι δυνατό νά φωτίσουν τīs τάσεις πού έγκυμονούν τό μέλλον.

Τά νέα στοιχεία τής περιόδου αρχίζουν σιγά-σιγά νά αναδύονται στις αναλύσεις όλων τών παρατηρητών πού συγκρίνουν έστω και σχηματικά τīs προηγούμενες συρράξεις με τή σημερινή.

Μέχρι τώρα τό Ισραήλ βρέθηκε άντιμέτωπο με λιγότερα ή περισσότερα άραβικά κράτη. Παρά τά όσα ίσχυρίζεται ή, γενικώς επιδέξια, επίσημη ισραηλινή προπαγάνδα, οι πόλεμοι αυτοί δέν ήταν πάντοτε «άμυντικοί» ή «προληπτικοί»: ή είσοδή στην Αίγυπτο τό 1956 π. χ. δέν ήταν τίποτε άλλο παρά μιά μίζερη επείγουσα άστυνόμευση σε βάρος τών μεταρρυθμίσεων του Νασέρ (έθνικοποίηση του καναλιού του Σουέζ) και σε όφελος τής ύστατης απόπειρας τής Γαλλίας και τής Αγγλίας νά παίξουν τό ρόλο παγκόσμιων δυνάμεων-χωροφυλάκων τής παλιάς τάξης πραγμάτων. Όμως και τότε και σε όλες τīs άλλες περιπτώσεις οι πόλεμοι του Ισραήλ έγιναν έναντίον οργανωμένων κρατών και ή συνέπειά τους (ή ό στόχος τους) ήταν ή επέκτασή του σε έδάφη πού τούς άνήκαν ή για τά όποια υπήρχε τούτη ή εκείνη ή άμφισβήτηση πού επέτρεπε τό έξαιρετικά πολύπλοκο τυπικό νομικό καθεστώς πού κληροδότησε στην περιοχή ή άγγλική πολιτική, σε συνεργασία ή σε αντίθεση με τούτα ή εκείνα τά ντόπια άραβικά καθεστώτα. Πέρα από τήν έδαφική επέκταση, τό Ισραήλ πάντοτε

επιδίωξε και άλλους βασικούς στόχους, όπως ή έξασφάλιση συντηρητικών φιλοδυτικών καθεστώτων στις γειτονικές χώρες (ή άνατροπή του Χουσεΐν τής Ιορδανίας θεωρείται επίσημα λόγος επέμβασης), ή άνατροπή τών άλλων (περίπτωση Νασέρ) και, δέβαια, ή επίσημη άναγνώρισή του από τīs άραβικές κυβερνήσεις τής περιοχής στά κάθε φορά σύνορά του και ή σύναψη συμφωνιών ειρήνης. Οι στόχοι αυτοί ήταν, σύγκρουση, ή διαζευκτικά, όρατοί και σαφείς σε κάθε ένοπλη συμπλήρωση όπως και στις περιόδους πολιτικο-διπλωματικής άντιπαράθεσης. Τόσο στην μιά όσο και στην άλλη περίπτωση, τό Ισραήλ κέρδιζε πάντοτε σημαντικά σημεία παίζοντας με έντυπωσιακή άποτελεσματικότητα τόσο τή στρατιωτική του ισχύ όσο και τīs προνομιακές του σχέσεις με τή Δύση και ιδίως, και όλο και περισσότερο, με τīs ΗΠΑ. Έτσι ποτέ δέν βρέθηκε πραγματικά άντιμέτωπο με τό σύνολο τών άραβικών κρατών και τών στρατών τους, ποτέ δέν βρέθηκε πραγματικά, επιχειρησιακά περικυκλωμένο από παντού, άλλο αν τό «σύνδρομο τής περικύκλωσης» στην ισραηλινή πολιτική είναι γνήσιο και άθθεντικό, κυρίως όμως σε πολιτική και ψυχολογική βάση. Όταν κινδύνευσε νά συμβεί κάτι τέτοιο με τήν άνοδο του άραβικού έθνικισμού – και του νασεριτισμού – στό Λίβανο, ή κυβέρνηση του τελευταίου ζήτησε τήν έφαρμογή του Δόγματος Αϊζενχάουερ (9/3/1957 – έδινε οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στά κράτη τής Μ. Ανατολής πού θά τό ζητούσαν για νά άποκρούσουν κάθε επίθεση από κάποιο «κομμουνιστικό κράτος...») και στις 15/7/1958 οι άμερικανοί πεζοναύτες άποβιβάζονταν στην Χαλντέ (κοντά στην Βηρυτό) ενώ 2.000 Βρετανοί άλεξιπτωτιστές προσγειώνονταν στην Ιορδανία. Από άνάλογους κινδύνους σύμπτυξης ενός ενιαίου στρατιωτικού μετώπου τών Αράβων τό Ισραήλ ξέφυγε πολλές άλλες φορές με άνάλογες ένεργειες ή, κυρίως, χάρη στους ύπολογισμούς, τīs άντιθέσεις και τīs διαμάχες τών άραβικών καθεστώτων. Τελευταία και ίσως άποφασιστική του έπιτυχία ήταν ή συμφωνία του Κάμπ Ντέιβιντ πού όδήγησε στην σύναψη ειρήνης με τήν Αίγυπτο, στην έπιστροφή του Σινά, και θά πρεπε νά συνεχιστεί με συμφωνία για τήν άυτονομία τών Παλαιστινίων στα κατεχόμενα έδάφη, θέμα για τό όποιο όμως οι ούσιαστικές διαπραγματεύσεις έκκρεμούν. Μέχρι τώρα πάντως τό Ισραήλ είχε συγκροτημένους και άναγνωρισμένους άντιπάλους και ή βασική στρατηγική του ήταν νά τούς ύποχρεώσει νά τό άναγνωρίσουν και άποδεχτούν με τή σειρά τους.

Σήμερα ό αντίπαλος είναι ποιοτικά διαφορετικός. Δέν είναι άσφαλώς κάποιο άραβικό κράτος: ή Συρία, πού βρισκόταν στό Λίβανο για διάφορους λόγους πού θά δούμε παρακάτω, δέν προκλήθηκε νά πολεμήσει παραπάνω από όσο έπιβαλλόταν από τήν άνάγκη νά άποτραβηχτεί και νά αφήσει ελεύθερο τό

δρόμο για τη Βηρυτό. Μάλιστα σε μία φάση των μαχών της υποδείχθηκαν από το Ισραήλ οι συγκεκριμένοι τρόποι και δρομολόγια υποχώρησης προς τα σύνορα της, πράγμα που ο συριακός στρατός, κάτω και από μία ιδιαίτερα επίκαιρη ανακωχή, έσπευσε να εκμεταλλευτεί. Ο Λίβανος επίσης δεν ήταν ο αντίπαλος. Έδώ τα πράγματα βέβαια είναι πιο πολύπλοκα. Στην πραγματικότητα ο Λίβανος, όσο θρισκόταν κάτω από την κύρια έπιρροή των χριστιανικών δυνάμεων, ούδέποτε βρέθηκε σε σοβαρή εμπόλεμη κατάσταση με το Ισραήλ. Ίσα-Ίσα βασίλευε ανάμεσα στις δύο χώρες μία ιδιότυπη ειρήνη. Και η χρησιμοποίηση του όρου «χριστιανικές δυνάμεις» είναι άπλως μία βολική σχηματοποίηση, γιατί στην πολιτική αυτή άπέναντι στο Ισραήλ συμφωνούσαν και άλλες κοινωνικο-πολιτικές δυνάμεις ποικίλων προελεύσεων και φυσικά και μουσουλμανικές. Μετά τη βίαιη καταστολή των φιλοδασεβικών και παναραβικών προσπαθειών για κατάληψη της εξουσίας, στη χώρα δεν φαινόταν να δρούν σημαντικές δυνάμεις με προοπτική τον πόλεμο με το Ισραήλ και την άπελευθέρωση της Παλαιστίνης, όπως και του τμήματός της που ορίζεται με τον όρο «κατεχόμενα έδαφη» (Δυτική όχθη του Ιορδάνη και Ζώνη της Γάζας). Όλα άλλαξαν όταν ο Λίβανος δέχτηκε ή υποχρεώθηκε, λίγο ως πολύ, να δεχθεί την εγκατάσταση στο έδαφός του της Οργάνωσης για την Άπελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ) με την υποστήριξη του λοιπού άραβικού κόσμου, ο οποίος και την αναγνωρίζει σαν μοναδικό εκπρόσωπο του Παλαιστινιακού λαού και σαν ιδιότυπο αλλά πλήρες «κράτος». Η ΟΑΠ δεν ήταν πιά η άναυμική οργάνωση των χρόνων του '60, πλήρως ύποταγμένη στα συμφέροντα και τη λογική των ισχυρών άραβικών καθεστώτων, πολύ λίγο ύπαρκτή ως στρατιωτική δύναμη (οι Παλαιστίνιοι ήσαν κυρίως ένταγμένοι στους άραβικούς στρατούς), άμελητέα ποσότητα για τη διεθνή διπλωματία και κυριαρχούμενη από ήγεσίες των οποίων η άνικανότητα συναγωνιζόταν τη γελοιότητα. Εΐχαν άνδρωθεί νέες και διαφορετικές γενιές στελεχών, οι άντιλήψεις για τον άραβικό κόσμο και τα καθεστώτα είχαν διαμορφωθεί κάτω από πικρές έμπειρίες (σφαγή των Παλαιστινίων στην Ιορδανία τον Σεπτέμβρη του 1970 κ.λπ.) και από ρεαλιστικότερες πολιτικές αναλύσεις, οι μέθοδοι, πάλης και άγώνα είχαν δξυνθεί (τρομοκρατία), ή διεκδίκηση μίας σχετικά αυτόνομης πολιτικής σκέψης και τακτικής είχε κάνει σημαντικά βήματα. Έτσι ή μεταμόσχευση του Παλαιστινιακού κινήματος στο Λίβανο προκάλεσε σημαντικές άνακατατάξεις και διαταραχές που σύντομα εξάλλου τις ξεπερνούσαν. Οι παναραβικές, έθνικιστικές ή άριστερές τάσεις πήραν ξανά επάνω τους και με την ίδια ευκαιρία άρχισαν να άμφισβητούν και τις εύθραυστες ίσορροπίες πάνω στις οποίες στηρίχτηκε τό κράτος του Λίβανου, όταν δημιουργήθηκε τό 1920 από τη Γαλλική πολιτική (μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ή Γαλλία πήρε την «έντολή» - συνθήκη των Σεβρών - να όδηγήσει την όθωμανική έπαρχία της Συρίας, στην όποία περιλαμβανόταν και ό σημερινός Λίβανος, στην άνεξαρτησία): συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων (και οι δύο κατηγορίες χωρισμένες σε πολλές διαφορετικές κοινότητες, διαφόρων δογμάτων), κατονομή των κρατικών λειτουργιών ανάλογα με τό θρησκευτικό δόγμα (χριστιανός μαρωνίτης πρόεδρος, πρωθυπουργός μουσουλμάνος σουννίτης κ.λπ.), προσωπική κατάσταση του κάθε πολίτη ρυθμιζόμενη από την θρησκευτική του κοινότητα κ.λπ., ένα σύνολο ρυθμί-

σεων όπου πάντως οι χριστιανοί είχαν μία σαφή ύπεροχή ως ή άριθμητική πλειοψηφία (πράγμα που σήμερα άμφισβητείται, ενώ ή άπόδειξη της άλλαγής των αναλογιών των πληθυσμού είναι έπίσημα άδύνατη. άφού ό Λίβανος δεν δημοσιεύει από πολύ παλιά έπίσημα δημογραφικά στοιχεία...)

Η νέα αυτή κατάσταση φάνηκε σαν άξιόλογη νίκη του άραβικού κόσμου έναντίον του Ισραήλ. Αυτή τη φορά ή «περικύκλωσή» του κινδύνευε να γίνει πραγματική, ιδίως αν οι Παλαιστίνιοι και οι σύμμαχοί τους «προοδευτικοί μουσουλμάνοι» του Λίβανου κατάφεραν πραγματικά να πάρουν τά ήνία της εξουσίας στη χώρα. Γύρω από αυτό τό καιριο θέμα άρχισαν οι προστριβές και οι διαμάχες στα πρώτα χρόνια του '70 και κατάληξαν σε πραγματικό εμφύλιο πόλεμο. Παράδοξος εμφύλιος πόλεμος όπου, πέρα από την άνάμιξη περίπου όλων των ξένων δυνάμεων που ένδιαφέρονται για τις εξελίξεις στη Μ. Άνατολή, κύριο ρόλο έπαιξαν οι Παλαιστίνιοι και οι Σύριοι. Η επέμβαση των τελευταίων ήταν εξάλλου και τό άποφασιστικό βήμα του όποιου όρισμένες συνέπειες λειτουργούν και σήμερα. Οι Σύριοι, και τό γεγονός πολύ εύκολα παραγνωρίζεται σήμερα, μπήκαν στο Λίβανο για να ύπερασπίσουν τους Χριστιανούς έναντίον του μετώπου Παλαιστινίων-«προοδευτικών μουσουλμάνων» του Λίβανου. Οι λόγοι μίας τέτοιας επέμβασης άκόμα συζητούνται: διατήρηση της ίσορροπίας στον Λίβανο, ώστε να δικαιολογείται μία συριακή διαιτησία και έπικυριαρχία στο Λίβανο, τον όποιο ή Συρία δύσκολα δέχεται να θεωρεί ξεχωριστό κράτος (άντίμαχο της Μεγάλης Συρίας, που τά περιλαμβάνει, όπως και την Ιορδανία εξάλλου, σύμφωνα με όρισμένες εκδοχές). Άλλά και στρατιωτικο-διπλωματικούς έλιγμούς για προσέγγιση με τις ΗΠΑ (τότε ό άμερικανός πρόεδρος παΐνεσε την «ύπευθυνότητα» των ήγετών της Συρίας...). Τέλος και έπιθυμία για έλεγχο της κατάστασης άπέναντι στο Ισραήλ, τό όποιο δήλωνε από τότε ότι τέτοια άλλαγή στο Λίβανο θα ήταν αίτια πολέμου, γενικευμένου σχεδόν άναγκαστικά. Τό άποτέλεσμα ήταν οι Σύριοι να εγκατασταθούν στρατιωτικά στο Λίβανο και στη συνέχεια να στραφούν κατά των Χριστιανών ένόπλων (φαλαγγίτες) περιορίζοντάς τους και αυτούς σ' ένα τμήμα της χώρας και της πρωτεύουσάς της. Τό σύνολο των δαιδαλωδών αυτών εξελίξεων, όπου έπαιξαν ρόλο και άλλες δυνάμεις (σιίτες, μουσουλμάνοι δρουόλοι, κομμουνιστές του Λίβανου, περιθωριακές παλαιστινιακές οργάνώσεις - όργανα αυτής ή εκείνης της άραβικής χώρας, ίρακινοί κ.λπ.) κατάληξε σε κάποιες εύθραυστες και διαρκώς μεταβαλλόμενες «ίσορροπίες» που έκαναν τό έπίσημο Λιβανικό κράτος διακοσμητικό στοιχείο χωρίς ίχνος εξουσίας, αν και παρέμενε πάντοτε θεματοφύλακας της «νομιμότητας» και διεθνώς άναγνωρισμένος παράγοντας των εξελίξεων.

Τό Ισραήλ έδειξε δείγματα άνησυχίας και έπιθετικότητας άρκετές φορές στο μεταξύ διάστημα και μέχρι την τελευταία είσβολή. Ήδη τό 1978 συνάντησε έντονη στρατιωτική αντίσταση από τους Παλαιστίνιους, ενώ άργότερα οι Σύριοι έγκαθιστούσαν στην κοιλάδα της Μπεκαά συστοιχίες σοβιετικών άντιαεροπορικών πυραύλων που ή ίσραηλινή στρατιωτική ήγεσία είχε από τότε θεωρήσει αίτια πολέμου. Έτσι οι άφορμές, αν όχι και οι αίτιες, της πρόσφατης είσβολής ήσαν γνωστές από παλιά, και τόσο οι Λιβανέζοι όσο και οι Παλαιστίνιοι ήσαν περίπου βέβαιοι ότι θα γίνει. Τό πρόβλημα ήταν και είναι ποιός θα

ήταν ο πραγματικός αντίπαλος και κυρίως ποιός ο επιδιωκόμενος στόχος. Όχι βέβαια οι Σύριοι, πού καλύπτονται, για ό,τι αφορά τά σύνορά τους τουλάχιστο από τό σύμφωνο άμυντικής συνεργασίας με τήν ΕΣΣΔ, έξου και ή ισραηλινή έφεκτικότητα άπέναντί τους. Όχι βέβαια ο Λίβανος, μιά και δέν υπάρχει έξουσία πού νά μπορεί νά χτυπηθεί και ύποχρεωθεί σε πράξεις σύμφωνες με τό συμφέρον του είσβολέα. Μένουν οι Παλαιστίνιοι και οι λιβανέζοι σύμμαχοί τους. Άλλά αυτό βάζει σημαντικά προβλήματα για τίς παραπέρα εξελίξεις.

Άστυνομική έπιχείρηση έναντίον τών «τρομοκρατών» λέει τό 'Ισραήλ και τυπικά επιμένει πολύ στίς συνέπειες του όρισμού αυτού: οι αίχμάλωτοι του θά δικαστούν ως κατηγορούμενοι του κοινού ποινικού δικαίου, ή συνθήκη της Γενεύης δέν εφαρμόζεται κ.λπ. Άλλά, παρά τίς προφυλάξεις αυτές, πρόκειται για κανονικό πόλεμο έναντίον της ΟΑΠ. Κι αυτό είχε ήδη διαφανεί τό 1978, όταν τό 'Ισραήλ με τήν ΟΑΠ συμφώνησε τήν άνακωχή, όσο και φαίνεται σαφέστερα τώρα, από τή στιγμή μάλιστα πού τό 'Ισραήλ δέν θέλησε ή δέν μπόρεσε νά «έκκαθαρίσει» φυσικά τώ τρόπο τώ σύνολο τών Παλαιστινιακών δυνάμεων. Οι μάχες, οι συζητήσεις για άνταλλαγές αίχμαλώτων, οι διαπραγματεύσεις για τά άλληλοδιαδεχόμενα «παύσατε πυρ», τά παζαρέματα για τή Βηρυτό άπαιτούν κάθε φορά δύο κύριους αντίπαλους, έστω μέσω τρίτων μεσολαβητών πού γίνονται όμως όλο και περισσότερο διάφανοι, σε βαθμό πού οι δυό αντίπαλοι διακρίνουν καθαρά ο ένας τόν άλλο. Και οι δυό κύριοι αντίπαλοι είναι, από τά πράγματα, τό 'Ισραήλ και ή ΟΑΠ. Κατά παράδοχο τρόπο, τό 'Ισραήλ όδηγήθηκε νά βρεθεί καταντικρώ στόν πραγματικό του συνομιλητή. Όποια και νά είναι ή εξέλιξη στή Βηρυτό (γιατί και ή σκοτεινή έλξη της «τελικής λύσης» δέν πρέπει νά αποκλείεται, ακριβώς λόγω τών συνεπειών πού θά έχει ή έπιλογή όποιας άλλης λύσης), θά είναι δύσκολο για τό 'Ισραήλ νά επιμείνει νά θεωρεί τήν ΟΑΠ ένα όργουελιανό μη-πρόσωπο. Η διαλεκτική της άναγνώρισης της και της πολιτικής πιά άναμέτρησης θά τείνει πιθανότατα νά άνοιξει από μιά άπελπισμένη άπόπειρα για τήν όριστική της εξέλιψη.

Όσο για τή λιβανική όψη του ζητήματος, πού συζητιέται λιγότερο ή καθόλου, είναι σχεδόν εξίσου σημαντική. Τό 'Ισραήλ λέει ότι θέτει τήν άποκατάσταση της «νομότητας» και έν πάση περιπτώσει ένός «ίσχυρού κράτους» στό Λίβανο, ο όποιος θά έμποδίζει έτσι επιθέσεις από τό έδαφος του κατά του 'Ισραήλ και θά άποκαταστήσει όμαλές και ειρηνικές σχέσεις μαζί του. Άν άποκλείσει κανείς τήν έπιστροφή στήν προηγούμενη κατάσταση, στα χρόνια δηλαδή του '50 και του '60 πού έτσι κι άλλως δέν διακρίνονταν για κάποιο «ίσχυρό κράτος» στό Λίβανο, ή φαινομενικά άπλή ισραηλινή άπαιτήση γίνεται ιδιαίτερα προβληματική.

Οι παραδοσιακές ίσορροπίες του Λιβάνου δέν προσφέρονται για τέτοιες προοπτικές. Τό 'Ισραήλ είναι ύποχρεωμένο λοιπόν νά ανατρέψει αυτές τίς ίσορροπίες. Σέ όφελος όμως ποιās από τίς δύσκολα συνυπάρχουσες λιβανικές τάσεις και δυνάμεις; και με ποιά έλάχιστη, αλλά άπαραίτητη, συναίνεση τών άλλων, έσωτερικών και έξωτερικών, παραγόντων πού συμμετείχαν και συμμετέχουν, έμμεσα ή άμεσα στή διατήρηση τών ίσορροπιών αυτών; Οι έξαιρετικά πολύπλοκες διαπραγματεύσεις πού διεξάγονται αυτή τή στιγμή, όπου μετέχουν 'Ισραήλ, ΗΠΑ, Γαλλία, Αίγυ-

πτος, Σ. Άραβία, φαλαγγίτες, ΟΑΠ, οι θρησκευτικές ιεραρχίες, πολλά πολιτικά κόμματα και παλαιότερες ή σημερινές προσωπικότητες της πολιτικής ζωής του Λιβάνου και άλλων χωρών, και οι δυσκολίες για τήν διατύπωση μιάς λύσης πού, άν δέν ίκανοποιεί όλους τούς συμμετέχοντες, νά άνοιξει τουλάχιστο τό δρόμο μελλοντικών συμφωνιών, άποδεικνύουν ότι τά παραπάνω έρωτήματα δέν είναι έωλα. Και πάνω της σκόνταψε άκόμη και ή άναμφισβήτητη στρατιωτική ύπεροχή του 'Ισραήλ όσο και ή ένισχυμένη στήν περιοχή άμερικανική έπιρροή. Και είναι κοινοτυπία νά ύπογραμμίσει κανείς ότι ή άνομοιογένεια τών ένδιαφερομένων παραγόντων είναι ένα από τά βασικά κλειδιά πού έξηγούν τό άδιέξοδο, όπως παρουσιάζεται σήμερα. Τά κράτη πολεμούν, νικούν, ήττώνται, ύπογράφουν άνακωχές και συμφωνίες. Δύο τουλάχιστον παράγοντες της σημερινής κρίσης ζητούν όμως νά γίνουν κράτη ή νά συμμετάσχουν σε άνοικοδομούμενο κρατικό μηχανισμό, ώστε νά μπορούν νά προβούν σε τέτοιες συμφωνίες: οι Λιβανέζοι μη φαλαγγίτες και κυρίως οι Παλαιστίνιοι. Όσο κάτι τέτοιο δέν γίνεται, καμιά σχετικά σταθερή ίσορροπία δέν είναι όρατή στο σύστημα της περιοχής. Η άνάλυση αυτή κερδίζει έδαφος από καιρό και όλο και περισσότερο σήμερα. Ο νέος ύπουργός έξωτερικών τών ΗΠΑ κ. Σούλτς έκανε δηλώσεις στή Γερουσία πού πήγαιναν προς αυτή τήν κατεύθυνση. Στο ίδιο τό 'Ισραήλ και στους κύκλους της Διασποράς πληθαίνουν οι τοποθετήσεις με τήν ίδια λογική. Η ισραηλινή κυβέρνηση φαίνεται νά αισθάνεται όλο και πιό παγιδευμένη μέσα στίς σημερινές και προβλεπόμενες συνέπειες της στρατιωτικής πρωτοβουλίας, σε βαθμό πού πρόσφατα ή Μόντ άναρωτιόταν με πρωτοσέλιδο τίτλο της «Ποιός παγίδευσε ποιόν;» άφου προηγουμένως είχε θέσει ένα άκόμη πιό παράδοχο έρώτημα: «Κι άν ή ΟΑΠ δέν είναι πραγματικά ήττημένη;»

Άλλά ή σημερινή σύγκρουση έχει και πολλά άλλα νέα στοιχεία πού τήν διαφοροποιούν από τό παρελθόν και πού προοιωνίζουν εξελίξεις πού θά θρίσκονται πιθανότατα σε ρήξη με τήν μέχρι τώρα έσωτερική συνέχεια.

Τεχνικά, ο ίδιος ο πόλεμος έχασε τόν μέχρι τώρα αϊφνιδιαστικό και άστραπιαίο χαρακτήρα του. Και τό συνολικό του σενάριο («στρατιωτικός περίπατος», κατοχή έρημικών εκτάσεων, άνακωχή) είναι έντελώς διαφορετικό σήμερα. Από άπλή, άν και όδυνηρή, χειρουργική επέμβαση κατάληξε σε μακροχρόνια θεραπεία μιάς ίσως άνιάτης (βλέπε παραπάνω) άρρώστιας.

Διεθνώς τό μέτωπο πού στήριζε τό 'Ισραήλ έχει ύποσει άνεπανόρθωτες ρωγμές: τό νέο είδικό βάρος του άραβικού κόσμου μετά τήν κρίση του 1973, τό ένδιαφέρον για τή στήριξη όρισμένων τουλάχιστον άραβικών καθεστώτων, ή όξυνση στίς έτσι κι άλλως άντιφατικές σχέσεις ΗΠΑ-Ευρώπης, ή έπιτυχής πολιτικο-διπλωματική κινητοποίηση της ΟΑΠ τά τελευταία χρόνια, είναι οι κυριότεροι παράγοντες πού έξηγούν αυτή τή σημαντική άλλαγή. Σ' αυτή συνέβαλε και ή άνελαστική πολιτική του 'Ισραήλ πού άπεγνωσμένα επιμένει νά επιδιώκει τήν άποκλειστική «ύπεράσπιση του Δυτικού κόσμου» στήν περιοχή, μη λαμβάνοντας ύπόψη τίς άλλαγές πού συντελούνται εκεί (άπό τήν «κρίση του πετρελαίου» ως τήν «ισλαμική επανάσταση...») και μη αφήνοντας για τά άραβικά καθεστώτα ένλλακτικές έπιλογές στήν άντιμετώπισή του. Άντίθετα λίγο βοήθησε ή μέχρι πρόσφα-

τα επίσημη πολιτική της ΟΑΠ έπιμένοντας στη στρατηγική της καταστροφής της «σιωνιστικής οντότητας» και στην αντικατάστασή της από ένα «πολυεθνικό μη θρησκευτικό, δημοκρατικό» κράτος και ενισχύοντας έτσι τό Ισραήλ στην αδιαλλαξία του και έμποδίζοντας συνάμα μία πιό εύελικτη πολιτική στό διεθνή χώρο και τή Διασπορά. Κι αφήνω απέξω τίς συνέπειες μιάς τέτοιας καθαρά ιδεολογικής κατασκευής στην διαμόρφωση τών ιδεών, της τακτικής και της πρακτικής της ίδιας της ΟΑΠ και τών μελών της, μέ κυριότερη τήν άρνηση από πολλά στελέχη της ακόμη και σήμερα της ίδιας της ιδέας ενός ανεξάρτητου Παλαιστινιακού κράτους στα κατεχόμενα έδαφη.

Στή διάσπαση του διεθνούς μετώπου πρέπει νά προστεθεί και ή ανάδυση σοβαρών διαφωνιών και αντιθέσεων στό ίδιο τό μέτωπο τών σιωνιστικών οργανώσεων. Πρόσφατα, για πρώτη φορά, τό Παγκόσμιο Έβραϊκό Συνέδριο περιέλαβε στην απόφασή του φράση πού αναφέρει τά νόμιμα δικαιώματα τών Παλαιστινίων. Όπως και στό έσωτερικό του ίδιου του Ισραήλ: 80.000 διαδηλωτές, έναντίον της εισβολής, στό Τέλ-Άβιβ ίσοδυναμούν μέ εκατοντάδες χιλιάδες στην Αθήνα. Και ή κρίση έχει διεισδύσει για πρώτη φορά και στα στελέχη του στρατού και στους φαντάρους.

Τέλος, στα νέα στοιχεία της σημερινής κρίσης πρέπει νά προστεθούν και ή άποχή ή άπουσία του σοβιετικού στρατοπέδου από τίς εξελίξεις καθώς και ή πλήρης κατάρρευση του μύθου της άραβικής ένότητας, ακόμη και του άραβικού κόσμου ή του άραβικού έθνους.

Τό σοβιετικό στρατόπεδο περιορίστηκε στό νά έπανεγγυηθεί τά σύνορα της Συρίας και νά κάνει κάποιες διαμαρτυρίες για τό βομβαρδισμό της προεδρίας της ΕΣΣΔ στη Βηρυτό. Κατά τά άλλα, κάποιες συγκεντρώσεις έργατών στη Λεττονία και κάποιες ύποδειξεις, σέ αυστηρό ύφος, προς τίς ΗΠΑ για τόν τρόπο μέ τόν οποίο πρέπει νά χειριστούν τήν κρίση. Τό ένδιαφέρον της ΕΣΣΔ φαίνεται νά περιορίζεται για τήν ώρα στην άπαίτηση νά ληφθούν ύπόψη τά κρατικά συμφέροντά της στις μελλοντικές εξελίξεις και έχει προς τούτο αρκετά στηρίγματα στην περιοχή, όχι όμως τόσα ώστε νά αναλάβει και πρωτοβουλίες. Η διαχείριση της κρίσης και ή αναζήτηση τών λύσεων αφήνονται, στό αποφασιστικό τους μέρος, στην κρίση και συμφωνία Άράβων-Ισραήλ-ΗΠΑ-Ευρώπης, πράγμα πού είναι δυνατό νά παραγάγει αντιφατικά αποτελέσματα: διευκολύνει από τή μία μεριά μία ένδεχόμενη λύση, αφού παραμερίζει ένα παράγοντα πού λίγο συμφέρον είχε και έχει από μία τέτοια εξέλιξη. Δυσκολεύει από τήν άλλη μεριά τήν εξέλιξη, γιατί είναι δύσκολο νά φανταστεί κανείς μακροχρόνιες και σταθερές λύσεις στην κρίση της περιοχής έναντίον τών συμφερόντων της μιάς Ύπερδύναμης και τών εκεί στηριγμάτων της. Για τήν ώρα μάλλον ή πρώτη έκδοχή φαίνεται πιό πειστική, αλλά ή ύποθήκη της δεύτερης δέν έχει ούτε μπορεί νά παραμεριστεί έντελώς.

Όσο για τόν «άραβικό κόσμο», θά ήταν πολύ εύκολο και ίσως και εύτελές νά εκθέσει κανείς τό σύνολο τών πράξεων και παραλείψεων πού συμπυκνωμένες σ' ένα μήνα άκύρωσαν 30 χρόνια λόγων, ύποσχέσεων, άπειλών και αυτονόητων διαβεβαιώσεων. Είμαστε ίσως μάρτυρες μιάς από τίς ριζικότερες αλλαγές στην περιοχή, αλλά και στη διεθνή σκηνή. Ο παναραβισμός, σέ οποιαδήποτε έκδοχή του, ήττάται έντυπωσιακά από τή λογική και τίς ανάγκες τών μερι-

κότερων κρατικών σχηματισμών, αφήνοντας μόνο δρθια μία νεφελώδη γλωσσική ένότητα, κάποιες ιστορικές μνήμες και αρκετές θρησκευτικές συγγένειες. Τό κυριότερο στοιχείο πολιτικής και γεωπολιτικής συνοχής, πού ήταν τό Παλαιστινιακό, παραμερίστηκε μέ μία άφοπλιστική εύκολία και φαίνεται ότι κάτι ανάλογο προωθείται σχετικά μέ τή διεκδίκηση του άραβικού και ισλαμικού χαρακτήρα του Λιβάνου (ή Σ. Άραβία ήδη δέχθηκε ως φαίνεται τήν προεδρία του άρχηγού τών φαλαγγιτών στό Λιβάνο...) Τέτοιες ριζικές εξελίξεις περικλείουν μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες πού είναι εξαιρετικά δύσκολο νά ύπολογιστούν από τώρα. Πάντως διευκολύνουν σαφώς τή διαδικασία «έξομάλυνσης» στην περιοχή, έπιτρέποντας στο Ισραήλ νά αισθανθεί λιγότερο «περικυκλωμένο» από τή συμπαγή μάζα ενός έχθρικού κόσμου και στις ΗΠΑ νά έλιχθούν πολύ πιό έλεύθερα μέσα στην επιδίωξή τους νά λάβουν σοβαρά ύπόψη τους τά συμφέροντα έπιλεγμένων συμμάχων τους στην περιοχή. Και βέβαια ώθώντας τους Παλαιστίνιους νά αναζητήσουν λύσεις πού νά ξεκινούν μόνο από τίς δικές τους ανάγκες και μέ βάση τίς δικές τους, περιορισμένες δυνατότητες.

Τούτο σημαίνει ότι γίνεται όλο και πιό ρεαλιστική ή ύπόθεση μιάς Παλαιστινιακής έπιλογής πού νά δέχεται συμμετοχή στις διαδικασίες τών συμφωνιών του Κάμπ Ντέιβιντ, υπό τόν όρο ότι οι ΗΠΑ και τά άλλα ένδιαφερόμενα μέρη (Ισραήλ-Αίγυπτος) θά τους εξασφαλίσουν μία έλάχιστη άξιοπρεπή και κυρίως άποτελεσματική συμμετοχή. Από κει ίσως έρμηνεύεται και ή θερμή και έπαινετική στάση της ΟΑΠ άπέναντι στις πρωτοβουλίες της Γαλλίας (πού τίς πήρε μαζί μέ τήν Αίγυπτο...) για άμοιβαία αναγνώριση Ισραήλ-ΟΑΠ και ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις μέ στόχο τήν αϋτονομία ή και τήν ανεξαρτησία τών Παλαιστινίων τών κατεχόμενων έδαφών. Τίς πρωτοβουλίες αυτές καταδίκασαν βέβαια όσοι έπιθυμούν νά πολεμήσουν μέχρι του τελευταίου τών Παλαιστινίων τόσο άλλου όσο και στην Ελλάδα! Είναι όμως οι μόνες πού φαίνονται νά άνοιγουν, στις συγκεκριμένες συνθήκες, κάποιες δυνατότητες ρεαλιστικών και έντιμων εξελίξεων στό προσεχές μέλλον.

Κάθε άλλη έναλλακτική δυνατότητα σήμερα περικλείει τήν κρυφή γοητεία πού άσκει ή ήττα και ή θυσία σέ ποικίλους κύκλους και παράγοντες, μέ τήν έλπίδα ότι θά έλθει κάποτε τό «μεγάλο δράδου» πού προαναγγέλει τά «αύριο πού τραγουδούν». Περιορισμένης έμβέλειας, βέβαια, άνάλυση. Πού ενισχύεται όμως ειδικά στην περιοχή από τόν εύθραστο χαρακτήρα τών καθεστώτων, τίς συχνές στροφές και τίς άσυνέπειες τών ήγεσιών και, κυρίως, από τήν αίγιματική ζωτικότητα της «ισλαμικής αναγέννησης». Αύτή, συνδυασμένη μέ τό άνυπολόγιστο άκόμα βάρος της πίκρας πού θά αφήσει πίσω της ή ταπείνωση και ή προδοσία της άραβικής κοινής γνώμης, στό βαθμό πού ύπάρχει και συνειδητοποιείται, είναι δυνατό νά οδηγήσει σέ άπρόδλεπτες εκρήξεις. Τό δίλημμα για τούς Παλαιστίνιους, νά βοηθήσουν στην «έξομάλυνση» και νά διεκδικήσουν εκεί τή θέση τους ή νά ύποδαυλίσουν τήν εκρηξη μέ τήν «αυτοκτονία τους» (όπως τούς παροτρύνει, άνέξοδα, ο συνταγματάρχης Καντάφι), είναι δίλημμα κυριολεκτικά ιστορικό, στοιχείμα πάνω σέ προοπτικές άδης και άχειραγώγητες. Γιατί ή έπιλογή τους θά συμβόλει άποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση τους.

'Αντισημιτισμός 'Εδῶ καί Τώρα

μέ άφορμή τήν είσβολή του 'Ισραήλ στό Λίβανο

γράφουν: Γιώργος Μητροφάνης
Πέτρος Πιζάνιας

«'Η γλώσσα προδίδει», θά μπορούσε νά είναι ό τίτλος αὐτοῦ τοῦ σημειώματος. Ὅμως δέν πρόκειται γι' αὐτό. Τό θέμα είναι ἡ άδασάνιστη χρήση όρισμένων όρων πού ώστόσο ύποδηλώνουν λανθάνοντα φυλετισμό, τοῦ όποίου τό εὔρος κυμαίνεται από τήν άπλή γλωσσική καθημερινή σύγχυση ώς τήν έν ψυχρῶ πολιτική φυλετικῶν διακρίσεων. Αὐτά στή χώρα μας, φυσικά, κι όχι σέ κάποια μακρινή Νοτιοαφρικανική Ἐνωση.

'Η έγκληματική πολιτική τοῦ 'Ισραήλ στό Λίβανο καί ἡ προσπάθειά του νά διαλύσει τό κίνημα τῶν Παλαιστινίων μέ τή μέθοδο τῶν τετελεσμένων γεγονότων, πολιτική από τήν όποία δέν εξαιρέθηκαν φυσικά οὔτε οί Λιβανέζοι οὔτε ό άμαχος πληθυσμός, δίνει τήν άφορμή νά δοῦμε στά καθ' ἡμᾶς όρισμένες εκφάνσεις τῆς συμπαράστασης στοῦς Παλαιστίνιους.

'Η αντιδραστική πολιτική τοῦ 'Ισραήλ, πού επιδιώκει νά αλλάξει τοῦς πολιτικούς συσχετισμούς μέ τήν άνατροπή τῶν ισορροπιῶν στή Μέση Ἀνατολή, προκάλεσε πολλές καί ποικίλες αντιδράσεις στή χώρα μας. Φυσικά, δέ θά μιλήσουμε ἐδῶ ώς νέοι πατέρες τοῦ έθνους, όπως συνήθίζεται στίς μέρες μας, γιά τήν «πραγματικά» θετική στάση τοῦ έλληνικοῦ λαοῦ οὔτε θά τοῦ θωπεύσουμε τόν τράχηλο ψιθυρίζοντάς του μπράβο. Εἶναι αὐτονόητο ότι ἡ συμπαράσταση στοῦς άγωνιζόμενους Παλαιστίνιους είναι καί θετική καί άναγκαία. Ἄλλοῦ εἶναι τό πρόβλημα: στό διάχυτο, λανθάνοντα ἢ μερικῆς φορῆς σαφῶς εκφρασμένο αντισημιτισμό πού εκδηλώθηκε. Καί τό ζήτημα έχει τεράστια σημασία γιατί μέσα άπ' αὐτό μπορούμε νά ἐπισημάνουμε όρισμένες τρέχουσες ιδεολογίες τῶν λαϊκῶν (καί μή λαϊκῶν) στρωμάτων καί ταυτόχρονα κάποιες μεθόδους καί πρακτικές πού ἐπιλέγονται γιά τήν επικράτησή τους.

★

Οί Ἕλληνες ιστορικά έχουν συμβιώσει μέ τοῦς Ἑβραίους ἐπί πολλοῦς αἰῶνες. Τοῦς ἀποκαλοῦσαν πάντοτε έβραίους ἢ ισραηλίτες, έννοιες ταυτόσημες. Τό κράτος τοῦ 'Ισραήλ, από τήν ἄλλη, έχει μόλις τριῶν περίπου δεκαετιῶν ζωῆ. Δυστυχῶς, στό λαϊκό γλωσσικό αἶσθημα, οί πολίτες τοῦ κράτους τοῦ 'Ισραήλ, οί 'Ισραηλινοί (όπως Ἕλληνες, Ἴταλοί, κ.λπ.), συγγέονται μέ τοῦς ισραηλίτες ἢ έβραίους. Ἡ σύγχυση τῶν δύο όρων δέν ύποδηλώνει άναγκαστικά κάποιον ιστορικό αντισημιτισμό, όπως σέ ἄλλες χώρες. Ἀντίθετα ὑπάρχουν ἐποχές όπου οί Ἕλληνες όχι μόνο δέν ἐπιδόθηκαν σέ πογκρόμ ἄλλά στάθηκαν άρωγοί στοῦς έβραίους. Ἄρκει νά θυμηθοῦμε τή στάση τοῦ Ε.Α.Μ. ἄπέναντι στοῦς έβραίους τῆς χώρας μας στήν κατοχή. Παρά ταῦτα ἡ σύγχυση είναι ἄρκετά διαδο-

μένη καί, ἠθελημένα ἢ ἀθέλητα, μπορεί νά δώσει άφορμή ἢ τροφή σέ αντισημιτικές ἐξάρσεις, όπως συνέβη τόν τελευταίο καιρό στή χώρα μας, μ' άφορμή τήν είσβολή τοῦ 'Ισραήλ στό Λίβανο. Ἄς δοῦμε μερικῆς περιπτώσεις:

Πρῶτος ό κ. Σαπρανίδης, ό όποίος στήν προινήν εκπομπή του μεγάλης ακροαματικότητας «Κάθε μέρα παντοῦ», στίς 21.6.82, στό Δεύτερο Πρόγραμμα, μᾶς διάβασε γράμμα ακροατή τῆς εκπομπῆς πού ὑποστήριξε ότι πρέπει νά γίνει ἀπογραφή τῶν επιχειρήσεων Ἑλλήνων πολιτῶν έβραϊκοῦ θρησκευματος, γιά νά τοῦς σαμποτάρουμε, σέ αντίποινα τῶν όσων κάνει ό ισραηλινός στρατός στοῦς Παλαιστίνιους. Ἡ άνάγνωση τέτοιου γράμματος όμως συνιστᾶ άνοιχτή πρόκληση, ἐπιθετική παρότρυνση ἐναντίον Ἑλλήνων πολιτῶν. Ὁ κ. Σαπρανίδης δήλωσε, βέβαια, ότι δέν συμφωνεῖ μέ όσα γράφει ό ακροατής γιατί ὑπάρχουν καί καλοί έβραίοι. Ἄλλά ἀκριβῶς ἐδῶ γεννιέται τό ζήτημα: κατά τήν κρίση τοῦ κ. Σαπρανίδη, μπορούμε νά σαμποτάρουμε τοῦς κακοῦς; Καί ποιός θά κρίνει ποιοί εἶναι οί «καλοί» καί ποιοί οί «κακοί»; Ἡ ΕΡΤ, λοιπόν, συνεργεῖ σέ σαμποτάζ ἐναντίον Ἑλλήνων πολιτῶν, όποτε οί ὑπεύθυνοι τί κάνουν; Γιατί ό κ. Σαπρανίδης παραμένει στή θέση του;

'Η δεύτερη περίπτωση εἶναι οί ἀνταποκρίσεις τοῦ κ. Δημαρά από τή Βηρυτό, στό κανάλι τῆς YENEΔ, τῆ δδομάδα 14-20 Ἰουνίου 1982. Ἡ σύγχυση ἐδῶ είναι ἀπόλυτη: οί ισραηλίτες, δηλαδή οί έβραίοι - καί όχι ό ισραηλινός στρατός - σφάζουν, σκοτώνουν καί ἐρημώνουν. Μόνο πού αὐτή ἡ μικρή φαινομενικά σύγχυση μπορεί νά έχει μεγάλες ἐπιπτώσεις. Ὡς δημοσιογράφος καί ἀνταποκριτής, ό κ. Δημαράς όφείλει νά μεριμνεῖ γιά τήν ακρίβεια τῶν όρων πού χρησιμοποιεῖ, γιατί χωρίς αὐτήν δέν μπορεί νά ὑπάρξει καμιά ἀντικειμενικότητα τῶν εἰδήσεων, πού ἀκούν καί βλέπουν χιλιάδες ἀνθρωποι στήν τηλεόραση. Ἐπιπλέον, ἡ ἀνύπαρκτη πολιτική ἀνάλυση στό περιεχόμενο τῶν ἀνταποκρίσεών του, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀκατάσχετη γεγονοτολογία ἐντείνουν τή σύγχυση. Ἡ ἐξίσωση είναι ἄπλή: Ἰσραηλινός = Ἑβραίος, ἄρα σιωνιστής, δηλαδή σφαγέας τῶν Παλαιστινίων. Ἐξίσωση θεολογικῆς μεσαιωνικῆς ιδεολογίας.

Περίπτωση τρίτη ό κ. Χαρδαβέλλας. Ἐδῶ τά πράγματα εἶναι πιό σύνθετα. Ἐνώ στίς ἀνταποκρίσεις του από τό Λίβανο ώς ἀπεσταλμένος τῶν ΝΕΩΝ ό κ. Χαρδαβέλλας χρησιμοποιεῖ πολλές φορές τοῦς σωστοῦς όρους - ισραηλινοί, ισραηλινούς -, ώστόσο,

στό φύλλο της 21-6-82 (TA NEA), στή σελίδα 5, στο κείμενο και στίς λεζάντες των φωτογραφιών διαβάζουμε: «45.000 Παλαιστίνιοι με ελαφρύ όπλιισμό... απέναντι σε 200.000 Ισραηλίτες». Δηλαδή, φυλή έναντιον φυλής. Στο μυαλό μας έρχονται εικόνες της Βίβλου και όχι δύο σύγχρονες πολιτικές που συγκρούονται αμειλικτα. Στο ίδιο φύλλο των ΝΕΩΝ διαβάζουμε ακόμα: «Ξεπερνώντας σε βαρβαρότητα τους Ναζί, οι Ισραηλίτες...», «ισραηλίτικες θηριωδίες», «ισραηλίτικα αεροπλάνα» και «οι βόμβες των ισραηλιτικών φάντομς». Τών ισραηλιτικών, δηλαδή των έβραϊκών, παρόλο που όλοι ξέρουμε, και ο κ. Χαρδαβέλλας ακόμη, ότι οι θρησκείες δεν έχουν αεροπλάνα, ενώ τα κράτη έχουν άφθονα. Με την εναλλαγή των όρων Ισραηλινός - Ισραηλίτης είναι πολύ εύκολη ή αναγωγική στο διεθνή σιωνισμό, που έντεχνως ταυτίζεται με την έβραϊκή διασπορά. Άλθθεια, όταν ο κ. Χαρδαβέλλας γράφει για την Τουρκία, τό Ιράκ ή τή Λιβύη χρησιμοποιεί τόν όρο «τά μουσουλμανικά αεροπλάνα» και άν όχι, γιατί;

Ο ίδιος δημοσιογράφος μάς υπόσχεται υπερθέαμα μέσω των εφημερίδων. Λίγο οι ειδήσεις, λίγο οι φωτογραφίες, λίγο οι τίτλοι και πολύ ή τρομολαγνεία των ανταποκρισέων του, μάς ετοίμασαν για ένα «όλοκαύτωμα» (TA NEA, 16.6.82, σελ. 1, 24 πόντοι μήκος). Ως γνωστόν ή επανάληψη τής ιστορίας (περί όλοκαυτώματος ο λόγος) είτε είναι γελοία είτε είναι εκ του πονηρού. Τό δεύτερο δεν αποκλείει τό πρώτο. Ωστόσο, στην προσπάθειά μας νά καταλάβουμε από τίς ανταποκρισεις του κ. Χαρδαβέλλα [Πώς προδόθηκαν οι Παλαιστίνιοι», TA NEA, 21.6.82, σ. 5 ή «Γιατί μάς [τούς] άφησαν μόνους», TA NEA, 22.6.82, σ. 5] διαβάσαμε αυτόνοτητα, προσωπικές περιπέτειες, διάφορα χλιαρά για τούς Άραβες (κυβερνητική πολιτική γάρ), τίποτε όμως για τή μεγάλη άπουσία, τή Σοβιετική Ένωση.

Άν για τήν εφημερίδα ύπηρχε πρόβλημα χώρου, θά προτιμούσαμε νά έλειπε εκείνη ή αστυνομικού τύπου αφήγηση για τό ταξί που μετέφερε τόν κ. Χαρδαβέλλα ή οι διευκρινίσεις για τό ποιές δυνάμεις κρατάν ποιές μεριές τής Βηρυτού· και, μιά που ήταν ό ίδιος εκεί, νά μάς πεί κάτι πιό ουσιαστικό. Οι μελοδραματικές σήνές δεν συνιστούν πολιτική ανάλυση, ενώ είναι γνωστό ότι ή έλλειψη πολιτικής ανάλυσης περιορίζει τή γνώση, μειώνει τή αντίληψη και προκαλεί παρανοήσεις. Τέλος, άφου για «πολιτικούς λόγους» συγκαλύπτονται οι μεγάλοι άπόντες στό Λίβανο, δέ χρειαζόταν ό κ. Χαρδαβέλλας νά πάει εκεί. Θά μπορούσε κάλλιστα νά μεταφράσει ένα άρθρο από μιά ξένη εφημερίδα και τότε ίσως μαθαίναμε πολύ περισσότερα άπ' όσα μάς είπε ως ανταποκριτής.

Τέταρτη περίπτωση, κορωνίδα των προηγουμένων, οι κ.κ. Δημαράς, Χαρδαβέλλας και Λιάνης στην ΥΕ-ΝΕΑ, Σάββατο 19.6.82, στην έκπομπή «Οί Ρεπόρτερς». Έδώ ή άκριτη χρήση των όρων Ισραηλινός-ισραηλίτης-έβραϊός συνδυάζεται με τρομακτικές εικόνες από τό Λίβανο, που φτάνουν όμως ως εμάς άπονευρωμένες πολιτικά και φορτισμένες ιδεολογικά ως μελό του έλληνικού κινηματογράφου, όπου όλα στό τέλος πάν καλά και ό κακός πρέπει νά πεθάνει πάση θυσία. Ο κακός έδώ γίνεται ό κάθε έβραϊός (ισραηλίτης) και αυτός πρέπει νά πληρώσει για τά δεινά των Λιβανέζων και των Παλαιστίνιων. Προβάλλοντας όμως αυτό τό αντισημιτικό σχήμα οι «Ρεπόρτερς» ίσοπεδώνουν τή σύνθετη πολιτική πραγμα-

τικότητα στην Μέση Άνατολή και ειδικότερα συγκαλύπτουν τή στάση των Άραβικών χωρών και τής Σοβιετικής Ένωσης. Μιλάμε για όλους αυτούς τούς Καντάφι, Άσάντ, Μπρέζνιεφ κ.λπ. που παρουσιάστηκαν ως «φυσικοί σύμμαχοι» των Παλαιστίνιων. Ωστόσο όλος ό κόσμος ξέρει τή δήλωση του Άμπου Ίγιάντ (δεύτερος στην τάξη ήγέτης τής ΟΑΠ) που χαρακτηρίζει τή στάση τής ΕΣΣΔ «τό λιγότερο περιεργη και άκατανόητη» ή τήν πικρόχολη αλλά και περηφαναί απάντηση του Άραφάτ στην ξεσίπωση και χαμαιλεοντική «παρότρυνση» του «άδελφου» Καντάφι.

Επιπλέον οι έν λόγω δημοσιογράφοι άποσιωπούν έν ψυχρώ, τόσο στην τηλεόραση όσο και στίς εφημερίδες στίς όποιες άρθρογραφούν, τίς αντιδράσεις ενάντια στην εισβολή στό Λίβανο Ισραηλινών στό ίδιο τό Ισραήλ αλλά και Έβραίων σε διάφορα μέρη του κόσμου. Γιατί αυτή ή άπόκρυψη; Τί είδους δημοσιογραφία είναι αυτή που κρύβει ειδήσεις; Δεν διαβάζουν ξένες εφημερίδες;

Δέ θέλουμε μέ αυτά νά πούμε ότι αυτή ήταν ή μόνη εικόνα τής τηλεόρασης. Οί ανταποκρισεις από τό Λίβανο του μόνιμου ανταποκριτή τής ΕΡΤ Α. Χατζηνικολάου, τής Εύης Δεμίρη, καθώς και οι συνεντεύξεις του Τέρενς Κούικ από τό Ισραήλ, όπως και ή έκπομπή των δύο τελευταίων στην ΕΡΤ «30 λεπτά στον κόσμο», τής 15.6.82, είναι ένα πολύ καλό δείγμα, σπάνιο όμως.

Υψίφωνος ώστόσο στό κλίμα άντισημιτισμού παραμένει ή εφημερίδα TA NEA. Πολύ νωρίς, από τήν αρχή σχεδόν των γεγονότων, θά δημοσιεύσουν τήν έξις μοναδική είδηση: «Έβραϊός γιατρός δίνει τό αίμα του για τραυματίες Παλαιστίνιους» (TA NEA, 11.6.82, σ. 3) και τήν περίπτωση περιγράφει ό ανταποκριτής από τή Θεσσαλονίκη. Υπάρχουν λοιπόν και καλοί έβραϊοί· δεν είναι όλοι αίμοδόροι. Νά, ένας στην Θεσσαλονίκη δίνει τό αίμα του για τούς Παλαιστίνιους: Τό κατεξοχήν άντισημιτικό έπιχείρημα, τό ίδιο που χρησιμοποίησε και ό κ. Σαπρανίδης. Άλλωστε ή ταύτιση των Ισραηλινών με τούς χιτλερικούς και των νεοναζί με τούς έν γενεί έβραϊούς θά θρέψει και θά τραφεί κι από μιάν έπικαιροποίηση τής φιλολογίας για τίς νεοναζιστικές οργανώσεις. Τό θέμα βέβαια είναι σοβαρό αυτό καθαυτό. Άλλά γιατί αυτή ή χρονική σύμπτωση; Έτσι TA NEA (9.6.82 και 10.6.82) θά δημοσιεύσουν άποσπάσματα βιβλίου που, κάτω από τόν άκρως παραπλανητικό τίτλο: «Οί Νεοναζί: οι ρίζες τους βρίσκονται στην άμάθεια», περιγράφουν τούς άρχηγούς των διαφόρων ομάδων του διεθνούς φασισμού, πώς δρούν, πώς ντύνονται, πώς οργανώνονται οι ομάδες αυτές κτλ. και, για νά μήν άπογοητευτούν οι όπαδοί, τή διάταξη ανά τόν κόσμο του διεθνούς φασισμού. Άλλά τί βολικό, νά φορτώνουμε τό κρίμα σε ιστορικά υπεύθυνες πλάτες! Δεν είναι, λοιπόν, μόνο ή άντισημιτική καμπάνια τής φασιστικής ΕΝΕΚ που γεννά τό πρόβλημα.

Η έπικρατούσα φιλοαραβική και φιλορωσική πολιτική δεν είναι άμοιρη φυσικά για τή στάση αυτή. Και ό καθένας προσφέρει τίς υπηρεσίες του όπως νομίζει. Μερικά παραδείγματα: «Η Μόσχα σταμάτησε τόν Μπάγκιν;» (TA NEA, 21.6.82, σ. 14) και έξηγει: «Χαρακτηριστικό τής σοβιετικής άποφασιστικότητας έναντι του επιτιθέμενου Ισραήλ είναι, όπως πιστεύουν όρισμένοι Παλαιστίνιοι, ότι ή ΕΣΣΔ ζήτησε από

τό Ἰσραήλ νά μή θιγεί ἡ πρεσβεία της στή Βηρυτό (Ζήτησε δηλαδή στήν οὐσία νά μή χτυπηθεῖ ἡ Βηρυτός). Πλήρης διάσταση μέ τήν πραγματικότητα, ψέμα ἀσύστολο γιά τούς πολιορκημένους Παλαιστίνιους.

ΤΑ ΝΕΑ θά ἀρνηθοῦν νά δημοσιεύσουν εἰδήσεις γιά τίς ἀντιδράσεις τῶν ἑβραίων ἀνά τόν κόσμο, μέ μόνη ἐξαιρεση τήν ἀντίδραση Ἑλλήνων ἑβραϊκοῦ θρησκευματοῦ κατά τῆς εἰσβολῆς (ΤΑ ΝΕΑ, 29.6.82, σ. 3). Κι αὐτήν ὅμως τήν εἰδηση θά τήν τορπιλίσει δάζοντας στό πρωτοσέλιδο μέ πηχταίο τίτλο μιά φράση τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ περί «Νταχάου στό Λίβανο». Τῆ φράση αὐτήν ἡ ἐφημερίδα θά τή διανθίσει μέ μιά φωτογραφία γέρον προσφύγων σέ γαϊδούρια καί στή λεζάντα της ὑπάρχει ἡ ἀναφορά στό «... νεαρό πατέρα μιάς θρησκείας ἀγάπης (πού) πήγαινε μέ τό γαϊδουράκι του νά τόν σταυρώσουν...»! Ποιοί ἄλλοι ἀπό τούς ἑβραίους. Ἐ! τότε θά τούς σταυρώσουμε κι ἐμεῖς σήμερα. Αὐτό εἶναι τό φυσικό συμπέρασμα, ὄχι ἴσως τῆς ἐφημερίδας, ἀλλά τῶν ἄμεσων ἢ ἔμμεσων ἀντισημιτῶν, καί εἶναι πολλοί αὐτοί.

Ἡ καλή μας ἐφημερίδα πάει ἀκόμη πιό πέρα. Περικυκλώνοντας πλήρως τήν ἀνακοίνωση τῶν Ἑλλήνων ἑβραϊκοῦ θρησκευματοῦ πού δημοσιεύεται στό ἴδιο φύλλο (σ. 9), ὁ κ. Γ. Κ. Βενιζέλος, μιλώντας γιά διάφορα «Υπόγεια πολιτικά ρεύματα [πού] κρύβουν ὅλη τήν ἀλήθεια» πραγματοποιεῖ μιά ἐνδελεχῆ ἀνάλυση γιά τόν πόλεμο στό Λίβανο πού δέ λέει ἀπολύτως τίποτα. Μιλώντας γιά τήν ἐπίθεση τοῦ Ἰσραήλ δέν ξεχνᾷ ὡστόσο νά ταυτίσει ἑβραίους καί Ἰσραηλινούς καί ἐμβριθέστατα μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι: «Ὁ Λίβανος, στό μεταξύ, πού ἦταν ἕνα περίεργο κερδοσκοπικό κράτος, καί σάν τό Μονακό...».

Τέλος, μετά τίς πολλαπλές ἀντιδράσεις ἑβραίων στήν πολιτική τοῦ Ἰσραήλ, ἀνά τόν κόσμο, στίς 30.6.82 (σ. 12) ΤΑ ΝΕΑ θά δημοσιεύσουν δύο ἀσημαντες μικροειδήσεις κάτω ἀπό τόν χυδαιότατο καί ἄκρως ἀντισημιτικό ὑπότιτλο «Τύψεις ἑβραίων», ἔτσι γιά νά μήν παρεξηγηθεῖ ἡ ἐξαιρεση τῆς προηγούμενης μέρας. Μήπως αὐτή ἡ ἰδεολογία ὀδήγησε τόν κ. Κ. Σταματίου σέ ἀνύποπτο χρόνο (ΤΑ ΝΕΑ, 14, 15, 16.4.82) νά μᾶς ξαφνιάσει μέ τόν ἐξῆς τίτλο: «Ἐπιφαν οἱ Ἑβραῖοι... αἷμα παιδιῶν χριστιανῶν;». Στήν «ἱστορική του ἔρευνα» ὁ κ. Σταματίου θά ἰσορροπήσει μέ τή γνωστή λογιστική τά θετικά καί ἀρνητικά στοιχεῖα (ἀντικειμενικός γάρ), λέγοντας διάφορα περί τῶν «Τράβελ πλάν» τῶν Ἑλλήνων στή Ἱερουσόλυμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ (ΤΑ ΝΕΑ 14.4.82) κτλ. Τό σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι βρῖσκει τίς «ρίζες» τῆς ἀντίθεσης Ἑλλήνων καί Ἑβραίων. Τούς πολλούς Ἑβραίους, λέει, ἔφερε στήν Ἑλλάδα ὁ Μουράτ ὁ Β' (ΤΑ ΝΕΑ, 14.4.82) καί παρ' ὄλο πού «στήν καθαντό Ἑλλάδα δέν βρῆκαν τόση ἀντίσταση (...), στή Μικρασία, ὅπου τό ἑλληνικό χριστιανικό στοιχεῖο ἦταν πάντα συμπαγές, οἱ Ἑβραῖοι δέν ἔγιναν καθόλου κολοδεχόμενοι (...) ἄρχισαν νά τούς δέρονουν...» (ΤΑ ΝΕΑ, 15.6.82). Νά λοιπόν οἱ ρίζες τοῦ ἀντισημιτισμοῦ (ἀθάνατη Μικρασία!). Ἀφοῦ, ἱστορικά, ἀντικειμενικά καί ὕστερα ἀπό ἔρευνα πού ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ κύριος Σταματίου ἐπὶ ἐνός βιβλίου, οἱ ρίζες εἶναι ἐκεῖ, τί φταίει τό συγκρότημα, ὁ ἴδιος καί οἱ ὅμοιοί του ἄν σήμερα ὑπάρχει κλίμα ἀντισημιτισμοῦ στή χώρα μας; Ἀκλόνητη λογική. Μόνο πού τό ἄλλοθι πού προσπαθεῖ νά κατασκευάσει τό ἀκυρώνει ἡ ἴδια του ἡ γλώσσα: «Τόσο χάλια τό Ἑβραϊκό» (ΤΑ ΝΕΑ, 14.4.82), «Οἱ καημένοι οἱ Ἑβραῖοι» (στό ἴδιο), «Ὁ

Ἰουστινιανός τούς χτύπησε στό δοξαπατοῖ» (στό ἴδιο), περί ἑβραϊκῶν συγκεντρώσεων μέ «ἡδονικές παρτούζες» (ΤΑ ΝΕΑ, 15.4.82) καί ἄλλα παρόμοια. Ὁ ἴδιος ἀρθρογράφος ρωτᾷ: «Ἐνα παρελθόν βαθύτατο (SIC) φυλετικῶν ρήξεων... νά τό ἐκθέσουμε... Τί ἔχουμε νά φοβηθοῦμε;» (ΤΑ ΝΕΑ, 14.4.82).

Τά ἐννοιολογικά ἐργαλεῖα τῆς δημοσιογραφίας πού περιγράψαμε εἶναι γνωστά: γεγονотоλογία, τρομολαγνεία, ἐπαγωγικά συμπεράσματα, ἀνιστορικές ταυτίσεις, ἀνάθεμα, συναισθηματικὴ συμπύεση ἀναγνωστῶν καί ἀκροατῶν, συγκάλυψη τῆς πολὺ πιό σκληρῆς πραγματικότητος στό Λίβανο, ἰσοπέδωση κάθε ἔννοιας καί κυρίως κάθε ἐκλογικευμένης στάσης ἀπέναντι στήν πραγματικά δεινὴ θέση τοῦ Παλαιστινιακοῦ κινήματος. Ὅπως εἶδαμε, μέ τίς ἀπαράδεκτες ἀνιστορικές ταυτίσεις, οἱ Ἰσραηλῖνοι γίνονται «ναζί», «φασίστες», «γενοκτόνοι». Παράλληλα, μέσω τῆς ἠθελμένης ἢ ἀθέλτης ἐπαγωγικῆς σύγχυσης, ταυτίζονται μέ τούς ἀνά τόν κόσμο ἑβραίους καί ἡ ἑβραϊκὴ διασπορά ταυτίζεται μέ τόν «διεθνή σιωνισμό». Ἡ συμπαράσταση τοῦ Παλαιστίνιους παίρνει χαρᾶκτηρα συναισθηματικῆς ταύτισης μαζί τους (μέσω μιάς ἄκριτης ἱστορικῆς ἀντιναζιστικῆς μνήμης), ὥστε νά δικαιωθεῖ. Ἡ καλλιέργεια μιάς τέτοιας κατάστασης πνευμάτων ἐγκυμονεῖ ἕναν τεράστιο κίνδυνο: τῆ δικαίωση τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ἦδη στήν καθημερινότητα ὑπάρχουν τά πρῶτα δείγματα. Ἄλλοτε μέ τίς πρῶτες κουθέντες καί ἄλλοτε σέ τελευταία ἀνάλυση ἀναδύεται ἡ λογική: «Ἀφοῦ οἱ ἑβραῖοι δέν ἀντιδρῶν στήν πολιτική τοῦ Ἰσραήλ, καλὰ νά πάθουν». Μά καί ὁ γείτονας μας, π.χ. δεξιὸς χριστιανὸς ὀρθόδοξος δέν ἀντιδρᾷ καί ἴσως συμφωνεῖ. Οἱ ταυτίσεις ἔχουν γίνει καί σ' αὐτό δεξιὸ καί ἀριστεροὶ συμφωνοῦν ἀπολύτως. Τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, ὁ Τύπος καί οἱ δημοσιογράφοι τῶν λειτουργῶν σάν καθρέφτης. Δίνουν μορφή στό εἶδωλο πού ἐρχεται ἀπό τόν κοινὸ νοῦ τοῦ «μέσου ἀνθρώπου», τήν κοινὴ παραδοχή. Ἀριστη ἐκπαιδευτικὴ λειτουργία.

Τό φάντασμα τοῦ σιωνισμοῦ σήμερα ἄλλοι τό χρησιμοποιοῦν γιά νά δικαιολογήσουν τίς ἐγκληματικές τους ἐνέργειες συγκαλύπτοντας ἔτσι καί τήν ἐθνικιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰσραήλ, τήν ἐπίσης ἐθνικιστικὴ πολιτικὴ τῶν ἀραβικῶν κρατῶν στή Μέση Ἀνατολή, καθὼς καί τίς ἀντιθέσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ἀπ' ὅλα αὐτὰ πληρώνουν ἀκριβὰ οἱ Παλαιστίνιοι.

Καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἀναδύεται ὁ ἀντισημιτισμός, ἡ μαζικὴ δικαίωσή του καί ἡ ἐπιθετικὴ ἐκφραση του ἐναντία σέ κάποιους ἀποδιοπομπαίους συμπολίτες μας, ἐκφραση πού τῆ δίνουν ἡ κάθε εἶδους ἀντίδραση καί οἱ ἠθελημένοι/ἀθέλῃτοι συννεχοῖ της. Μιά πρωτόγονη ἰδεολογία πού τήν ἀπεργάζονται ποικίλα κέντρα. Ὅμως ὁ κάθε εἶδους φυλετισμὸς ἐπιδιώκει τήν ἰδεολογικὴ σύγχυση καί τήν μετατόπιση ἀπὸ τὰ πραγματικὰ προβλήματα, ὥστε νά συγκαλύπτονται οἱ τρέχουσες κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις. Ἐτσι προετοιμάζεται καί κάθε εἶδους ἀπολυταρχικὴ ἐξουσία καί ἀποκτᾷ κοινωνικὴ συναίνεση. Γι' αὐτὸ τό λόγο τό πρόβλημα αὐτὸ ἀφορᾷ κάθε ἄνθρωπο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ θρησκεία ἢ πολιτικὴ ἔνταξη.

Ἀθήνα
4.7.82

Γιά τήν πολωνική αντίσταση

ό Γιάζεκ Κουρόν από τή φυλακή

Τόν περασμένο Άπρίλιο, ό Ζμπόγκνιεβ Μπουζάκ και ό Βιλτόρ Κουρέλσκι, πρόεδρος και αντιπρόεδρος τής «Άλληλεγγύης» (τμήμα Βαρσοβίας), πού βρίσκονται στην παρανομία, έγραψαν ένα κείμενο πρós τούς Πολωνούς καλώντας τους σέ αντίσταση. Άπαντώντας στην έκκληση αυτή, ό Γιάζεκ Κουρόν, ένας από τούς ιδρυτές του ΚΟΡ, στέλνει από τή φυλακή όπου βρίσκεται τό ακόλουθο κείμενο.

Ή σάλπιγγα πού ήχει σέ όλόκληρη τή χώρα

Ή διάλογος μεταξύ μας αποδεικνύει πώς έχουμε μεγάλες διαφορές τόσο στην εκτίμηση τής κατάστασης όσο και στην επιλογή τών μέσων δράσης (...)

I. Άν κατάλαβα καλά, στόχος σας είναι ή δημιουργία ενός κοινωνικού κινήματος ανάλογου μ' εκείνο πού πριν τό καλοκαίρι του '80 όνομάσαμε κοινωνική αυτοάμυνα. Ένός κινήματος από αυτόνομες ομάδες πού σέ διάφορους χώρους αντιμετώπιζαν από κοινού τά ιδιαίτερα προβλήματά τους κι από τό όποιο αναπτύσσονταν στην συνέχεια πρωτοβουλίες μέ ευρύτερους στόχους: έκδοτικά συγκροτήματα, παράλληλα πανεπιστημιακά μαθήματα, προγράμματα δράσης.

Στό κείμενό μου «Προτάσεις για ένα πρόγραμμα δράσης» (1976) υπερασπιζόμουν κι εγώ τήν απόλυτη αυτονομία αυτών τών γεωγραφικά και κοινωνικά ανεξάρτητων μεταξύ τους ομάδων. Συγχωρείστε τήν αυτοδιαφήμιση: θέλω απλώς νά τονίσω πόσο δική μου ήταν κάποτε αυτή ή ιδέα σας. Άλλωστε είναι μιά ιδέα ισχυρή γιατί έχει αποδείξει τήν όρθότητά της: αυτή επέτρεψε τή νίκη του Αύγουστου, νίκη άμετάκλητη. Δέ μέ ξαφνιάζει λοιπόν καθόλου τό γεγονός ότι μιά τέτοια αντίληψη για τήν αντίσταση έχει αυτή τή στιγμή τόσο πλατιά ύποστήριξη.

Ώστόσο, ή επιλογή τών μέσων δράσης πρέπει νά λάβει υπόψη της ότι οι συνθήκες σήμερα είναι τελείως διαφορετικές απ' ό,τι ήταν ως τόν Αύγουστο του 1980.

II. Τρεῖς είναι οι προϋποθέσεις, νομίζω, για ν' αναπτυχθεί ένα κίνημα αυτοάμυνας. Πρέπει νά μπορούν τά άτομα νά αναπτύξουν κάποια δράση. Πρέπει ή δράση αυτή νά έχει όπωσδήποτε κάποιες πιθανότητες άποτελεσματικότητας. Τό κοινωνικό πλαίσιο μέσα

στό οποίο δημιουργείται τό κίνημα πρέπει νά έχει έστω έλάχιστες προοπτικές ανάπτυξης.

Οί δύο πρώτες προϋποθέσεις ύπήρχαν υπό τό σύστημα του Γκιέρεκ. Τόσο ο ίδιος όσο και τά στελέχη του επιδίωκαν νά στηρίζονται στην κοινωνική συναίνεση και τούτο έμπόδιζε τό μηχανισμό ν' άσκήσει υπερβολικά μεγάλη πίεση.

Δέν υπάρχουν όμως πιά. Σήμερα, οί στρατηγοί και γραμματείς βασιλεύουν όχι μόνο δίχως τήν κοινωνική συναίνεση, αλλά και άνοιχτά έναντίον της. Στηρίζουν τήν έξουσία τους άποκλειστικά στη δύναμη πού τούς επιτρέπει νά διαλύουν διαδηλώσεις, νά καταπνίγουν άπεργίες, νά συλλαμβάνουν, νά φυλακίζουν, νά κακοποιούν και νά εκτελούν... "Όσο διατηρούν αυτή τή δύναμη, δέν πρόκειται νά υποχωρήσουν ούτε δήμα, όσες κι άν είναι οί πιέσεις. "Άλλωστε, σ' αυτό τό θέμα μίλησαν άνοιχτά και απέδειξαν έμπρακτα τίς προθέσεις τους. "Ο καιρός τών αυταπατών πέρασε άνεπιστρεπτά. Καθώς επιπλέον λείπουν τά καταναλωτικά αγαθά, δέν μπορούν άντικειμενικά νά ίκανοποιήσουν καμιά άπολύτως διεκδικήση. Δέν μπορούν ν' άποφύγουν τήν πτώση τών μισθών, τίς άπολύσεις, τή μείωση τών τροφίμων. Κοινωνικό κίνημα, πού νά μπορεί ν' άπαρνηθεί τίς ύλικές διεκδικήσεις, δέν μπορεί νά υπάρξει, παρά μόνο άν οί εργαζόμενοι αισθάνονται συνδιαχειριστές τής χώρας τους. Κανείς δέν μπορεί νά συγκρατήσει τήν καλπάζουσα καταστροφή τής οικονομίας, άν δέν υπάρξει ένα πραγματικό κοινωνικό συμβόλαιο (...)

Κίνημα αυτοάμυνας ή όποιας άλλης μορφής κίνημα, μέ στόχο τή σταδιακή μεταρρύθμιση τής κοινωνίας, είναι άπολύτως άδύνατο νά αναπτυχθεί μέ τό στρατιωτικό νόμο.

III. Υπάρχει ακόμα ή αντίληψη για τή δημιουργία μαζικής παράνομης αντίστασης. Παράνομες εκδόσεις, οργάνωση παράλληλης εκπαίδευσης και κυρίως οργάνωση ποικίλων εκδηλώσεων πού νά εκφράζουν τή καίρη θέληση. Μπορούν όμως αυτοί οί στόχοι νά κινητοποιήσουν τόν κόσμο μέ τούς κινδύνους πού σήμερα διατρέχει; Κατά τή γνώμη μου, όχι. "Ενα μαζικό κοινωνικό κίνημα μπορεί νά πετύχει σημαντικούς στόχους μόνο μέσα από συλλογική δράση. "Η παράλληλη εκπαίδευση όμως μπορεί νά επιτευχθεί και δίχως ένα μαζικό κίνημα. "Η εκδοτική δραστηριότητα τό ίδιο, άφορά μιά άσημαντη μειοψηφία τής κοινωνίας. Και οί διαδηλώσεις δέν μπορούν νά πετύχουν τίποτα. Είναι βέβαια πολύ σημαντικές για τήν άνύψωση του ήθικου και δείχνουν τή δύναμη του κινήματος. "Αν όμως ή δύναμη του κινήματος δέν έχει άλλο αποτέλεσμα από τήν άνύψωση του ήθικου, κινδυνεύει σταδιακά νά φθαρεί και νά μετατραπεί σε άδυναμία.

Δομημένη οργάνωση μέ κεντρική ήγεσία

Πολλοί δουλεύουν τή στιγμή αυτή για τή δημιουργία μιάς μαζικής οργάνωσης, πού θά ψάξει τά μέσα για νά πραγματοποιήσει συγκεκριμένους στόχους. "Ο πιο περιορισμένος αλλά και ο πιο γενικός στόχος τή στιγμή αυτή είναι ή δημιουργία τών συνθηκών για μιά όμαλη ζωή. Οί διεκδικήσεις πού προτείνετε δέ θά μάς πλησιάσουν ούτε πόντο προς αυτό τό στόχο. Καθόλου έπίσης δέ μάς πλησιάζουν οί διάφορες κατεσπαρμένες ή τοπικές κινητοποιήσεις. "Όσο για τήν παράνομη δράση, δέν πρόκειται νά βοηθήσει ιδιαίτερα,

γιατί ή παράνομη δράση είναι πάντα προετοιμασία για κάτι άλλο. Έπομένως, όσο δέ διατυπώνετε καθαρά τί προετοιμάζει ή αντίσταση, κινδυνεύετε νά βρεθείτε μέ μιά παράνομη οργάνωση στα χέρια και μπροστά σε άπογοήτευση, οργή και μίσος. Τό μίσος αναπόφευκτα θά φέρει τήν τρομοκρατία.

Μόνο όταν έχει κεντρική ήγεσία μπορεί ένα κίνημα νά έμπεριέχει, μέσα σε όρισμένα όρια, και πράξεις άπελπισίας ή πράξεις άνοιχτής βίας. Πρέπει λοιπόν μιά τέτοια ήγεσία νά υπάρχει και νά μπορεί νά διατηρεί συνδέσεις διαρκείς μέ όλα τά τμήματα του οργανωμένου κινήματος. "Αλλά ακόμα και όταν υπάρχει έτσι ή κεντρική ήγεσία, θά χάσει τό κύρος της στό κίνημα, εάν μιά μέρα διαπιστωθεί ότι δέν έχει πρόγραμμα για τήν κατάσταση πού θά προκύψει.

Θέλω νά τονίσω ότι ή δραστηριότητα πού αναπτύσσεται σήμερα οδηγεί φυσικά και αναπόφευκτα προς τή δημιουργία ενός ήγετικού κέντρου του κινήματος. Τόσο, πού, άν οί πρωταγωνιστές τής Άλληλεγγύης ή έστω μερικοί απ' αυτούς, προσπαθήσουν νά έμποδίσουν αυτή τήν εξέλιξη, θά βρεθούμε μπροστά στη δημιουργία περισσότερων ήγετικών κέντρων, πράγμα πού θά γεννήσει εκτός από τίς αναπόφευκτες συγκρούσεις και κλίμα ιδιαίτερα κατάλληλο για προδοκάσιες.

IV. Λέτε ότι οί Πολωνοί μπορούν ν' άντέξουν για πολύ καιρό ακόμα. Κι αυτή τή γνώμη σας τή στηρίζετε στην ιστορία. "Ως προς αυτό, οί εκτιμήσεις μας διαφέρουν ριζικά. Τόν περασμένο χρόνο τό "Ακαθάριστο Έθνικό Προϊόν μειώθηκε κατά 13%. Φέτος δέν θά μειωθεί περισσότερο από 17 ως 20% (κατά τά επίσημα προγνωστικά), έφόσον πάρομε σημαντική βοήθεια από τήν Άνατολή και κάποια δάνεια από τή Δύση. "Αν υποθέσουμε ότι ή μείωση δέν πρόκειται νά ξεπεράσει τό 20%, βρισκόμαστε ήδη μπροστά σε μιά οικονομική καταστροφή χωρίς προηγούμενο στην ιστορία τών σύγχρονων κοινωνιών, μέ επιπτώσεις οικονομικές, κοινωνικές και ήθικες, πού κανείς μας ακόμα δέν μπορεί νά φανταστεί.

Πού στηρίζετε τήν πεποίθησή σας ότι οί Πολωνοί θά ύπομείνουν καρτερικά τέτοια καταστροφή, όταν μάλιστα επιπλέον ή έξουσία τους προκαλεί άσταμότητα μέ τήν άλαζονεία της και τήν τρομοκρατία; Μήπως στην ύπομονή πού έδειξαν από τόν Ίανουάριο ως τώρα; Μά, ακόμα κι άν παραβλέψουμε τίς συνθήκες ζωής πού χειροτερεύουν καθημερινά, αυτή ή ώριμότητα τών Πολωνών, για τήν όποια όλοι συμφωνούμε, όφείλεται άποκλειστικά και μόνο στην πίστη τους στην Άλληλεγγύη, δηλαδή σε σας και στην αντίσταση.

"Ο κόσμος συγκρατεί τήν άπελπισία και τήν οργή του γιατί νιώθει ένταγμένος στη δράση όπου έσείς τόν προσανατολίζετε ή πού νομίζει ότι τόν προσανατολίζετε. Σας έχουν έμπιστοσύνη οί Πολωνοί, είναι βέβαιοι πώς ξέρετε τό δρόμο και πώς τούς οδηγείτε προς τή νίκη. Θά καταλάβουν όμως γρήγορα ότι ή ήγετική άδράνειά σας και ή παρανομία είναι ο δρόμος πού οδηγεί μέ τίς μεγαλύτερες άπώλειες στην ήττα. Και όταν τό καταλάβουν, τότε τί θά γίνει; Είναι πιθανό πώς ή έξουσία θά καταφέρει νά συγκρατήσει τή γενική έκρηξη. "Ίσως υπάρχουν μόνο πολυάριθμες τοπικές εκρήξεις, πού θά καταπνιγούν μέ λιγότερο ή περισσότερο αίμα. "Αν σ' αυτές προσθέσουμε και τίς βιολογικές, κοινωνικές και ήθικες συνέπειες τής οικονομικής καταστροφής, μπορεί και δίχως τήν ξένη επέμβαση νά βρεθούμε μπροστά στην έξαφάνιση του

λαού μας. "Αν, όπως λέτε, ή Άλληλεγγύη δέν μπορεί πιά νά επιτρέψει στόν έαυτό της άλλη ήττα, δέν τό ξέρω. Ξέρω πάντως ότι τήν ήττα δέν πρόκειται νά τήν άποφύγουμε άποφεύγοντας τόν άγώνα.

V. "Όταν οργανώναμε τήν Άλληλεγγύη, παίρναμε πάνω μας τεράστια ευθύνη. Δέν μπορούμε ν' άπαλλαγούμε από τήν ευθύνη αυτή, και πάντως δέν μπορούμε άποφεύγοντας νά πάρουμε τίς μεγάλες άποφάσεις. Για νά άποτραπεί ή καταστροφή πού από τή μέρα τής έπιβολής του στρατιωτικού νόμου κρέμεται πάνω από τήν Πολωνία, θά ήμουν έτοιμος νά καλέσω τήν κοινωνία σέ μεγάλους συμβιβασμούς. Οί συμβιβασμοί όμως έχουν ένα όριο. Κι αυτό είναι ή δημιουργία μιάς κατάστασης όπου ή έξουσία θά άναγκαστεί νά κάνει διαπραγματεύσεις μέ τήν κοινωνία και όχι μόνο μέ τόν έαυτό της, δηλαδή άνάμεσα στους εκπροσώπους των θεσμών και κάποια άλλα πρόσωπα. Προϋπόθεση δηλαδή για τή συνδιαλλαγή είναι ή ύπαρξη μιάς κοινωνίας οργανωμένης έξω και άνεξάρτητα από τήν κρατική έξουσία.

Δέν μπορούμε νά βασίσουμε ένα πρόγραμμα στην έλπίδα ότι οί στρατηγοί και οί γραμματείς θά έχουν τήν καλή πρόθεση νά κάνουν διαπραγματεύσεις και συμβιβασμούς. Όφείλουμε νά παραδεχτούμε ότι ή βία δέν υποχωρεί παρά μονάχα μπροστά στά βίαια μέσα και νά διακηρύξουμε ξεκάθαρα ότι ή αντίσταση δέν πρόκειται νά διστάσει μπροστά στή βίαιη άναμέτρηση.

Ή άπειλή τής βίαιης άναμέτρησης

Ή διακήρυξη αυτή πρέπει, νομίζω, νά δίνει και τήν προθεσμία: «τό φθινόπωρο», νά λέει, για παράδειγμα, ή «τό καλοκαίρι». Τό τελεσίγραφο αυτό θά είναι συγχρόνως τό πιό άποτελεσματικό μέσο για νά άποφευχθούν βίαιες άπόπειρες άπελπισμένες. Άκόμα, από τή στιγμή πού θά γίνει γνωστό, όλες οί δίχως αποτέλεσμα έκδηλώσεις άπ' άκρη σ' άκρη τής χώρας (τό άναμα των κεριών, τά λεπτά σιγής, οί ομαδικές άπεργίες πείνας, οί άλλες τακτές έκδηλώσεις, οί ολιγόωρες άπεργίες) θά δίνουν σάρκα και όστά στην άπειλή και θά δείχνουν τήν έτοιμότητα του κινήματος.

Ή διακήρυξη μπορεί φυσικά νά περιέχει τήν άπειλή μιάς άπεριορίστης γενικής άπεργίας. Άπό μόνη της όμως ή άπεργία, θά έδινε στους στρατηγούς τήν ευκαιρία νά χτυπήσουν όλα συγχρόνως τά κέντρα τής αντίστασης, έκμεταλλούμενοι τήν ύπεροχή τους σέ άνδρες και ύλικό έξοπλισμό. Γι' αυτό, αν δέν μπορούμε νά εξασφαλίσουμε εκ των προτέρων τή συννοχή τής πλειοψηφίας των στρατιωτών και πολιτοφυλάκων, ή άπεργία πρέπει νά συνοδεύεται από μιά συντονισμένη επίθεση ενάντια σέ όλα συγχρόνως τά κέντρα έξουσίας και πληροφόρησης, μέ τή συνεργασία τής μειοψηφίας του στρατού και τής πολιτοφυλακής πού θά βρεθεί στό πλευρό μας. Μπορούμε ίσως νά διακηρύξουμε ότι ή επίθεση αυτή θά γίνει στην περίπτωση πού ή έξουσία χτυπήσει τούς άπεργούς. Είναι σωστή ή υπόθεση ότι ό φόβος τής επίθεσης θά προκαλέσει σκλήρυνση τής στάσης των στρατηγών και γραμματέων. Μόνο πού δέν φαίνεται νά ύπάρχει άλλο μέσο από αυτό τόν φόβο για νά τούς ύποχρεώσει σέ διαπραγμάτευση. Τούς παρασύρετε σέ λάθη, όταν δηλώνετε πώς ή αντίσταση δέν πρόκειται νά καταφύγει στην βία. Τούς πείθετε πώς δέν κινδυνεύουν και τούς δοηθάτε νά μήν ύποχωρήσουν ούτε δημα.

Πράγματι, άνοιξε διάλογο ή έξουσία για τό κοινωνικό σύμφωνο, τόν άνοιξε μέ τήν εκκλησία. Αυτό όμως τό έκανε μόνο και μόνο για νά νομιμοποιήσει τήν πρακτική της, πού είναι αντίθετη μέ κάθε διαπραγμάτευση. Άπό τή στιγμή πού θά ύπάρξει ή πραγματική άπειλή, ή εκκλησία θά πάψει νά είναι εκπρόσωπος στή συζήτηση και θά μετατραπεί σέ άποδεκτό μεσάζοντα. Άλλωστε, οί μετρημένες προτάσεις τής εκκλησίας, καθώς είναι οί μόνες εκτός από τήν επίσημη άποψη, εμφανίζονται σαν άκραίες. Μόνο από τή στιγμή πού θά εμφανιστεί έσεις ως οί εκπρόσωποι τής κοινωνικής διεκδίκησης, θά μπορούσουν οί προτάσεις τής εκκλησίας νά γίνουν βάση για ρεαλιστική διαπραγμάτευση.

Είναι άλήθεια: όταν ή διαπραγμάτευση άποφέρει τόν επιθυμητό συμβιβασμό, εκείνοι πού θά έχουν επισειει τήν άπειλή τής έξεγερσης θά βρεθούν ριγμένοι στό περιθώριο τής κοινωνικής ζωής πού θά ξαναρχίσει. Δυστυχώς.

VI. Δέ σάς προκαλώ νά διακηρύξετε πώς σκοπεύετε νά έπιτεθείτε. Αντίθετα, σάς συνιστώ επίμονα νά οργανώσετε και νά καθοδηγήσετε ένα δομημένο κίνημα και μαζί του ένα άποτελεσματικό δίκτυο πληροφόρησης. Νά ξεκαθαρίσετε ότι ή οργανωση και καθοδήγηση του κινήματος δέν πρόκειται καθόλου νά περιορίσει τήν αυτονομία των διαφόρων ομάδων του, μόνο πού θά περιορίσει σημαντικά τόν κίνδυνο νά ύπάρχουν προδοκάτοιες και νά γίνουν άπερίσκεπτες ένέργειες. Ή ευθύνη για όρισμένες μορφές δράσης πρέπει νά άνήκει άποκλειστικά σέ μιά κεντρική ήγεσία.

Σας προτείνω ακόμα νά διακηρύξετε ότι ή αντίσταση θ' άναγκαστεί νά καταφύγει σέ βίαια μέσα, εάν ή έξουσία εξακολουθήσει νά κλείνει τά αυτιά της στις διεκδικήσεις τής κοινωνίας, πού εκφράζονται παντού, και έφόσον δέν προσπαθήσει νά σώσει τή χώρα από τήν καταστροφή μέ τήν άποδοχή ενός κοινωνικού συμφώνου.

Σας συνιστώ επίσης νά προετοιμάσετε τή δράση μέσα στό στρατό και τήν πολιτοφυλακή. Θά βρείτε αρκετά πρόσφορο έδαφος. Και ήδη αυτό είναι πολύ μεγάλος κίνδυνος για τήν έξουσία.

Άλλά πριν άπ' όλα και πάνω άπ' όλα, πρέπει νά επεξεργαστείτε ένα κοινό πρόγραμμα, πού θά γίνει άποδεκτό από όλους τούς σημαντικούς άγωνιστές τής αντίστασης.

Συγχωρείστε μου τό διδακτικό ύφος. Ξέρω καλά πόσο σκληρό είναι τό έργο σας. Γνωρίζω καλά τίς έπιτυχίες σας. Βρισκόμαστε όμως μέσα σ' ένα τρομερό άδιέξοδο. Σέ μιά κατάσταση πού πρέπει όπωσδήποτε ν' αντιμετωπίσουμε, ακόμα κι αν φαίνεται νά ξεπερνάει τίς δυνάμεις μας. Σ' αυτή τήν κατάσταση, πού εμφανίζεται δίχως διέξοδο, πρέπει, έμεις, νά δείξουμε τό δρόμο.

Δέν τό διαλέξατε, άλήθεια, τό βαρύ αυτό φορτίο. Δέν είναι δυνατό νά τό άκουπήσετε πουθενά. Κρατάτε στα χέρια σας τή μόνη σάλπιγγα πού ήχει σέ όλόκληρη τή χώρα.

SOLIDARNOSC

Ο κόσμος τής σιωπής

του Λεωνίδα Λουλούδη

Εικόνες από τό Παρελθόν

Χαζεύοντας τόν μονολογούντα πρωθυπουργό και τούς σιωπηλά συναινούντες ύπουργούς του στήν πρώτη τηλεοπτική εμφάνιση τής δεύτερης σοσιαλιστικής κυβέρνησης τής χώρας, τρεις εικόνες έρχονται νά διαταράξουν τίς αναδομημένες έλπίδες τής σοσιαλιστικής μου συνείδησης:

Εικόνα πρώτη. Ο Σάκης εισβάλλει στό διαμέρισμα κραδαίνων τά νέα τής ημέρας: ΜΑΡΙΚΑ!.. ΑΛΛΑΞΑΝ ΤΟΥΣ ΔΙΟΙΚΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ, ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ, ΤΗΣ ΔΕΗ, ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΗΣ, ΤΟΥ ΙΚΑ.

Η Μαρίκα δακρυσμένη από τήν κουζίνα, μέ μπιγκουτί και δυό μωρά στήν άγκαλιά, άνάμεσα σέ σιδερώστρα και άπλώστρα.

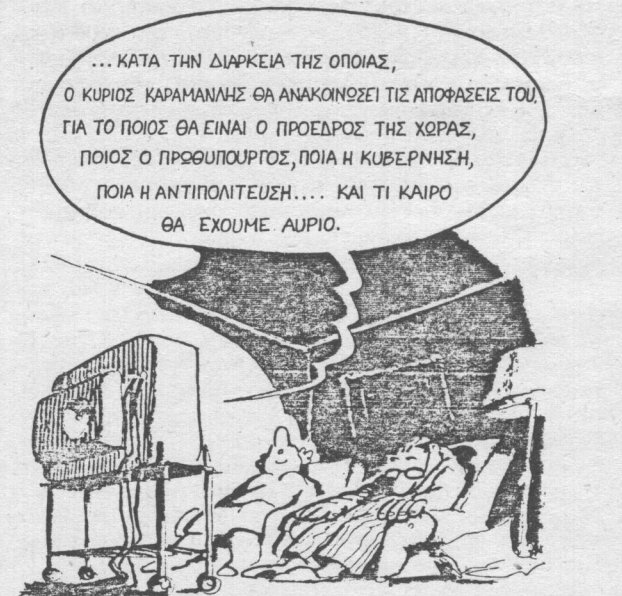
Ω... ΣΑΚΗ, ΕΠΙ ΤΕΛΟΥΣ... ΑΡΧΙΖΕΙ ΜΙΑ ΝΕΑ ΖΩΗ ΓΙΑ ΜΑΣ.

Εικόνα δεύτερη. Ο Σάκης κοιμάται άποκαμωμένος στήν πολυθρόνα. Δίπλα του ή Μαρίκα σέ λιγότερο κόσμια στάση ροχαλίζει.

Η τηλεόραση έπιμένει: ...ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΘΑ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙ ΤΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΙΟΣ ΘΑ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, ΠΟΙΟΣ Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ, ΠΟΙΑ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΠΟΙΑ Η ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ... ΚΑΙ ΤΙ ΚΑΙΡΟ ΘΑ ΕΧΟΥΜΕ ΑΥΡΙΟ.

Εικόνα τρίτη: Ένας ίπποπόταμος μέ τό σήμα ΕΡΤ άκίνηται μσοδυθισμένος στό κέντρο μιάς τροπικής λίμνης. Τήν ειδυλλιακή ίσορροπία του οικουστήματος διαταράσσει πτηνόν πού έπί τής ράχης του κράζει: ΤΡΙΠΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ.

Μ' αυτά και μ' αυτά ό Γιάννης Ίωάννου από τό 1979 μās προειδοποιούσε γιά τά παθήματα τής άρετής και τήν άλαζονεία τής δύναμης. Έκτοτε και τί δέν άλλαξε. Τό πάνω ήρθε κάτω, πολύ κάτω. Τό κάτω πήγε πάνω, πολύ πάνω. Άλλαξαν οί διοικητές,

ἄλλαξε ὁ Κύριος «τί καιρό θά ἔχουμε αὔριο», ἄλλαξε ἀκόμη καί αὐτός ὁ Ἰωάννου, γελοιογράφος τῆς δευτέρας, τῆς τρίτης, ἀλλά σπανίως πλέον τῆς πρώτης σελίδας τοῦ Βήματος τῆς Προόδου. Μόνο ὁ Σάκης μέ τή Μαρίκα παρέμειναν ἐλπίζοντες-κοιμώμενοι στό ἴδιο διαμέρισμα καί βέβαια ὁ ἵπποπόταμος στήν ἴδια θέση μισοδυθισμένος, ἀκίνητος, χωνεύοντας ἤδη τά 686 ἑκατομμύρια, κέρδη χρήσεως 1981. Στό κέντρο τῆς τροπικῆς λίμνης ἐξακολουθεῖ νά μή φθάνει κανεῖς ἦχος ἀπό τήν παρόχθια κοσμογαλασί. Ἐκεῖ βασιλεύει ὁ Κόσμος τῆς Σιωπῆς. Ἕνας Κόσμος πού βασιλεύει γιατί σιωπᾷ. Καί ὅταν ἐρωτᾶται γιατί σιωπᾷ βρυχᾶται: «μετά ἀπό δημοσίευμα ἀπογευματινῆς ἐφημερίδας τῆς Θεσσαλονίκης σχετικά μέ λογοκρισίες καί αὐτολογοκρισίες, θά θέλαμε νά τονίσουμε πώς μετά τίς ἐκλογές τοῦ Ὀκτώβριου τοῦ '81 ἡ λογοκρισία ἔχει περάσει στήν ἱστορία. Σέ καμιά περίπτωση καί κανεῖς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά παραβεῖ τίς σαφεῖς ἐντολές τῆς σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης γιά κατάργηση τῆς λογοκρισίας στό κρατικά μέσα ἐνημέρωσης».

Ἐν ὀνόματι τῆς αὐθεντικῆς, τῆς καθαρῆς, τῆς πραγματικῆς Ἀλλαγῆς

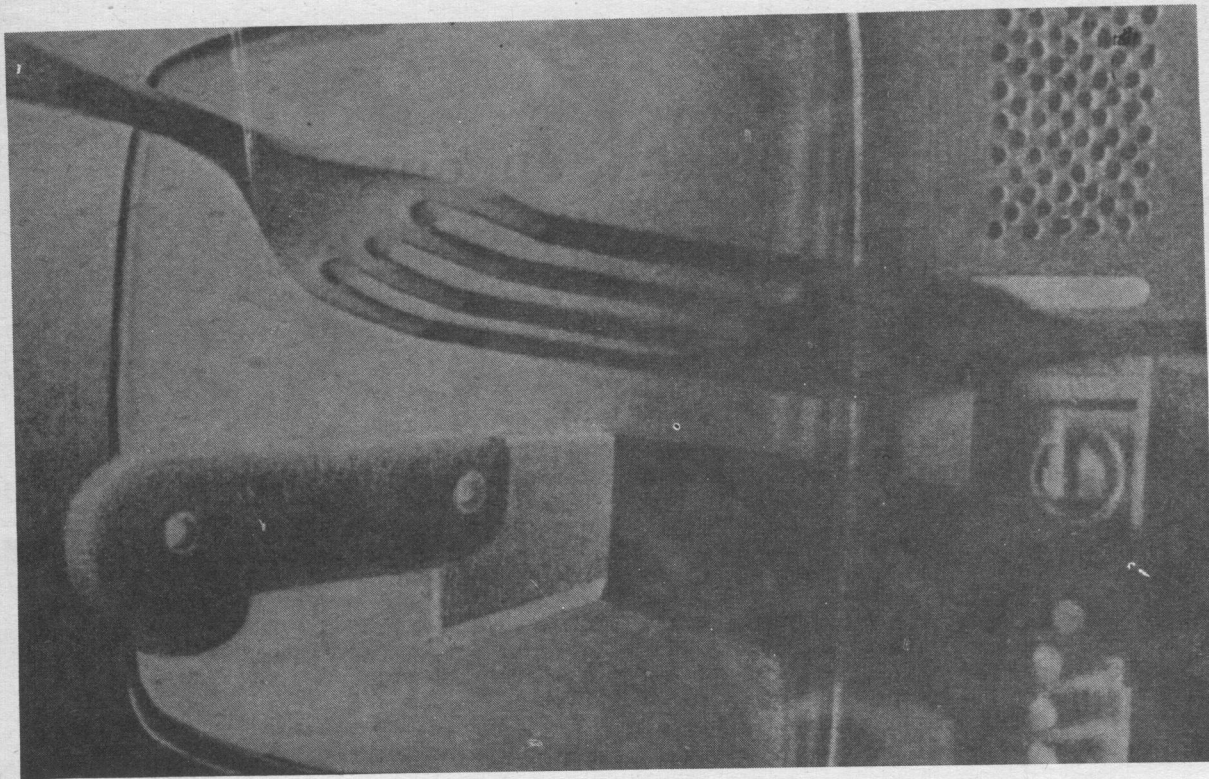
Λογοκρισία καί αὐτολογοκρισία. Ἐπιβολή καί ὑποβολή τῆς Σιωπῆς. Ὅταν ματαιώνονται τήν τελευταία στιγμή οἱ προγραμματισμένες ἐκπομπές «Ἀναζητήσεις» μέ θέμα τά περιθωριακά ἔντυπα, «Ρεπόρτερς» μέ θέμα τά νοσοκομεία, «Ἀποκλειστικότητα» μέ θέμα ἕνα πανηγύρι στό Ρέντη.

Ὅταν ὁ ἀρχισυντάκτης τῶν εἰδήσεων ἐξομολογεῖται δημόσια ὅτι «ἀλλιῶς θά ἴκανα τό δελτίο στό BBC ἢ τόν Καναδά καί ἀλλιῶς εἶμαι ὑποχρεωμένος νά φέρομαι ἐδῶ... δέν ἔχουμε μάθει ἀκόμα νά δίνουμε στό πράγματα καί τίς καταστάσεις τό μέτρο παύ ἔχουν... Ἡ τηλεόραση μπορεῖ νά ἠλεκτροφωτίσει ἢ καί νά ἀνατινάξει... Ἐμεῖς, Συνδρομητές, Πολίτες, Ἀρτιστεροί, ἔχουμε τό δικαίωμα νά ἀναρωτιόμαστε γιά τίς σαφεῖς ἐντολές τῆς σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης, τίς ματαιώσεις καί κυρίως τίς ἐξομολογήσεις τοῦ ἀρχισυντάκτη. Ἀλήθεια ποιός τόν ὑποχρεώνει; γιατί δέν ἔχουμε μάθει; τί ἐπί τέλους μπορεῖ νά ἠλεκτροφωτίσει ἢ καί νά ἀνατινάξει ἡ τηλεόραση; Δικαιούμαστε ὅμως καί νά ἀπαντήσουμε; Ἡ ἀπάντηση, ὅταν δέν μπορεῖ νά συμπεριλάβει ὅλα τά στοιχεία πού ὑποχρεώνεται νά σεβαστεῖ ἡ κυβέρνηση στήν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς τῆς, θά κινδυνεύει νά ὑποπέσει, μᾶς προειδοποιεῖ τό Ἄντι, στό παράπτωμα διεκδίκησης μιᾶς «αὐθεντικότητας» καί «καθαρότητας» ἐν ὀνόματι τῆς «πραγματικῆς» Ἀλλαγῆς τήν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ἐκπροσωπεῖ. Κατανοητή ἀντίρρηση, ἀλλά καί ἡ ἀπάντηση δέν μπορεῖ νά ἀναμένει τή συγκέντρωση ὄλων τῶν στοιχείων γιατί θά κινδυνεύει νά ἐθιστοῦμε στό μέτρο πού δέν ἔχουν τά πράγματα καί οἱ καταστάσεις. Κάτι περισσότερο: ἐπειδή στό προσκήνιο ἐμφανίζονται συνήθως ἄλλες πλευρές τοῦ ζητήματος, θά κινδυνεύει νά ἀποσιωπηθῶμε τό γεγονός ὅτι ἡ διαμάχη γιά τήν ἐλευθερία τοῦ λόγου καί τοῦ Τύπου εἶναι κατά βάθος μιᾶς διαμάχης γιά τό ἐάν εἶναι ἢ ὄχι ἐπιθυμητό νά λέγονται ψεύδη. Καί σ' αὐτό τό βάθος

δέν εἶναι ἡ συσσώρευση ἀποδεικτικῶν στοιχείων πού διαγράφει τό πλαίσιο τῶν ὑφισταμένων δυνατοτήτων, ἀλλά ἡ αἰφνίδια ἀνάδυση τοῦ ἦθους, δηλαδή τῆς αὐθεντικότητας καί καθαρότητας τῆς πραγματικῆς, χωρίς εἰσαγωγικά, Ἀλλαγῆς.

Ἄς ἀναρωτηθοῦμε λοιπόν, χωρίς συμπλέγματα, ποιός ὑποχρεώνει τόν κ. Τρωγάδη νά φέρεται ἀλλιῶς ἐδῶ στό Μπαλκάνια. Οἱ συνάδελφοι Βρυχέα-Γαβρόγλου δίνουν στό βιβλίο τους γιά ἕνα ὁμόλογο χώρο σιωπῆς, τό Πανεπιστήμιο, μία πρώτη ἀπάντηση. Ἀπαράδατος ὄρος γιά τήν τυπική ἐξέλιξη στό Πανεπιστήμιο εἶναι ἡ ἀποδοχή τῆς συννεοχῆς γιά τήν κρίση, ἡ σιωπή γιά τά ἀπαράδεκτα πού συμβαίνουν καθημερινά, ἡ «κομψή» ἐπισήμανση τῶν στραβῶν καί οἱ προτάσεις πού «σέβονται» τούς συσχετισμούς. Ἀπάντηση εὐτολμη καί ἐπαρκῆς γιά ὅσους ἀγνοοῦν τό μεκανό τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἱεραρχίας. Πρώτη ὁμως γιά τά σημερινά τηλεοπτικά ἤθη. Τά ὁποία κυρίως συγκροτοῦνται ἀπό μία ἀντίληψη ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀντιφάσεων ἢ «ἄλλων» ἐκδοχῶν τοῦ γεγονότος καί λιγότερο ἀπό ἐπιμέρους φιλοδοξίες γιά μιᾶς τυπική ἢ παράτυπη ἐπαγγελματικῆ ἐξέλιξη. Ἔστω καί ἂν οἱ ἀνάγκες τῆς τελευταίας ἀποτελοῦν βασική προϋπόθεση γιά τήν ἀναντίρρητη ἐξυπηρέτηση αὐτῆς τῆς μονολιθικότητας. Ἡ παρόχθια κοσμογαλασί, ἡ ἑτερογένεια ὀφείλουν νά ἀποφιλωθοῦν, ὁμοιογενειοποιηθοῦν ἀπό ἕνα συμπαγές κέντρο ὅπου ἀντιφάσεις, αἰχμές, ἐντάσεις, διαφορές ἀναμορφώνονται στό ἀρραγές μήνυμα τῆς «ἀλλαγῆς», τῆς «ἀναδόμησης», τῆς «στενωποῦ», ἀλλά καί τῆς «προόδου», τῆς «ἀνάπτυξης», τῆς «οἰκονομίας». Στό τέλος αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ἔστω καί ὅταν κάποτε ἡ ὀθνη ἀποκαλύπτει σάν καμουφλάζ τήν ἐξομάλυνση ἄλλων ἀντιφάσεων, τί μπορεῖ νά ἀνατρέψει, γιά παράδειγμα, τούς συνηθισμένους τοῦ γλωσσικοῦ ὕφους «τῆς Βόρειας Ἑλλάδας». Ὁ λαϊκισμός εἶναι προπαντός μιᾶς αἰσθητικῆς Ἀπεχθάνεται τίς ἀποχρώσεις. Φριδιά μέ τήν πολυχρωμία. Ἀσπρο-μαῦρο. Ὁ τόνος, τό μέτρο δέν ἐξαρτῶνται ἀπό ἀτομικές ἐπιλογές, ἀλλά ἀπό μιᾶς συλλογικῆς ἀπαίτηση ἀφαιρέσεως τῶν διαφορῶν, ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀντιφάσεων τοῦ μηνύματος. Ἐξοῦ καί ὁ φόβος τῶν ἀπευθείας συζητήσεων. Ἡ ὁ τηλεοπτικός χειρισμός τῶν ἀπεργιών. Παράδειγμα ἡ τελευταία ἀπεργία τῶν τραπεζικῶν, ἂν καί τά ἴδια ἐπαναλήφθηκαν περίπου μέ τήν Ὀλυμπιακή, τό Ε.Δ.Π. κ.λπ. Τά ὑψηλά ποσοστά τῶν ἀπεργῶν ἔβησαν ἤδη ἕνα πρόβλημα πληροφόρησης, καθῶς ἡ ἐργοδοσία ἐπέμενε γιά τήν καθολική ἀποτυχία τῆς ἀπεργίας. Τό μεγαλύτερο ὅμως πρόβλημα ἦταν ἡ λογική ἀντίφαση ἀπεργίας ἐργαζομένων, δηλαδή τοῦ λαοῦ, ἐναντίον τῆς πρώτης σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης, δηλαδή ἐνός ἐργοδότη πού εἶναι καί πάλι ὁ λαός. Ἀπέναντι σ' αὐτή τήν ἀντίφαση, πού βέβαια δέν ἀπορρέει ἀπό τήν πραγματικότητα ἀλλά ἀπό τήν «πραγματικότητα» τῶν δημαγωγικῶν ἀπλουστεύσεων τῆς κυβερνητικῆς προπαγάνδας, ἡ τηλεόραση ἀδίστακτα πρόκρινε τό δρόμο τοῦ μεγάλου ἀλλά ἀρραγοῦς ψεύδους. Ἀποκλείοντας τήν παρουσίαση τῶν ἀπεργῶν, προβάλλοντας τή «θεωρία» τοῦ ἐκπροσώπου τῶν τραπεζῶν Κ. Σοφούλη περὶ τοῦ ἐργοδότη-λαοῦ ἐφθασε νά υἱοθετήσῃ καί τίς ἔσχατες συνέπειες αὐτῆς τῆς λογικῆς: τό ξεσκέπασμα τῆς ἀντίδρασης καί τό σπάσιμο τῆς «ἀπεργίας», ὅπως ἐνετέλλετο καί ὁ ἕτερος θεωρητικός τῆς λαϊκῆς ἐργοδοσίας, Θ. Λιανός.

Ἡ ἀκαμπτη ἐμμονή στήν ἀφαιρετικῆ αὐτῆ ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας, τήν πολιτικῆ σκοπιμότητα

της οποίας θά σχολιάσουμε αργότερα, αλλά και η αποσιώπηση όσων γεγονότων τήν άμφισβητούν ύποχρεώνει άλλοτε σφαιρικούς και άντικειμενικούς είδησεογράφους του BBC νά φέρονται άλλιώς είς τά καθ' ήμάς. Μέ τό άζημίωτο θέβαια, άν και αύτή δέν είναι ή σημαντικότερη πλευρά του ζητήματος. Τουλάχιστον όσο σημαντικές είναι οι συνέπειες αύτης τής άντίληψης για τό μέτρο πού μαθαίνουμε ως έθνος νά δίνουμε στά πράγματα και τίς καταστάσεις. Διότι ή σχετική άπορία του κ. Τρωγάδη για τήν άπώλεια τής αίσθησης αυτού του μέτρου δέν μπορεί παρά νά συνδέεται και μέ τή συμπεριφορά του μαζικού μέσου επικοινωνίας πού ύπηρετεί. "Άς δούμε πώς. "Όταν ό Πρωθυπουργός, στήν τηλεοπτική παρουσίαση τής «ανάδομησης», ανάμεσα σέ άφόρητες άοριστολογίες και πληκτικές γενικότητες, άποκαλύπτει αϊφνης ότι «χιλιάδες εργαζόμενοι άπ' όλες τίς παραγωγικές τάξεις και τήν τοπική αυτοδιοίκηση πήραν μέρος στήν διαδικασία κατάρτισης του πενταετούς προγράμματος, στήν έπαρχία», αύτή είναι ή είδηση. Θά περίμενε κανείς, τό Πανελλήνιο, ένα σχόλιο, μία έρώτηση, μία διευκρίνιση αυτού πού, όπως σπεύδει νά ύμνήσει ή 'Ελευθεροτυπία άποτελεί «πραγματική επανάσταση για τήν Ελλάδα». Τό μέτρο τής τηλεοπτικής δεοντολογίας, αλλά και τής κοινής λογικής, αυτό άπαιτούσαν. Άντ' αυτού σιωπή. "Ό,τι άκούσαμε στίς όκτώ επανελήφθη στίς έννέα, στίς δώδεκα και επίσης τήν επόμενη, ενώ από τήν άλλη ό φιλοκυβερνητικός Τύπος έπιτείνοντας τήν άμετροέπεια μάς πληροφοροϋσε ότι σήμερα τό ΠΑΣΟΚ προχωρεί στή θεσμοποίηση τής λαϊκής συμμετοχής στα όργανα τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αύριο στή Διοίκηση των Δημοσίων Όργανισμών και 'Επιχειρήσεων και μεθαύριο στή Διοί-

κηση των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Σήμερα, αύριο, μεθαύριο, αλλά όχι χθές. Και επιπλέον ή ύποστήριξη των Παλαιστινίων, ή μεταρρύθμιση στο Πανεπιστήμιο, ή σύνταξη στήν άγρότισσα. Τί όμως δίνει τό μέτρο του έκσοσιαλισμού τής ελληνικής κοινωνίας τή στιγμή των πρωθυπουργικών δηλώσεων; Οι δηλώσεις καθεαυτές δέν τό διευκρινίζουν, μάλλον τό συσκοτίζουν και ή τηλεόραση σιωπά και άναπαράγει τή συσκοτίση. Σιωπά και άναπαράγει. «Κατηγορείται ή ΕΡΤ σαν κυβερνητική», θά πει ό κ. Τρωγάδης. «Είναι μέ τήν έννοια ότι ή ΕΡΤ πρέπει νά δίνει πολιτικές είδήσεις και αυτές προέρχονται βασικά από τήν κυβέρνηση». Και ή έκφωνήτρια κ. Δεμίση: «Βασική μας πηγή είναι τά 'Υπουργεία». 'Αλλά ή άξιέπεινη αύτή ειλικρίνεια δέν άποκαλύπτει παρ' ότι ή ΕΡΤ έχει μετατραπεί από κρατική άνώνυμη έταιρεία σέ ύπηρεσιακό τμήμα του 'Υπουργείου Προεδρίας και ό,τι κατ' οικονομίαν άποκαλείται «δελτίον είδήσεων» θά πρέπει έφεξης νά άποδίδεται ως «δελτίον είδήσεων τής κυβέρνησης». Τά άνεδοκατεβάσματα στα άεροπλάνα, οι προπόσεις, οι μονόλογοι θυμίζουν μία άλλη έποχή, όταν φροντίδα τής έξουσίας ήταν ή άγγελοποίηση και όχι ή πολιτικοποίηση τής κοινωνίας. Άν ό διευθυντής της κ. Ρωμαίος έννοούσε πραγματικά ότι «πρώτο και κύριο ένδιαφέρον μας είναι ή άξιοπιστία του δελτίου», δέν έχει παρά ένεργοποιώντας τον ιδρυτικό νόμο τής ΕΡΤ νά άποδίδει πλέον τά του Καίσαρος πριν άπωλεσθει όριστικά ή αίσθηση του μέτρου, όχι πιά από τους πολιτικούς ή τους είδησεογράφους αλλά και από τους ίδιους τους άκροατές. Ένδεχόμενο πού μάς παραπέμπει από τίς σκοπιμότητες του πομπού στίς αντιδράσεις του δέκτη ή άλλως στους φόβους του κ. Τρωγάδη ότι ή τηλεόραση μπο-

ρεϊ νά ηλεκτροφωτίσει (τό δέκτη) ἢ καί νά ἀνατινάξει (τόν δέκτη; τόν πομπό;) Δηλαδή τή σχέση τοῦ ἱποπόταμου μέ τήν παρόχθια κοσμογαλασιά.

Νά ξεκαθαρίσουμε ἀπαρχῆς ὅτι τό ζήτημα δέν ἀφορᾷ τόν κ. Τρωγάδη καί τούς συνεργάτες του στήν ΕΡΤ καθώς, γιά τούς λόγους πού ἤδη ἀναλύσαμε, ἡ τηλεοπτική ἀγωγή τοῦ δέκτου τους δέν ἀφήνει κανένα περιθώριο ἀπρόσμενης ὡς πρός τά καθιερωμένα πρότυπα συμπεριφορᾶς. Ἀντίθετα τόν προτρέπει σωτηριολογικά στήν ἀμεση ὑπαγωγή του σ' αὐτά. Ἀφορᾷ ὁμως τόν κ. Τρωγάδη τοῦ BBC ἢ τοῦ Καναδά, ἀλλά κυρίως τήν Ἀριστερά, ἡ στάση τῆς ὁποίας ἀπέναντι στίς νέες παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐπικοινωνίας χαρακτηρίζεται ἀπό ἀνασφάλεια καί ἀμφιταλάντευση μεταξύ φόβου καί ἀδυναμίας, ὅπως καταγγέλλει στό γνωστό του δοκίμιο ὁ Ἐντσενσμπέργκερ. Ἀμφίροπη στάση πού καθρεφτίζει στήν πραγματικότητα τήν ἀντίστοιχη τάση πού ἐνυπάρχει στή σύγχρονα μέσα ἐπικοινωνίας καί ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἀρθεῖ μόνο μέ τήν ἀπελευθέρωση τῶν χειραφετηστικῶν δυνατοτήτων πού περικλείουν αὐτά τά ἴδια τά μέσα. Σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τή ρήση τοῦ McLuhan «τό μέσο εἶναι τό μήνυμα», ὁ Ἐντσενσμπέργκερ, ἐκπεκτείνοντας τή θεωρία τοῦ Μπρέχτ γιά τό ραδιόφωνο καί στήν ἄλλα μέσα, ὑποστηρίζει ὅτι πρέπει νά μετατραποῦν ἀπό μέσα διανομῆς σέ μέσα ἐπικοινωνίας ὄχι μόνο ἐκπέμποντας μηνύματα, ἀλλά καί δεχόμενα ἀπό ὀμιλοῦντες καί ὄχι ἀπομονωμένους ἀκροατές. Στή θέση τοῦ σημερινοῦ παθητικοῦ ἀκροατή προβάλλεται μιά θέση ἐνεργητικῆς σχέσης τοῦ πολίτη μέ τά μέσα ἐπικοινωνίας. Καταβολές αὐτῆς τῆς ἀποψῆς ἐνυπάρχουν στήν αἰσιοδοξία τοῦ Μπένγιαμιν σχετικά μέ τό φιλμ, πού στηριζόταν στό γεγονός ὅτι ἡ βιομηχανική τεχνολογία εἶχε κατακερματίσει τήν ἐμπειρία, εἶχε δώσει ἐπίσης τά μέσα γιά τήν ἀνασύνθεσή τῆς μ' ἕνα νέο τρόπο σέ μιά γλώσσα περισσότερο κριτική ἀπό ἐκείνη τοῦ βιβλίου. Ἡ θεωρητική αὐτή αἰσιοδοξία, εἶναι ἀλήθεια, δέν ἐπιβεβαιώθηκε μέχρι στιγμῆς ἀπό τά γεγονότα. Ὁ Ρεζί Ντεμπραῖ παραδεχόταν τό 1979 ὅτι τό «σκοτεινότερο σημεῖο τῆς σύγχρονης κοινωνίας εἶναι μιά μικρῆ φωτισμένη ὀθόνη». Τί ὀδήγησε σ' αὐτή τήν ἀποτυχία; Ὁ φόβος καί ἡ ἀδυναμία προσαρμογῆς τῆς Ἀριστερᾶς στή νέα δεδομένα; Ἡ ἀποφασιστικότητα καί ἡ κατασταλτική δύναμη τῆς Δεξιᾶς; Ἡ ἀπάντηση δέν εἶναι εὐκολή, καθώς ἡ χειραφετηστική χρήση τῶν μέσων ἐπικοινωνίας συνδέεται ἀρρηκτα μέ τήν ἀποκέντρωση, τήν ἐναλλαγῆ πομποῦ-δέκτη, τήν κινητοποίηση τῶν μαζῶν, τήν ἀλληλεπίδραση τῶν συμμετεχόντων, τή συλλογική παραγωγή, τόν κοινωνικό ἔλεγχο μέ αὐτοοργάνωση. Δηλαδή, μέ τό σύνολο πρόβλημα ἑνός πολιτισμοῦ πού ἡ κρίση του ἐντοπίζεται στήν ἀνευ ἐπιστροφῆς (;) ἀτακτη φυγή του πρός ἀντιδιαμετρικές κατευθύνσεις. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες, ποῖόν μπορεῖ ἀλήθεια νά ηλεκτροφωτίσει ἢ νά ἀνατινάξει ἡ τηλεόραση; Ἀντίσταση ἢ διαθεσιμότητα χαρακτηρίζουν τή στάση τοῦ

δέκτη σήμερα ἀπέναντι στόν πατερναλισμό τοῦ πομποῦ; Οἱ ὑπαινιγμοί τῶν κλασικῶν «πολιτικά ὀργάνων» στήν περισσότερο ἐκδιομηχανισμένη Ἀγγλία ἦταν λιγότερο ἀναπτυγμένοι ἀπό τόν ἐργάτη τῆς βιομηχανικῆς ὑπανάπτυκτης Ρωσίας· ἡ ἀγῶνιά τοῦ Χατζῆ γιά τόν Μύλλερ τοῦ ΑΟΥΤΕΛ: «Τά λόγια του, ὅπως τά λέει, ὅλο τά ἴδια, μόνο τά ἴδια, τέσσερα λόγια... Τό βράδι σκεφτόμουν... πῶς εἶναι τότε ἡ φωνή του;» ἡ φωνή τοῦ Σάκη καί τῆς Μαρίκας τοῦ Ἰωάννου. Ἄς θανατοιοῦνται ὁ Βασίλης Βασιλικός ὅτι μέ τήν «ἐλληνικοποίηση τοῦ προγράμματος» θά ἀποδειχθεῖ ὅτι «δέν ὑπάρχει πιά ξύπνιο κοινό ἀπό τό δικό μας». Τῆ δουλειά του κάνει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλά πλανᾷται καί πλανᾷ. Ἡ ὑψηλή ἀκροατικότητα τοῦ «Ντάλας», τῆς «Δυναστείας», τοῦ «Πλοίου τῆς Ἀγάπης», τοῦ «Ἀγνωστου Πολέμου» καί παραέξω τῆς «Ἐβίτα» μαρτυροῦν ἕνα λαό κουρασμένο, παραδομένο. Πού γουστᾶρει πλούσια καί ἐλεύθερη ζωή, ἐλλείπει δέ αὐτῆς... διατίθεται ὅταν δέν ταυτίζεται μέ τίς τηλεοπτικές ἐνσαρκώσεις ὅσων ἐπιθυμιῶν ἀναρεῖ ἡ καθημερινή του συμφορᾶ. Τό βράδι οἱ ἄνθρωποι δέν χρειάζονται τή φωνή, σιωποῦν, ἀκοῦν, βλέπουν καί ὄνειρεῦνται τή Δικαιοσύνη, τήν Ἐπανάσταση, τόν Ἐρωτα. Μέ τά μάτια καρφωμένα στό σκοτεινότερο σημεῖο τῆς σύγχρονης κοινωνίας... ἀκόμα καί τοῦ Καναδά. Τό εἶδωλο πρέπει νά 'ναι ἀρραγές, αἰσιόδοξο, ἕνα. Τό εἶδωλο τοῦ πομποῦ εἶναι ὁ δέκτης.

Εἰκόνες ἀπό τό μέλλον

Ἡ κρατική τηλεόραση λοιπόν δέν μπορεῖ νά ἀνατινάξει ἢ νά ηλεκτροφωτίσει, ἔστω καί ἂν ἀντίσταναι στήν κυβερνητική πατρωνεία. Ἡ ἐλληνική τηλεόραση, στή διαμάχη γιά τό ἕαν εἶναι ἢ ὄχι ἐπιθυμητό νά λέγονται ψεύδη συνήθως ἀντιτάσσει τήν ἀμχανία τῆς σιωπῆς. Μέ ἐξαίρεση τίς φορές πού ἡ σιωπή δέν εἶναι ἀρκετή. Τότε ἀνακτᾷ τό δικαίωμα, ὑπαινιχθήκαμε πῶς, νά παραβαίνει τίς σαφεῖς ἐντολές τῆς σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης γιά κατάργηση τῆς λογοκρισίας στήν κρατικά μέσα ἐνημέρωσης. Στήν προσπάθειά της νά κατασκευάσει τό κοινό της κατά τά διεθνή πρότυπα, γελοιογραφεῖ καί τά τελευταῖα ἴχνη ἀξιοπιστίας τῆς νεοδημοκρατικῆς τῆς προγόνου. Νά ὑποθέσουμε ὅτι, ἂν ὄχι αὐτή, τουλάχιστον ἡ προϊσταμένη τῆς ἀρχῆς θά ἐννοήσει τό μήνυμα τῶν καιρῶν πρός ἴδιον ὄφελος; Θά εἶναι εἰρωνικό γιά τόν κ. Καψῆ πού στήν ἐκπομπή γιά τούς σεισμούς εἶχε δηλώσει ὅτι «πρόκειται γιά τήν πρώτη φορά πού ἡ Ἑλληνική τηλεόραση μεταδίδει ἀπευθείας καί ἐλεύθερα μιά συζήτηση» νά ἀκούσει τόν κ. Λαμπρία νά ἐπαναλαμβάνει τά ἴδια στόν ἐπόμενο σεισμό! Θεός φυλάξοι.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΑΕΙ

του Μπάμπη Νούτσου

«Όπως στην ιδιωτική ζωή διακρίνουμε αυτό που κάποιος σκέφτεται και λέει για τον εαυτό του από αυτό που είναι και κάνει πραγματικά, παρόμοια όφειλουμε ακόμα περισσότερο να διακρίνουμε μέσα στους ιστορικούς αγώνες τή φρασεολογία και τις διακηρύξεις των κομμάτων από τήν οργάνωση και τά πραγματικά τους συμφέροντα, δηλ. αυτό που τά κόμματα πιστεύουν πώς είναι από αυτό που πραγματικά είναι».

K. Μάρξ

Είναι κοινός τόπος στις έπιστημες τής άγωγής σήμερα ή διαπίστωση πώς δέν άρκει νά μελετήσε κανείς τήν εκπαιδευτική νομοθεσία ενός κράτους. τούς έπίσημα διατυπωμένους σκοπούς τής εκπαίδευσης του. τίσ εισηγητικές εκθέσεις τών νομοσχεδίων. τά εκπαιδευτικά προγράμματα τών κομμάτων κ.λπ.. άλλά πώς χρειάζεται κυρίως νά διερευνήσε τίσ συγκεκριμένες συνθήκες του σχολείου. για νά κατανοήσε και νά ερμηνεύσε τήν κοινωνική λειτουργία του σχολικού μηχανισμού. Γι' αυτό τό λόγο και ή άνίχνευση τής ιδεολογίας που διαποτίζει τήν εισηγητική έκθεση του πρόσφατου νομοσχεδίου «για τή δομή και τή λειτουργία τών ΑΕΙ» δέ μπορεί ν' άποτελέσει ίκανή συνθήκη για μιά συνολική έπιστημονική προσέγγιση τής εκπαιδευτικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ στα ΑΕΙ. Χρειάζεται ακόμα νά έπισημανθεί όχι μόνο ή διάσταση

ανάμεσα στα προεκλογικά όράματα και στή μετεκλογική πραγματικότητα. αλλά νά διερευνηθεί κυρίως ή τακτική που άκολούθησε ή νέα κυβέρνηση ως τήν ψήφιση αυτού του νομοσχεδίου. νά καταγραφούν οι τρόποι και οι δυνατότητες για παρέμβαση άλλων ενδιαφερόμενων κοινωνικών δυνάμεων και, τό κυριότερο, νά αναλυθούν συστηματικά οι πραγματικές συνθήκες που θά προκύψουν μέ τήν έφαρμογή του νέου νόμου.

Η άνάλυση ενός τέτοιου έγχειρήματος ξεφεύγει βέβαια από τό πλαίσιο αυτού του άρθρου. Θεωρούμε ωστόσο άναγκαία τή μελέτη τής εισηγητικής έκθεσης, που αναφέραμε, για δύο λόγους: Πρώτο, γιατί άποτελεί ως τώρα τό βασικότερο εκπαιδευτικό μανιφέστο τής νέας κυβέρνησης, στο όποιο διαγράφεται συνολικά ή «φιλοσοφία» τής κυβερνητικής πολιτικής για τά

ΑΕΙ, και, κυρίως, γιατί μπορεί να δρει κανείς σ' αυτό κάποιες επιπρόσθετες ένδειξεις που θα τον βοηθήσουν να επαληθεύσει και για το ΠΑΣΟΚ την πιο πάνω διαπίστωση του Μάρξ. Θά επιχειρήσουμε συνεπώς να δείξουμε, με την ανάλυση που ακολουθεί, τόσο τις βασικές αντιλήψεις που διατρέχουν την εισηγητική έκθεση σχετικά με την κοινωνία και το πανεπιστήμιο όσο και τον τρόπο με τον οποίο αυτές προβάλλονται.

Οί κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις

Η εισηγητική έκθεση δέν παραλείπει φυσικά να τονίσει τις κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της λειτουργίας των ΑΕΙ. Η αντίληψη ωστόσο που προβάλλεται σχετικά με την κοινωνία και την πολιτική έξουσία δύσκολα θά μπορούσε να όροθετηθεί με σαφήνεια ως προς κάποιες γνώριμες παραλλαγές της αντίστοιχης κυρίαρχης άστικής αντίληψης. Τά δεδομένα που στηρίζουν μία τέτοια διαπίστωση είναι τά έπόμενα:

1. Παρόλες τις, ελάχιστες άλλωστε, γενικές αναφορές στην έννοια της «άρχουσας τάξης και της άρχουσας ιδεολογίας» (σ. 4,5), άπουσιάζει έντελώς ή προοπτική για ταξική ανάλυση της σημερινής έλληνικής κοινωνίας, μέσα στην όποία θά λειτουργήσουν με τό νέο νόμο τά πανεπιστήμια. Αντίθετα, οί οικονομικοί και κοινωνικοί στόχοι της κυβέρνησης αναγορεύονται σε έθνικούς στόχους και χάρη σ' αυτή την αναγόρευση νομιμοποιείται ή διαπίστωση της έκθεσης, ότι δηλ. «τό σημερινό σύστημα δομής και λειτουργίας των ΑΕΙ της χώρας μας δέν επιτρέπει να ανταποκριθούν (= τά ΑΕΙ) στους πιο πάνω έθνικούς στόχους» (σ.1). Η έμμονή στην έννοια του έθνους είναι όλοφάνερη. 2. "Αν και στην έκθεση γίνονται συχνές αναφορές στην έννοια του λαού και τονίζεται ρητά πώς αυτός «άξιολογεί και ίεραρχεί τις κοινωνικές και έθνικές ανάγκες... και καθορίζει την άποστολή του Κράτους» (σ. 2), φαίνεται όμως πώς τελικά είναι ό «πολίτης που καθορίζει την ποιότητα της πολιτείας» (σ. 1). Έτσι ή εισηγητική έκθεση μάς οδηγεί στην αντίληψη ότι και ό λαός είναι μάλλον άθροισμα άτομων και ή πολιτική έξουσία είναι συνισταμένη της κοινής θέλησης και «ποιότητας» αυτών των άτομων. Η πασίγνωστη άστική αντίληψη για την κοινωνία και την πολιτική έξουσία είναι εδώ όλοφάνερη και, συνεπώς, τά σχόλια περιττεύουν. 3. Με δεδομένη αυτή τή βασική αντίληψη, είναι φυσικό να μήν ξαφνιάζεται ό αναγνώστης, όταν προβάλλεται στην έκθεση ό «δημοκρατικός προγραμματισμός», με βάση τον όποιο «καθορίζεται σε μεγάλο ποσοστό ή μακροχρόνια πολιτική για την Άνώτατη Παιδεία» (σ. 1). Αυτός ό «δημοκρατικός προγραμματισμός» δέν είναι παρά ή αναγωγή της κυβερνητικής πολιτικής σε έθνική, είναι, μ' άλλα λόγια, «ή έγγύηση της ένότητας στις κατευθύνσεις των έθνικών στόχων, της διατήρησης της γενικής ίσορροπίας... κ.λπ.» (βλ. «Τό Κυβερνητικό πρόγραμμα», παρ. 208). Βλέπουμε, συνεπώς, εδώ πώς ή αντίληψη για τό έθνος και την πολιτική έξουσία άμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην κλασική άστική έκδοχή της και στην παραλλαγή του μικροαστικού ιδεολογικού ύποσυνόλου για τό «κοινωνικό κράτος». Φυσική κατάληξη αυτής της αντίληψης είναι ή ίδρυση του

ΕΣΑΠ κυρίως και, κατ' επέκταση, της ΕΑΓΕ.

Μπορούμε να ύποστηρίξουμε τελικά την άποψη, με βάση τά παραπάνω δεδομένα, πώς ή εισηγητική έκθεση στοχεύει όχι μόνο να άποκρύψει την ύπαρξη κοινωνικών αντίθέσεων, που διαπερνούν ποικιλότροπα και τό χώρο της εκπαίδευσης, αλλά κυρίως να προβάλλει ως δεδομένη τή συναίνεση άλλων κοινωνικών δυνάμεων στη χάραξη και την ύλοποίηση της δικής της εκπαιδευτικής πολιτικής για τό πανεπιστήμιο. Οί κυβερνητικοί στόχοι για τά ΑΕΙ, χάρη σε μία αναγωγή των κοινωνικών διαστάσεων της λειτουργίας του πανεπιστημίου σε πρόδλημα άπλά και μόνο κάποιας δημοκρατικής διευθέτησης, θεωρούνται από την έκθεση ότι «μπορούν ν' άποτελέσουν πεδίο συμφωνίας όλων των δημοκρατικών δυνάμεων του τόπου» (σ. 7). Οί έπιπτώσεις, ωστόσο, από την υιοθέτηση των παραπάνω αντιλήψεων για την κοινωνία και την πολιτική έξουσία δέ μπορούν ν' αφήσουν άνεπηρέαστη και την εικόνα της εκπαίδευσης, έτσι όπως αυτή σκιαγραφείται στην εισηγητική έκθεση.

Οί εκπαιδευτικές αντιλήψεις

Ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να διαπιστώσει εύκολα πώς ή εισηγητική έκθεση δέν περιορίζεται μόνο στην ανάλυση των ΑΕΙ, αλλά θίγει σύντομα κι άλλα ενδιαφέροντα εκπαιδευτικά θέματα. Η διερεύνηση όλων αυτών των θεμάτων μάς έδειξε ότι ύπάρχει μία έντυπωσιακή αντίστοιχία ανάμεσα σ' αυτά και στις κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις, που αναλύσαμε πιο πάνω. Θά περιοριστούμε εδώ να σχολιάσουμε σύντομα τά έπόμενα δεδομένα:

1. Είναι πασίγνωστη ή ιδεολογική αντίληψη ότι ή πολιτική δημοκρατία είναι, σε τελευταία ανάλυση, θέμα παιδείας. Η εισηγητική έκθεση την επαναλαμβάνει αυτόουσια, όταν τονίζει πώς οί «άνθρωπιστικές έπιστήμες... καθορίζουν την ποιότητα του πολίτη και ό πολίτης καθορίζει την ποιότητα της πολιτείας» (σ. 1). Έδώ όχι μόνο τό πολιτικό επίπεδο ανάγεται ούσιαστικά σε παιδευτικό, με την παραγώριση των θεμελιακών κοινωνικο-οικονομικών επιπέδων, αλλά και παρασιωπάται τό γεγονός πώς πολίτες δέν είναι μόνο όσοι γεύονται τις άνθρωπιστικές έπιστήμες (αυτοί είναι μονάχα μία μικρή μειοψηφία). Η εισηγητική έκθεση αντιφάσκει στο σημείο αυτό με τις διακηρύξεις της για λαϊκή κυριαρχία κ.λπ. 2. Θά αντίτειναι ίσως κανείς πώς ό βασικός στόχος της εκπαιδευτικής πολιτικής, έτσι όπως διαγράφεται στην έκθεση, είναι «ή παροχή ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων για εκπαίδευση για όλο τό λαό» (σ. 3) και συνεπώς τό πανεπιστήμιο πρέπει να είναι «τόπος παιδείας του λαού» (σ. 5). Η επιδώξη ωστόσο αυτού του στόχου δέ μάς γλιτώνει αυτόματα από τις παγίδες της κυρίαρχης άστικής ιδεολογίας, γιατί και τό αίτημα της «ίσοτητας ευκαιριών» στην εκπαίδευση είναι παραπλανητικό και άνεφικτο - τό ξέρομε πιά - και ό στόχος να γίνει τό πανεπιστήμιο «τόπος παιδείας του λαού» είναι μάλλον σόφισμα και δημοκοπία. Τά θέματα αυτά, που άπασχολούν σήμερα την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, δέν είναι δυνατό ούτε καν να θιγούν στο πλαίσιο αυτού του άρθρου, γι' αυτό και οποιαδήποτε κριτική των θέσεων της εισηγητικής έκ-

θησης στά σημεία αυτά θά παραμείνει άπλώς ύπαινετική. Έτσι μπορούμε άπλώς νά σημειώσουμε έδώ πώς στην εισηγητική έκθεση δέν είναι καθόλου σαφές άν τό πανεπιστήμιο, ως τόπος παιδείας του λαού, νοείται τόσο από την άποψη της παραγωγής και άναπαγωγής μιάς νέας κυρίαρχης ιδεολογίας (ποιάς και ποιών κοινωνικών δυνάμεων τά συμφέροντα θά έξυπηρετεί;) όσο και από την άποψη της κοινωνικής προέλευσης του φοιτητικού δυναμικού. Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση, παρόλο πού ή έκθεση τονίζει την άναγκαιότητα ενός προηγούμενου κοινωνικού μετασχηματισμού (σ. 3,5), ή σημερινή εκπαιδευτική εικόνα σ' όλόκληρο τόν κόσμο διαφεύδει κατηγορηματικά τά κυβερνητικά όράματα. Μένει, βέβαια, ή έλπίδα του «τρίτου δρόμου», αλλά αυτός είναι θέμα άλλως συζήτησης. 3. Έη εισηγητική έκθεση δέν άρκεείται όμως σ' αυτά. Τό πανεπιστήμιο, ύστερα από την «έφαρμογή ενός ολοκληρωμένου προγράμματος μετασχηματισμού», πρέπει νά δώσει, τονίζεται στην εισηγήση, «στό κάθε άτομο τή δυνατότητα νά αναπτύξει τήν προσωπικότητά του και νά αξιοποιήσει τίσ ικανότητές του» (σ. 5). Ξαναβρίσκουμε έδώ τήν πρωτοκαθεδρία του ατόμου μ' όλες τίσ γνωστές παραλλαγές του μικροαστικού ιδεολογικού ύποσυνόλου (τήν αντίληψη για τή «σφραγίδα της δωρεάς», για τήν κοινωνική άνοδο των πλο ίκανών ατόμων κ.λπ.). Έτσι δέν είναι τυχαίο πού ή εισηγητική έκθεση θεωρεί τήν ισότιμη συνεργασία δασκάλων και φοιτητών «θεμέλιο άπελευθέρωσης των δημιουργικών ικανοτήτων τους» (σ. 7) και προβάλλει μέ έμφαση τήν άνάγκη και τή δυνατότητα για άξιοκρατική έπιλογή και προαγωγή των πανεπιστημιακών δασκάλων (σ. 7). Έη πανεπιστημιακή σταδιοδρομία (για φοιτητές και δασκάλους) έμφανίζεται τελικά ως άποτέλεσμα κυρίως ατομικών και έμφυτων ικανοτήτων και συνεπώς ή έπιτυχία σ' αυτή ως άναγκαίο επακόλουθο αυτής της «φυσικής-άτομικής άνισότητας». Οί κοινωνικές έπιπτώσεις αυτής της αντίληψης είναι γνωστές.

Θά μπορούσαμε συνοπτικά νά ύποστηρίξουμε τήν άποψη πώς και μέ τήν περιγραφή και άνάλυση των εκπαιδευτικών στόχων ή εισηγητική έκθεση έπιχειρεί όχι μόνο νά παρακάμψει τό πρόβλημα της κοινωνικής άνισότητας μπροστά στό σχολείο, αλλά και νά έξορκίσει τό δαίμονα των κοινωνικών συγκρούσεων πού μέ ποικίλες μορφές βάζει σέ πειρασμό τήν «ομαλή» λειτουργία των ΑΕΙ. Έτσι ή έκθεση έναποθέτει τίσ έλπίδες της στό νέο νόμο και πιστεύει πώς μ' αυτόν δημιουργούνται οί όροι «για νά πάψουν τά Πανεπιστήμιά μας νά είναι πεδία πολωτικής και άναιτιολόγητης πιά στίς νέες συνθήκες αντίθεσης και νά γίνουν κύτταρα δημιουργικής και συλλογικής δημοκρατικής σύνθεσης...» (σ. 8).

Έη ρητορική της ιδεολογίας

Έη εισηγητική έκθεση δέν είναι βέβαια έπιστημονικό κείμενο, άπ' όπου θά μπορούσαν νά λείψουν οί πολλές γενικότητες και ασάφειες και ή χρήση κάποιων λέξεων χωρίς περιεχόμενο. Είναι όμως ένα πολιτικό κείμενο τόσο μ' αυτά πού λέει όσο και μ' αυτά πού παρασιωπά. Γι' αυτό και ή άνάλυση της ρητορικής του είναι ιδιαίτερα ένδεικτική για τήν προσέγγισή μας. Θά μπορούσε κανείς νά έπισημάνει τά έπόμενα γνωρίσματα αυτής της ρητορικής, χάρη στά όποια

προβάλλονται οί παραπάνω ιδεολογικές αντίληψεις, πού έξετάσαμε:

1. Έη έκθεση περιέχει ατόυσιες περικοπές από άντιπολιτευτικά κείμενα του ίδιου του ΠΑΣΟΚ. Οί περικοπές αυτές πιάνουν τίσ μισές από τίσ πραγματικές σελίδες (8 συνολικά) της έκθεσης, μιά και οί ύπόλοιπες έφτά έξαντλούνται άπλώς στή συνοπτική παρουσίαση των 47 άρθρων του νομοσχεδίου. Έη έσωμάτωση αυτών των άντιπολιτευτικών άποσπασμάτων στό κείμενο της κυβερνητικής εισηγητικής έκθεσης σκοπεύει τά έπόμενα: α) Νά πείσει τόν άναγνώστη ότι ή κυβέρνηση είχε συλλάβει από παλιά τό πρόβλημα των ελληνικών ΑΕΙ και είχε δεσμευτεί προεκλογικά άπέναντι στον ελληνικό λαό μέ αυτές τίσ θέσεις. β) Οί θέσεις αυτές δέν έχουν αλλάξει και έπιπλέον ύλοποιούνται μέ τήν ψήφιση του νέου νόμου. γ) Τό νομοσχέδιο δέν περιέχει παρά τίσ «κοινές θέσεις των φορέων της Πανεπιστημιακής κοινότητας». Έπομένως αυτές «μπορούν ν' άποτελέσουν πεδίο συμφωνίας όλων των δημοκρατικών δυνάμεων του τόπου» (σ. 7). Μ' αυτή τή ρητορική της επανάληψης ή κυβέρνηση όχι μόνο θέλει νά πείσει για τή συνέπεια και τήν ορθότητα της εκπαιδευτικής της πολιτικής, αλλά και νά έκμαιεύσει έμμεσα τή συναίνεση άλλων κοινωνικών δυνάμεων - γι' αυτό και ή έπίκληση της πανεπιστημιακής κοινότητας. Έη πραγματικότητα είναι ώστόσο κάπως διαφορετική και ή διάσταση άνάμεσα στην κυβερνητική πολιτική για τά ΑΕΙ και στά αίτήματα άλλων κοινωνικών δυνάμεων έχει από καιρό γίνει γνωστή. 2. Τό κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της ρητορικής είναι άσφαλώς ή άποκλειστική σχεδόν περιγραφή και άνάλυση της λειτουργίας των ΑΕΙ μέ όρους νομικο-πολιτικούς. Συγκεκριμένα άφιερώνονται ελάχιστα γραμμές για νά τονιστούν, έντελώς γενικά, οί κοινωνικο-οικονομικές διαστάσεις της σημερινής πανεπιστημιακής κρίσης (σ. 4-5), ενώ άναλύονται διεξοδικά τά θεσμικά πρόβλήματα της λειτουργίας των ΑΕΙ και ύπερτονίζεται σέ κάθε σελίδα τό αίτημα του «έκδημοκρατισμού του πανεπιστημίου». Τό αίτημα αυτό, δύσκολο στή σύλληψη κι ακόμα δυσκολότερο στην ύλοποίησή του, καλύπτει άσφαλώς μόνο τή μιά όψη της λειτουργίας των ΑΕΙ, αυτή δηλ. πού άναφέρεται στην παραγωγή και άναπαραγωγή της γνώσης-ιδεολογίας. Δημιουργείται έτσι ο κίνδυνος νά προσεχτεί μόνο αυτή ή πλευρά - έδώ άλλωστε έπесе και τό κύριο βάρος της διαμάχης για τά ΑΕΙ - και νά ύποτιμηθεί ή νά παραγνωρισθεί ακόμα ή άλλη όψη της ενιαίας λειτουργίας του πανεπιστημίου, δηλ. ή ιδιαίτερη συμβολή του στην άναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού της έργασίας. Έη έμμονή συνεπώς στην ύπερβολική χρήση νομικο-πολιτικών όρων έπιταχύνει τό γλιστρημα και τό πέσιμο στην κυρίαρχη άστική ιδεολογία. 3. Άπόρροια αυτής της ύποτίμησης-παραγνώρισης είναι ή παντελής άπουσία στατιστικών δεδομένων για τίσ πρόσφατες τάσεις πού παρουσιάζει ή ροή του φοιτητικού δυναμικού. Έη άναγραφή αυτών των δεδομένων στην εισηγητική έκθεση - πού τά γνωρίζει άσφαλώς ή κυβέρνηση - καθώς και ο άναγκαίος σχολιασμός τους θά έδιναν έτσι στον άναγνώστη μιά, άμυδρή έστω, εικόνα για τό πώς ή νέα κυβέρνηση έρμηνεύει τήν ιδιαίτερη συμβολή των ΑΕΙ στην άναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού της έργασίας και μέ ποιό τρόπο σκοπεύει νά τήν άντιμετωπίσει μέ τό νέο νόμο. Έη άπουσία αυτής της προβληματικής γεννάει ένα σωρό έρωτηματικά.

Νομίζουμε ωστόσο πώς τό πρόβλημα τής ροής τού φοιτητικού δυναμικού, πάνω στό όποίο ή κυβέρνηση στήριξε έναν από τούς άξονες τής προεκλογικής της έκστρατείας (ή κατάργηση τών Πανελληνίων έξετάσεων), δέ μπορεί ούτε νά παρακαμφθει ούτε καί νά δεχτεί μιά γόρδεια λύση. Ή διερεύνηση αὐτοῦ τού προβλήματος θά μās πήγαινε βέβαια πολύ μακριά. Θά περιοριστούμε ἐδῶ νά πούμε μονάχα πώς πάνω σ' αὐτό τό πρόβλημα θά δοκιμαστει σύντομα ή συνολική εκπαιδευτική πολιτική τής κυβέρνησης.

★

Συνοψίζοντας τά δεδομένα τής προηγούμενης ανάλυσης, θά μπορούσαμε νά υποστηρίξουμε ότι ή εισηγη-

τική έκθεση τού νομοσχεδίου γιά «τή δομή καί τή λειτουργία τών ΑΕΙ», αντί ν' αποτελέσει μιά άπόπειρα συστηματικής καί ολοκληρωμένης διερεύνησης τής σημερινής κοινωνικής λειτουργίας τών ΑΕΙ, περιορίστηκε κατά κύριο λόγο σέ μιά νομικο-πολιτική προσέγγισή τους, μέ αποτέλεσμα νά παγιδευτεί σ' ένα άμάλγαμα άστικών καί μικροαστικών ιδεολογικών αντίληψεων. Οί άπαντήσεις στά πολλαπλά ερωτήματα πού γεννάει αὐτή ή γενική διαπίστωση δέ μπορούν άσφαλώς νά δοθοῦν στά πλαίσια αὐτοῦ ἐδῶ τού άρθρου. Συνεπώς, δέν έχει κανείς παρά νά περιμένει, ανάμεσα σ' άλλα, καί τήν εφαρμογή τού νέου νόμου γιά τά ΑΕΙ τήν ακαδημαϊκή χρονιά πού μās έρχεται.

* Είναι φανερό πώς δέ μπορούμε ἐδῶ νά συμφωνήσουμε μέ τό σχετικό σχόλιο τής Καθημερινής (20/21 Ιουνίου 1982).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ
ΣΟΛΩΝΟΣ 116 - ΤΗΛ. 36.19.724

στό Βιβλιοπωλείο
τῶν ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΘΕΜΕΛΙΟ
ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΣΟΛΩΝΟΣ 84, ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 646

ὅλες οἱ ἑλληνικές ἐκδόσεις

Βιβλία ἐπιστημονικά ● λογοτεχνικά
● ιστορικά ● πολιτικά ● ἐκδόσεις
τέχνης ● βιβλία καί δῶρα γιά
τό παιδί ● κάρτες καί ἄλλα πολλά.

ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

ΣΟΛΩΝΟΣ 84 ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 246

Ἡ αἰνιγματική φύση μιας διπλῆς ἀσυνέχειας

τοῦ Στέφανου Πεσματζόγλου

«Ὅταν χρησιμοποιῶ μιά λέξη», εἶπε ὁ *Humpty Dumpty* σέ ἐπιτιμητικό τόνο, «σημαίνει ἀκριβῶς αὐτό πού ἐγώ ἐπιλέγω νά σημαίνει, οὔτε περισσότερο οὔτε λιγότερο.»
«Τό πρόβλημα εἶναι», ἀπάντησε ἡ Ἀλίκη, «εάν μπορεῖς νά διαμορφώσεις τίς λέξεις ἔτσι ὥστε νά σημαίνουν πολλά διαφορετικά πράγματα.»

Lewis Carroll, Ἡ Ἀλίκη στή χώρα τῶν θαυμάτων. (Μέσα ἀπό τόν καθρέπτη)

Σέ μιά περίοδο ὄχι μόνο οικονομικῆς ἀλλά καί γενικότερης κρίσης, ὅπου ἡ ἀπαίτηση γιά περισσότερη δημοκρατία ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τίς τάσεις γιά περιστολή ἢ ἀναχαίτησή της ἀπό τά κυρίαρχα κέντρα ἐξουσίας, οἱ ἀμφισβησίες καί ἀμφιλογίες, οἱ ἀντιφάσεις στό λόγο καί στήν πράξη συνιστοῦν ἕνα σοβαρό κίνδυνο καθόλου ἀμελητέο. Ἡ σημερινή Ἑλλάδα χαρακτηρίζεται, ὅσο ποτέ ἄλλοτε, ἀπό ἕνα ἀληθινό ὄργιο τοῦ «εἶπα-ξεῖπα» καί ἀπό μιά κατάφωρη παραβίαση διακηρύξεων καί λόγων (πού μπορεί νά ξεκινοῦν ἀπό τόν κυρίαρχο πολιτικό σχηματισμό, διαποτιζοῦν ὡστόσο ὁλόκληρο τό πολιτικό φάσμα). Ἡ ἀναδρομή καί ἡ προσπάθεια συσχέτισης τοῦ παρελθόντος λόγου μέ τό παρόν ὀδηγεῖ σ' ἕναν ἀδιανόητο «ἴλιγγο ἀσυνέπειας».

Ὅταν μιλοῦμε λοιπόν γιά Δημοκρατία πρέπει νά ἐννοοῦμε Δημοκρατία καί ὄχι τήν ἐξουσία πού ἀσχετῆ ἕνας ἀρχηγός ἢ ἕνα κόμμα στό ὄνομα τοῦ «Ἰῆμου». Ὅταν μιλοῦμε γιά συμμετοχή τοῦ λαοῦ πρέπει νά ἐννοοῦμε τή συμμετοχή του καί ὄχι τήν κατ' ἐπίφαση παρουσία του στά κοινά. Ὅταν μιλοῦμε καί ἐκφράζουμε τήν πίστη μας γιά τήν αὐτοδιοίκηση, τήν αὐτοδιαχείριση καί τήν αὐτονομία πρέπει νά εἶναι σαφές πῶς ἐννοοῦμε τήν Αὐτο-διοίκηση, τήν Αὐτο-διαχείριση, τήν Αὐτο-νομία, σέ ἀντιδιαστολή μέ τήν ἐν λευκῶ ἀνάθεση τῆς διοικητικῆς διαχείρισης τῶν λαϊκῶν προβλημάτων σέ τρίτους. Ὅσο καί ἂν οἱ ἐννοιες αὐτές μέσα στό συγκεκριμένο ἐθνικό, κοινωνικό καί ἱστορικό πλαίσιο ἔχουν τή σχετικότητα τους, ὁ σκοπός δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἕνας: ἡ στό μεγαλύτερο δυνατό βαθμό κατάκτηση καί πραγμάτωσή τους. Τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1981 θέτει ἐντονότερα παρά ποτέ ἐρωτήματα περί τοῦ λόγου ὑπαρξῆς καί τοῦ ρόλου τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ. Τά προβλήματα πολιτικῆς καί ἡγεσίας τοῦ κόμματος πού ἀνακύπτουν σ' αὐτή τήν τελευταία φάση τοῦ παιχνιδιοῦ συνυφαίνονται μέ τό κεντρικό πρόβλημα πού εἶναι ἡ ἐπίμηση τοῦ ἰδιότυπου φαινομένου ΠΑΣΟΚ καί τῆς κρίσης πού τό ἐξέθρεψε, ὅπως ἐπίσης καί ἡ ἀνάλυση τῆς δομῆς τῆς νέας ἐξουσίας πού διαμορφώνεται. Ὁρος καί προϋπόθεση ὑπαρξῆς τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ ἀποτελεῖ ἡ πραγματικά αὐτόνομη λειτουργία του μακριά ἀπό εὐκαιριακές νοσοτροπίες καί βαρύτερες ψυχολογικές ροπές πού τό ὠθοῦν ἀπό τήν ἀκριτή

προσκόλληση στό ΠΑΣΟΚ κατά τήν τελευταία 4ετία στήν ἄνευ ὄρων παράδοση σ' αὐτό. (Μέ τήν ἀποποίηση τῶν ἰσχυρότερων ὄπλων πού διαθέτει – δηλαδή, ἄσκηση τῆς μνήμης, κριτική λειτουργία καί δύναμη τῆς φαντασίας) καί τήν μὴ ἀνάπτυξη του σέ μαζικό κόμμα τῶν ἐργαζομένων, χωρίς τό ὅποιο κάθε σκέψη καί τό παρόν κείμενο ἀποτελοῦν πολιτική φιλολογία.

I. Διαπιστώσεις γιά τή φύση τοῦ ΠΑΣΟΚ

I. A. Παραπλανητικές ἀναλογίες.

Ἀσφαλῶς τό ΠΑΣΟΚ εἶναι μὴ Δεξιό καί μάλιστα «ἀντι-Δεξιό» (μέ τήν παραδοσιακή ἐννοια τῆς Κοινοβουλευτικῆς Δεξιᾶς) Κόμμα. Αὐτό εὐκόλα διαπιστώνεται. Ἐπεδίωξε τήν ἐξουσία ἀντιπαλεύοντας μέ ἔνταση ὅλα τά παραδοσιακά ἀστικά κόμματα, δίνοντας τήν αἴσθηση ἀκόμη ἐνός «ἀντι-ἀστικοῦ» κινήματος. Ἄν καί ἐνσωματώνει σέ σημαντικό βαθμό ἕναν κόσμο τῆς παλιᾶς Ἐνωσης Κέντρου, τό κυρίαρχο εἶναι ἡ ἀσυνέχεια μέ τήν φιλελεύθερη-κεντρῶα παράδοση. Ἡ ἀσυνέχεια αὐτή δηλώνεται ἀπό τήν ὅλη του οργανωτική δομή, τόν τύπο τῆς ἀρχηγικῆς λειτουργίας του καί τήν κατάργηση τῶν παραδοσιακῶν πελατειακῶν σχέσεων. Φυσικά καί δέν τίθεται ἀπό κανέναν θέμα σύγκρισης μέ ὅποιοδήποτε τύπου κομμουνιστικό κόμμα – εὐρωκομμουνιστικοῦ ἢ σταλινικοῦ –, ὅσο καί ἂν στήν πορεία του γιά τήν ἐξουσία, ὅπως καί στήν πρώτη φάση ἐδραίωσης του, δανείστηκε μεγάλο μέρος ἀπό ὅλο τό φραστικό καί συμβολικό ὄπλοσάσιό τους.

Μήπως λοιπόν ἔχουμε ἐδῶ, γιά πρώτη φορά στήν ἑλληνική ἱστορία, ἕνα Σοσιαλ-Δημοκρατικοῦ-Σοσιαλιστικοῦ τύπου μαζικό κόμμα; Παραπέμποντας στό τ. 48 τοῦ ΠΟΛΙΤΗ στό ἄρθρο τοῦ Ἄγγ. Ἐλεφάντη (γιά τή γόνιμη μέθοδο προσέγγισης καί ὄχι γιά τά ἀμήχανα συμπεράσματα πού ὀδηγεῖται) σημειώνουμε τά παρακάτω: Δέν ἀνταποκρίνεται στήν τυπολογία ἐκείνη πού καλύπτει τό φάσμα αὐτῶν τῶν κομμάτων⁽¹⁾ Γιά τήν ἀρχηγική καί ἀντιδημοκρατική δομή. (2) Γιατί δέν στηρίζεται σέ ἕνα οργανωμένο μαζικό ἐργατικό κίνημα. (3) Γιά τόν ἄλλοπρόσαλλο καί αὐτοαιρούμενο ἀντι-Ευρωπαϊκό, ἀντι-Δυτικό του λόγο

πού κάποτε έκφραζότανε και μέ τήν καταδίκη τών Δυτικο-Ευρωπαϊών Σοσιαλιστών.

Οί έξομοιώσεις του ΠΑΣΟΚ είτε μέ τό Κέντρο είτε μέ τά Ευρωπαϊκά Σοσιαδημοκρατικά Κόμματα χρησιμοποιήθηκαν διαφημιστικά/ψηφοθηρικά από τό ίδιο και χρησιμοποιούνται ως βολικό αντιπολιτευτικό σχήμα από τρίτους (κύρια από τό ΚΚΕ στήν «έξ άριστερών» πολεμική του).

Ευκολόχρηστες αλλά έξίσου παραπλανητικές αναλογίες χρησιμοποιούνται για τό πρόσωπο του Άρχηγού.

(1) **Άνδρέας - Μιττεράν:** για νά τονιστεί προεκλογικά πώς μέ τή νίκη Μιττεράν στή Γαλλία είναι έφικτή και στήν Ελλάδα. Παράλληλα ένδιέφερε στήν προσέλκυση κεντρών ψηφοφόρων ή συσχέτιση του Έλλαδικού φαινομένου μέ τά Ευρωπαϊκά Σοσιαλ-Δημοκρατικά και Σοσιαλιστικά κόμματα (Βλ. συχνές αναφορές, πέρα από Μιττεράν, στους Μπράντ, Γκονζάλες, Πάλμε, όσο κι άν τούς απέκηρυσσε στο παρελθόν μετά δδελγημίας).

(2) **Άντρέας - Άλλιέντε:** Χρησιμοποιείται μετεκλογικά για νά υποδηλώσει τήν άριστερότητα του ΠΑΣΟΚ και τήν ανάγκη συσπείρωσης μέσα του και τριγύρω του: Κάθε κριτική και κάθε διαμαρτυρία έναντίον του ίσοδυναμεί τάχα μέ ύπνόμηση - μιά πού ύπενθυμίζει τό κίνημα τής κατσαρόλας στο Σαντιάγκο πού όδηγεί στήν πραξικοπηματική κατάλυση τής Δημοκρατίας. (Η ένότητα έδώ ποτέ δέν νοείται ως Μέτωπο πολύμορφων δημοκρατικών και άριστερών δυνάμεων, όπως ήταν στή Χιλή, αλλά ως Ε.Α.Ε. δηλ. ένότητα μέσα στους κόλπους του ΠΑΣΟΚ).

(3) **Άντρέας - Λένιν:** Μέχρι και στήν επίκληση συμβόλων τής Άριστεράς γίνεται αναφορά και στήν περίπτωση αυτή, για τήν κάλυψη τής κυβερνητικής άπραγίας ή και συντηρητικής πολιτικής, ή αναφορά γίνεται για τή Δεξιά στροφή του Λένιν, για τήν έφαρμογή τής Νέας Οικονομικής Πολιτικής τό 1922, όποτε και ό πιό θερμόαιμος άριστερός άποστομώνεται...

Η έξάλειψη τών λαθεμένων αναλογιών στήν πολιτική άποτελεί βασική προϋπόθεση για τήν κατανόηση πολιτικών φαινομένων.

Ι.Β. Όρισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία του ΠΑΣΟΚ.

Θά ήταν λάθος σοβαρό, άν έν όνόματι τής άναμονής για τό συνολικό και άκριθή προσδιορισμό του ΠΑΣΟΚ δέν έπισημώναμε μερικά πολύ βασικά στοιχεία πού τό χαρακτηρίζουν. Συχνά, ένω συζητούνται και θεωρούνται αυτονόητα, δέν αναλύονται και δέν δημοσιοποιούνται. Σχηματικά λοιπόν τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά τής φυσιογνωμίας του ΠΑΣΟΚ είναι:

(1) Άρχηγικό - Μεσσιανικό:

Κεντρικό στοιχείο τής νέας πολιτικής έξουσίας προσδιοριστικό τής όλης λειτουργίας άποτελεί ό ρόλος του άρχηγού. Στο πολιτικό προσκήνιο δέν βρίσκονται ούτε οί Υπουργοί (πειθήνια όργανα του Πρωθυπουργού πού παύονται άνευ έξηγήσεων - βλ. περίπτωση Φωτήλα) ούτε οί Βουλευτές (πού μέ έσωτερική έγκύκλιο τούς άπαγορεύεται κάθε κριτική ή έπερώτηση στο έργο τής κυβέρνησης) ούτε τά στελέχη και μέλη του ΠΑΣΟΚ (μιά πού εκεί ύπάρχει ό λόγος του Ένός) ούτε φυσικά ό Λαός (πού ΘΕΛΕΙ αλλά ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ). Η προώθηση του Άρχηγικού προτύπου γίνεται μέ συνέπεια από τήν τηλεόραση και τόν φιλο-

κυβερνητικό τύπο (πλησιάζει τό 70% τής συνολικής κυκλοφορίας).

Για κάθε αντικειμενικό παρατηρητή προκύπτει μιά «μεθυστική» παραίτηση από κάθε κριτική σκέψη και λειτουργία. Η άμιλλα μεταξύ δημοσιογράφων και συγκροτημάτων τής Άλλαγής είναι άπεριόριστη. Ο δημοσιογραφικός κόσμος για πρώτη φορά συμμετέχει τόσο άμεσα στήν έξουσία επιβραβεύόμενος γι' αυτή του τή λειτουργία.

Η αντίληψη τής ήγεσίας για τήν πολιτική και τήν έξουσία συνοψίζεται σε 2 αξιώματα:

- Η έξουσία είναι αυτοσκοπός
- Ο αυτοσκοπός αγιάζει τά μέσα.

Η έξουσία δέν έχει όρια: Η κατάσταση τής κυβερνητικής έξουσίας άποτελούσε τόν πρώτο στόχο. Σήμερα ό στόχος είναι ή διενδυμένη άναπαραγωγή τής έξουσίας και ό επόμενος, ή έδραϊώσή τής.

(2) Λαϊκιστικό Κίνημα.

Τό ΠΑΣΟΚ δέν είναι κόμμα αλλά κίνημα (όπως αυτοχαρακτηρίζεται) και μάλιστα μεγάλο, ιδιότυπο Λαϊκιστικό κίνημα, μέ όλα τά δημαγωγικά και άντιστασιακά του χαρακτηριστικά. Σήμερα πού τό ΠΑΣΟΚ είναι στήν έξουσία μέ τό 50% του λαού μαζί του, ή έννοια του Λαϊκισμού προσιδιάζει περιγραφικά, όχι όμως αναλυτικά. Στίς μελέτες πού γίνανε για τό Λαϊκισμό (βλ. κύρια Ernesto Laclav) οί μορφές του εκτείνονται από τά Έθνικο-σοσιαλιστικά κινήματα του μεσοπολέμου, περνάνε μέσα από τόν Περονισμό και άλλα άγροτικά λαϊκιστικά κινήματα τής Λατινικής Άμερικής και φτάνουν μέχρι τά τριτοκοσμικά, έθνικιστικά άραβικά κινήματα. Για τήν άποφυγή και έδώ έσφαλμένων αναλογιών, είναι αναγκαίος ό προσδιορισμός τών Έλλαδικών, Πασοκικών του χαρακτηριστικών.

(3). Κοινωνική σύνθεση

Η κοινωνική βάση τής έκλογικής πελατείας του ΠΑΣΟΚ δέν προσδιορίζεται κυρίαρχα από τήν έργατική ή άγροτική τής σύνθεση αλλά από τόν κεντρικό ρόλο πού παίζει μιά άκαθόριστη μάζα μικρο-μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων του χωριού και τής πόλης. Είναι τά κοινωνικά στρώματα πού διαμορφώθηκαν κατά τήν 25ετία μετά τόν εμφύλιο μέ τή μαζική έσωτερική μετανάστευση (κύρια Άθήνας και Θεσ/νίκης) και πού καλλιέργησαν άρχικά μέσα από τίς αντιφάσεις τους έναν διάχυτο αντι-άστισμό, αντι-καπιταλισμό και μέσα από τήν 7χρονη δικτατορία και τήν εισβολή στήν Κύπρο ένα διάχυτο αντι-ιμπεριαλισμό, κύρια αντι-αμερικανισμό. Αυτό τό «κλίμα» είναι πού μόρρεσε ν' άπορροφήσει και παράλληλα νά καλλιέργησει προς όφελός του τό ΠΑΣΟΚ. Πρόσφατη στατιστική άνάλυση τών έκλογικών άποτελεσμάτων πού συσχετίστηκε μέ τά άποτελέσματα τής άπογραφής του 1971 όδηγεί στο συμπέρασμα πώς στίς περιφέρειες εκείνες πού ό ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης ήταν ύψηλός είχαμε και τή μεγαλύτερη έκλογική κινητικότητα προς τό ΠΑΣΟΚ. Ένώ στίς περιφέρειες μέ έντονα άγροτικό χαρακτήρα ή τάση μειώσεως στα ποσοστά τής Δεξιάς ήταν σαφώς χαλαρότερη. Η κοινωνική σύνθεση του στελεχικού δυναμικού άντανακλά τήν κοινωνική του βάση. Βασικό προσδιοριστικό στοιχείο διαφοροποίησης από τά άστικά κόμματα του παρελθόντος είναι ή άντικατάσταση του συστήματος πελατείας από

τόν κομματικό μηχανισμό που προσφέρει την προστασία και υπόκειται την εκπλήρωση των προσδοκιών συχνά μέσα από τη συμμετοχή των νέων κοινωνικών στρωμάτων σε κάποιο κλάδο ή παρακλάδι της διευρυμένης κρατικής λειτουργίας.

(4) Τό Έθνικιστικό στοιχείο.

Η έσωτερική της εξωτερικής πολιτικής, ο τρόπος που παρουσιάζεται «ή εθνικά υπερήφανη στάση» της Ελλάδας στις διεθνείς συναντήσεις, σε αντιδιαστολή με το παρελθόν που χαρακτηρίζεται συλλήδην «εθνικής μειοδοσίας», πείθει για τη συστηματική καλλιέργεια ενός εθνικισμού που σε περίοδο οικονομικής και κοινωνικής κρίσης μπορούσε να λειτουργήσει ως σοβαρό αντίδοτο για την αμβλυνση κάθε κριτικής ως «εθνικά επιζήμιας».

II. Τό ΠΑΣΟΚ έκφραση της συνολικής κρίσης της νεοελληνικής κοινωνίας.

Τό ΠΑΣΟΚ με την ετερογένεια των σκοπών, την άνομοιογένεια των στοιχείων που τό συνθέτουν και τά πολλαπλά διαφορούμενα και άλλολοαναιρούμενα που εκφράζει στην άσκηση της έσωτερικής, της οικονομικής και της εξωτερικής του πολιτικής πείθει για τό ένα και κολοσσιαίο διαφορούμενο της φύσης του. Είναι αδύνατο σ' αυτή τη φάση να κρίνουμε την τελική του έκβαση. Η πάλη κοινωνικών ομάδων και τάξεων διαπερνά τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ που μέχρι σήμερα προσπαθοῦσε με διάφορα συνθήματα και μέτρα να συγκαλύψει (πρβλ. τη σκόπιμη θολή έννοια των «μη προνομιούχων» που κάλυπτε) τούς πάντες. Ωστόσο είναι σαφές ένα πράγμα: Τό ΠΑΣΟΚ είναι τό ίδιο γέννημα και θρέμμα αυτής της συνολικής κρίσης, οικονομικής, πολιτικής, ιδεολογικής, πολιτισμικής και ήθικης της ελληνικής κοινωνίας - και όχι φορέας αντιμετώπισης της.

Τά έκλογικά αποτελέσματα έδειξαν ανάγλυφα τη συνολική κρίση πολιτικής εκπροσώπησης, που διέρχεται ή ελληνική κοινωνία: Η κατακόρυφη πτώση των ψήφων της Δεξιάς (Ε.Π. + Ν.Δ. από τό 50% στο 35%) αποτελεί ένδειξη της χρεοκοπίας μιάς παράταξης στην επίλυση κρίσιμων προβλημάτων που μαστίζουν την ελληνική κοινωνία. Η έξαφάνιση του φιλελεύθερου Κέντρου δείχνει την αδυναμία συγκρότησης ενός πειστικού εναλλακτικού φορέα στα πλαίσια του άστικου διπολισμού. (Λανθασμένα εκτιμήθηκε προς στιγμή στο παρελθόν ότι τό ΠΑΣΟΚ θά έπαυζε ένα τέτοιο ρόλο.) Η κρίση πολιτικής εκπροσώπησης ολοκληρώνεται με τη συνολική καθήλωση της Κομμουνιστικής Άριστερας και, στα πλαίσια αυτά, με την πτώση και κοινοβουλευτική έξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτερικού.

Η πολιτική αυτή κρίση αντανακλά και την κρίση ιδεολογιών: από την αντι-κομμουνιστική κινδυνολογία της Δεξιάς και τον άπλοϊκό φιλο-ευρωπαϊσμό της έκονγχρονιστικής της πτέρυγας μέχρι την κρίση της μαρξιστικής ιδεολογίας, όπως εκφράζεται στις συνθήκες διάσπασης του κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Τό ΠΑΣΟΚ έκμεταλλεύτηκε καιρία τη διπλή αυτή κρίση ένωματώνοντας στοιχεία της κάθε ιδεολογίας και πρόσωπα, στελέχη προερχόμενα από όλους τούς πολιτικούς χώρους. Η διεύρυνσή του κύρια προς τό Κέντρο αλλά και προς τά Άριστερά εκφράστηκε με την ταυτόχρονη προβολή της ένταξης

Μαύρου, Γλέζου και τον αντίστοιχο πολιτικό εύνοχισμό των δύο χώρων. Οί κεντρικοί μπορούσαν να ξεναθροῦν στην πασοκική αλλαγή τις ανεκπλήρωτες δημοκρατικές προσδοκίες της δεκαετίας του '60. Όμως τό δύσκολο εξηγήσιμο (ιδιαιτέρω για τις νεότερες γενιές) είναι τό πώς ένας ολόκληρος κόσμος της έαμικής αντίστασης οδήγηθηκε να συνδέσει κάποια στιγμή τό Λαϊκιστικό κίνημα του ΠΑΣΟΚ με τό Λαϊκό Κίνημα του ΕΑΜ. Ίσως αυτό θά μπορούσε να έρμηνευθεί σαν αποτέλεσμα της οικειοποίησης όλων των συμβόλων, αίτημάτων και συνθημάτων μιάς γενιάς, και πολλών γενιών, κι εδώ έντοπίζεται ή μεγάλη παρεξήγηση. Τό κυρίαρχο χαρακτηριστικό είναι ή ασυνέχεια: Τό γνήσιο λαϊκό κίνημα του ΕΑΜ, προϊόν μαζικής αντίστασης κι όχι κοινωνικής αποδιάθρωσης, μετά από άπανωτές ήττες έχει σπάσει. Σήμερα μετράμε τις επιπτώσεις του έμφυλλου, μιάς 30ετίας διώξεων στις φυλακές και τις έξοριες. Σήμερα καταλαβαίνουμε τις βαθύτερες διαλυτικές συνέπειες της 7χρονης δικτατορίας στον κοινωνικό και πολιτικό ιστό. Σήμερα τέλος συνειδητοποιούμε τις συνέπειες της μεταδικτατορικής έπταετίας κατά την όποια ό φορέας που σήμερα άσκει την έξουσία, με την καλλιέργεια έξωπραγματικών αυταπατών, έδωσε τό χαριστικό κτύπημα: Ύποσχόμενος την άμεση και εύκολη λύτρωση από όλα τά μεγάλα κοινωνικά, οικονομικά, εθνικά, ακόμη και προσωπικά δεινά ολοκλήρωσε την αποδιάθρωση του κοινωνικού ιστού. Αντί να στηρίζει τό λαό μέσα από την οργάνωσή του σε αυτόνομα μαζικά κινήματα, στηρίχτηκε και έκμεταλλεύτηκε κάθε κινητοποίηση για τό δικό του μεσσιανικό κίνημα. Έτσι φτάνουμε στην πλήρη αντίστροφη του Έαμικού έπους. Μιά δυσερμήνευτη ροπή έσπρωξε τις μάζες ν' αναγνωριστούν σ' ένα κίνημα στο όποιο δέν θά μπορούσαν να συμμετάσχουν και να τό έλέγξουν.

Δέν είναι λίγοι εκείνοι που ακολουθούν πιά τυφλά ό, τι κι αν πεί, ό, τι κι αν κάνει ό άρχηγός προσπαθώντας άδίκως να έρμηνεύσουν, να θροῦν συνέχεια. Τό όραμα του ΕΑΜ δέν έσθησε στην 35ετία που πέρασε και που έπιστεγάστηκε με τη δικτατορία που διακαίωσε την άριστερά ως ένα βαθμό. Έληξε όριστικά με μιά άπλή, βολική κίνηση μετατόπισης, προβολής του χαμένου πιά οράματος στο ΠΑΣΟΚ.

Η έκμετάλευση της συνολικής πολιτικής κρίσης συμπυκνώνεται προεκλογικά και γενικεύεται μετακλογικά στον έκδιασμό «ΠΑΣΟΚ Ίσον Άλλαγή», «ΟΧΙ Δεξιά Ίσον ΠΑΣΟΚ», «ΟΧΙ ΠΑΣΟΚ Ίσον Δεξιά». Η συνέχιση αυτής της μανιχαϊστικής λογικής διαχωρισμού του καλού και του κακού οδήγει σε έξαιρετικά επικίνδυνες για τη Δημοκρατία τοποθετήσεις και στάσεις όπως: Η Ν.Δ. και ή Δεξιά δέν έχουν πολιτικό λόγο ύπαρξης, (μιά που έχουν χρεοκοπήσει), πράγμα που άλλωστε ύποδηλώνει συσπείρωση του κεφαλαίου στο ΠΑΣΟΚ. Τά μικρά δημοκρατικά και άριστερά κόμματα δέν έχουν κανένα λόγο ύπαρξης (μιά που οί στόχοι τους άφομοιώνονται και ένσωματώνονται στο μοναδικό φορέα της αλλαγής). Και είναι φυσικά γνωστή ή βαθύτερη γνώμη των φορέων που ύποστηρίζουν τό ΠΑΣΟΚ για την αναγκαιότητα ή μη του ΚΚΕ.

Η οικονομική, πολιτική, ιδεολογική και ήθικη κρίση έντάσσεται σε μιά πρωτοφανή συνολική κρίση της ελληνικής κοινωνίας. Από τά πλαστικά λουλούδια και τις ψεύτικες διβλοθήκες στα αυθαίρετα και τό νέφος, από τη μαζική περιθωριοποίηση της νεολαίας

στήν αποσύνθεση της εκπαίδευσης, από τὰ οκτάστη-λα καί τὸ περιεχόμενο τῶν ἐφημερίδων καί τῶν περιοδικῶν στήν ποιότητα τῆς τηλεόρασης, ἀπὸ τὴν κρίση τῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς (διάσπαση, ἐξάρτηση καί δογματισμοὶ τοῦ ΚΚΕ) – ἀπόρροια βέβαια τῆς κρίσης τοῦ διεθνοῦς κομμουνιστικοῦ κινήματος καί τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ (Πολωνία – Ἀφγανιστάν) – μέχρι τὸν αὐξανόμενο ὑποβιβασμὸς τῆς λειτουργίας τοῦ κοινοβουλίου καί τῶν αὐτόνομων μαζικῶν κινήσεων, ἢ νεοελληνικὴ κοινωνία διέρχεται μιά κρίση ἱστορική. Ἡ νίκη τοῦ ΠΑΣΟΚ δέν ἐρχεται νὰ ἀντιμετωπίσει, ἀλλὰ νὰ ἐπιστεγάσει αὐτὴ τὴν κρίση: *Τὸ ΠΑΣΟΚ τράφηκε καί τρέφεται ἀπὸ τὴν κρίση καί στήν ἀκατάσχετη ἀνοδὸν τὴν ἐξουσία – σήμερα τὴν ἐδραίωσέ του – δέν θρῖσκει ἀκόμη καμιά ἀπολύτως ἀποτελεσματικὴ ἀντίσταση.*

III. Πέρα ἀπὸ τὸ γραμμικὸ σχῆμα Δεξιά – Κέντρο – Ἀριστερά.

Γίνεται φανερό πὼς ἡ ἀνάλυση μιᾶς ἰδιότυπης κατάστασης πού ξεπηδάει ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ἱστορική κρίση τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας δέν μπορεῖ πιά νὰ γίνεται μὲ τὰ στερεότυπα ἐρμηνευτικὰ σχήματα Δεξιά – Ἀριστερά, Συντήρηση – Πρόοδος. Στὰ πλαίσια τῆς μαρξιστικῆς πολιτικῆς ἀνάλυσης συναντοῦμε ἐξαιρετικὰ χρήσιμες μελέτες πού ἔχουν γίνει γύρω ἀπὸ τὸν Καίσαρισμὸ (Γκράμσι) καί τὸν Βοναπαρτισμὸ (Πουλαντζᾶς). Οἱ ἀναλύσεις αὐτὲς τονίζουν τὴν ἰδιαιτερότητα καί τὴ δυνατότητα αὐτονομίας τοῦ ἰδεολογικοῦ-πολιτικοῦ στοιχείου σὲ μιά κοινωνία σὲ κρίση. Ὁ μεσοπόλεμος στήν Εὐρώπη (Ἰταλία, Γερμανία) καί μεταπολεμικά φαινόμενα σὲ ἀναπτυσσόμενες χώρες τοῦ λεγόμενου Τρίτου Κόσμου (Ἰράκ, Λιβύη, Ἰράν) μᾶς δείχνουν ἄλλωστε ὅτι μιά ἀντι-δεξιά, ἀντι-αστική, ἀντι-καπιταλιστικὴ, ἀντι-μπερειαλιστικὴ, ριζοσπαστικὴ φρασεολογία καί συμπεριφορὰ δέν ἀποτελεῖ ἀναγκαστικὰ καί δημοκρατικὴ προοδευτικὴ ἀλλαγὴ. Μιά ἀλλαγὴ πού δέν στηρίζεται στήν ἀνάπτυξη τῆς Δημοκρατίας καί τῆς Αὐτονομίας σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ἀλλὰ ἀντίθετα στή συγκέντρωση (ἢ ἔστω τὴν ἀποκεντρωμένη συγκέντρωση) τῆς ἐξουσίας, σίγουρα ἀντιτίθεται στήν ὀργανικὴ σχέση δημοκρατίας καί σοσιαλισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν Ἀλλαγὴ ὡς σύνθημα γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας περάσαμε στήν φάση τοῦ διατυμπανιζόμενου Σοσιαλισμοῦ γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐξουσίας. Ὁ σοσιαλισμὸς σάν ἰδεολογία δέν κινδυνεύει τόσο σὲ νὰ ξεθυμάνει ταυτιζόμενος μὲ μερικά ἀναγκαῖα ἐκσυγχρονιστικὰ μέτρα. *Κινδυνεύει, πράγμα κατὰ πολὺ σημαντικότερο, νὰ γίνει ἰδεολογικὸ περιβλημὰ προσδίδον κύρος καί σφρίγγος σὲ μιά νέα συγκεντρωτικὴ ἀντιδημοκρατικὴ πολιτικὴ ἐξουσία.* Ὅλα σήμερα γίνονται σὲ ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ πού ἔχει καταντήσει ἓνα σύνθημα, μιά λέξη-κλειδί, πού δίνει δύναμη σ' αὐτὸ πού ὀνοματίζεται. Δέν ἐνδιαφέρει ἂν ὑπάρχει πρόγραμμα ἢ ὄραμα τῆς ἀλλαγῆς, σοσιαλιστικὸ ἢ μὴ. Αὐτὸ πού βαθαίνει, τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα, εἶναι ἡ διαμόρφωση μιᾶς εἰκόνας τῶν πραγμάτων πού θὰ μοροῦσε πειστικὰ νὰ τὰ ἀντιπροσωπεύει, σὲ τελικὴ ἀνάλυση νὰ τὰ ὑποκαθιστᾷ. Ἡ προέλευση τοῦ Συμβολισμοῦ εἶναι ἄλλωστε ἄρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴ μαγεία: εἶναι ἡ μαγικὴ φόρμουλα τῆς «Ἀλλαγῆς», τοῦ «Σοσιαλισμοῦ». (Ἄλλωστε καί ἡ Βίβλος ἀναγνωρίζει στὸν Ἀδάμ πόσο εὐστοχα ξεκίνησε τὴν πορεία του στὸν Παράδεισο ὀνοματίζοντας πρῶτ' ἀπ' ὅλα

πράγματα καί ζῶα, ἐπιβάλλοντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν ἡγεμονία του).

Τὸ σχῆμα Δεξιά-Ἀριστερά εἶναι ἀνεπαρκὲς γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ πασοκικοῦ φαινομένου. Μιά πολιτικὴ πού, στηριζόμενη στὸ σχῆμα αὐτό, ὀδηγεῖ στήν ὑποστήριξη του ἐναντίον τῆς Δεξιάς μὲ μιά καί ἐξ' «ἀριστερῶν» κριτικὴ τῆς παρουσίας κυβένησης, κινδυνεύει νὰ χάσει τὴν ἀπαραίτητη εὐαισθησία σὲ κίριο πρόβλημα τῆς διαφύλαξης καί διεύθυνσης τῆς δημοκρατίας.

IV. Γιὰ μιά εὐρωκομμουνιστικὴ θεώρηση τῶν προβλημάτων Δημοκρατίας καί Ἐθνικῆς Ἀνεξαρτησίας.

Θὰ ἐξετάσουμε στήν ἐνότητα αὐτὴ συνοπτικὰ τὸ περιεχόμενο καί τὸν προσανατολισμὸ αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ προθέσεις καί διακηρύξεις, μιά πού κανέναν δέν ἐνδιαφέρει ἢ ὑστεροφημία τῆς ἡγεσίας. Ἡ ἐκβάση τῆς πορείας τῆς Δημοκρατίας καί τῆς Ἐθνικῆς Ἀνεξαρτησίας μᾶς ἀπασχολεῖ ζωηρὰ, γι' αὐτὸ καί εἶναι ἀδιανόητο ἢ ἀλλαγὴ στὴ διακυβέρνηση νὰ μᾶς ἀφήνει «παγερά ἀδιάφορους» ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ.

IV. Α. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ

Στὸν τομέα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς θὰ κριθεῖ

1. Ἡ ἀναχαίτιση τῆς τουρκικῆς ἐπιθετικότητας σὲ Αἰγαῖο.

2. Ἡ προώθηση τοῦ Κυπριακοῦ – ἀποχώρηση τουρκικοῦ στρατοῦ κατοχῆς.

3. Ἡ κατάκτηση ἰσχυρότερων θέσεων στήν πάλιν γιὰ χαλάρωση τοῦ ἐξαρτησιακοῦ κλοιοῦ.

Τὸ ἄκρως ἀνησυχητικὸ ἀπὸ τὸ πρῶτο βήμα ἀσκήσεως ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἶναι πὼς, ὅπως τὴν τελευταία 7ετία ἢ ἀντίστοιχη συνθηματολογία σκόπευε στήν ἀπορρόφηση τῆς ριζοσπαστικοποίησης (ΕΟΚ καί ΝΑΤΟ τὸ ἴδιο συνδικάτο, ἔξω γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ ΝΑΤΟ, ἔξω οἱ δάσεις), ἔτσι καί σήμερα ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ πού ἐφαρμόζεται, ἐνῶ διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ ὅσα προεκλογικὰ λέγονται, *συνεχίζει νὰ χαράζεται μὲ κριτήρια ἐσωτερικῆς κατανάλωσης.* Εἶναι κάτι πού ἔχουν ἀντιληφθεῖ καί οἱ ξένοι καί πού φρικὰ ἀδυνατίζει τὴ διαπραγματευτικὴ μας δύναμη. Τὸ ΠΑΣΟΚ ὡς κυβένηση συνεχίζει καί καλλιεργεῖ ἓναν ἐθνικισμὸ, μιά δὴθεν ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια-ἐξαρση, μιά ἐντύπωση διαπραγματευτικῆς ἰσχύος συγκαλύπτοντας τὴν οὐσία τῶν προβλημάτων.

Παράλληλα καλλιεργεῖται μιά διπλοπροσωπία: ἄλλα λέγονται στούς ξένους καί τὸν ξένο Τύπο, ἄλλα προβάλλονται στὸν ἑλληνικὸ Τύπο. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δέν ἐνημερώνεται οὐσιαστικά. Ἀντίθετα βομβαρδίζεται ἀπὸ μιά *περι-αυτο-καυχησιολογία* καί ἓναν *περι-αυτο-μεγαλοϊδεατισμὸ* πού ἐνισχύουν καθαρὰ ἐθνικιστικὲς ἐξάρσεις (π.χ. στήν Κ.Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ λέχθηκε: «Ἡ Ἑλλάδα αὐτὴ τὴ στιγμή – καί δέν εἶναι ὑπερβολὴ αὐτὸ πού λέω – διαμορφώνει νέους συσχετισμούς, μιά νέα δυναμικὴ στὴ Μεσόγειο, στήν Εὐρώπη καί σὲ εὐρύτερη κλίμακα» ἢ πὼς «οἱ λαοὶ ὅλου τοῦ κόσμου παρακολουθοῦν μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τὸ ἑλληνικὸ πρότυπο γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ»).

Εἰδικότερα:

Ἀπὸ τὸ ἔξω ἀπὸ τὴν ΕΟΚ καί «τυμπανιαῖο πτόμα ἢ ΕΟΚ» ὀδηγηθήκαμε σὲ μέσα καί ἔξω (εἰδικὸ καθεστῶς) καί ἀπ' ἐκεῖ σὲ μέσα μὲ εἰδικὲς ρυθμίσεις.

Ἀπό τό δημοψήφισμα πού ἀναγγέλθηκε στίς προγραμματικές καί στήν πρωθυπουργική σύνοδο τῶν 10, στήν ἀποσιώπηση του. Μέ μία φραστική γενική ἀπειλή, πῶς ἂν δέν ἱκανοποιηθοῦν τά αἰτήματά μας. Ἰσως φύγουμε, μέ τήν ὑποστήριξη τῆς Εὐρώπης τῶν 2 ταχυτήτων πού θά ἐξασθενούσε τό βάρος τῆς Ἑλλάδος στίς ἀποφάσεις (σχέδιο τῶν Βορείων πού ἀντιπαραλέουνε οἱ προοδευτικές δυνάμεις τοῦ Νότου) ἔχει γίνει φανερή ἡ ἔλλειψη σοβαρῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Τό ΠΑΣΟΚ παίζει μέ τό χρόνο διατηρώντας τό θέμα ΕΟΚ μισο-ανοικτό γιά νά δει πῶς τελικά θά τό χρησιμοποιήσει γιά νά ἰσχυροποιηθεῖ ἐνδο-ελλαδικά: Θά ἐπαναδιαπραγματευθεῖ μερικούς ὅρους - πράγμα θετικό - καί θά τό ἐμφανίσει ὡς «ἐπίτευγμα». «εἰδική σχέση», «εἰδικό καθεστῶς» (βλέπετε οἱ λέξεις ἔχουν χάσει τό νόημά τους) ἢ μήπως θά προσφύγει σέ ἀντιευρωπαϊκό δημοψήφισμα σέ ὦρα οἰκονομικῆς κρίσης, ἐπιρρίπτοντας στήν ΕΟΚ ἐνδεχόμενη ἀποτυχία στόν οἰκονομικό τομέα;

Ὡς πρός τό ΝΑΤΟ, πέρα ἀπό τό βέτο πού ἐξακολουθεῖ νά προβάλλεται σάν κορυφαία στιγμή ἀνεξαρτησιακῆς πολιτικῆς, ἡ κυβέρνηση ὑπέγραψε κοινά ἀνακοινωθέντα μέ τό ΝΑΤΟ ἀπό τό πύρινο ψυχοπολεμικά (γιά τήν ἐγκατάσταση πυραύλων στήν Εὐρώπη) καί γιά τήν ἐνταξη τῆς Ἰσπανίας στό ΝΑΤΟ. Ἡ ἄρνηση συμμετοχῆς στίς κυρώσεις κατά τῆς Πολωνίας καί τῆς ΕΣΣΔ δέν γίνεται βάσει γενικότερων ἀρχῶν, ἀλλά, ὅπως χαρακτηριστικά ἐξηγήθηκε στήν Κ. Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ, «ἡ Ἑλλάδα εἶναι μιά μικρή δύναμη ἐνώ ἡ ΕΣΣΔ εἶναι μιά μεγάλη Δύναμη».

Ἡ νέα ἐλληνική κυβέρνηση διεκδίκησε ἀπό τήν πρώτη στιγμή τίς «ἐγγυήσεις» τῶν ΗΠΑ γιά τό Αἰγαῖο. Ἐτοί ἔμμεσα ἀποδεχότανε τήν ἐπικυριαρχία τῶν ΗΠΑ. Ὅμως γνωρίζοντας καλά πῶς ἡ Τουρκία βαραίνει περισσότερο, δραστηριοποιήθηκε στόν εὐρύτερο χῶρο τῆς Μεσογείου. Ἐχει συχνά κανεῖς τήν αἴσθηση πῶς ἡ ἐνεργοποίηση τῆς Ἑλλάδας ὡς «ἐγγυήτριας» δύναμης στό Κυπριακό καί ὡς «γέφυρας» στή Μέση Ἀνατολή (εἰδικές σχέσεις μέ ἀραβικό κόσμο, ἐπίσκεψη Ἀραφάτ) σχετίζεται (πέρα ἀπό τούς σφιχταγκυλισμούς πού ἔσταζαν πετρέλαιο - σύμφωνα μέ τίτλο τοῦ Βήματος) μέ τήν ἐνίσχυση τῆς θέσης τῆς ἀπέναντι στήν Τουρκία καί τήν παραδοχή ἀπό τό ΝΑΤΟ, καί ἰδιαίτερα τῆς μεγάλης συμμάχου, τοῦ εὐρύτερου ρόλου πού μπορεῖ νά διαδραματίσει. Βέβαια ἐνα τέτοιο συμπέρασμα βρισκεται στόν ἀντίποδα τῶν ἐντυπώσεων πού διαμορφώνει ὁ φιλοκυβερνητικός Τύπος. «Τά 3 ΟΧΙ στό ΝΑΤΟ», «Περήφανη ἐξήγηση πρός ΗΠΑ-ΝΑΤΟ», «Ράπισμα στό ΝΑΤΟ» ἢ καί «Ἀνεπιθύμητος ὁ Χαίηγκ στήν Ἑλλάδα».

Δημιουργεῖται ἡ ἄκρως ἀπατηλή ἐντύπωση πῶς ἡ Ἑλλάδα βάζει ὅρους στήν ΕΟΚ, στό ΝΑΤΟ, στίς ΗΠΑ καί πῶς ὅλοι δέχονται ἀγόγγυστα (ὑποκύπτουν, λυγίζουν). Φυσικά μπορεῖ νά ἱκανοποιοῦν ἀνάγκες ψυχολογικῆς φύσεως οἱ συνεχεῖς τακτικοί ἐλιγμοί, οἱ μεγάλες κουδέντες μπορεῖ νά εἶναι χρήσιμες γιά ἐσωτερική κατανάλωση, ἀλλά ὄχι στή διεθνή διαπραγματευτική σκηνή.

IV. Β. Ἰκανοί καί ἀναγκαῖοι ὅροι γιά τή διεύθυνση τῆς Δημοκρατίας

«Μπορῶ νά πῶ - καί τό λέω αὐτό συνειδητά - ὅτι μέ κάποιο τρόπο εἴμαστε ὁ τελευταῖος σταθμός τῆς δημοκρατικῆς Ἑλλάδος, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἀπό τήν

ἐπιτυχία μας ἢ τήν ἀποτυχία μας δέν θά κριθεῖ μόνο ἡ κομματική μας τύχη, ἀλλά ἡ τύχη τῆς χώρας».

(Α. Παπανδρέου - ὁμιλία στήν Κοινοβουλευτική Ομάδα - 11 Φεβρουαρίου 1982).

Ἡ δημοκρατία σβήνει πράγματι μέσα σέ ἀνήσυχες περιόδους καί μέ ποικίλους τρόπους. Γιά ἓνα εὐρωκομμουνιστικό κόμμα τά προβλήματα δημοκρατίας θά ἔπρεπε νά εἶναι στό ἐπίκεντρο τῆς ἐνασχόλησής του. Ἰδιαίτερα σέ μιά ἐποχή ὅπου ἔχουν μειωθεῖ στό ἐλάχιστο οἱ δημοκρατικοί ἔλεγχοι μιᾶς κοινωνίας καί ὅπου ἡ συνολική πολιτική τῆς κυβέρνησης χαρακτηρίζεται ἀπό σειρά θετικῶν μέτρων, πού ὅμως ἀντισταθμίζονται ἀπό ἀρνητικές μεθοδεύσεις. Ἡ ἀπομάκρυνση αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς παραδοσιακῆς Δεξιᾶς ἀπό τήν κυβερνητική ἐξουσία δέν σημαίνει αὐτομάτως καί διεύθυνση τῆς δημοκρατίας. Ἐάν ἐξαιρέσει κανεῖς τά μέτρα ἐκεῖνα πού ἐντάσσονται στήν κατηγορία ἐκεῖνη πού «ἡ Δεξιά πιθανόν νά ἤθελε, ἀλλά μόνο τό ΠΑΣΟΚ μπόρεσε» (ὅπως ἀναγνώριση τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, κατάργηση γιορτῶν μίσους, ἐξαγγελία ἐπαναπατρισμοῦ πολιτικῶν προσφύγων ἢ ὅπως κάποιο ἐκσυγχρονισμός τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου ἢ ὁ πολιτικός γάμος), αὐτό πού προέχει νά ἐξετασθεῖ εἶναι ἂν ἐξασφαλίζονται οἱ ἱκανοί καί ἀναγκαῖοι ὅροι γιά τήν προώθηση τῆς Δημοκρατίας.

Στή Δημόσια Διοίκηση, στό συνδικαλισμό, στήν Τοπική Αὐτοδιοίκηση, στά ΑΕΙ, στήν ἐκλογική νομοθεσία, παντοῦ παρατηρεῖται ἡ ἀναγκαῖα ἐξάλειψη παρωχημένων ἢ καί δάνασων νόμων καί νοοτροπιῶν πού σχετίζονται μέ τήν παραδοσιακή Δεξιά. Ὅμως, παράλληλα, ὄχι μόνο δέν ἐκπληρώνονται οἱ ἱκανές συνθήκες ἐκδημοκρατισμοῦ, ἀλλά ἀντίθετα ἔχουμε ἀρνητικές μεθοδεύσεις στήν κατεύθυνση χειραγώγησης τῶν μαζῶν.

Στή δημόσια διοίκηση δέν ἀρκεῖ ἡ κατάργηση τοῦ μονοκομματικοῦ κράτους τῆς Δεξιᾶς καί ἡ ἀναγκαῖα ἀπομάκρυνση τῆς κορυφῆς τῆς ἱεραρχίας, ἀλλά πρέπει ν' ἀποφευχθεῖ μιά νέου τύπου κομματικοποίηση (ὅπου μειώνονται τά ἱεραρχικά σκαλοπάτια, ἀλλά ἰσχυροποιεῖται ὁ κεντρικός κομματικός ἔλεγχος).

Στήν ἐκλογική νομοθεσία κεντρικός ὅρος καί προϋπόθεση γιά τόν ἐμπλουτισμό τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ καθιέρωση τῆς ἀπλῆς ἀναλογικῆς. Γιατί ἀλλιῶς τά πολύ θετικά μέτρα τῆς ψήφου στά 18, τῆς ψήφου στούς μετανάστες, φοιτητές, ναυτικούς, ὁδηγοῦν στήν παγίδευση καί τόν εὐκόλο πολιτικό διασμό τῆς θέλησῆς τους μεταξύ 2 ἢ τό πολύ 3 ἐπιλογῶν.

Ἀντίστοιχα, ἡ ἀναγγελία γιά τή χρηματοδότηση τῶν κομμάτων μπορεῖ νά καταλήξει σέ φοβερό ἀνασταλτικό παράγοντα τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητας, ἂν δέν συνδέεται ὀργανικά μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς οὐσιαστικῆς ἰσοτιμίας τους. Παράλληλα ἐνδιαφέρουν οἱ προϋποθέσεις τῆς κατάργησης τοῦ σταυροῦ προτιμήσεως. Γιατί ἀλλιῶς, τήν ἴδια ὦρα πού ξεφεύγουμε ἀπό τή μάστιγα τοῦ πελατειακοῦ καί παραγοντικοῦ συστήματος, μπαίνουμε στή φάση τῆς ἀπόλυτης αὐθαιρεσίας τῆς ἡγεσίας (ἀρχηγικῆς ἢ μή) τοῦ κάθε κόμματος.

Γιά τόν ἐκδημοκρατισμό στά συνδικατά δέν ἀρκεῖ ἡ κατάργηση τοῦ ἀντεργατικοῦ νόμου 330/76 καί 643/77. Μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ μιά ἀναγκαῖα προϋπόθεση, ὄχι ὅμως καί ἱκανή. Καί οἱ καλύτεροι τυπικά νόμοι

είναι δυνατόν να καταστρατηγηθούν ουσιαστικά, εάν παράλληλα μεθοδεύεται ή αποτελεσματική χειραγώγηση των κινημάτων.

Ενδεικτικά: Τό μονοκομματικό πραξικόπημα στη ΓΣΕΕ, που κακώς κάλυψε με την αποδοχή της προεδρίας τού ΑΕΜ και τού ΚΚΕ έσωτ., ή ραδιοτηλεοπτική συνεχής αναφορά στην κάθετη μείωση των άπεργιών σάν τό σημαντικότερο επίτευγμα τής 'Αλλαγής και ή πρωτομαγιάτικη άφίσα τής ΓΣΕΕ πείθουν πώς ή 'Αλλαγή συνίσταται στην κατάργηση τής πάλης των τάξεων... πού τόσο πολύ ποθούσε ό Λάσκαρης, αλλά «δέν μπόρεσε». 'Επικίνδυνη για τή δημοκρατία και τήν αυτόνομία των συνδικάτων είναι ή νοοτροπία πού ξεπηδάει από τήν παραπάνω συλλογιστική. 'Όλες οι άπεργίες πρέπει να ύποκινούνται από τή Δεξιά ή άλλως να χαρακτηρίζονται ως παράλογες-άκατανόητες (βλ. πρόσφατα άπεργία ΟΙΕΛΕ).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα τής νέας κατάστασης είναι πώς συνεταιριστές, συνδικαλιστές κ. ά. στελέχη τού ΠΑΣΟΚ, πού άλλοτε ήσαν πρώτοι στίς κινητοποιήσεις ενάντια στην Δεξιά, σήμερα είναι οι πρώτοι στόν κατευνασμό (βλ. άγροτικές κινητοποιήσεις όπωροπαραγωγών 'Αργολίδας-Αιγίου).

Τέλος στό στρατό, άντί μιās διαδικασίας ουσιαστικού εκδημοκρατισμού και συνειδητοποίησης των προβλημάτων, έχουμε μιá πολιτική πλουσιοπάροχων επιδοτήσεων των μεσαίων στρωμάτων αξιωματικών σέ συνδυασμό με μιá εθνικιστική έξαρση. Για τούς φαντάρους τίποτε δέν έχει αλλάξει στούς αντιδημοκρατικούς κανονισμούς και τήν αυταρχική νοοτροπία πού επικρατεί.

Μιά διάχυτη αντιδημοκρατική και αντιπλουραλιστική νοοτροπία γίνεται εύκολα αισθητή από τήν άπουσία όλων των άρμοδίων κοινωνικών φορέων στην προετοιμασία των νόμων και στη λήψη των αποφάσεων. Γίνεται αυτό φανερό και με τόν τρόπο πού αντιμεταπίζονται οι δημοκρατικές διαδικασίες στό νέο εκλογικό γιουρούσι, πού προετοιμάζεται πανελλαδικά για τήν κατάληψη κάθε δημοτικής και κοινοτικής έξουσίας. Αυτό γενικεύεται με μιá γενική κινητοποίηση τού κομματικού μηχανισμού για τήν κατάληψη κάθε έξουσίας, από τόν έξωραϊστικό και πολιτιστικό όμιλο τής γειτονιάς μέχρι τούς έπιστημονικούς και επαγγελματικούς συλλόγους, χωρίς βέβαια να υπάρχει πουθενά κάποια άλλη αντίληψη, κάποιο πρόγραμμα. Τό μόνο πού υπάρχει είναι ή συνεχής ανάγκη αυτοεπιβεβαίωσης και αναπαραγωγής, σέ διευρυμένη βάση, τής έξουσίας. 'Η συνέχιση τέτοιων ροπών κινδυνεύει να όδηγήσει σέ πρωτοφανέστες για τήν 'Ελλάδα μορφές ύπερκράτους, πού θα ξεκινάει από τήν κομματική και κυβερνητική κορυφή, θα περνάει μέσα από τόν κρατικό μηχανισμό (ιδεολογικό και κατασταλτικό) και θα φτάνει στην τελευταία κοινότητα, συνδικάτο, συνεταιρισμό.

Τό πιο άνησυχητικό σημάδι των καιρών είναι ή άνυπαρξία δημοκρατικών ελέγχων και άντιστάσεων στην 'Ελληνική κοινωνία. 'Η άδυναμία όποιασδήποτε αποτελεσματικής κριτικής από τούς άλλους πολιτικούς χώρους (μέσα κι έξω από τή Βουλή) απορρέει από τήν διπλή κρίση στην όποία προαναφερθήκαμε. 'Η άδυναμία αυτή συμπληρώνεται από τήν άπουσία κάθε δημοκρατικής διαδικασίας και ελέγχων μέσα στό ΠΑΣΟΚ. 'Η έλλειψη κριτικών πόλων ισχύει για τά μαζικά μέσα επικοινωνίας (TV, Τύπος) πού ελέγχονται βασικά από τό ΠΑΣΟΚ. Τέλος ή κατάσταση στό μαζικό κίνημα (χαμηλό επίπεδο όργάνωσης σέ

συνδυασμό με πολλαπλές εξαρτήσεις) δέν παρέχει έγυήσεις για τίς δυνατότητες μελλοντικής του παρέμβασης. 'Αλλωστε και οι ελάχιστες έστιες αυτόνομης αντίστασης επιδιώκεται να άλωθούν.

Τά προβλήματα Δημοκρατίας δέν είναι γενικά και άφηρημένα. 'Αντίθετα είναι έξαιρετικά συγκεκριμένα, μιá πού εντάσσονται στη δοσμένη παγκόσμια συγκυρία και τήν ιστορική κρίση πού περνάει ή ελληνική κοινωνία. 'Η μέθοδος θεώρησης αυτών των προβλημάτων, τό ιδεολογικό πλαίσιο και ή σημασία πού τούς δίνουμε συνδέονται άρρηκτα με τήν αντίληψη πού έχουμε για τήν πολιτική και τήν έξουσία. Στά πλαίσια μιās εύρωκομμουνιστικής θεώρησης, ή ανάδειξη τής επικαιρότητας τής δημοκρατίας σέ πρώτιστο κεντρικό πρόβλημα συνδέεται άπόλυτα με τήν προοπτική τού σοσιαλισμού.

V. Συμπερασματικά

Τό ΚΚΕ έσωτερικού θα πρέπει να βρει ουσιαστικό τρόπο επικοινωνίας με τίς δημοκρατικές και άριστερές δυνάμεις πού υπάρχουν στό ΠΑΣΟΚ, σέ όλα τά επίπεδα. 'Όμως, για να γίνει αυτό πειστικά, πρέπει να είναι από θέση «κομματικής άξιοπρέπειας». 'Η στήριξη και ή προβολή των όσων θετικών μέτρων, χωρίς μεμψιμοιρίες, δέν μπορεί να αποκόπτεται από τήν άνοιχτή και παστροική καταγγελία των αντιδημοκρατικών μεθοδεύσεων.

Οι διακηρύξεις περί Εύρωκομμουνισμού και 'Ανανέωσης χάνουν τό νόημά τους, όταν γινόμαστε συνεργοί σέ μονοκομματικές μεθοδεύσεις, όταν άποσιωπούμε, παραποιούμε ή λογοκρίνουμε συστηματικά μέσα από τήν *Αύγή* σημαντικές εξελίξεις.

Στίς μέρες μας δέν μπορεί να μή διακρίνουμε μιá συνολική άποτελεμάτωση τής ελληνικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Μιά παταγώδη άποτυχία στην άνανέωση της. 'Η νέα κατάσταση πού διαμορφώθηκε άπαιτεί πολλαπλή έγρήγορη. 'Από τή μιá πρώτιστα μπροστά στούς σοβαρότατους και μόνιμους κινδύνους για τήν πορεία τής εθνικής ανεξαρτησίας (τουρκική άπειλή με πιθανή στήριξη των ΗΠΑ) – και, σέ συνάρτηση μ' αυτή, τής Δημοκρατίας (άπό ένδεχόμενη έκτροπή) –, από τήν άλλη μεσο-μακροπρόθεσμα από τήν τελική έκδοση τής νέας έξουσίας πού έγκυμονει και αυτή ιδιόμορφους κινδύνους.

'Η παραπάνω τοποθέτηση είναι κατηγορηματική και άσυμβίβαστη με κάθε άκριτη συνοδοιπορία με τή σημερινή κυβέρνηση. Τό Συνέδριο θα πρέπει να δάλει ένα τέλος στην εκφυλιστική πορεία πού άκολουθεί τά τελευταία χρόνια τό ΚΚΕ έσωτ., εάν δέν θέλουμε να όδηγηθούμε σέ μιá νέα κατάληξη τύπου ΕΔΑ, πράγμα πού φυσικά επιδιώκει τό ΠΑΣΟΚ. 'Η τυχόν συνέχιση αυτής τής πορείας είναι αυτοκαταστροφική για τό ίδιο τό ΚΚΕ έσωτ. – μιá πού δέν γίνεται άντιληπτός ό ξεχωριστός λόγος ύπαρξης του –, αλλά και άρνητική συνολικά για τήν 'Ελληνική πολιτική ζωή – μιá και τήν στερεή τής μόνης άδέσμευτης κριτικής φωνής στην ελληνική άριστερά. Τό κόμμα μεταφέροντας τά όσα ό 'Ερενμπουργκ έλεγε άλλες εποχές για τό κόμμα των μπολσεβίκων «είναι ανάγκη να λειτουργήσει ως σεισμογραφικός σταθμός όπου όρισμένοι άνθρωποι θα σημειώσουν τίς δονήσεις πού δέν γίνονται άντιληπτές από τούς άλλους». Και οι σεισμικές έστιες είναι σήμερα πολλές.

Τόν τελευταίο καιρό έχω τήν αίσθηση όλο και περισσότερο πώς μέλη και στελέχη τού κόμματος άλλα

σκέπτονται σιωπηλά - και τά πιό ἀληθινά -, ἀλλά λένε ιδιωτικά, ἀλλά ὑποστηρίζουν ἀνοιχτά μέσα στίς ὀλομέλειες και τά ὄργανα τοῦ κόμματος και διαφοροτικά μιλοῦν δημόσια. (Οἱ θέσεις γιά τό συνέδριο βρίσκονται ἀνάμεσα στίς δύο τελευταίες κατηγορίες.) Τό μεγαλύτερο λάθος στήν ἐξαιρετικά δύσκολη φάση πού περνοῦμε εἶναι τό νά ἔχουμε κάποια ἀντίληψη, κάποια ἰδεολογία και νά τήν κρύβουμε στή σιωπή.

Ἔνοχη σιωπή. Λέγεται αὐτοεξαπάτηση ἢ κακή πίστη. (R. B. μετάφρ. A. A.). Εἶναι ἡ τελευταία μας ἴσως εὐκαιρία νά σκεφτοῦμε ἀκριβῶς τί θέλουμε νά πούμε και νά τό πούμε και στούς δικούς μας και στίς ὀλομέλειες και «στεντορεία τῆ φωνῆ» σέ ὄλο τόν ἔξω κόσμο. Ἔνα σύντομο, ἀπλό και σαφές κείμενο ἐπαναπροσδιορισμοῦ τοῦ λόγου ὑπαρξῆς μας μέσα ἀπό τό Συνέδριο ἴσως ν' ἀποτελοῦσε μιά κάποια λύση.

«... Ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος» εἶπε ἀντιδρώντας ὁ *Humpty Dumpty* «εἶναι ποιά θά εἶναι ἡ κυρίαρχη ἐρμηνεία, αὐτό εἶναι ὄλο».

(- τέλος τῆς στιχομυθίας - Ἀλίκης - Η. - D.).
9 Μαΐου 1982.

Ἵστερόγραφο:

I. Τό συνέδριο τοῦ ΚΚΕ εσωτ. μέ εὐθύνη τῆς ἀπερχόμενης Κ.Ε. και τῶν κορυφαίων στελεχῶν τῆς, ἀποπροσανατολίστηκε ἀπό τήν ἐξέταση τῶν κεντρικῶν πολιτικῶν προβλημάτων και τῆ διαμόρφωση μιᾶς πολιτικῆς γραμμῆς παρέμβασης στή σημερινή συγκυρία. Κι ἐνῶ τό ΚΚΕ εσωτ. βρίσκεται στό μεταίχμιο τῆς φθορᾶς και τῆς ἀφθαρείας, τῆς ὑπαρξῆς και τῆς ἀνυπαρξίας, τό σῶμα τοῦ συνεδρίου δέν ἐνημερώθηκε σέ βάθος και σέ πλάτος οὔτε ἀντιμετωπίστηκαν σ' αὐτό ἀπόψεις (θετικά ἢ ἀρνητικά): ἀπλῶς ὄλα και ὄλοι «ἐνσωματώθηκαν» στά τελικά κείμενα τῶν ἀποφάσεων. Τό πρόβλημα τῆς ἡγεσίας πού οὐσιαστικά (ἔμμεσα ἢ ἄμεσα) ἀπασχόλησε τό συνέδριο δέν τέθηκε μέ τούς πολιτικούς του ὄρους.

II. Ἡ συλλογιστική πού ἐκτίθεται στό πιό πάνω ἄρθρο εἶναι κατηγορηματική και ἀσυνμίβαστη μέ ὄλο τό φάσμα τῶν ἀπόψεων πού γράφτηκαν και προτάθηκαν, ὅπως «δημοκρατική ἀλληλεγγύη», «συμπόρευση» και «συννυευθυνότητα» μέ τό ΠΑΣΟΚ και πού ὀδηγοῦν στήν πρόσφατη ἀπόφαση τῆς νέας Κ.Ε. κοινῆς καθόδου στίς δημοτικές ἐκλογές. Ἡ ἀπόφαση αὐτή δέν στηρίζεται σέ καμιά ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς συγκυρίας οὔτε βέβαια στό πραγματικό νόημα τῆς ἐπερχόμενης ἐκλογικῆς ἀναμέτρησης πού ἔχει ἤδη πάρει καθαρά δημοψηφισματικό χαρακτήρα ἐγκρίσης ἢ ἀπόρριψης τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς και μεθοδολογίας στόν πρώτο χρόνο τῆς ἐξουσίας ΠΑΣΟΚ. Ἡ ἐνίσχυση τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης δέν περνάει μέσα ἀπό ἐκλογικά συστήματα πού ἐκδιάζοντας πολιτικούς σχηματισμούς προχωροῦν στήν διεύρυνση και ἔνταση τῆς κομματικοποίησης.

Παράλληλα ἡ ἐκτιθέμενη συλλογιστική δέν ἔχει καμιά σχέση μέ μιά ἄλλη ἀποψη πού ἐκφράστηκε στό Συνέδριο, ὅτι ὄλη τήν πορεία τῶν ἐξελίξεων τῆ μεθόδου συνειδητά ἢ ἄρχουσα τάξη και ὁ Καραμανλῆς γιά νά δάλουν τίς δάσεις γιά μιά πολιτική διάρθωση διπολικῆς χαρακτήρα στήν «κατεύθυνση τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ». Τό σχῆμα γίνεται δεξὺμωρο δταν εἶναι γνωστό ὅτι οἱ σημερινοί ὑποστηρικτές αὐτῆς τῆς ἀποψῆς ἦταν χτεσινοί θιασῶτες μιᾶς συμμαχίας, στρατηγικῆς σημασίας, μέ τό ΠΑΣΟΚ και ἀποδοχῆς τοῦ συνθηματολογικοῦ του ὀπλοστασίου χάριν τῆς «δεκτικότητας τῶν μαζῶν». Ἀποτελεῖ καθαρά ἐγκεφαλικό-διακηρυκτικό σχῆμα πού δέν ἔχει σχέση μέ τήν πραγματικότητα. Ἡ κυβερνητική ἀλλαγὴ τοῦ Ὀκτώβρη ἀποτελεῖ τομή: δέν πρόκειται γιά μιά ἀπλή και

συνθηματική ὑποκατάσταση μιᾶς ἀστικῆς κυβέρνησης ἀπό μιά ἄλλη. Ἡ διαδικασία στήν ὀποία εἴμαστε ὄλοι μάρτυρες εἶναι ἐξαιρετικά πιό σύνθετη και ἀπέχει πολύ ἀπό τό διπολικό σχῆμα: ὁ κίνδυνος πού διαμορφώνεται εἶναι τό συνολικό γλίστρημα ἀπό μιά κραυγαλέα σοσιαλ-ριζοσπαστική ρητορεία στήν ἀφομοίωσή της ἀπό τά πραγματικά κέντρα ἐξουσίας.

III. Στό δῆμινο πού μεσολάβησε πολλαπλασιάστηκαν τά συμπτώματα πού ἐνίσχυσαν τόν μεσσιανικό και αὐταρχικό χαρακτήρα τῆς διακυβέρνησης. Ἐνδεικτικά: ἡ ραδιοτηλεοπτική κατάργηση τοῦ ΦΑΠ, (μολονότι ἦταν νόμος πού ψηφίστηκε ἀπό τῆ Βουλή) και τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν· ἡ ἐξαφάνιση, χωρίς καμιά ἐξήγηση, τοῦ πρώτου, μέχρι «ἀναδομήσεως», τῆ τάξει ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ· ἡ ἐπανεμφάνιση τοῦ ἐκδιωχθέντος ὑφυπουργοῦ Ἐξωτερικῶν· ἡ διαγραφή τοῦ κ. Πέτσου.

Παράλληλα δοκιμάστηκε στήν πράξη ἡ Κυβέρνηση στήν ἀντιμετώπιση τριῶν-τεσσάρων ἀπεργιῶν. Ἡ μορφή τῆς ἐξουσίας δέν κρίνεται εὐκόλα σέ ὄρες κοινωνικῆς χλαπάτσας ἀλλά σέ στιγμές κοινωνικῆς τριβῆς. Ἡ πιό χαρακτηριστική στήν περίπτωση αὐτῆ ἦταν ἡ ἀπεργία τῆς ΟΤΟΕ. Ἐδῶ ἔχουμε τήν πλήρη ἀντιστροφή τῶν ἐννοιῶν: ἡ γνήσια ἡγεσία ἐνός κλάδου ἐργαζομένων χαρακτηρίζεται ὡς «ἐτερόκλητη συντηχιακή ἡγεσία». Οἱ ἐργαζόμενοι ἀπεργοὶ μετατρέπονται σέ ὑπονομευτές τῆς ἀλλαγῆς «πού μηδενίζουν και ἰσοπεδώνουν τό νόημά της». Οἱ ἀπεργοσπάστες μετουσιώνονται σέ ριζοσπάστες, ἐπαναστάτες, στυλοβάτες τῆς ἀλλαγῆς, και οἱ ἀγανακτισμένοι πολίτες ἄλλων ἐποχῶν ἀντικαθίστανται ἀπό τούς ἀγανακτισμένους τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ κλαδική τοῦ ΠΑΣΟΚ και τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα ἀναλαμβάνουν τό ἔργο τοῦ ἀπεργοσπαστικοῦ μηχανισμοῦ μέ διαφοροτική ἔμφαση και ἔνταση σέ κάθε φάση τῆς ἀπεργίας.

Ἄς ὑπενθυμίσουμε ἀκόμη, στό πεδίο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, τίς πρωθυπουργικές δηλώσεις στό Συμβούλιο Κορυφῆς τοῦ ΝΑΤΟ, ὅπου ἀνακοινῶνται οἱ αἰτίες τοῦ βέτο πού ὁ ἴδιος πρόβαλε ὡς ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἔξη μῆνες νωρίτερα. Τότε διεκδικώντας τίς ἐγγυήσεις τοῦ ΝΑΤΟ παρεμπόδιζε τήν ἐκδοση τελικοῦ ἀνακοινωθέντος, ἐνῶ τώρα, στήν σύνοδο τῶν Πρωθυπουργῶν, δέν ζητήθηκε καμιά ἐγγύηση μιά πού, ὅπως ἐξηγήθηκε, «ἐγγυήσεις ἀπό τούς ἰσχυροῦς διεκδικοῦν μόνο οἱ μικρές ἐξαρτημένες χώρες-δορυφόροι».

18.7.82

Λογικοσημειολογική ανάλυση της μελέτης του Γιώργου Χουρμουζιάδη:

« Η αναζήτηση του ατόμου μέσα στη νεολιθική κοινότητα » του Νικήτα Λιανέρη

Τό παραπάνω άρθρο αποτελείται από τὰ ἐξῆς ἐπτὰ μέρη¹:

1. Προλεγόμενα, 2., 3. Κύριο θέμα, 4.1, 5. Τό μοντέλο, 6. Ἡ μεθοδολογία, 7. Ἐπίλογος.

Ἡ ἐνοσιολογική διάρθρωση τῶν προλεγόμενων μπορεῖ νά παρουσιασθεῖ μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

1. Προλεγόμενα

1.A. Δύο ἀπόψεις δύο ἐποχῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας.

1.A.a. Ἡ πρώτη ἀποψη τοποθετεῖται σέ μιά ἐποχή² πού νόμιζε ὅτι ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού φέρνει στό φῶς καί μελετᾶ τὰ κατάλοιπα τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν.

1.A.β. Ἡ δεύτερη ἀποψη θεωρεῖ ὅτι σκοπός τῆς ἀρχαιολογίας εἶναι ἡ μελέτη τῶν ἀντικειμένων τῆς τεχνολογίας καί τῶν σχέσεων μέσω τῶν ὁποίων προωθοῦνται οἱ πολιτιστικές ἀλλαγές.

1.B. Ἡ χρεοκοπία τῆς ἀρχαιολογίας.

1.B.a. Ἡ ἀρχαιολογία χρεοκόπησε γιατί οἱ ἐρμηνεῖες τῆς εἶναι ἰδεαλιστικές καί οἱ μέθοδοί τῆς θετικιστικές.

1.B.β. Γιατί δέν ἔχει δική τῆς θεωρία καί μέθοδο καί καταφεύγει σέ ξένα πρὸς αὐτὴν θεωρητικά σχήματα πού ὅμως εἶναι ἀνήμπορα νά τῆ βοηθήσουν.

1.B.γ. Γιατί ἡ ἀνάλυση ὡς μοναδικό μεθοδολογικό ἐργαλεῖο ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὰ ἀντικείμενα· ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ἱστορικά πλαίσια ἀναφοράς, εἶναι ὑποκειμενική καί κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ μεταφυσική λογική.

1.Γ. Ἡ πανάκεια γιὰ τὴν ἀρχαιολογία.

1.Γ.a. Τό φάρμακο μέ τῆς γενικές θεραπευτικές ἰδιότητες πού θά σώσει τὴν ἀρχαιολογία εἶναι οἱ μαρξιστικές θεωρίες ἢ ὁ ἱστορικός ὕλισμός.

Ὁ Γ. Χουρμουζιάδης, στὰ προλεγόμενα τοῦ ἀρθρου του, ἐπιδιώκει ν' ἀποδείξει τῆς θεωρητικές καί μεθοδολογικές ἀδυναμίες τῆς ἐμπειρικῆς καί θεωρητικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας πού δέν ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν ἱστορικό ὕλισμό καί πού ἀσχολεῖται μέ τὴν ἀνασύσταση ἢ ἀνοικοδόμηση τῶν τρόπων ζωῆς τῶν προϊστορικῶν κοινωνιῶν. Ἐπιδιώκει ἐπίσης νά καταδείξει τῆς βασικές ἀρετές τοῦ τρόπου ἐρευνας πού βασίζεται στὸν ἱστορικό ὕλισμό, πάνω στὸν ὁποῖο, στὴ συνέχεια τοῦ ἀρθρου του, θά προσπαθήσει νά θεμελιώσει μιά θεωρητική κατασκευή γιὰ τὴν «ἀναζήτηση τοῦ ατόμου στὴ νεολιθική κοινότητα».

Ἀπὸ τὴ δική μου μεριά, μέ τὴν ἀνάλυση τόσο τῶν προλεγόμενων ὅσο καί τοῦ ὑπόλοιπου ἀρθρου, θά προσπαθήσω νά δείξω ὅτι ἡ ἔκθεση τοῦ συγγραφέα εἶναι χαλαρή κι ἀόριστη ἀπὸ τὴν ἀποψη, βέβαια, τὴν ἐπιστημονική, μέ τὴν αὐστηρή ἐννοια τοῦ ὅρου, κι ὄχι τὴν φιλολογική. Συνέπεια αὐτῆς τῆς χαλαρότητας καί τῆς ἀοριστίας εἶναι πολλαπλές θεωρητικές καί μεθοδολογικές ἀκαταστασίες: μεθοδολογικές, γιατί συμβαίνει συχνά νά μὴν τηροῦνται οἱ ὅροι τῆς ἀναγκαίας ἐσωτερικῆς λογικῆς συνοχῆς, τῆς σαφήνειας καί τῆς ἐπεξηγηματικότητος· καί θεωρητικές, γιατί δέν κατορθώνουν νά ἀποφύγει τὴ σύγχυση τῶν διαφόρων ἐνοιῶν καί τῶν φιλοσοφικῶν θέσεων. Τελικά ὁ συγγραφέας ἀποδίδει τὴ θεωρητικὴ ἀνασφάλεια τῆς ἀρχαιολογίας στὰ θεωρητικά σχήματα ἢ μεθοδολογικά ἐργαλεῖα αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, μολοντι καί ὁ ἴδιος χρησιμοποιεῖ τὰ ἴδια σχήματα καί τὰ ἴδια ἐργαλεῖα προκειμένου νά θεμελιώσει τῆς δικῆς του θεωρητι-

κῆς κατασκευῆς. Θά προσπαθήσω ἐπίσης νά δείξω τῆς ἀδυναμίες τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας στὸ σύνολό τῆς κι ὄχι μόνο τῆς ἰκανότητες μιάς μορφῆς ἐρευνητικῆς προσέγγισης, τῆς μαρξιστικῆς ἐν προκειμένῳ, καί τῆς ἀνικανότητας ἄλλων μεθοδολογικῶν προσεγγίσεων. Καί τούτο γιατί οἱ ἐν λόγω ἀδυναμίες, πού εἶναι κοινές λίγο πολὺ σέ ὅλες τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου, προέρχονται ἀπὸ τὴ μέχρι σήμερα τουλάχιστον ἀνάπτυξη τῶν διανοητικῶν καί αἰσθητηριακῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, ἀπὸ τὴν ὁποία βέβαια δέν ἐξαιροῦνται οἱ μαρξιστές ἐρευνητές ἀρχαιολόγοι. Ἄλλωστε οἱ ὑποσχέσεις τῶν «Προλεγόμενων» τοῦ Ε. Χουρμουζιάδη δέν τηροῦνται στὴ θεωρητικὴ κατασκευή πού τὰ ἀκολουθεῖ: Τό τελικό θεωρητικό του οἰκοδόμημα δέν θεμελιώνεται πάνω στὸ μαρξιστικό τρόπο θεώρησης τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων.

1.A. Δύο ἀπόψεις δύο ἐποχῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας

1.A.a. Τὰ προλεγόμενα τοῦ ἀρθρου τοῦ Γ. Χουρμουζιάδη ἀρχίζουν ὡς ἐξῆς: «Τό ὅτι ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού φέρνει στό φῶς καί μελετᾶ τὰ κατάλοιπα τῆς δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων πού ἐζήσαν στὸ παρελθόν καί σέ ὁργανωμένες κοινότητες πού δέν ὑπάρχουν σήμερα, ἦταν μιά παλιά καί σωστή γιὰ τὰ ἐπιστημολογικά δεδομένα τῆς ἐποχῆς – μιάς ἄλλης ἐποχῆς – ἀποψη».

Τό παραπάνω ἀπόσπασμα δέν περιέχει καμιά ἐπιστημολογική θεώρηση, ἀλλά μᾶς λέει ἄπλά τί εἶναι ἡ ἀρχαιολογία. Ὅτι ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού φέρνει στό φῶς καί μελετᾶ τὰ ὑπολείμματα τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν, αὐτό ἐξυπακούεται καί κανεὶς δέν ὑποστήριξε κάτι διαφορετικό. Κάθε ἐπιστήμη προσδιορίζει ἢ ἀνακαλύπτει τὸ ἀντικείμενό τῆς μελετώντας το. Ἐννοεῖται, τὸ ἀντικείμενο πού τῆς προσοιδαίνει καί ὄχι τὰ ἀντικείμενα ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἐτσι, οἱ ἀρχαιολόγοι δέν ἔκαναν καί δέν θά κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νά ἀνακαλύπτουν καί νά μελετοῦν τὰ «κατάλοιπα τῆς δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων πού ἐζήσαν στὸ παρελθόν».

Ἀλλὰ ἡ ἐπιστημολογική θεώρηση μιάς ἐπιστήμης καταπιάνεται μέ τὸ πῶς ἡ ἐρευνᾶ τῆς σέ μιά ὀρισμένη ἐποχὴ ἀνακάλυπτε καί μελετοῦσε τὸ ὑλικό τῆς, δηλαδή ἀναφέρεται στὴν κριτικὴ τῶν μεθοδολογικῶν ἐργαλείων πού ἐφαρμόζονται καί γενικότερα στὴ φιλοσοφικὴ τοποθέτηση τῆς ἐπιστήμης ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενό τῆς. Ὡστόσο ὁ ὅρος «ἐπιστημολογικά δεδομένα», πού χρησιμοποιεῖ ὁ Γ.Χ. στὸ ἀπόσπασμα πού ἀναφέραμε πῶς πάνω, δέν ὑποδηλώνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιά φιλοσοφικὴ τοποθέτηση, ἡ ὁποία ὅμως κατὰ παράδοξο τρόπο δέν ὑπάρχει στὴν ἀνάπτυξή του.

Ἀπὸ τὴν παρουσίαση μόνο αὐτῆς τῆς τοποθέτησης ἡ τοῦ τρόπου μέ τὸν ὁποῖο ἐνεργοῦσε ἡ ἐρευνᾶ αὐτῆς τῆς ἄλλης ἐποχῆς, τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα θά περιεῖχε μιά ἢ πολλές ἐπιστημολογικές θεωρήσεις καί θά ἦταν ἐπομένως μιά ἢ πολλές ἐπιστημολογικές ἀπόψεις αὐτῆς τῆς ἄλλης ἐποχῆς.

Ἀπὸ τὰ προηγούμενα συνάγεται ὅτι μιά ἀποψη εἶναι ἀποψη τῆς φιλοσοφικῆς τοποθέτησης πού ἐπικρατεῖ σέ μιά ὀρισμένη ἐποχὴ ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενό τῆς, ὅταν, καί μόνον ὅταν, περιέχει τὰ ἐπιστημολογικά δεδομένα τῆς. Ἡ ἀποψη τῆς ἐποχῆς πού ἀναφέρεται στὸ ἀπόσπασμα 1.A.a. δέν περιέχει κανένα ἐπιστημολογικό δεδομένο τῆς. Ἄρα ἡ ἀποψη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δέν εἶναι ἀποψη τῆς φιλοσοφικῆς το-

* Πολίτης, τ. 38, 1980.

ποθέτησής της. Όπως είπαμε, ο Γ.Χ. παραθέτει απλώς ένα σωστό όρισμό της αρχαιολογίας ως επιστήμης που ασχολείται με την ανακάλυψη και τη μελέτη των υπολειμμάτων των αρχαίων κοινωνιών κι όχι ως επιστήμης που ασχολείται π.χ. με την κίνηση των άστρων ή με την αναπαραγωγή των βακτηριδίων. Δείξαμε όμως ότι ο λόγος του όρισμού αυτού συγχέει την έννοια της άποψης, ως φιλοσοφικής τοποθέτησης που ισχύει σε μία ορισμένη εποχή της αρχαιολογικής έρευνας απέναντι στο αντικείμενό της, με τον όρισμό της αρχαιολογικής επιστήμης. Έπομένως αφήνει μετέωρο το πρόβλημα της έκθεσης των «επιστημολογικών δεδομένων», παρόλο που τὰ έπικαλείται.

Μια ακόμη παρατήρηση στο σημείο αυτό δεν θά ήταν χωρίς νόημα. Στόν όρισμό που παραθέσαμε γίνεται η έννοια «όργανωμένες κοινότητες». Η παράθεση αυτών των δύο όρων είναι απλώς πλεονασμός, γιατί και οι δύο μαζί δεν μάς δίνουν μία άλλη σύνθετη έννοια που θά υπερέβαινε τό εννοιολογικό πλάτος της κάθε μίας χωριστά. Τό ζήτημα δεν είναι σχολαστικό, γιατί ξέρουμε ότι κοινότητα σημαίνει όργάνωση και όργάνωση σημαίνει κοινότητα. Δεν υπήρξαν ποτέ άνοργανωτες ανθρώπινες κοινότητες. Ακόμη και οι αρχάνθρωποι, οι αυστράλάνθρωποι,³ που μέχρι στιγμής γνωρίζουμε τήν ύπαρξή τους, ζούσαν σε κοινότητες και έπομένως είχαν τή δική τους όργάνωση. Μπορούμε βέβαια νά μιλάμε γιά κοινότητες με «καλή» ή «κακή», άπλη ή σύνθετη όργάνωση, όχι όμως γιά κοινότητες με όργάνωση και κοινότητες χωρίς όργάνωση.

I.A.6. *“Ας περάσουμε τώρα σε μία δεύτερη άποψη, μίας νεότερης βέβαια εποχής, όπως τήν έκθεσι ό συγγραφέας: «Τό ίδιο σωστή και σύμφωνη με τά δεδομένα τής εποχής που τήν εξέφραζε ήταν και ή άποψη ότι σκοπός τής αρχαιολογίας είναι ή μελέτη των αντικειμένων τής τεχνολογίας (artifacts) τού παρελθόντος και των σχέσεων μέσω των όποιων προωθούνται οι πολιτιστικές αλλαγές και παγιώνονται τά νέα σχήματα τής δυναμικής ή τής στατικής συμπεριφοράς των πολιτιστικών φορέων» (σ.33).*

Κι εδώ δεν έχουμε νά κάνουμε με μία άποψη, με τήν έννοια τής φιλοσοφικής τοποθέτησης τής αρχαιολογικής έρευνας σε μία δεδομένη εποχή απέναντι στο αντικείμενό της, εφόσον δεν δηλώνονται οι άρετές ή οι άμαρτίες τής γνωσιοθεωρίας τής ενλόγω εποχής. Ισχύουν, λοιπόν, και στήν περίπτωση αυτή, τά όσα είπαμε παραπάνω.

Τό άπόσπασμα όμως αυτό περιέχει κάτι περισσότερο από τό προηγούμενο που σχολιάσαμε. Στο προηγούμενο όριζονταν απλά και μόνο τί είναι ή επιστήμη τής αρχαιολογίας. Αντίθετα εδώ, προκειμένου νά χαρακτηριστούν ό τρόπος τής έρευνας, οι θεωρίες και οι μέθοδοι που ισχύουν σε μία δεύτερη εποχή όπου τά (επιστημολογικά) δεδομένα είναι διαφορετικά, προβάλλεται ό σκοπός τής αρχαιολογίας. Σύμφωνα, έπομένως, με τό δεύτερο άπόσπασμα, ή άποψη τής αρχαιολογίας σ' αυτή τή δεύτερη εποχή (άποψη με τήν έννοια πάντα τής φιλοσοφικής τοποθέτησης απέναντι στο αντικείμενό της) γίνεται ό σκοπός τής αρχαιολογίας: νά μελετά τά αντικείμενα τής τεχνολογίας κ.λπ. Αλλά ποιός εν πάση περιπτώσει θά ήταν ό σκοπός τής αρχαιολογίας, άν όχι νά μελετά τά αντικείμενα τής τεχνολογίας κ.λπ.; Θά ήταν μήπως οι σκοποί που τάσσουν στόν έαυτό τους άλλες επιστήμες, π.χ. ή γενετική ή ή άστρονομία;

Ο λόγος του κειμένου του Γ.Χ. δεν έχει έσωτερική συνέπεια στα δύο άποσπάσματα που παραθέσαμε, θεωρούμενα στις πραγματικές τους έννοιες. Γιατί, ενώ θέλει νά δείξει δύο διαφορετικές άποψεις που ισχύουν σε δύο διαφορετικές εποχές τής αρχαιολογικής έρευνας, στή μία περίπτωση παραθέτει ένα όρισμό τής αρχαιολογίας, στήν άλλη απλώς δίνει ένα όρισμό του σκοπού τής αρχαιολογίας. Αν τό δεύτερο άπόσπασμα του άρθρου όριζε κατά διαφορετικό τρόπο τί είναι αρχαιολογία, έδειχνε δηλαδή ότι σε μία δεύτερη εποχή διαφορετικά όριζε τον έαυτό της ή αρχαιολογία, τότε τά δύο άποσπάσματα θά είχαν έσωτερική συνοχή.

Έκτός απ' αυτό, τί δύο άποσπάσματα δεν έχουν έσωτερική συνοχή και ως προς τις έννοιες που θέλουν νά χρησιμοποιήσουν. Διότι, άν τά θεωρήσουμε ως δύο διαφορετικές άποψεις που ισχύουν σε δύο διαφορετικές εποχές, τότε θά πρέπει νά δεχτούμε ότι, στή δεύτερη εποχή, σε σύγκριση με

τήν πρώτη, ή αρχαιολογία έχει πάψει πιά νά ενδιαφέρεται νά φέρει στο φώς τά κατάλοιπα τής δραστηριότητας των ανθρώπων και περιορίστηκε μόνο στή μελέτη του ήδη υπάρχοντος υλικού της. Τουλάχιστον αυτό δείχνει τό ότι, στή δεύτερη περίπτωση, ό συγγραφέας δεν αναφέρεται στήν έννοια τής ανακάλυψης («φέρει στο φώς»), αλλά χρησιμοποιεί μόνο τον όρο «μελέτη». Θά μπορούσαμε νά συζητήσουμε στο σημείο αυτό τις παρατηρήσεις μας αναφέροντας ότι δύο ή πολλές άποψεις τής ίδιας κατηγορίας έχουν πάντα τις ίδιες ιδιότητες ως προς τή μορφή τους, αλλά διαφορετικές ιδιότητες ως προς τό περιεχόμενό τους. Στήν περίπτωση που μάς άπασχολεί, οι ιδιότητες ως προς τή μορφή είναι ή ανακάλυψη και ή μελέτη: ως προς τό περιεχόμενο, ό τρόπος που ή κάθε άποψη ανακαλύπτει και μελετά. Ανεξάρτητα από τό ότι ό τρόπος που κάθε άποψη ανακαλύπτει και μελετά δεν εκτίθενται από τό συγγραφέα, τό γεγονός και μόνο ότι, με τήν άπάλειψη τής ανακάλυψης, δεν έχουν τις ίδιες ιδιότητες ως προς τή μορφή τους σημαίνει ότι τά δύο άποσπάσματα ανήκουν σε διαφορετικές εννοιολογικές μορφές λόγου.

Αλλά και σε σχέση με τον όρισμό του σκοπού τής αρχαιολογίας τά πράγματα δεν είναι ικανοποιητικά. Καταρχήν ή έρμηνεία του όρου artifacts ως αντικείμενα τής τεχνολογίας (ή ως τεχνοπράγματα, σμ. II στο κρινόμενο άρθρο) στήν ελληνική γλώσσα δεν άποδίδει σωστά τό νόημα τής αγγλικής αρχαιολογικής όρολογίας. Στήν ελληνική, artifacts σημαίνει τό οτιδήποτε κατασκευάζεται από άνθρωπο: κτίριο, έργαλειό, έργο τέχνης κ.λπ. Ο όρος όμως αντικείμενα τεχνολογίας που χρησιμοποιεί ό Γ.Χ. μάς περιορίζει σε όρισμένα είδη αντικειμένων τής ανθρώπινης κατασκευαστικής δραστηριότητας. Όσο δέ γιά τον όρο τεχνοπράγματα, μάς περιορίζει πάλι μόνο σε όρισμένες κατηγορίες πραγμάτων. Πέρα όμως απ' αυτές τις παρατηρήσεις, ή αρχαιολογία που χρησιμοποιεί τον όρο artifacts ή που έχει ως σκοπό τή μελέτη των artifacts χρησιμοποιεί ταυτόχρονα και τον όρο ecofacts που σημαίνει ότι έχει σκοπό τή μελέτη και των ecofacts. Με τον όρο αυτό ή αγγλόγλωσσα αρχαιολογική σκέψη έννοει οτιδήποτε «κατασκευασμένο» από τή φύση, τό οικολογικό δηλαδή περιβάλλον μέσα στο οποίο βρίσκονται τά artifacts περιλαμβανόμενων βέβαια και των υπολειμμάτων των ζώων.

Στό σύνολό του τό υλικό τής αρχαιολογίας, και ιδιαίτερα τής προϊστορικής αρχαιολογίας που μάς ενδιαφέρει εδώ, είναι πράγματα ποικίλης φύσεως που δίνουν στήν προϊστορική αρχαιολογία ποικίλους σκοπούς. «*Η προϊστορική αρχαιολογία είναι έτσι στους συνολικούς της σκοπούς όχι μία φυσική επιστήμη, μία κοινωνική επιστήμη ή ένας κλάδος των ανθρωπιστικών επιστημών: είναι μάλλον μία ξεχωριστή αναζήτηση στήν όποια όλες αυτές οι επιστήμες συναντώνται*» (Isaac, 1971:123).⁴ Έτσι απλά, αλλά νομίζω πολύ ουσιαστικά, όρίζει ένας θεωρητικός τής αρχαιολογίας τί είναι προϊστορική αρχαιολογία και σε ποιά χωράφια ανοίγεται. Αλλά, όπως θά δούμε παρακάτω, ό Γ.Χ. θά μάς πεί ότι ή αρχαιολογία δεν έχει δική της θεωρία και μεθοδολογία. Θά εξηγήσουμε όμως ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί νά συμβαίνει, όχι μόνο στήν αρχαιολογία αλλά ούτε σε καμιά άλλη επιστήμη. Στήν πραγματικότητα, τό θεωρητικό της κεφάλαιο όντως δεν είναι αναπτυγμένο σε ικανοποιητικό βαθμό. Έκείνο ωστόσο που όπωσδήποτε λείπει όχι από τήν αρχαιολογία, θεωρούμενη ως επιστημονική άνησυχία, αλλά από τούς περισσότερους αρχαιολόγους είναι ή ικανότητά τους νά σκέπτονται άφηρημένα. Γιατί, όταν θελήσουμε νά μιλήσουμε θεωρητικά, είμαστε αναγκασμένοι νά ανεβούμε στα ύψηλότερα δυνατά επίπεδα άφάισης. Πρέπει δηλαδή ό θεωρητικός λόγος, γιά νά είναι πραγματικά θεωρητικός, νά άντλεί τις ιδιότητές του από τά ύψηλά επίπεδα άφάισης. Στήν περίπτωση όμως που θελήσουμε νά μιλήσουμε θεωρητικά και ό λόγος μας παίρνει τις ιδιότητες από τά κατώτερα επίπεδα άφάισης ή δεν έχει καμιά άφαιρετική διάσταση, τότε εμφανίζεται νόθος και τερατόμορφος. Κι έτσι μόνο γίνεται δυνατό νά εμφανίζεται ή γνωσιοθεωρία μιάς συγκεκριμένης εποχής τής προϊστορικής έρευνας ντυμένη μ' ένα ύποτυπώδη όρισμό τής αρχαιολογικής δραστηριότητας ή με ένα άναπτηρο όρισμό του σκοπού τής αρχαιολογικής δραστηριότητας.

I.B. 'Η χρεοκοπία της αρχαιολογίας

Ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε, ὁ Γ.Χ. στό ἄρθρο του μᾶς μιλά γιά δύο ἀρχαιολογικές ἀπόψεις πού ἰσχύουν σέ δύο διαφορετικές ἐποχές, στή συνέχεια μᾶς λέει ὅτι δέν θά 'ταν σωστό νά ἐπιμένει κανείς σ' αὐτές τίς ἀπόψεις. Θά πρέπει ἐπομένως νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ὀρισμός τῆς ἀρχαιολογίας πού δίνει δέν εἶναι σωστός κι ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀρχαιολογίας θά μπορούσε νά εἶναι καί κάτι ἄλλο, π.χ. σάν τήν ἀστρονομία ἢ τή γενετική, ἢ ὅτι δέν εἶναι σωστός ὁ ἔστω χλωδός ὀρισμός τοῦ σκοποῦ τῆς ἀρχαιολογίας κι ὅτι ἐπομένως ὁ σκοπός τῆς θά μπορούσε νά εἶναι παρόμοιος μέ τό σκοπό τῆς ἀστρονομίας ἢ τῆς γενετικής.

Στό ἀμέσως ἐπόμενο σημείο θά συναντήσουμε τήν ἐπεξήγηση ὅσων δέν ἀναφέρθηκαν στούς δύο πρῶτους ὀρισμούς: ἀσκείται δηλαδή κριτική τῶν οὐσιωδέστερων θεωρητικῶν καί μεθοδολογικῶν ἀδυναμιῶν τῶν δύο ἀπόψεων, πού ὅμως δέν μάθαμε οὔτε ποιές εἶναι, ἀλλά οὔτε καί σέ ποιοῦ χρονολογικό πλαίσιο τοποθετοῦνται μέσα στήν ἱστορία τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας καί ἐιδικότερα τῆς προϊστορικής. Ἄλλά βρισκόμαστε πάλι μπροστά σέ μία παράδοση κατάσταση: εἴτε ὁ συγγραφέας ἐκλαμβάνει τίς δύο ἀπόψεις ὡς μία εἴτε ἐξετάζει τή δεύτερη ἀποψη (ἄν θεωρήσουμε ὅτι ἡ πρώτη εἶναι τῆς παραδοσιακῆς ἀρχαιολογίας καί ἡ δεύτερη ἀποψη τῆς νέας ἀρχαιολογίας). Βάζοντας δηλαδή στό ἴδιο τσουβάλι καί ἀνακατεύοντας τά προβλήματα τῶν δύο, δημιουργεῖται ἕτσι μία μάζα θεωρητικῶν-μεθοδολογικῶν τρόπων ἔρευνας κοινῶν καί στίς δύο ἐποχές. Ἄλλά μ' αὐτό τόν τρόπο καταργεῖται ἡ χρονολογική διάσταση καί θεωρεῖται. Καταργεῖται ἐπομένως καί ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀρχαιολογίας. Τότε ὅμως δέν δικαιολογεῖται μέ κανένα τρόπο ἡ προηγούμενη, ἔστω ἀσαφής, ἱστορική διχοτόμηση.

Στή συνέχεια δέν γίνεται λόγος γιά ἀπόψεις ἐποχῶν, ἀρα γιά ἱστορικές ἀπόψεις τῆς προϊστορικής ἀναζήτησης, ἀλλά γιά διάφορες τάσεις καί ἐργασίες τῆς ἀρχαιολογικῆς μεταφυσικῆς λογικῆς(;). Τάσεις καί ἐργασίες πού βγαίνουν ἀπό τό ἴδιο τσουβάλι, ἀλλά πού ὅμως στό βάθος του ἔχουν ξεχαστεῖ οἱ ἐπεξεργασίες τῆς παραδοσιακῆς ἀρχαιολογίας, ἄν βέβαια ὑποθέσουμε ὅτι, μέ τή φράση «ἀναλυτική προσέγγιση» πού ἀναφέρεται στή σελ. 34 τοῦ κρινόμενου ἄρθρου, ἐννοεῖται ἡ analytical archaeology, πού εἶναι παρακλάδι τῆς νέας ἀρχαιολογίας, καί ὄχι ὁ τρόπος ἔρευνας τῆς παραδοσιακῆς, πράγμα ὅμως πού οἱ διατυπώσεις τοῦ ἄρθρου δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά γνωρίζουμε.

Τό ἀθέμιτο στήν προκειμένη περίπτωση θρῖσκειται στό ὅτι καταργήθηκε ἡ χρονολογική ἢ ἡ ἱστορική θεωρεῖση, γιατί αὐτό πού ἐπιδιώκεται δέν εἶναι νά ξεδιπλωθοῦν ἱστορικά οἱ διάφορες μέθοδοι ἔρευνας καί οἱ ἀδυναμίες τους, ἀλλά νά φανεῖ ὅτι διαφέρουν ἰδεολογικά. Ἡ ἱστορική θεωρεῖση ἀντικαταστάθηκε ἀπό τήν ἰδεολογική καί ἡ διχοτόμηση πού ἀκολουθεῖ εἶναι ἐπομένως ἰδεολογική: ἀπό τή μία μεριά τοποθετοῦνται οἱ μὴ μαρξιστικές ἀρχαιολογίες καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ μαρξιστική.

I.B.a. Οἱ μὴ μαρξιστικές λοιπόν ἀρχαιολογικές ἔρευνες χρεοκόπησαν γιατί ἡ «*ἰδεαλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ τή μεγάλη καί ἀστεῖρευτη πηγή τῆς ἐπιχειρηματολογίας πάνω στήν ὁποία θεμελιώνονται οἱ προσπάθειες γιά τήν ἐρμηνεία τῶν μετασχηματισμῶν μέ μεθόδους καθαρά θετικιστικές, ὅπου ἡ δουλειά τῆς φόρμας, μέ χαρακτήρα μεταφυσικοῦ δεδομένου, ἐπιβάλλει προσεγγίσεις συχνά μονοδιάστατες*» (σελ. 33).

I.B.a.I. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ὁ λόγος τοῦ ἀποπιάσματος πού παραθέσαμε εἶναι ἀντιφατικός καί δέν χαρακτηρίζει καμία πραγματική κατάσταση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας. Καί εἶναι ἀντιφατικός γιατί, ἄν οἱ φορμαλισμοί τῶν θετικιστικῶν μεθόδων εἶχαν χαρακτήρα μεταφυσικό, δέν θά ἦταν δυνατό νά εἶναι φορμαλισμοί ἐφόσον ὑπακούουν στή μαθηματική καί γενικότερα στήν τυπική λογική. Ἄν πάλι οἱ ἐρμηνεῖες πού ἐπιβάλλονται οἱ

φορμαλισμοί ἦταν ἰδεαλιστικές, τότε θά ἦταν ἀδύνατο ἡ λογική καί ἡ σημαντική τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν νά στηρίζεται στά τεχνικά αὐτά ἐργαλεῖα ὀργάνωσης τῆς γνώσης.

Θά ὑποστηρίζαμε ὅμως ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας πού μεταχειρίζεται μαθηματικούς φορμαλισμούς δέν εἶναι ἰδεαλιστικοῦ χαρακτήρα, ἀλλά ὑποκειμενικοί καί τοῦτο ὀφείλεται σέ δύο λόγους:

Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ ἰδιαίτερη καί χαρακτηριστική στίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου, καί ὄχι μόνο τῆς ἀρχαιολογίας, ἐπιστημολογική τους κατάσταση, ὅπου τό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο ταυτίζονται. «*Διότι τήν ἐξαρτούσαν (τήν ἀντικειμενικότητα) μόνο ἀπό τήν ἀτομική ἐξυπνάδα, ὀξύνοια καί τιμιότητα τοῦ μελετητή, παραγνωρίζοντας τήν ταυτότητα τοῦ ἀντικειμένου καί τοῦ ὑποκειμένου στίς ἀνθρωπιστικές ἐπιστήμες καί τίς συνέπειες γιά τή φύση καί τίς μεθόδους τους. Αὐτή εἶναι ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα ἀξία τοῦ μαθητή τοῦ Max Weber Λούκατς (πού ἔγινε μαρξιστής ἀργότερα): νά θέσει μέ σαφήνεια τό πρόβλημα*» (Goldmann, 1966:35). Κι ἀκόμα «*Οἱ ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου βρίσκονται σ' αὐτή τήν ἰδιαίτερη θέση νά ἐξαρτῶνται ἀπό τόν ἀνθρώπο συγχρόνως ὡς ὑποκείμενο καί ὡς ἀντικείμενο, πράγμα πού δημιουργεῖ μία σειρά ἀπό ἰδιαίτερα καί δύσκολα προβλήματα*» (Piaget, 1970:45).

Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες τῶν φορμαλιστικῶν ἀρχαιολογικῶν κατασκευῶν διατυπώνονται πάντα διαμέσου τοῦ λόγου μιάς φυσικῆς γλώσσας: ἡ λογική τους εἶναι ὑποχρεωτικά ἡ λογική τῶν φυσικῶν συλλογισμῶν (logique discursive) καί ὄχι συλλογισμῶν μαθηματικῆς τάξης. «*Νά γιατί τό σχέδιο μιάς τυποποίησης αὐτῶν (τῶν ἐρμηνειῶν) ἐπιβάλλει ἐδῶ τή χρήση μηχανισμῶν πού δέν εἶναι μαθηματικοί ὅπως στήν περίπτωση τῶν τυπολογικῶν κατασκευῶν*» (Gardin, 1979:205).

Στίς τυπολογικές, λοιπόν, κατασκευές καί ὄχι στίς ἐρμηνευτικές (οἱ δύο τους, μαζί μέ τήν ταξινόμηση, συνθέτουν μιά ἀρχαιολογική κατασκευή) ἡ σύγχρονη ἀρχαιολογία χρησιμοποιοῖ μεθόδους θετικιστικές καί μαθηματικούς φορμαλισμούς.

Ὡστόσο ὁ Γ.Χ. παρεξήγησε τή λειτουργία καί τήν προσφορά τῆς τυπολογικῆς κατασκευῆς μέσα σέ μιά ὀλοκληρωμένη ἀρχαιολογική κατασκευή καί πιστεύει ὅτι ὁ παραμερισμός τους εὐνοεῖ τήν πρόοδο τῆς γνώσης μας. Αὐτή εἶναι ἡ θέση πού ὑποστηρίζει σέ ἕνα προηγούμενο θεωρητικό του γραφτό, ὅπου θεωρεῖ ὅτι «*οὔτε οἱ τυπολογικές αὐτές κατατάξεις(...) ὀδηγοῦν σέ ἐρμηνευτικές διαπιστώσεις*» καί ὅτι πρέπει νά ἀντιμετωπίσουμε τό ἀρχαιολογικό ὕλικό «*ἀπαλλαγμένοι ἀπό τό ἄγχος τῶν μορφολογικῶν περιγραφῶν καί τῶν χρονολογικῶν συγκρίσεων...*» (Χουρμουζιάδης, 1979:15,18). Δέν χρειάζεται βέβαια νά σταθοῦμε πολύ στό σημείο αὐτό γιατί ἄν παίρναμε στά σοβαρά παρόμοιους ἀφορισμούς, ἀναχρονιστικούς καί χωρῆς ἐπιστημονική θεμελίωση, θά πελαγοδρομούσαμε σέ συγχύσεις σάν κι αὐτή πού ἐκθέσαμε πρῶ πάντων.

Ἄς προχωρήσουμε ὅμως στήν ἀνάλυσή μας. Τό ἀντικείμενο παρέχεται ἀπό τήν ἱστορία ἢ τήν ἀρχαιολογία σέ κατάσταση ἀκατέργαστη. «*Δεδομένο εἶναι ὅτιδήποτε καί χρησιμοποιήσιμο ἀπό τόν ὀποιονδήποτε, ἀλλά αὐτό καθαυτό δέν θά μπορούσε ν' ἀποτελέσει ἐπιστημονικό ἀντικείμενο. Πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά καθαριστεῖ, δηλαδή νά βγεῖ στό φῶς, νά συμπληρωθεῖ, νά κοσκιτιστεῖ, νά ἀναλυθεῖ, νά ὀπλιστεῖ μέ κριτικές, μέ σημειώσεις ἱστορικές. Τότε μόνο τό ἀκατέργαστο δεδομένο μετασχηματίζεται σέ ἐπιστημονικό, πάνω στό ὁποῖο εἶναι δυνατό νά ἐνεργήσουμε*» (Robinet, 1971:119).

Τή δουλειά τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ ἀκατέργαστου δεδομένου σέ ἐπιστημονικό ἀντικείμενο τήν κάνει ἡ τυπολογία: αὐτή εἶναι τό πρῶτο στάδιο ἀνάπτυξης σέ ὅλες τίς ἐπιστήμες, ὅπως πολύ καιρῖα ἀποδεικνύει ὁ Semenov σ' ἕνα μικρό του ἄρθρο (Semenov, 1973:108-109). Καί, σέ κάθε θεωρητική κατασκευή, αὐτή εἶναι ἡ ἐνδιάμεση φάση, ἀνάμεσα στήν ταξινόμηση καί τήν ἐρμηνεία. Ὁ Γ.Χ. ὅμως ἀποδίδει τούς φορμαλισμούς τῶν τυπολογικῶν κατασκευῶν στίς ἐρμηνευτικές κατασκευές, πράγμα πού

ποτέ δεν συνέβη στην αρχαιολογία (έκτός από μερικές εφήμερες και χωρίς ενδιαφέρον προσπάθειες. Βλ. κριτική του Gardin, 1979:205-206). Γι' αυτό ο ισχυρισμός του ότι τάχα η ιδεαλιστική αντίληψη της ιστορίας, μεθόδους καθαρά θετικιστικές και, κάτω από «τή δουλειά της φόρμας», σε προσεγγίσεις μεταφυσικές και μονοδιάστατες δεν χαρακτηρίζει, όπως κιόλας τόνισα, καμιά πραγματική κατάσταση της αρχαιολογικής έρευνας. Η κριτική αυτή θα είχε κάποια σημασία και θα χαρακτήριζε μία από τις βασικές αδυναμίες της αρχαιολογικής έρευνας, αν μιλούσε για τη ματαιότητα των διαφόρων φορμαλισμών στις αρχαιολογικές κατασκευές, δεδομένου ότι πολύ συχνά οι εν λόγω φορμαλισμοί δεν παίρνουν μέρος στη διανοητική διαδικασία της έρμηνείας. 'Αλλά και πάνω σ' αυτό το θέμα υπάρχει άφθονη κριτική από το 1970 και μετά (βλ. Isaak 1971, Gardin 1974 α,β, Paris 1975 κ.λπ.).

Επιπλέον στον όρο φόρμα, είτε εννοείται μ' αυτόν η μαθηματική λογική είτε πιο γενικά ή τυπική λογική, είναι όπωσδήποτε παράδοξο να αποδίδεται χαρακτήρας μεταφυσικός. Η φόρμα δεν μπορεί να έχει μεταφυσικές διαστάσεις γιατί απλούστατα αγνοεί τις σημειολογικές σχέσεις των στοιχείων μέσα σε μία πρόταση (Paris, 1975:90). Η τυπική λογική ενδιαφέρεται μόνο για την τυπική ή φορμαλιστική αξία των προτάσεων: η πρόταση «κάθε τρίγωνο είναι τετράπλευρο, επομένως μερικά τετράπλευρα είναι τρίγωνα» (Blanché: 1968,10) είναι σωστή ως προς την φόρμα της ανεξάρτητα από το λανθασμένο περιεχόμενό της.

Η τυπική λογική περιορίζεται στο να διατυπώνει τους κανόνες του συλλογισμού. Δεν είναι γνωσιοθεωρία, διάκριση που είχε κάνει ήδη ο S. Mill στα λογικά του συστήματα. Και ο 'Ενγκελς εξάλλου παραδέχεται ότι το μέρος εκείνο της αρχαίας φιλοσοφίας που επιβιώνει είναι η διδασκαλία της σκέψης και οι νόμοι της: δηλαδή η τυπική και η διαλεκτική λογική ('Ενγκελς: 1877-1878). Γι' αυτό άλλωστε η τυπική λογική είναι συνυφασμένη με την ανάπτυξη των επιστημών και αποτελεί ένα τεχνικό εργαλείο απαραίτητο στη μεθοδολογία τους. «Καμιά επιστήμη δεν μπορεί σήμερα να αγνοήσει το εργαλείο της τυπικής λογικής, εάν θέλει να λύσει τα πρόβλημά της: χωρίς αυτήν δεν μπορούμε να περιγράψουμε το προχώρημα της επιστήμης σε καινούρια αποτελέσματα. Βέβαια, είναι αλήθεια ότι το εργαλείο της τυπικής λογικής δεν μπορεί να περιγράψει το ουσιαστικό περιεχόμενο της διαδικασίας της επιστημονικής δημιουργίας, της διαδικασίας γένεσης καινούριων ιδεών» (Korņine, 1976:39). 'Όστόσο ο Γ.Χ. χαρακτηρίζοντας ως μεταφυσική την προσφορά των φορμαλισμών πέφτει σε διπλό σφάλμα: αφενός χαρακτηρίζει μεταφυσικό το ίδιο του το προηγούμενο γραπτό και αφετέρου αντιπάσκει σε σχέση με τον τρόπο που επεξεργάζεται τα δεδομένα στο κρινόμενο άρθρο.

Τό νευρικό σύστημα μίας κατασκευής είναι η άρθρωση των δεδομένων, ο τρόπος που γίνεται η επεξεργασία τους στο πλαίσιο της μεθόδου που χρησιμοποιείται. Η άρθρωση των δεδομένων ή μεθοδολογία γίνεται χάρη σε διάφορους φορμαλισμούς ή σχηματισμούς που υπόκεινται, συνειδητά ή άσυνειδητα, στην τυπική λογική. Κάθε είδος λόγου περιέχει κάποια γνώση των λογικών τύπων. 'Αλλωστε πιο ουσιαστικό στους συλλογισμούς είναι η φόρμα τους και λιγότερο το περιεχόμενό τους: πάντα προέχει δηλαδή η οργάνωση των δεδομένων να λειτουργεί σωστά, να έχει εσωτερική συνέπεια και συνοχή.

«Η λογική δεν έχει να κάνει παρά μόνο με συνεπαγωγές καθαρά τυπικές και τελείως γενικές. Στις επιστήμες έναπόκειται να εξετασούν την αλήθεια ή το ψεύδος των υποθέσεων των συλλογισμών τους» (Russel, 1971:64). Η διαπίστωση αυτή έγινε δυνατή ύστερα από την ανάπτυξη της μαθηματικής λογικής (Frege). 'Όσο για την παραδοσιακή λογική, δεν γνώριζε παρά μόνο μία φόρμα στις προτάσεις της: του υποκειμένου και του κατηγορουμένου, φόρμα κατάλληλη για να βεβαιωθούν οι ποιότητες ενός πράγματος, αλλά απρόσφορη για να διαπιστωθούν οι σχέσεις των προτάσεων. Η παραδοσιακή λογική, αποδεχόμενη μία μόνο φόρμα πρότασης, πιστεύοντας δηλαδή ότι η πρόταση «ο Σωκράτης είναι θνητός» έχει

τήν ίδια φόρμα με την πρόταση «όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί», προκάλεσε μία σύγχυση που «θόλωσε όχι μόνο κάθε μελέτη των μορφών της κρίσης και του συλλογισμού, αλλά επίσης και τη μελέτη των σχέσεων των πραγμάτων ως προς τις ποιότητές τους, από τη συγκεκριμένη ύπαρξη ως τις αφηρημένες έννοιες» (Russel, 1971:61).

Η πεποίθηση ότι για κάθε πρόταση υπάρχει μόνο η φόρμα υποκείμενο - κατηγορούμενο καθιστά άνικανη τη φιλοσοφική σκέψη να δικαιολογήσει την έπιστήμη. Σ' αυτή την περίπτωση η λογική υπηρετεί πιστά τη διαίσθηση, τάσεις μυστικιστικές ή μεταφυσικές. Η διαίσθηση προσαρμόζει τη λογική στις απαιτήσεις της και επομένως την εξαρτά.

Μ' αυτό τον τρόπο σκέψης παράγονται ακόμη και σήμερα πολλά φιλοσοφικά και επιστημονικά έργα που τα χαρακτηρίζει μία λογική, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε λογική της μεταφυσικής σκέψης. Τό «Νεολιθικό Διμήνι» (1979), για παράδειγμα, έχει συνταχθεί στο πλαίσιο αυτής της λογικής και είδαμε πιο πάνω ένα δείγμα της. 'Αντίθετα, ο Γ.Χ., στο 6ο τμήμα του άρθρου του που ασχολείται με τη μεθοδολογία, κάνει χρήση της μαθηματικής λογικής. Η οργάνωση και η επεξεργασία των δεδομένων της μεθόδου πραγματοποιείται διαμέσου της σύγχρονης λογικής. 'Υπάρχουν εκεί ποσοτικές αναλύσεις και μετρήσεις που δεν είναι δυνατό να γίνουν χωρίς τη βοήθεια της λογικής αυτής. Κατηγορεί επομένως ο Γ.Χ. τους φορμαλισμούς της μοντέρνας λογικής, αλλά, από τη στιγμή που προσπαθεί να δουλέψει στο πλαίσιο της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας, δεν διατάζει να χρησιμοποιήσει σαν εργαλείο του τη λογική αυτή.

I.B.α. II. Είδαμε επίσης ότι ο Γ. Χουρμουζιάδης στηλιτεύει τις θετικιστικές μεθόδους σαν μεταφυσικές. 'Ας δούμε όμως. 'Ο σημερινός θετικισμός (κι όχι βέβαια ο θετικισμός του Α. Κόντ) ή καλύτερα ο νεοθετικισμός που υπονοείται στο κρινόμενο άρθρο θεωρείται μέρος μίας πιο γενικής φιλοσοφικής τάσης: της αναλυτικής φιλοσοφίας (Moore, Russel). Η φιλοσοφία αυτή στη βασική της θέση δεν σκοπεύει να περιγράψει τον κόσμο ή να δημιουργήσει καινούριες ιδέες. Την ενδιαφέρει η λογική ανάλυση των σημειολογικών και συντακτικών ιδιοτήτων της γλώσσας μέσα από την οποία εκφράζονται τα επιστημονικά ζητήματα. «Η προτεινόμενη μελέτη μπορεί να καταλήξει σε αποτελέσματα σύμφωνα ή μη σύμφωνα με μία οποιαδήποτε φιλοσοφική πρόταση. Αυτό που ενδιαφέρει όμως είναι τα αποτελέσματά της να είναι αληθινά, να διαφωτίζουν τις άσφαεις διαισθήσεις που κρύβονται στη γλώσσα μας, να διευκρινίζουν τις ρητορικές τερατολογίες ή τους συγκεχυμένους συνειρμούς που ενυπάρχουν στις κρίσεις μας και να συμβάλλουν έτσι στο να θέσουν όλα τα φιλοσοφικά και επιστημονικά ζητήματα με όρους σαφείς και απ' όλους αποδεκτούς» (Kolakowski, 1976:197).

Μία από τις αρχές του νεοθετικισμού είναι «ο αντιμεταφυσικός του προσανατολισμός που γεννήθηκε από την άποψη ότι οι κρίσεις οι λεγόμενες μεταφυσικές δεν υποβάλλονται σε συνθήκες πειραματικού έλέγχου» (Kolakowski, 1976:200).

Πιο πάνω μιλήσαμε για την οργάνωση των δεδομένων της μεθόδου, για τό νευρικό της σύστημα. Τώρα θα πούμε δυό λόγια γι' αυτή την ίδια τη μέθοδο.

Η νέα αρχαιολογία πίστεψε ότι στον τομέα της έκανε μία μεθοδολογική επανάσταση με την εφαρμογή της υποθετικοπαραγωγικής μεθόδου σε αντίθεση προς την εμπειρικούποθετική που χρησιμοποιούσε η παραδοσιακή αρχαιολογική σκέψη. Γύρω απ' αυτή τη μέθοδο έγινε πολύς θόρυβος και πολλοί ήταν εκείνοι που με θρησκευτική εὐλάβεια άφοσιώθηκαν στις άκαταμάχητες ικανότητες της. Η μέθοδος αυτή ήταν γνωστή από την αρχαιότητα (άν και, κατά τη γνώμη μου, αποτελούσε ιδιότητα του διανοητικού κεφαλαίου του πρώτου Homo Sapiens): ωστόσο για πρώτη φορά την έκανε εργαλείο επιστημονικό και αποτελεσματικό ο Γαλιλαίος. 'Ο Γαλιλαίος χρησιμοποιούσε υποθέσεις και σκεφτόταν à priori, αλλά «ο άπριωρισμός του δεν έμοιαζε μ' εκείνον του Ντεκάρτ· δεν

συνέθετε τόν κόσμο σάν ένα έγχειρίδιο γεωμετρίας με όρισμούς και αξιώματα (Postulats). Τό πρωτότυπο στή διανοητική του εργασία ήταν ότι ή διαδικασία πού εισήγαγε απαιτούσε μέν μία υπόθεση, αλλά μία υπόθεση σε συμφωνία με ένα ήδη υπάρχον σύνολο εγκαθιδρυμένων σχέσεων. Μετά έρχοταν ή έρευνα, γιά μία διαδικασία επαλήθευσης...» (Namer, 1971:45). 'Ο Γαλιλαίος όχι μόνο επαλήθευε τίς υποθέσεις του, αλλά αισθάνθηκε τήν ανάγκη του συνεχούς διαλόγου ανάμεσα στή φυσική πραγματικότητα και τήν υπόθεση. 'Όταν έβλεπε ότι οι υπολογισμοί του ή οι απαγωγικοί του συλλογισμοί παρουσίαζαν αδυναμίες σε σχέση με τήν πραγματικότητα, ξανάρχιζε από τήν αρχή με άλλα μέσα ώσπου νά φτάσει στήν πραγματική γνώση. 'Εργαζόταν δηλαδή σύμφωνα με τίς απαιτήσεις αυτού πού σήμερα ονομάζουμε επιστημονικό κύκλο (Gardin, 1979:241).

'Η υποθετικοπαραγωγική μέθοδος τής νέας αρχαιολογίας εφαρμόστηκε με τρόπο δογματικό, γιατί άγνόησε πρώτ' άπ' όλα τίς ήδη εγκαθιδρυμένες σχέσεις τίς αναφορικές με τήν υπόθεση, στήριξε όμως τήν αλήθεια τών υποθέσεών της στή δυνατότητα επαλήθευσής τους.

'Ο Γ. Χουρμουζιάδης, στό «*Νεολιθικό Διμήνι*» πού παίρνουμε γιά παράδειγμα, δηλώνει ότι θά εργαστεί χρησιμοποιώντας τήν υποθετικοπαραγωγική μέθοδο (σελ. 18). 'Αλλά σ' όλη τή διάρκεια τής εργασίας του όχι μόνο δέν υπάρχουν οι ήδη εγκαθιδρυμένες σχέσεις, αλλά ούτε καν οι επαληθεύσεις τών διαφόρων υποθέσεών του. 'Ετσι, άν ή μέθοδος τής νέας αρχαιολογίας, σε σχέση με τήν αυστηρή επιστημονική μέθοδο τών φυσικών επιστημών εδώ και τέσσερις αιώνες, παρουσιάζεται δογματική και άφελής, ή μέθοδος του Γ.Χ. στό «*Νεολιθικό Διμήνι*» είναι ακόμη πιο δογματική και άνυπόστατη. Σύμφωνα με τήν αρχή του νεοθετικισμού πού αναφέραμε πιο πάνω, έφόσον ο Γ.Χ. δέν προχωρεί στίς επαληθεύσεις τών υποθέσεών του, δέν κάνει τίποτε άλλο παρά μεταφυσική. 'Αντίθετα, στό κρινόμενο άρθρο, ή υπόθεσή του θά δοκιμαστεί με τό τέστ τής επαλήθευσης [άρθρ. 5 «τό μοντέλο» (υπόθεση) και παράγραφ. 6.4.4.2. (επαλήθευση)].

'Απ' όσα είπαμε παραπάνω συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ο Γ.Χ., στά προλεγόμενα του κρινόμενου άρθρου, από τή μία μεριά χαρακτηρίζει ως μεταφυσικό τό ίδιο του τό προηγούμενο κείμενο και από τήν άλλη μεριά κάνει αυστηρή κριτική τής φορμαλιστικής μεθόδου, παρά τό γεγονός ότι, στή συνέχεια του άρθρου του, θά χρησιμοποιήσει κι ο ίδιος τή φορμαλιστική μεθόδου γιά νά έπεξεργαστεί τά δεδομένα του, τήν ίδια δηλαδή μεθόδου πού προηγούμενα κατέκρινε. 'Η σύγχυση είναι καταφανής. Κι ακόμη πιστεύει, στή συνέχεια του άρθρου του, ότι τά νέα θεωρητικά και μεθόδου γιά έργαλεία, τών όποιών τήν άποτελεσματικότητα κατέκρινε στά προηγούμενα, οδηγούν προς τήν ανακάλυψη τής σωστής γνώσης. 'Η νέα αρχαιολογία όμως χρησιμοποιήσε τά εργαλεία αυτά κατά κόρο, με τρόπο αρκετά επιτήδειο, και πράγματα τής επέτρεψαν ν' ανακαλύψει πολλά πράγματα, όχι όμως εκείνα πού περιέμενε. Τής επέτρεψαν ν' ανακαλύψει τήν αύταπάτη πού τής πρόσφεραν τά νεόκοπα μεθόδου γιά έργαλεία, πράγμα πολύ σημαντικό και σταθερό βήμα προς τήν έγκυρη επιστημονική γνώση.

Και γιά νά τελειώνουμε τό σημείο αυτό, άς προσθέσουμε ότι θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε ως μεταφυσική τή χρήση τής φόρμας μόνο όταν ο σκοπός μιάς κατασκευής δέν είναι ή προώθηση τής γνώσης αλλά ή εξάσκηση στον υιοθετούμενο φορμαλισμό. Και γιά νά χρησιμοποιήσω πάλι τόν Gardin, 1974α: 16-17 «όλα γίνονται σάν νά μήν ήταν άλλος ο άντικειμενικός σκοπός τής μελέτης τών κειμένων παρά ή ίδια ή άσκηση». «Κάνοντας κάτι τέτοιο δίνουμε μεγαλύτερη σημασία στήν προνομιούχα άντίληψη (φορμαλισμό, στρουκτουραλισμό, φονξιοναλισμό κ.λπ.) αποδίδοντάς τής μία άξία σχεδόν όντολογική (μεταφυσική)» (Lefebvre, 1975: 10). 'Ο φορμαλισμός έπομένως, όταν δέν εφαρμόζεται ως μεθόδου γιά έργαλείο αλλά λατρεύεται ως αύτοσκοπός μιάς κατασκευής, τότε,

και μόνο τότε, παίρνει χαρακτήρα μεταφυσικό. 'Όπως στήν περίπτωση του Γ. Χ., πού μόλις τώρα πατά στο κάτ'ωφλι αυτής τής επιστημονικής του πλάνης. 'Αντίθετα, όχι μόνο ή ή άρχαιολογία αλλά γενικά οι επιστήμες του ανθρώπου έχουν ξεπεράσει αυτή τήν πλάνη εδώ και αρκετά χρόνια.

I.B.6. 'Ο Γ. Χουρμουζιάδης βεβαιώνει επίσης ότι χρεοκόπησε ή μη μαρξιστική άρχαιολογική έρευνα επειδή: «... μήν⁷ έχοντας δική της θεωρία και μία δική της μεθόδου γιά δανείζεται όσα τής λείπουν κάθε φορά από συγγενείς επιστήμες (γεωλογία, βιολογία, ψυχολογία κ.λπ). Ποτέ δέν καταφέρνει όμως νά επενδύει σωστά τους δανεισμούς της αυτούς (...) λείπουν οι τρόποι πού θά τήν οδηγήσουν στίς άνάλογες προσαρμογές (...) Μέ τόν τρόπο αυτό πιστεύω πώς έντείνεται στο χώρο τής αρχαιολογικής έρευνας μία θεωρητική άνασφάλεια πού είναι δύσκολο νά έξουδετερωθεί με τήν προσωφή στα ά. ιστορικά έρμηνευτικά σχήματα τών δομών ή τή μηχανιστική άντίληψη τής θεωρίας τών συστημάτων ή τέλος στίς μαθηματικές άφαιρέσεις τής θεωρίας τής καταστροφής.»⁷ (σελ. 34).

'Αν εγκύψουμε λίγο στο παραπάνω απόσπασμα, θά μάς φανερώσει διάφορες συγχύσεις του συγγραφέα γύρω από τά προβλήματα τής θεωρίας τής αρχαιολογίας, πράγμα πού σημαίνει ότι υπάρχει θεωρητική άνασφάλεια πού άφορά όμως μάλλον τόν ίδιο κι όχι τήν αρχαιολογία, θεωρούμενη στή σημερινή της κατάσταση.

I.B.B.1 'Η πρώτη πρόταση μάς λέει ότι ή αρχαιολογία δέν έχει δική της θεωρία και μεθόδου γιά δανείζεται ό,τι τής λείπει από τή γεωλογία, ψυχολογία κ.λπ. Είδαμε όμως πιο πάνω ότι ή αρχαιολογία (έννοούμε πάντα τήν προϊστορική αρχαιολογία) είναι μία ιδιαίτερη αναζήτηση στήν όποία συναντιώνται λίγο πολύ οι φυσικές, κοινωνικές ή και άνθρωπιστικές επιστήμες. Θεωρούμενη στα μέρη της, είναι λίγο βιολογία, γεωλογία⁵, ψυχολογία⁵, κ.λπ, έπομένως δέν μπορεί ή ίδια νά δανείζεται από τόν έαυτό της. Θεωρούμενη τώρα σάν θεωρητική επιστήμη, οι θεωρίες της και οι μεθόδου γιά τής ως προς τό σχήμα δέν μπορεί παρά νά έχουν τόν ίδιο χαρακτήρα με τίς άλλες θεωρητικές επιστήμες. «'Εννοώ», λέει ο Klejn, «τή θεωρητική αρχαιολογία σάν ένα σύνολο στενά άλληλοεξαρτούμενων προβλημάτων πού έχουν ένα γενικό άρχαιολογικό χαρακτήρα, προβλήματα όριζόμενα ως θεωρητικά, φιλοσοφικά, μεθόδου γιά και λογικά» (1977:1). Αυτό πού δανείζεται ή θεωρητική αρχαιολογία από τίς άλλες θεωρητικές επιστήμες δέν είναι ή θεωρία τους και ή μεθόδου γιά τους, αλλά τό θεωρητικό τους και μεθόδου γιά τους περιεχόμενο, τό θεωρητικό τους κεφάλαιο. Και τό δανείζεται αυτό επειδή άκριβώς δέν έχει ή ίδια αναπτύξει τή φιλοσοφική και λογική της σκέψη. 'Όταν ο άείμνηστος καθηγητής Soudsky έλεγε σ' ένα συνέδριο στή Μασσαλία ότι «υπάρχει ακόμη συνειδητά ή άσυνείδητα ένα έκδηλο συναίσθημα κατωτερότητας τών αρχαιολόγων άπέναντι στίς άλλες επιστήμες πού όφείλονται στήν ανεπάρκεια τής αρχαιολογικής θεωρίας και μεθόδου γιά (...) γιατί δέν υπάρχει άφηρημένη διδασκαλία στήν παιδεία της, δέν υπάρχει άφηρημένη σκέψη (...) γιατί οι μέθοδοι και οι τεχνικές της έξαρτώνται από τή θεωρία (...) γιατί τό πρόβλημα βρίσκεται στίς ιδιότητες (τών άντικειμένων) και στήν ίσορροπία τους» (Soudsky 1970, 47), έννοούσε πάνω άπ' όλα τήν άνυπαρξία φιλοσοφικής σκέψης στους αρχαιολόγους. 'Ελεγε επίσης ο ίδιος προϊστοριολόγος ότι όλη ή αρχαιολογική θεωρία βασίζεται στίς όμοιότητες ή τίς διαφορές ανάμεσα στα άντικείμενα και τίς ιδιότητές τους. Μία από τίς βασικές του θέσεις ήταν ότι οι ιδιότητες είναι θεωρητικά άπειρες και ότι είναι άπαραίτητη μία έπιλογή. Δέν έξαντλούνται ποτέ τά άντικείμενα⁶ ούτε οι ιδιότητες και οι σχέσεις ενός

«πληθυσμού», με τη στατιστική έννοια της λέξης, για τόν οποίο ή μελέτη προσπαθεί να προφέρει συμπερασματικές προτάσεις.

Η θεωρητική αρχαιολογία ξεπέρασε γρήγορα τό σύμπλεγμα τής εξαντλητικότητας. Γίνεται πάντα μία επιλογή αντικειμένων, ιδιοτήτων και σχέσεων. Στο πνεύμα αυτό, για τήν άνευρεση στρατηγικών παρατηρήσεων και άνάλογων τακτικών που θά έπιτρέπουν τήν έπιλογή τών σωστών, άντιπροσωπευτικών δειγμάτων, βρίσκεται και μία τελευταία δημοσίευση τής άμερικανικής θεωρητικής αρχαιολογίας (Mueller 1975)

«*Η αρχαιολογία*», γράφει ο Γκάρντιν, «*στis πiό πολλές περιπτώσεις δέν έχει κανένα μέσο να μετρήσει τή σχέση μεταξύ τών δύο υπό μελέτη πληθυσμών: του πληθυσμού τών λειψάνων που μελετώνται και εκείνου τών αντικειμένων στα όποια είναι υποχρεωμένα να αναφερθούν τα συλλογιστικά συμπεράσματα*» (Gardin 1977,314), υποστηρίζει δηλαδή ότι ή δειγματοληψία γίνεται αυθαίρετα και ύποκειμενικά και τίποτε δέν μπορεί να μάς έγγυηθεί ότι άντανακλά τήν πραγματικότητα. Αυτό είναι μία άναμφισβήτητη αλήθεια όσον άφορά τό σύνολο τών θεωρητικών αρχαιολογικών κατασκευών και όσον άφορά έπίσης μία γενική στρατηγική, ικανή να κάνει αυτές τίς μετρήσεις για όντότητες άνωτερες του έπιπέδου του «Settlement». Στο έπίπεδο όμως του Settlement είναι δυνατό να γίνουν παρόμοιες μετρήσεις και έχουν έπιβεβαιωθεί έμπειρικά και πειραματικά. Πώς γίνονται αυτές οι μετρήσεις, πώς δηλαδή επιλέγονται αντικειμενικά τά δείγματα εκείνα που άντιπροσωπεύουν τήν πραγματική κατάσταση του συνόλου τών υλικών λειψάνων, τής περιοχής πάντα τών Settlement;

Τό θεωρητικό κεφάλαιο τής αρχαιολογίας δημιουργείται με τήν άνάπτυξη μιάς στρατηγικής και μιάς τακτικής που μπορούν να συσσωρεύουν παρατηρήσεις και συλλογισμούς πάνω στα άντικείμενα, συλλογισμούς τάξεως λογικής και φιλοσοφικής. Τό πρόβλημα δέν λύνεται με τήν άμεση προσφυγή στους φορμαλισμούς, στα μαθηματικά ή στα διάφορα θεωρητικά σχήματα, αλλά με τήν άνάπτυξη τής φιλοσοφικής και λογικής σκέψης τών αρχαιολόγων. Καί τή σκέψη αυτή όφείλουν να έξυπηρητήσουν οι διάφορες θεωρίες ή μεθοδολογίες, κοινές σ' όλες τίς έπιστήμες, φυσικές ή κοινωνικές.

Η αρχαιολογική έρευνα όμως άκολουθήσε τόν άντίθετο δρόμο. Σε μία πρώτη φάση, τής όποιας τήν αρχή μπορούμε να τοποθετήσουμε γύρω στα 1950, ή αρχαιολογία, χωρίς να διαθέτει τό ελάχιστο θεωρητικό κεφάλαιο, άκολουθήσε μία γενική τάση τών κοινωνικών ή άνθρωπιστικών έπιστημών και εισήγαγε στα χωράφια τής τή λογιστική, τούς μαθηματικούς φορμαλισμούς, τίς αυτόματες δηλαδή διαδικασίες ταξινόμησης και τίς αυτόματες άκολουθίες, τούς ηλεκτρονικούς έγκεφάλους. Η νεότερη αρχαιολογική έρευνα άγκιστρώθηκε στή σκέψη ότι ή συγκέντρωση όσο τό δυνατό περισσότερων δεδομένων στή μνήμη ενός ηλεκτρονικού έγκεφάλου συνδυαζόμενη με ένα καλό προσθέτη όμοιοτήτων που θά πρόσφερε κάποιος στατιστικολόγος άρκοϋσε για να έπιτευχθεί ταξινόμηση αντικειμενική και έπομένως γόνιμη. Τό ράσο όμως δέν κάνει τόν παπά. Οι άπόπειρες αυτές δέν έφεραν κανένα ούσιαστικό άποτέλεσμα. Αντίθετα, όπως ήδη αναφέραμε, ή συνεργασία τών αρχαιολόγων με τούς στατιστικολόγους ή μαθηματικούς δημιούργησε στους αρχαιολόγους ένα αίσθημα κατωτερότητας. Η αίτία βέβαια είναι ή έλλειψη θεωρητικού κεφαλαίου. Ο αρχαιολόγος «*τίς πiό πολλές φορές είναι άνίκανος να παρουσιάσει τά ζητήματά του με μορφή σαφή, λογική, που να βγαίνει από μιά προσαρμοσμένη στis αρχαιολογικές ανάγκες άνάλυση*. Περίμενε έτσι κανείς στατιστικά θαύματα πάνω σε πληθυσμούς με μέτρια γνωσιολογική άξία» (Soudsky 1970:47). Σίγουρα όμως ή προσφυγή σε ηλεκτρονικούς ύπολογιστές έχει τή θετική τής πλευρά

που κανείς σήμερα δέν περιφρονεί, γιατί αυξάνονται μ' αυτό τόν τρόπο οι ικανότητες τής αρχαιολογίας όσον άφορά μόνο τόν τομέα τής ποσοτικής τεκμηρίωσης τών δεδομένων και μόνο για να διευκολύνεται έτσι ή άναδρομική τους έρευνα τεκμηριωμένη με τόν ένα ή άλλο τρόπο, που έχουμε δεχθεί συμβατικά ως ούδέτερο.

1.Β.6.11. Σε μία δεύτερη φάση (σχηματοποιούμε άναγκαστικά τήν έκθεσή μας), που αρχίζει περίπου στο τέλος τής δεκαετίας του '50, από τότε δηλαδή που για πρώτη φορά ή αρχαιολογική φιλολογία χρησιμοποίησε τή λέξη μοντέλο (Piggott,1958), ή αρχαιολογική έρευνα πλησίασε τό πρόβλημά τής από τήν άλλη του άκρη. Αντί δηλαδή να ξεκινά από τή στατιστική άνάλυση τών δεδομένων με τελικό σκοπό τήν έρμηνεία τους, τώρα γίνεται τό αντίθετο. Αρχίζει από τήν έρμηνεία και θά είναι ή έρμηνεία που, εφαρμοσμένη πάνω στο υλικό, θά ύποδειξει τήν κατάλληλη έπιλογή τών δεδομένων από τό σύνολο ενός πληθυσμού. Γι' αυτό τό σκοπό έχει άνάγκη από τήν κατασκευή μοντέλων. Τό μοντέλο είναι μία προκατασκευασμένη έρμηνεία, μία θεωρία, μία ύπόθεση, εφαρμόζεται πάνω στα άντικείμενα και μετρίεται στή συνέχεια ή άξία του με τήν έπισήμανση τών άποκλίσεων τής πραγματικότητας από τό μοντέλο. Αν παρεκκλίσεις δέν υπάρχουν, ή θεωρία είναι αυτή που άντανακλά τήν πραγματικότητα.

Έτσι ή αρχαιολογία ξεκινά από θεωρητικά σχήματα κοινά στήν έπιστημονική έρευνα, θέτει τούς ύπολογιστές στήν ύπηρεσία τής αντί να τούς ύπηρετεί, όπως στήν πρώτη φάση, και προσπαθεί να δημιουργήσει τό θεωρητικό της κεφάλαιο γύρω από τά άντικείμενα, τίς ιδιότητες και τίς σχέσεις τους. Μετατρέπεται έτσι άναγκαστικά, σε μία «στρουκτουραλιστική» έπιστήμη και τήν ενδιαφέρουσα έπομένως τά άντικείμενα που παρέχουν χαρακτηριστήρα συστήματος (Levi-Strauss, 1958:306), δηλαδή ένα σύνολο, ένα σύστημα του όποιου ή τροποποίηση ενός στοιχείου τροποποιεί και τά ύπόλοιπα. Η θεωρία τών συστημάτων όργανώνει τήν πράξη πάνω στο άντικείμενο και τήν έκτελει με τό μοντέλο. Τό μοντέλο, λέει ο Clarke (1972:1), «*είναι μιά μηχανή που ένώνει τίς παρατηρήσεις με ιδέες τάξης θεωρητικής*». Προκειμένου, λοιπόν, να ιδρύσει ή αρχαιολογική έρευνα ένα σύστημα δεδομένου τό όποιο θά περιέχει τίς ιδιότητες εκείνες που θά επέτρεπαν έρμηνευτικά συμπεράσματα, ενήργησε με δύο τρόπους. Κατασκεύασε μοντέλα ειδικά γι' αυτήν ή τά δανείστηκε από άλλες έπιστήμες.

Στή δεύτερη περίπτωση του μεταφυτευμένου μοντέλου στα χωράφια τής αρχαιολογίας, γίνεται προσπάθεια να διευθετηθούν τά αρχαιολογικά δεδομένα με νόμους που διευθετούν τά δεδομένα π.χ. τής γλωσσολογίας, άν τό μοντέλο είναι δανεισμένο απ' αυτήν. Καί είναι οι γλωσσολόγοι τότε που μπαίνουν στον κόπο να ύποδείξουν στους αρχαιολόγους ότι τά αρχαιολογικά δεδομένα είναι τελείως διαφορετικά απ' αυτά τής γλωσσολογίας και ότι οι νόμοι τών μέν δέν έχουν τήν ίδια ισχύ για τά δέ (Hymes, 1970).

Τό ίδιο λίγο-πολύ ισχύει για όλα τά μοντέλα που προέρχονται από διάφορες έπιστήμες. Οι λόγοι για τούς όποιους ή αρχαιολογία χρησιμοποίησε ξένα μοντέλα προσπαθώντας να χρησιμοποιήσει και τό θεωρητικό τους περιεχόμενο είναι οικονομικοί και λόγοι εύκολίας. Για τήν κατασκευή ενός αρχαιολογικού μοντέλου χρειάζεται πολύς χρόνος, πολλά έξοδα και ένα είδος θετικής, μονότονης και άνιαρής έργασίας, ιδιαίτερα αντιπαθητικής στis «ούμανιστικές» ψυχές τών αρχαιολόγων.

Τέτοια μοντέλα αρχαιολογικά έγιναν, αλλά λίγα (Thomas, 1972 in Clarke). έμεις γνωρίζουμε καλύτερα αυτό που κατασκεύασε ο Soudsky για τή θέση Bylany στή Βοημία τής Τσεχοσλοβακίας (Soudsky, 1973). Τό μοντέλο αυτό άποτελείται από ένα σύστημα λογικών σχέσεων μετα-

ξύ των διαφόρων αρχαιολογικών δομών (σπίτια, τάφοι, λάκκοι αποθηκευτικοί, φούρνοι κ.λπ.) και ένα σύστημα μέτρησης αυτών των σχέσεων πάνω στα διάφορα είδη ύπολειμμάτων τα οποία αναλύονται ποσοτικά και ποιοτικά με τη βοήθεια στατιστικών ενδείξεων. Το σύστημα των λογικών σχέσεων μεταξύ των δομών συγκροτήθηκε με βάση τις ανασκαφικές παρατηρήσεις, δεν ήταν δηλαδή μία διανοητική κατασκευή άσχετη με την πραγματικότητα. Η εφαρμογή του στη συνέχεια της ανασκαφής όριζε τη σωστή τοποθέτηση των διαφόρων δομών μέσα στην οργάνωση της θέσης, πράγμα που επέτρεπε στον αρχαιολόγο το σωστό τρόπο ανασκαφής και καταγραφής και του καθιστούσε γνωστά τα είδη σχέσεων που όφειλε να παρατηρήσει στην υπόλοιπη θέση.

Το σύστημα των μετρήσεων όριζε, ύστερα από ποσοτικές αναλύσεις των αντικειμένων και των ιδιοτήτων τους, τις διαφορές φάσεις (οι διαφορές μεταξύ φάσεων είναι ποσοτικές) και, ύστερα από ποιοτικές αναλύσεις, τις διαφορές περιόδους (οι διαφορές μεταξύ περιόδων είναι ποιοτικές).

Το μοντέλο, που προϋπέθετε την κυκλική κατάληψη της γης από τους νεολιθικούς καλλιεργητές και επομένως μία συνεχή μετατόπιση των οικισμών, με τον τρόπο που είχε κατασκευασθεί του ήταν δυνατό να όριζε, με ποσοστιαία προσέγγιση των διαφόρων ιδιοτήτων του υλικού που περιείχαν οι δομές, μία ενδιάμεση φάση Β μεταξύ δύο φάσεων Α, Γ που σε μία θέση Ι παρουσιάζονταν ως συνεχείς. Αυτή η ενδιάμεση φάση Β, που δεν υπήρχε στη θέση Ι, αναζητήσαν και βρισκόταν στη θέση ΙΙ. Με τον ίδιο τρόπο, αλλά στηριζόμενο στην παρουσία-απουσία των αντικειμένων και των ιδιοτήτων τους (ποιοτική ανάλυση), όριζε τις περιόδους. Η εuryηματική ικανότητα του μοντέλου δοκιμάστηκε εμπειρικά-πειραματικά και απέδωσε.

Με την κατασκευή μοντέλων προσαρμοσμένων στις ανάγκες των αρχαιολογικών δεδομένων και μόνο μ' αυτή, η νεότερη αρχαιολογική έρευνα αύξησε με τρόπο επιστημονικό και αντικειμενικό το θεωρητικό της κεφάλαιο, στο επίπεδο όμως, όπως είπαμε και παραπάνω, του Settlement, που πρέπει να έννοείται ως μία οικολογική μικροπεριοχή.

Όμως και αυτή η μικρή επιστημονική επιτυχία της αρχαιολογίας δεν αποτελεί μία σταθερή και βέβαιη πρόοδο. Γιατί αν τώρα θεωρήσουμε τα πράγματα από τη θέση της λογικής, θα δούμε ότι ένα μοντέλο δεν δίνει ποτέ καταφατικές απαντήσεις ΝΑΙ αλλά ΟΧΙ, ΟΧΙ, πράγμα που σημαίνει ότι ένα μοντέλο, ακόμη κι όταν είναι επιβεβαιωμένο, επαληθευμένο εμπειρικά, δηλαδή έγκυρο, ακόμη και τότε δεν μας αναγκάζει να δεχθούμε ότι αντανάκλα την πραγματικότητα, ούτε μας αποκλείει τη δυνατότητα να κατασκευάσουμε ένα άλλο.

Μέχρις αυτού όμως του σημείου μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε οι σημερινές ικανότητες της διανοητικής και αισθητηριακής μας κατάστασης. Οι προσπάθειες που κάνουν οι ειδικοί του τεχνητού νοού, της τεχνικής διάνοιας να κατασκευάσουν μηχανές που να ξεπερνούν τις αδυναμίες του ανθρώπινου έγκεφάλου είναι άστειες (Dorant και Hodson, 1976). Οι μηχανές αυτές δεν έχουν ψυχισμό, δεν έχουν αίσθηση και επαναλαμβάνουν τις αδυναμίες αυτών που τις τροφοδοτούν με δεδομένα, παράγουν ελάχιστα αφού καταβροχθίσουν τεράστιες ποσότητες αρχαιολογικής γνώσης που, αν χρησιμοποιούνταν διαφορετικά, θα απέδιδαν όπωσδήποτε περισσότερα. Και ούτε θα κατορθώσουν, εύτυχως, ποτέ να δημιουργήσουν μηχανικό ψυχισμό και αίσθηση οι σημερινές διαστραμμένες τάσεις της κυβερνητικής.

Αν τώρα λάβουμε υπόψη ότι υπάρχουν αρχαιολογικές εργασίες στις οποίες όλα τα στοιχεία της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας είναι παρόντα (μοντέλο, σύστημα, φορμαλισμός), αλλά δοσμένα μέσα από μία άλλη γλώσσα, από μία διαφορετική αντίληψη, ότι αυτές οι έρ-

γασίες παράγουν τα ίδια αποτελέσματα με τις πιο καλλιεργημένες επιστημονικές αρχαιολογικές προσπάθειες, τότε μπορούμε να δεχθούμε ότι έχει δικίο ο Γκάρντιν όταν λέει, όπως αναφέραμε παραπάνω, ότι «*η αρχαιολογία δεν έχει κανένα μέσο να μετρήσει τις σχέσεις δύο υπό μελέτη πληθυσμών*» και ότι, τελικά, το θεωρητικό κεφάλαιο της αρχαιολογίας είναι ελάχιστο. Δηλαδή ότι δεν διαθέτουμε τις κατάλληλες ικανότητες που θα μας υπαγορεύουν να κάνουμε τις σωστές παρατηρήσεις και τούς σωστούς συλλογισμούς, «*που θα επιτρέπουν να αποφασίζουμε, απέναντι σ' ένα corpus όντοτήτων (θέσεις, ανασκαφές, μνημεία κ.λπ.) ποιά είναι, μεταξύ όλων των περιγραφικών δεδομένων που προσφέρονται στο πνεύμα, εκείνα που αξίζουν να διατηρηθούν στις υπό συζήτηση «τράπεζες» (δεδομένων): ή θλιβερή αλήθεια, παραγνωρισμένη από την πλειοψηφία των αρχαιολόγων, εντούτοις περίτρανα αποδεδειγμένη από κάθε είδους επιχειρήσεις τεκμηρίωσης της γνώσης του παρελθόντος και του παρόντος, είναι ότι δεν ξέρουμε γενικά τίποτα*» (Gardin, 1977:312-313).

1.Β.6.ΙΙΙ. Αφού φθάσαμε στην κορυφή και στο άδιέοδο, ως αρχίσουμε τώρα να κατεβαίνουμε βλέποντας με περισσότερη σύνεση και μετριοπάθεια τα πράγματα, αφού βέβαια γνωρίζουμε ήδη ποιές είναι οι πραγματικές αδυναμίες της σύγχρονης θεωρητικής αρχαιολογικής έρευνας.

Υπάρχει και ένας άλλος τύπος μοντέλου, και αυτόν εδώ δεν τον ενδιαφέρει η ίδρυση ενός συστήματος δεδομένων που να μεταφέρει μια έρμηνεία, αλλά σκοπεύει να εξηγήσει κατευθείαν τα αξιώματα (Postulats) του αρχαιολόγου. Το μοντέλο, στην περίπτωση αυτή, είναι ένα σχήμα ή ένα σύστημα ιδεών που έχει δεχτεί ο αρχαιολόγος ως ιδεολογία του και ως θεωρητικό του κεφάλαιο, με βάση την οποία έρμηνεύει άμεσα τον τρόπο λειτουργίας μιας κοινωνίας, τις διαφορές αιτίες κοινωνικών αλλαγών, τα διάφορα πολιτιστικά φαινόμενα. «*Μ' αυτή την έννοια, ο μαρξισμός πρόφερε να θεωρηθεί σαν ένα μοντέλο. Οι περισσότερες προσφορές στο βιβλίο του Renfrew είναι αυτής της τάσης, που μπορεί κανείς να θεωρήσει σαν μία μεταφορική χρήση της έννοιας του μοντέλου. Αυτές οι κατασκευές δεν έχουν ενδιαφέρον παρά μόνο μέσα σ' ένα πλαίσιο που ξεπερνά την αρχαιολογία και ένώνει το σύνολο των ανθρωπιστικών επιστημών. Σχεδόν όλα τα μοντέλα αυτού του είδους, προτεινόμενα με την ευκαιρία αρχαιολογικών εργασιών, είναι ή πολύ γενικά ή πολύ ειδικά για να είναι ενδιαφέροντα*» (Cleziou, Demoule, 1980: 126).

Η μοντέρνα ή επιστημονική αρχαιολογία δεν είναι και τόσο μοντέρνα ή επιστημονική σε σχέση με την παραδοσιακή αρχαιολογία, όσο τα όνόματά με τα οποία χαρακτηρίζεται αφήνουν να εννοηθεί. Η θεωρητική και μεθοδολογική απόσταση μεταξύ της παραδοσιακής και της νέας αρχαιολογίας είναι συχνά ανύπαρκτη. Η διαφορά βρίσκεται ουσιαστικά στο γεγονός ότι η δεύτερη εκφράζεται με διαφορετικά ρητορικά σχήματα που περιέχουν κοινά και στις δύο μεθοδολογικά και θεωρητικά προβλήματα. Η ανάγκη των φορμαλισμών στις αρχαιολογικές κατασκευές εμφανίστηκε μαζί με τις πρώτες αρχαιολογικές έρευνες, πολύ πιο πριν από τη χρήση των μαθηματικών και της στατιστικής. Η φιλοσοφία, ή λογική αυτών των εργαλείων, κατέστησε ικανή την αρχαιολογική σκέψη να αποφεύγει όρισμένες πλάνες, σε σχέση με τη ρομαντική ή μεταφυσική αντίληψη αυτής της επιστήμης, χωρίς όμως να της λύνει ριζικά το βασικό της πρόβλημα που είναι, όπως είδαμε, η ανάγκη συσώρευσης θεωρητικού κεφαλαίου.

Η υπερβολική πάλι προσήλωση και τα συνεχή λιθανίσματα σε θεωρίες όπως αυτή των συστημάτων ή των μοντέλων, ή σε μεθόδους όπως η υποθετικοπαρα-

γωγική, δέν είναι τίποτα τό καινούριο ούτε επέφεραν τήν επανάσταση, όπως δηλώθηκε επανειλημμένα.

Αυτές οι θεωρίες ή μέθοδοι είναι κοινές στην επιστημονική έρευνα και γνωστές από τήν αρχαιότητα και ή παραδοσιακή αρχαιολογία τις χρησιμοποιήσει και τις χρησιμοποιεί. 'Η έννοια του μοντέλου π.χ. είναι μεθοδολογικά απαραίτητη: πάντα κατασκευάζουμε μοντέλα, συνειδητά ή άσυνείδητα, προκειμένου να μελετήσουμε και να ερμηνεύσουμε ένα οποιοδήποτε γεγονός. «*Είτε έχουμε συνείδηση είτε όχι, κάνουμε πάντα να λειτουργήσουν διανοητικά μοντέλα για τήν έρμηνεία των παρατηρήσεων. Μοιάζουμε με τόν 'Αρχοντοχωριάτη του Μολιέρου πού γοητεύτηκε όταν ανακάλυψε ότι σ' όλη του τή ζωή έκανε πρόζα χωρίς να τό ξέρει*» (Clarke, 1972:3). 'Η μοντέρνα αρχαιολογία, επαναλαμβάνουμε, δέν κάνει τίποτα άλλο παρά να διατυπώνει σε φόρμες πίο σαφείς, πίο αυστηρές, τά συστήματα ή τά μοντέλα πού ή παραδοσιακή τά εξέφραζε με τρόπους πολύ χαλαρούς. Τί μένει λοιπόν απ' αυτήν; «*Ούσιαστικά είναι ένα ιδίωμα (Jargon), ένας καινούριος τρόπος να μιλούμε, του οποίου ή σχολαστικότητα έντυπωσιάζει περισσότερο από τή γονιμότητα*» (Gardin, 1974 β:344). 'Η κριτική αυτή άρμόζει περισσότερο στη νέα αρχαιολογία (new archeology).⁷ 'Η αρχαιολογία του Binford, αυτό τό «*παράξενο μίγμα άφέλειας και δογματισμού*» (Dorant και Hodson 1976:5) άποτέλεσε ένα παρακλάδι τής σύγχρονης θεωρητικής αρχαιολογίας πού εύτυχώς ξεράθηκε γρήγορα. 'Ο δογματισμός και ή άφέλειά του θρίσκειται από τή μία μεριά στη σύγχυση τής έννοιας τής μεθόδου (ή θεωρίας) με τά παραδείγματα. 'Η νέα αρχαιολογία ανακαλύπτοντας τή γονιμότητα των άνθρωπολογικών, έθνολογικών και οικολογικών παραδειγμάτων, σε αντίθεση με τήν παραδοσιακή πού συχνά περιορίζεται σε μία άπλή τυπολογία των άντικειμένων, πίστεψε ότι ή ύποθετικοπαραγωγική μέθοδος ή ή θεωρία των συστημάτων άποτελοϋσαν επαναστατικά έργαλεία τής αρχαιολογικής σκέψης: αλλά τέτοιου είδους παραδείγματα δέν λείπουν από τό σύνολο των παραδοσιακών αρχαιολογικών κατασκευών και, από τήν άλλη μεριά, στον τρόπο έφαρμογής των μεθόδων τής. Για παράδειγμα παίρνουμε μια πρόταση από ένα κείμενο του Binford. Στην περίπτωση πού δέν έχουμε κανένα έθνογραφικό παράδειγμα, τότε «*ή άποκατάσταση του τρόπου ζωής τέτοιων κοινωνικοπολιτιστικών συστημάτων άπαιτεί τόν άυστηρό πειρατισμό παραγωγικών υποθέσεων πάνω στο σύνολο των δεδομένων, ανεξάρτητα από τό σημείο εκκίνησης αυτών των υποθέσεων*» (Binford, 1968:13). 'Ακραίος δογματισμός, έφόσον οι ύποθέσεις κατασκευάζονται έρήμην των δεδομένων, δέν υπάρχουν οι ήδη εγκαθιδρυμένες σχέσεις για τις οποίες μιλήσαμε παραπάνω άναφερόμενοι στον Γαλιλαίο. 'Ο ίδιος ό Binford όμως, άργότερα, θά καταδικάσει αυτές του τις θέσεις και θά λυπηθεί τούς δυστυχείς πού πίστεψαν στις διδασκαλίες του. (Mueller, 1975:251). "Ενας απ' αυτούς τούς άτυχούς είναι και ό Γ. Χουρμουζιάδης, πού στο «*Νεολιθικό Διήγη*» βασίζεται στις άρχές τής νέας αρχαιολογίας και θαυμάζει τόν Binford: «*Ο L. Binford στο βασισήμαντο άρθρο του...*» (κ.λπ., σελ. 17).

'Η ασάφεια του μέρους του κειμένου 1.Β.β. προέρχεται από τή σύγχυση πού κάνει ό Γ. Χουρμουζιάδης άνάμεσα στη σύγχρονη θεωρητική αρχαιολογική έρευνα στο σύνολό τής και τή νέα αρχαιολογία: όφειλεται επίσης στη σύγχυση των πραγματικών θεωρητικών προβλημάτων τής αρχαιολογίας με τά θεωρητικά σχήματα και μεθόδους τής. Δέν γνωρίζει ποιά είναι τά θεωρητικά προβλήματα τής, για να μιλάει για θεωρητική άνασφάλεια, και τις άδυναμίες τής πού, όταν υπάρχουν, είναι κοινές σ' όλες τις επιστήμες του άνθρώπου.

'Οπως είδαμε, οι άδυναμίες τής αρχαιολογίας δέν όφειλονται στο γεγονός ότι χρησιμοποιεί κοινές στην επιστημονική έρευνα θεωρίες ή μεθόδους, αλλά στην έλλει-

ψη θεωρητικού κεφαλαίου και στις περιορισμένες ικανότητες μας να τό αύξήσουμε.

Είπαμε, ότι, για λόγους οικονομίας και εύκολίας, δανείστηκε από άλλο θεωρητικό κεφάλαιο, αλλά και ότι προσπάθησε να δημιουργήσει δικό τής χωρίς σημαντικά άποτελέσματα. Σ' αυτή τήν τελευταία περίπτωση, άσχετα από τις άμφιβολίες γύρω από τήν άπόλυτη άξία του άποτελέσματος, επένδυσε με δικό τής δυναμικό τρόπο τις έπιτεύξεις τής σύγχρονης επιστήμης και τις προσάρμοσε σωστά στα προβλήματά τής.

Δέν υπάρχει πρόβλημα δανεισμών⁸ αλλά πρόβλημα διανοητικών ικανοτήτων. Και είναι κατεξοχήν αντιδιαλεκτικός ό άπλοποιημένος τρόπος με τόν όποιο παρουσιάζει τά πράγματα ό Γ. Χουρμουζιάδης άγνωώντας σημαντικές προσπάθειες των τελευταίων είκοσι χρόνων των επιστημόνων τής Δύσης και τής 'Ανατολής.

'Αλλά πίο καινούριο φάρμακο μας προτείνει, ικανό να θεραπεύσει τήν, κάτ' αυτόν, ύπό κατάρρευση αρχαιολογική έρευνα;

Μετά από τά όσα είπαμε μέχρι εδώ, δέν χρειάζεται να έχει κανείς ειδικές γνώσεις γύρω από τις θεωρητικές άνησυχίες των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα τής αρχαιολογίας για να καταλάβει ότι οι προτάσεις του Γ. Χουρμουζιάδη, πού θά εκθέσουμε στη συνέχεια, είναι έξαιρετικά άνασφαλείς. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, πού να άποθαρρύνουν και να καθιστούν άχαρη τήν άνάλυση, άφου τήν ύποχρεώνουν να συναντήσει παρόμοιου είδους «*χαστικούς*» και «*έγωκεντρικούς*» λόγους (Plaget, 1967:468).

Θά προτείνει καταρχήν στα προλεγόμενα ένα μοντέλο τύπου Β, τό μαρξισμό, δηλαδή ένα μοντέλο γενικό πού έχει άξια γενική και κανείς δέν άμφιβάλλει γι' αυτό. 'Όλη ή μοντέρνα αρχαιολογία έξάλλου είναι διαποτισμένη από τις άρχές του ιστορικού υλισμού. Στη συνέχεια όμως του άρθρου του, προκειμένου να ύπερασπίσει όρισμένες ύποθέσεις του, θά εφαρμόσει ένα μοντέλο ειδικό, δανεισμένο από τήν γραφολογία ή τήν ιστορία τής τέχνης. Τό μοντέλο αυτό, όπως θά δοϋμε, εφαρμοσμένο στην αρχαιολογία δέν άποδίδει άπολύτως τίποτα και αντίτιθεται όλοκληρωτικά στις άρχές του ιστορικού υλισμού.

'Εφόσον λοιπόν θέλει να μελετήσει τό υλικό του μέσα από τή γνωσιοθεωρία του μαρξισμού, γιατί δέν κρατά τήν ίδια τακτική μέχρι τό τέλος, αλλά δανείζεται στη συνέχεια ένα ειδικό μοντέλο, πράγμα πού αντιφάσκει με τόν μαρξισμό; 'Εφόσον πάλι θέλει να κάνει επιστημονική παρουσίαση, γιατί δέν καλλιέργησε ένα μοντέλο αρχαιολογικό, αλλά μεταφτεύει στα χωράφια τής αρχαιολογίας ένα ξένο προς τις άνάγκες τής μοντέλο;

1.Β.6.IV. Συγγεί επίσης ό κ. Χουρμουζιάδης τήν έννοια τής δομής (structure) με τήν ιδεολογία του δομισμού (structuralisme) ισχυριζόμενος ότι ή θεωρητική άνασφάλεια τής αρχαιολογίας είναι δύσκολο να ξεουδερωθεί με τήν προσφυγή στα ά-ιστορικά έρμηνευτικά σχήματα των δομών.

Δέν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως ά-ιστορικές τις δομές γιατί άπλούστατα αυτές είναι σύμφυτες με τις πραγματικότητες πού μελετούμε. Κάθε θεωρητική κατασκευή προϋποθέτει έναν τεμαχισμό του έμπειρικού κόσμου σε δομές ενεργητικές. 'Όλοι μας, συνειδητά ή άσυνείδητα, αναλύοντας δομούμε: «*αυτή ή ενεργητική δομηση του πραγματικού είναι σύμφυτη σε κάθε πειραματική έρευνα, φυσική ή βιολογική, όπως και κοινωνιολογική*» (Piaget, 1970:55). «*Η γνώση (ή επιστήμη) δέν μπορεί να τήν άγνοήσει (τή δομή) (...). Αυτά τά άυστηρά πνεύματα δέν καταλαβαίνουν ότι μπορεί κάποιος να χρησιμοποιήσει τήν έννοια τής δομής χωρίς να είναι δομιστής*» (Lefebvre, 1975:68 & 70).

'Α-ιστορικός είναι ό δομισμός (π.χ. του Λεβί Στρώς) εκείνος, δηλαδή ό συγκεκριμένος τρόπος τεμαχισμού και άνασύνθεσης των ιστορικών γεγονότων σύμφωνα με τις άρχές μιας συγκεκριμένης φιλοσοφικής θέσης πού τήν πανικοβάλλει ή ιδέα του ιστορικού γίνεσθαι. Πρόκειται

για τη φιλοσοφία της σύγχρονης τεχνοκρατίας, τη φιλοσοφία της άρχουσας τάξης και του καπιταλισμού, αλλά και του έπισημου «μαρξισμού».

1.Β.β.ν. Θά τελειώσουμε με τό απόσπασμα (1.Β.β.) που σχολιάζουμε, αναφερόμενοι με λίγα λόγια στη «μηχανιστική αντίληψη της θεωρίας των συστημάτων». «Ας αφήσουμε στους ειδικούς τις λεπτομέρειες της θεωρίας των συστημάτων και την εφαρμογή της γενικά στην επιστημονική έρευνα. Μας ενδιαφέρει μόνο να δούμε ότι η θεωρία αυτή είναι ένα ιδιαίτερο θεωρητικό πλαίσιο τό οποίο ό κοινός άνθρωπος νους τό χρησιμοποιεί συχνά στους καθημερινούς του συλλογισμούς. Καί ότι η νέα αρχαιολογία χρησιμοποίησε τό πλαίσιο αυτό δίνοντάς του διάσταση όντολογική. Άλλωστε έχουν όνομάσει την αρχαιολογία αυτή και systemic archaeology.

Αυτό που ενδιαφέρει την αρχαιολογία των συστημάτων δέν είναι η αναζήτηση πάνω στα δεδομένα, δηλαδή τά ιστορικά ή κοινωνιολογικά εκείνα στοιχεία που προκαλούν τις διάφορες πολιτιστικές αλλαγές, αλλά, αντίθετα, η κατανομή των δεδομένων (αρχαιολογικών, οικολογικών, οικονομικών, κοινωνιολογικών) σέ διάφορα συστήματα ή υποσυστήματα που προκαλούν και ρυθμίζουν τις πολιτιστικές αλλαγές που άντανακλώνται φυσικά πάνω στα υλικά γεγονότα.

Άφου, λοιπόν, διαμορφωθούν τά διάφορα υποσυστήματα, άφου δομηθούν συστηματικά οι διάφορες σχέσεις των ανθρώπων μίας κοινωνικής ομάδας μεταξύ τους και μεταξύ αυτών και του φυσικού περιβάλλοντος, άφου δηλαδή κατασκευαστούν συστηματικές θεωρίες και υποθέσεις γύρω από τόν τρόπο ζωής αυτής της κοινωνικής ομάδας, στη συνέχεια τά εγκαθιδρυμένα υποσυστήματα ενεργούν ως μοντέλα και εφαρμόζονται πάνω στα υλικά έρείπια. Καί μετρώνας, όπως ήδη αναφέραμε, τις αποκλίσεις μεταξύ των προγώσεων του μοντέλου και των παρατηρήσεων που γίνονται επίτόπου, διαπιστώνεται ή άξια των θεωριών ή των υποθέσεων.

«Η κατάληξη, έκτοτε, της κατασκευής δέν περιορίζεται στην άπόφαση μίας σχέσης αίτίας-άποτελέσματος μεταξύ των οικολογικών και ανθρωπολογικών δεδομένων από τή μιά μεριά και την κατανομή των αρχαιολογικών λειψάνων από τήν άλλη: αυτό που ενδιαφέρει περισσότερο είναι ή διατύπωση ενός σφαιρικού συστήματος, όπου αυτή ή σχέση όχι μόνο επιβεβαιώνεται αλλά και ποσοποιείται (με τή λογική και αριθμητική έννοια της λέξης), με τέτοιο τρόπο πού να μπορούμε να προβλέψουμε τις μεταβολές των συμπεριφορών άκόμη και από τούς πίο μικρούς μετασχηματισμούς του περιβάλλοντος» (Gardin, 1979:172).

Αντιμετωπίστηκαν δηλαδή τά συστήματα μέσα από τις δυναμικές και όχι τις στατικές σχέσεις, πράγμα πού τό αναγνωρίζει ό Γ. Χουρμουζιάδης στη σελίδα 35 του υπό άνάλυση άρθρου, αλλά άπορεί γιατί μεταγλωττίζονται «θεωρητικά σχήματα σκέψης και μεθοδολογικής πρακτικής» της μαρξιστικής θεωρίας με τή χρήση του όρου υποσύστημα, αντί «τό δυναμικό μέγεθος της παραγωγικής δύναμης». Δέν μεταγλωττίζει άπολύτως τίποτε ή νέα αρχαιολογία, πού, όπως είπαμε, είναι διαποτισμένη από τις άρχές του ιστορικού υλισμού και ό όρος πού της άρμόζει περισσότερο, λέει ό Klejn (1977:7) είναι cultural materialism (Harris, 1964-1968). Έφόσον θεωρούνται τά υποσυστήματα από τή δυναμική τους πλευρά, έξυπακούεται ή έννοια της παραγωγικής δύναμης: έξάλλου αυτή τά μεταβάλλει σέ δυναμικά.

Η προσφυγή στις άρχές του ιστορικού υλισμού δέν μετατρέπει τά συστήματα σέ κατάλληλο εργαλείο ιστορικής άνάλυσης, όπως πολλοί πίστεψαν και όρισμένοι πιστεύουν άκόμη. Δέν είναι ό μαρξισμός ούτε αναγκαίος ούτε έπαρκής όρος, ώστε να υποχρεώνει τά συστήματα να έρμηνεύουν σωστά τις προϊστορικές κοινωνίες. Όταν καινολογούμε, πιστεύουμε συγχρόνως ότι βρήκαμε τό κλειδί πού άνοίγει όλες τις πόρτες, αλλά στην ουσία δέν είμαστε παρά θύματα της ίδιας μας της γλώσσας, των ρητορικών σχημάτων του θερμπαλισμού. Οι δυναμικές έρμηνείες των συστημάτων συμπεριφοράς δίνουν ως

πρός τήν ουσία τά ίδια άποτελέσματα με τις κανονιστικές έρμηνείες των ιδεών, των δοξασιών, των πολιτιστικών αξιών, ή με τις πρωτόγονες έρμηνείες των συμπτώσεων, των έπιρροών, των καταγωγών. «Κάθε άμερόληπτο πνεύμα μπορεί να πεισθεί, αν παρατηρήσει πόσο τά άποτελέσματα μίας κατασκευής, πού κρινουμε χαρακτηριστική μίας ιδιαίτερης σχολής αφήνονται εύκολα να μεταφραστούν στη φρασεολογία της τάδε ή δείνα, χωρίς να αλλάζει τίποτα στην ουσία της έρμηνείας» (Gardin, 1979, 175).

Ο Binford και ό Hill, πού υπήρξαν από τούς πίο ένθερμους άποστόλους της συστηματικής αρχαιολογίας, θά αλλάξουν με τόν καιρό θέση άπέναντι στη θεωρία τους. Για τόν πρώτο αναφέραμε ήδη κάτι σχετικό. Και οι δύο θά θεωρήσουν ότι ή χρήση των μαθηματικών ή της στατιστικής ή ή άναφορά σέ θεωρίες και συστηματοποιήσεις δέν έχουν αυτά καθαυτά καμιά έσωτερική άξια και ότι τό ενδιαφέρον τους εξαρτάται από τή μεθοδολογική άξια των κατασκευών των όποιών τήν οικοδόμηση συμμετέχουν. Έδωσαν περισσότερο βάρος στους μηχανισμούς της ύποθετικοπαραγωγικής μεθόδου παρά στη θεωρία των συστημάτων· ή άξια της δεύτερης εξαρτάται από τήν καλή χρήση της πρώτης (Binford, 1972:113, Mill, 1972:63 In Clarke 1972).

Ο Γ. Χουρμουζιάδης, καθώς τώρα καταπιάνεται με τά προβλήματα της θεωρητικής αρχαιολογίας, παρασύρθηκε από υπερβολικό ζήλο. Στο «Νεολιθικό Διμήνι» και στην «Εισαγωγή στις ιδεολογίες...» ή θεωρία των συστημάτων άποκτά άπόλυτο κύρος.

1.Β.γ. «Ιδιαίτερα σέ αρχαιολογικές έργασίες, όπου ή αναλυτική προσέγγιση άποτελεί τό βασικό και μοναδικό μεθοδολογικό εργαλείο, αναγνωρίζει κανείς τις άνίστες άνεπάρκειες του παραδοσιακού νεοθετικισμού. Στις περιπτώσεις αυτές μπορεί κανείς να παρακολουθήσει τήν περιγραφή μίας έναγωνίας προσπάθειας για τόν έντοπισμό των ρυθμών της μορφολογικής εξέλιξης, χωρίς τούς αναγκαίους συσχετισμούς με τά δεδομένα ιστορικά πλαίσια άναφοράς, όπως αυτά στοιχειοθετούνται από τά παραμετρικά μεγέθη της οικονομίας και των έποικοδομητικών συμπεριφορών. Διαισθάνεται κανείς άκόμη τόν ύποκειμενισμό των τυπολογικών έπιλογών, όπως αυτοί προωθούνται και τελικά οργανώνονται από τό ταλέντο και τήν αυθεντία των μελετητών. Καί, τέλος, αναγνωρίζει κανείς σέ όλες αυτές τις περιπτώσεις τήν κυρίαρχη μεταφυσική λογική» (σελ. 34 του κρινόμενου άρθρου).

1.Β.γ.1. Είδαμε στην άρχή της παραγράφου 1.Β. ότι δέν μπορούμε να γνωρίζουμε αν ό Γ. Χουρμουζιάδης με τή φράση «αναλυτική προσέγγιση» έννοει τήν παραδοσιακή αρχαιολογία ή τό παρακλάδι έκείνο της νέας πού όνόμασαν αναλυτική αρχαιολογία (Clarce, 1968). Μεταξύ των αναλυτικών και συστηματικών διαδικασιών ύπάρχει έλάχιστη διαφορά. Πρόκειται στην ουσία για τήν ίδια τάση με μικρές διαφορετικές άποχρώσεις. Καί ή αναλυτική αρχαιολογία στηρίζεται στη θεωρία των συστημάτων, μόνο πού άποκλίνει κάπως περισσότερο στις αριθμητικές ταξινομήσεις και στις λογικο-μαθηματικές μεθόδους. Όμως, πάντα, τά άντικείμενα αναλύονται σέ άμεση σχέση με τις έξωτερικές προφάνειες και μέσα στα ιστορικά πλαίσια άναφοράς τους. Υπάρχουν θέβαια και οι περιπτώσεις όπου τά δεύτερα λίγο ή πολύ παραμερίζονται. Τό βάρος πέφτει στην κατασκευή φορμαλιστικών εργαλείων άνάλυσης των άντικειμένων αυτών καθαυτών (μορφής και λειτουργίας τους), της τυπολογίας για τήν τυπολογία ή του φορμαλισμού για τό φορμαλισμό: χάσαμε τόν ινδιάνο πίσω από τό άντικείμενο, θά πεί ήδη από τό 1959 ό Braidwood. Καί οι περιπτώσεις αυτές με κάπως υπερβολική άφοσίωση στην τεχνολογική αντίληψη των πραγμάτων δικαιολογούνται στο μέτρο πού στην αρχαιολογία τό τεχνικό της πεδίο (τυπολογία, φορμαλισμός) παρουσιάζεται σαν πίο συγκεκριμένο, πίο σαφές και πίο σταθερό από τό πεδίο έκείνο της έρμηνείας και των ιστορικών-πολιτιστικών άναφορών, όπου σ' όλες τις περιπτώσεις, σέ μικρό ή μεγάλο βαθμό, βασιλεύ-

ει ή άμφιβολία, ή λογική του εύλογου και του ένδεχόμενου.

Η παραδοσιακή άρχαιολογία ένήργησε και ένεργει προφοδώντας τά ιδεολογικά της διαθήματα μέ τίς ίδιες μεθόδους, όπως είδαμε, αλλά μέ διαφορετικό πνεύμα και διαφορετική φρασεολογία. Ο λόγος της είναι όχι φορμαλιστικός αλλά φυσικός, διεξάγεται μέσα από μία φυσική γλώσσα πού οί λογικοί του Πανεπιστημίου του Neuchâtel όνόμασαν «λόγο σχηματικό» (Grise, 1974:202). Καί είναι σήμερα γνωστό ότι ο πρώτος δέν άντιλαμβάνεται παρά μόνο τή μορφή τών πραγμάτων, ένώ ο δεύτερος, ο σχηματικός, τήν ούσία. Συνακόλουθα, χωρίς πολλά λόγια, ή παραδοσιακή άρχαιολογία στίς δόκιμες της περιπτώσεις είναι περισσότερο ούσιαστική από τή νέα (π.χ. Τσουντας, Childe).

Η άγγλοσαξονική άρχαιολογία προτιμά νά έρμηνεύει θεαματικά τούς προϊστορικούς κοινωνικούς σχηματισμούς χρησιμοποιώντας κατεξοχήν τήν άναλογία: δανειζόμενη δηλαδή παραδείγματα και πλαίσια άναφοράς από τήν έθνολογία. Η γερμανική και ιδιαίτερα ή γαλλική τονίζουν περισσότερο τίς τυπολογικές κατασκευές, αλλά ποτέ δέν τίς ίδρύουν άνεξάρτητα από τά ιστορικά πλαίσια άναφοράς τους: μιλούν πάντα γιά ιστορικές τυπολογίες. Τέλος, ή παλαιοκοινωνική προσπαθει νά ίσορροπήσει τυπολογία και παλαιοίστορία, παλαιοίστορία όμως πού λειτουργεί άντιγράφοντας τούς μηχανισμούς και τούς νόμους, όπως τούς ίδρυσε ο μαρξισμός, τής σύχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

Ως άναλυτική μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε κάθε έιδους άρχαιολογική μελέτη είτε τοποθετεί τή θεώρηση τών ιστορικών πλαισίων σέ άνώτερο ή ίσότιμο επίπεδο μέ αυτό τών άντικειμένων είτε σέ κατώτερο. Τά πλαίσια αυτά υπάρχουν πάντα άναγκαστικά: είναι άδύνατο νά άγνοούνται: έλλείψει αυτών δέν θά μπορούσαν ποτέ νά όργανωθούν στή σκέψη του έρευνητή σέ λογικές γνώσεις οί παρατηρήσεις του. Πέρα όμως άπ' τό γεγονός ότι ένας όποιοσδήποτε όρος, όπως π.χ. άνάλυση, μπορεί νά παίρνει τόσες σημασίες όσοι και οί συγγραφείς πού τόν μεταχειρίζονται, όταν λέμε άναλυτική προσέγγιση στήν άρχαιολογία γενικά δέν έννοούμε αυτή πού έννοεί ο κ. Χουρμουζιάδης, δηλαδή τήν έπεξεργασία άντικειμένων ξεκομμένων από τά ιστορικά πλαίσια άναφοράς τους, πράγμα πού μόλις είδαμε ότι δέν μπορεί νά συμβεί γιατί μεθοδολογικά είναι άδύνατο. Οί διάφοροι τονισμοί και άποχώσεις πού παίρνουν στίς άρχαιολογικές εργασίες είναι θέμα έκλογής και δυνατοτήτων. "Αν οί Άγγλοσάξονες βασίστηκαν περισσότερο στά ιστορικά-έθνολογικά πλαίσια, ήταν εξαιτίας τών άποικιών πού διέθεταν και δέν κατάφεραν ποτέ, άκόμη και σήμερα, νά ξεχωρίζουν καθαρά έθνολογία από άρχαιολογία. "Αν οί Γάλλοι έκαναν περισσότερο τυπολογία, αυτό όφείλεται στό γεγονός ότι οί πρώτοι «προϊστοριολόγοι» τους ήταν φυσιοδίφες πού άρέσκονταν στίς ταξινομήσεις, πράγμα πού και σήμερα έπηρεάζει τή γαλλική άρχαιολογική σκέψη, αυτό τό συνοθύλευμα άμφιβολίας, σκεπτικισμού και πρωτόγονου θετικισμού, ή όποία τρομάζει μπροστά στίς ιδέες πού ξεπερνούν τό στάδιο τής περιγραφής.

Αναλυτική προσέγγιση στήν άρχαιολογία έννοούμε τή διαδικασία εκείνη πού έπεξεργάζεται τά άντικείμενα και τό ιστορικό τους πλαίσιο ως όντότητες άνεξάρτητες από τίς έξωτερικές προφάνειες: δηλαδή από τίς στρωματογραφίες, τούς διαχρονισμούς μεταξύ τών συνόλων, από τίς μεταβλητές σέ σχέση μέ τό χρόνο.

Διότι ή χρονολογική θεώρηση ή σκόπευση είναι ή βάση γιά κάθε άρχαιολογική εργασία, ο όρος sine qua non από τόν όποιο έξαρτώνται όλα τά άλλα. Έδώ έξάλλου βρίσκεται και ή βασική διαφορά μεταξύ άρχαιολογίας και έθνολογίας, γιατί στή δεύτερη ή χρονολογική θεώρηση δέν υπάρχει. Όμως αυτή συχνά, άκόμη και στίς πιο καλοδουλεμένες άνασκαφές (δέν πρέπει νά γίνεται πιστευτό ότι ή καλή άνασκαφή δίνει και σωστές πληροφορίες: τίς πιο πολλές φορές οί άνασκαφές δομούν τεχνητά τά άρχαιολογικά στρώματα, μέ τρόπο άσχετο από τήν πραγματικότητα: τά έκείνους μέ τή βοήθεια τής σκαπάνης ή τού ξυστηριού και κατασκευάζουν καλαίσθητα σχή-

ματα ή δίνουν σημαντικές πληροφορίες ύλοποιώντας έτσι ιδέες πού προϋπήρχαν στήν κεφαλή του άνασκαφέα), είτε άγνοείται είτε κατασκευάζεται αυθαίρετα προκειμένου νά έξυτηρηθεί τούς σκοπούς του άρχαιολόγου. Γιά παράδειγμα θά άναφέρουμε τή νεολιθική θέση Διμήνη. Ο Χρήστος Τσουντας άναγκάστηκε νά μελετήσει τίς άρχιτεκτονικές δομές αυτής τής θέσης ή όποιες είχαν στό μεγαλύτερό τους μέρος άνακαλυφθεί από τόν Στάη. Ένέργησε, και τό πράγμα δέν πρέπει νά έκπλήσσει, σάν ένας μοντέρνος άρχαιολόγος. Προκειμένου νά έρμηνεύσει τή λειτουργία τών έξι ή έπτά περιβόλων πού ήρθαν στό φώς σ' αυτή τή θέση, έφάρμοσε τή θεωρία τών συστημάτων και τήν ύποθετικοπαραγωγική μέθοδο. Η έρμηνευτική του ύπόθεση, τήν όποία είχε ήδη συλλάβει από τίς άνασκαφές του τό 1898 στήν Άκρόπολη του Άγίου Άνδρέα στή Σίφνο (Άρχαιολογική Έφημερίς, 1899), ήταν ότι οί έξι ή έπτά περιβόλοι και οί διάφορες άλλες δομές άποτελούσαν ένα άμυντικό σύστημα.

Αλλά, όπως τό άμυντικό σύστημα στήν Άκρόπολη του Άγίου Άνδρέα κατέρρευσε ύστερα από τίς νεότερες έρευνες σ' αυτή τή θέση, πού απέδειξαν ότι οί δύο περιβόλοι δέν ήταν σύγχρονοι (B. Φιλίππáκι Α.Α.Α. τ. 1, 1973, 99-102), έτσι όφείλε νά καταρρεύσει και τό άμυντικό σύστημα του Διμηνίου άποδεικνύοντας ότι οί έπτά περιβόλοι ήταν άδύνατο νά λειτουργήσαν συγχρόνως, χωρίς βέβαια αυτό νά μειώνει στό έλάχιστο τό άρχαιολογικό δαιμόνιο του Τσουντα, άν πάρουμε ύπόψη ότι τήν εποχή του οί νεολιθικές άποσκευές περιείχαν έλάχιστες γνώσεις, πράγμα πού άφόπλιζε τό πνεύμα μπροστά στά καινούρια γεγονότα και τό κατηύθυνε δικαιολογημένα σέ λανθασμένες κρίσεις.

Οί τελευταίες όμως άνασκαφές του Γ. Χουρμουζιάδη στό Διμήνη δέν άλλαξαν σέ τίποτα τή θέση τών περιβόλων μέσα στό χρόνο και στό χώρο. Ο Γ. Χουρμουζιάδης άπορρίπτει μόνο τήν έρμηνεία του Τσουντα πρós όφελος μιάς άλλης, πού έχει όμως τήν ίδια άρχαιολογική και λογική έλαττωματικότητα. Η μέθοδος του Γ.Χ. είναι ή ίδια μέ του Τσουντα, άσχετα άν ο πρώτος πιστεύει ότι ή μέθοδος του δευτέρου «ήταν μία μέθοδος θεμελιωμένη πάνω στά δεδομένα μιάς άλλης εποχής, στήν άντίληψη μιάς άλλης άρχαιολογίας». (X. 1979,58). Αυτό πού αλλάζει είναι μόνο ή ύπόθεση: ο ένας όργάνωσε, συστηματοποίησε, σέ διάφορα μέρη τό σύνολο τών περιβόλων και τών άλλων δομών πιστεύοντας ότι άποτελούν άμυντικό σύστημα: ο άλλος διατηρεί τήν ίδια σχεδόν όργάνωση ύποθέτοντας ότι αυτή μεταφράζει ένα σύστημα οίκοτεχνικής δραστηριότητας. Ο ένας σκέπτεται «άμυντικά», ο άλλος «οικονομικά». Έννοείται τώρα ότι μπορούμε νά ύποθέσουμε άπειρες λειτουργίες (θρησκευτικές, πολιτικές, σεξουαλικές κ.λπ.) πού, έφαρμοσμένες στό σύμπλεγμα τών περιβόλων, μπορούν όλες νά «περπατήσουν».

Σ' όλες όμως αυτές τίς περιπτώσεις, ή λειτουργική θεώρηση δεσπόζει πάνω σ' όλες τίς άλλες έξαφανίζοντας καταρχήν τή χρονολογική. Γιατί άν ή μελέτη άρχιζε μέ σοβαρό τρόπο άπ' αυτή τήν τελευταία, θά τήν καθιστούσε ίκανή νά δει ότι είναι λογικά άδύνατο οί έπτά περιβόλοι νά ήταν σύγχρονοι στήν τρίτη οικονομική φάση τους, σύμφωνα μέ τόν Τσουντα, έπομένως όλες οί ύποθέσεις πού είναι δυνατόν νά γίνουν πάνω σ' αυτήν είναι καταδικασμένες σέ πλάνη. "Αν οί άνασκαφές και οί μελέτες πάνω σ' αυτή τή θέση είχαν δώσει πρωταρχική σημασία στή χρονολογική θεώρηση, στίς έξωτερικές προφάνειες, τότε θά'χε άποφευχθεί ή κατασκευή και ή διατήρηση στή βιβλιογραφία ενός άρχαιολογικού τέρατος. Καμιά μομφή στόν Τσουντα. Στήν εποχή του, ή σπουδαιότητα τής χρονολογικής θεώρησης δέν είχε άκόμη άνακαλυφθεί. Δυστυχώς όμως δέν μπορούμε νά πούμε τό ίδιο γιά τίς σύγχρονες άνασκαφές στίς όποιες ή άπουσία της νοθεύει τίς πράξεις τους.¹⁰

1.Β.γ.ΙΙ. Καί τώρα δυό λόγια γιά τόν ύποκειμενισμό τών τυπολογικών έπιλογών και γιά τήν έξάρτησή τους από τήν αυθεντία και τό ταλέντο τών μελετητών.

Αυτός ο τρόπος σκέψης είναι χαρακτηριστικός τών όπαδών τής νέας άρχαιολογίας και γενικά χαρακτηρίζει

κάθε δογματικό πνεύμα που είναι πεπεισμένο ότι γνωρίζει σε ποια μεριά βρίσκεται ή σωστή γνώση. Την ίδια αφέλεια διαπιστώνουμε στα γραπτά των νέων αρχαιολόγων (π.χ. Thompson 1956, αναφορά του Binford, 1968).

Σ' αυτό τον άφελή τρόπο σκέψης την απάντηση τη δώσαμε ήδη με τις αναφορές μας στον Goldmann, 1966, Piaget, 1970 (1. B. α.1), όταν μιλήσαμε για τους λόγους που καθιστούν υποκειμενικό τον κάθε είδους λόγο των ανθρωπιστικών επιστημών. Κατηγορώντας ως υποκειμενικά τα κριτήρια των τυπολογικών επιλογών δεν κάνουμε τίποτα άλλο παρά να δείχνουμε άγνοια για τα φιλοσοφικά-επιστημολογικά προβλήματα γενικά των ανθρωπιστικών επιστημών και επίσης άγνοια γύρω από τις προτάσεις της σύγχρονης θεωρητικής αρχαιολογίας να βρει τα μέσα εκείνα που θα επιτρέπουν τις αντικειμενικές επιλογές, και είδαμε πού πάνω ότι μέχρι σήμερα τουλάχιστον δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα.

Δεν υπάρχει αντικειμενική περιγραφή: το υποκειμενικό στοιχείο επεμβαίνει πάντα, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, στις επιλογές μας. Ορισμένοι όμως εξακολουθούν να πιστεύουν ακόμη ότι πριν από κάθε ιστορική αναζήτηση χρειάζεται να γίνει μία αυστηρή αντικειμενική περιγραφή του υλικού. Η θέση βέβαια αυτή είναι πέρα για πέρα αναχρονιστική, γιατί δηλώνει άγνοια του τρόπου που μία επιστήμη περνά από ένα προπαιδευτικό αντίθετο από τις άμεσες, αυθαίρετες σχετικά, παρατηρήσεις (έμπειρικές-υποκειμενικές) στην αιτιολογημένη τάξη, αλλά που οι θεωρίες της ελέγχονται άσταμάτητα (θεωρητικές-αντικειμενικές). Η ταξινόμηση π.χ. των χημικών σωμάτων από τον Μεντέλιεφ είναι προϊόν εμπειριών και συλλογισμών υποκειμενικών που όδηγησαν σιγά σιγά σε κατασκευές πού αντικειμενικές. Η εμπειρική άποψη των τύπων του Gerard στην οργανική χημεία παραμερίστηκε από την πού επιστημονική του Boutlerov. Η πίστη σε αντικειμενικές περιγραφές στην αρχαιολογία είναι προϊόν

αυτής της παρεξήγησης, έχουμε παραδείγματα *corpus* εύρετηριών, καταλόγων που περιγράφουν το ίδιο υλικό υποστηρίζοντας ότι το κάνουν αντικειμενικά, αλλά που όμως οι περιγραφές διαφέρουν. Είναι αδύνατη η αντικειμενική περιγραφή γιατί, μεταξύ άλλων, όπως ήδη τονίσαμε, οι ιδιότητες, οι μεταβλητές των αντικειμενικών είναι θεωρητικά άπειρες, και πάντα γίνεται μία επιλογή που ανταποκρίνεται στις διάφορες θεωρήσεις του έρευνητή. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι θεωρήσεις αυτές δεν υπόκεινται σε κανόνες και σε περιορισμούς.

Αυτός που υπερασπίζεται μία περιγραφή του σαν αντικειμενική είναι γιατί πιστεύει ότι η θεωρησή του είναι ή σωστή, και ή πιστή του βέβαια αυτή είναι γέννημα μιάς διαίσθησης. Είναι απόλυτη ανάγκη να άρματωνεται ό επιστήμονας, πριν ξεκινήσει για την περιπέτεια της έπισημης, με την πανοπλία της φιλοσοφικής και λογικής σκέψης, με τη γνώση της επιστημολογίας της έπισημης του, με τη γνώση των μηχανισμών της σκέψης του, των δυνατοτήτων και των όριών της. Κι αυτή ή πανοπλία λείπει κατεξοχήν από τους αρχαιολόγους, οι όποιοι όχι μόνο την ξεχνούν στο ταξίδι τους, αλλά, πολλοί, άρνούνται θλουυρά τις υπηρεσίες της. Δεν πρέπει όμως να νομίζει κανείς ότι ή πανοπλία αυτή εξασφαλίζει και τη νίκη. Συμβάλλει μόνο στην άποφυγή της ήττας.

Ποιά όμως τακτική αντικειμενικής έπιλογής των κριτηρίων μας προτείνει ό Γ. Χουρμουζιάδης; Καμία, εκτός βέβαια αν θεωρήσουμε ότι μια τέτοια είναι ή μαρξιστική αντίληψη των πραγμάτων, τις άρετές της όποιες θα εκθέσουμε τώρα άμέσως. Τό να άφορίζει κανείς τον άπιστο είναι όπωσδήποτε μια τακτική πού πού εύκολη και άνωδυνη από την άνάπτυξη των έπιχειρημάτων εκείνων πού θά τον όδηγήσουν στην πίστη.

(συνέχεια στο έπόμενο τεύχος)

1. Στην άνάλυση πού άκολουθεί θά διατηρήσω την ίδια άριθμηση με τον Γ. Χουρμουζιάδη, δηλαδή ό άριθμός 1 θά σημαίνει ότι είμαστε πάντα στα προλεγόμενα. Η διάρθρωση όμως με κεφαλαία και μικρά γράμματα και με λατινικούς άριθμούς είναι δική μου.

2. Τα προλεγόμενα, μεταξύ άλλων, κάνουν και ιστορική άναδρομή, άλλ' όμως δεν την τοποθετούν σε συγκεκριμένα χρονικά πλαίσια. Τό πταίσμα της άσάφειας έπιόμενος δεν είναι δικό μου. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, τό πταίσμα πάει να λυτρωθεί με τό τέχνασμα της παραπομπής. Η παραπομπή 1 στο κείμενο του Γ. Χουρμουζιάδη μας στέλνει στην Cambridge Encyclopedia of Archaeology (1980) για περισσότερες πληροφορίες. Έμās όμως δεν μάς ένδιαφέρει τό τί άναφέρεται σ' αυτή την έγκυκλοπαίδεια, αλλά τό τί άναφέρεται στο λόγο του Γ. Χουρμουζιάδη.

3. Αυστραλάνθρωπος ονομάζουμε μια ομάδα ανθρώπινων πλασμάτων (Αυστραλοπίθηκος, Πλησιάνθρωπος, Παράνθρωπος, Ζιζάνθρωπος) πού ή προϊστορική έρευνα έφερε στο φώς. Ο Αυστραλάνθρωπος έφανίστηκε μεταξύ του τέλους της τριτογενούς έποχής και της άρχής της τεταρτογενούς. Υπάρχουν σ' αυτόν τά κύρια χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους (όρθια στάση, βραχεία όμη, χέρια πού δεν χρησιμεύουν για την κίνηση αλλά για την κατασκευή εργαλείων). Δεν έχει καμία γενετική σχέση με τον πίθηκο, ήταν άνθρωπος με την ούσιαστική σημασία της λέξης, άσχετα αν τό κρανίο του περιείχε 700-800 cm³ έγκεφάλου.

4. Για τις βιβλιογραφικές αναφορές μεταξύ παρενθέσεων, βλέπε τη βιβλιογραφία στο τέλος του άρθρου.

5. Ο Γ. Χουρμουζιάδης στο άρθρο του «Εισαγωγή στις ιδεολογίες της έλληνικής προϊστορίας», Πολίτης, 1978, θά κάνει καθαρή και αυθαίρετη, σε σχέση με τον νεολιθικό τρόπο ζωής (culture), ψυχολογία. Άποδίδει, μεταξύ άλλων, σε ψυχολογικές άνάγκες της μητέρας τις ταφές των παιδιών μέσα στους οικισμούς, και όχι σε ιδεολογικές πρακτικές της κοινότητας, «στρουκτουραλίζει» τά συναισθήματα και τις ιδεολογίες των νεολιθικών ανθρώπων. τελείως αυθαίρετα ύπακούοντας σ' ένα σκοτεινό ιδεολογικό πράγμα πού δημιουργεί βέβαια άνώμαλες καταστάσεις. Γράφει λοιπόν στη σημείωση 16 στο άρθρο του Πολίτη 1978: «Είναι άξιο-

σημείωτο ότι μέχρι τώρα οι νεολιθικές ταφές πού έχουν άποκαλυφθεί σε άνασκαφές οικισμών είναι ελάχιστες. Και αυτές πού βρέθηκαν είναι μικρών παιδιών». Και μόνο ή χρήση, της λέξης άποκάλυψη πού υπογραμμίσαμε, της όποιος ό Χ. κάνει συνεχή χρήση, δηλώνει τό σκοτεινό ιδεαλιστικό τρόπο σκέψης του. Ο έπιστήμονας δεν άποκαλύπτει, ή άποκάλυψη σημαίνει άλλα πράγματα, αλλά άνακαλύπτει. Η άνωμαλία όμως βρίσκεται στο γεγονός ότι ό ίδιος ό Χ. έχει άνακαλύψει ταφή ένηλικών όχι μόνο μέσα στον οικισμό, αλλά μέσα σε σπήλι (Α.Α.Α. 1971 T.IV, том. 2, σσ. 164-175) στη θέση Πρόδρομο I της Θεσσαλίας. Πρόκειται όμως εδώ για μερικές ταφές πού κακώς ονομάζουμε δευτερογενείς και πού άντανακλούν άλλες ιδέες μ' αυτές πού έχουν σχέση με τις κανονικές ταφές. (Μία πρώτη σκιαγράφηση αυτών των ιδεών δώσαμε στη διατριβή μας: «Contribution à l'étude du néolithique grec, son caractère et sa religion», Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1976).

Ο ίδιος όμως πάλι ό Χ. θά δημοσιεύσει ειδική μελέτη (Νεολιθική Έλλάς, Άθήνα 1973, Δ. Θεοχάρης) πάνω στα ταφικά έθιμα, όπου και διαβάζουμε: «ό γεωργοκτηνοτρόφος της νεολιθικής έποχής έθαβε παντού τους νεκρούς του, μέσα στα σπήλια, κάτω από τά πεζούλια, πού έφτιαχνε για να κοιμάται, επάνω ή κάτω από τά δάπεδα, σε μεγάλα νεκροταφεία κοντά στον οικισμό», σελ. 212.

Γιατί λοιπόν μάς λέει στον Πολίτη του 1978 ότι οι ταφές πού βρέθηκαν μέσα στους οικισμούς είναι μόνο παιδιών, μια πού ό ίδιος γνωρίζει ίσως καλύτερα από μάς ότι οι περισσότερες ταφές πού έχουν βρεθεί μέσα σε οικισμούς άνήκουν σε ένηλικούς;

Ο κάθε προϊστοριολόγος γνωρίζει σήμερα ότι, στις άρχαιότερη και μέση νεολιθικές περιόδους, οι ταφές γίνονταν μέσα στους οικισμούς, μέσα ή άνάμεσα στα σπήλια, ότι τά νεκροταφεία είναι πολιτιστικό φαινόμενο της νεότερης νεολιθικής περιόδου (ή χαλκολιθικής, αν και την περίοδο αυτή έμεις προτιμούμε να την ονομάζουμε τέλος της νεολιθικής έποχής). Η διαχρονική αυτή τοποθέτηση έχει διαπιστωθεί σ' όλη την νεολιθική οίκουμένη. Στους χρόνους όμως της τελευταίας περιόδου της νεολιθικής έποχής, τά παιδιά θάβονταν ακόμη μέσα στους οικισμούς, πράγμα πού άλλεπάλληλες διαπιστώσεις, ιδιαίτερα στην κεντρική Ευρώπη, ση-

μαίνει διάφορους κοινωνικούς θεσμούς (όπως τής μήνης) μεταξύ των ενηλίκων. Τό παιδί επομένως τό όποιο δέν συμμετέχει σέ όρισμένες θεσμικές πρακτικές δέν έχει τό δικαίωμα νά ταφεί στό νεκροταφείο. Ύπάρχουν όμως και οί εξαιρέσεις, όπως στά νεκροταφεία τής Ζάρκου μαγούλας (Γαλλής Κ. Α.Α.Α. VIII 1975), τής Κεφάλας (Coleman 1977 Keos I) και τής Devnja (Todorova-Simeonova. Bvarha 7[22] 1971).

6. Μέ τή λέξη άντικείμενο έννοούμε όπιδήποτε άποτελεί τό άντικείμενο τής άρχαιολογίας (artifacts, ecofacts).

7. Ο νεωτερισμός ύπάρχει άκόμη και στήν όρθογραφία τής λέξης άρχαιολογία, archeology άντί archaeology.

8. Σήμερα μπορούμε νά πούμε ότι ύπάρχει μιά άνταλλαγή μεθόδων μεταξύ των θετικών έπιστημών και των έπιστημών τού άνθρώπου. Παράδειγμα κλασικό είναι ή θεωρία τής πληροφορίας τής γλωσσολογίας, ή όποία άντλησε τούς φορμαλισμούς τής από τή θερμοδυναμική και στή συνέχεια επενέθη γόνιμα στίς έρμηνείες αύτής τής έπιστήμης.

9. Η θεωρία των συστημάτων μπορεί νά θεωρηθεί ως διαεπιστημονικό μοντέλο, έμπνέεται από τήν όργανική άντίληψη τής φιλοσοφίας και τήν Gestalt Psychology. Ο L. Von Bertalanffy βρίσκει στήν καταγωγή αύτής τής θεωρίας. Παράλληλα άναπτύχθηκε και στήν Άμερική στό Case Institute of technology Ohio. Ο άναγνώστης μπορεί νά βρει μιά πλήρη βιβλιογραφία στό Systems theory των Blauberger, Sadovsky, Yudin, Μόσχα 1977. Ένα σύστημα γενικά μπορούμε νά τό όρίσουμε σάν ένα σύμπλεγμα στοιχείων σέ όχι τυχαία άλληλεπίδραση.

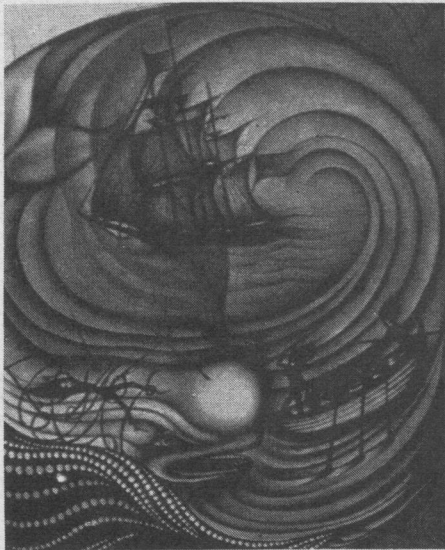
10. Ύποβάλλοντας τούς περιθόλους σέ μιά στρωματογραφική λογική δοκιμασία διαπιστώσαμε grosso modo όσο ή θεωρητική προσέγγιση τό έπιτρέπει ότι αύτοί τοποθετούνται μέσα σέ τέσσερις χρονολογικές φάσεις. Στήν καθεμιά, ίσως όχι στήν πρώτη,

ύπήρχαν δύο περιθόλοι, ποτέ όμως π.χ. ό τέταρτος μέ τόν τρίτο όπως τό έννοιε τό «ζευγαρωτό» σύστημα τού Χ. (1979,63) αλλά ό τέταρτος μέ τόν πρώτο (φάση τρίτη). Μόνον έτσι τακτοποιημένοι οί περιθόλοι μπορούν ν' άποτελέσουν πραγματικό άρχαιολογικό δεδομένο. Είναι όπωσδήποτε παράλογο νά θεωρεί κανείς τούς 6 ή 7 αύτούς περιθόλους σύγχρονους. Παρόμοιοι περιθόλοι έχουν βρεθεί σέ πολλές θέσεις σ' όλη τήν νεολιθική οίκουμένη στούς χρόνους εκείνους πού άσκειται ό τρόπος ζωής πού χαρακτηρίζει τό τέλος τής νεολιθικής (ή χαλκολιθικής) έποχής, χωρίς βέβαια νά ύπάρχει χρονολογική άντιστοιχία μεταξύ των διαφόρων θέσεων, (Hacilar, Mersin) σέ πολλές θέσεις των πολιτισμών, Salcuta, Cucuteni, Gumelnita τής βαλκανικής, στήν κεντρική και άλλη Εύρώπη. Άλλά ή έπιβεβαίωση τής άναδιοργάνωσης των περιθόλων τού Διμηνιού βρίσκεται στό Σέσκλο. Στούς άντίστοιχους χρόνους, τό Σέσκλο έχει δύο περιθόλους, πού είναι άρκετά άπομακρυσμένοι ό ένας άπ' τόν άλλο. Οί περιθόλοι, όπως και τά νεκροταφεία, είναι φαινόμενο τού τέλους τής νεολιθικής έποχής, πουθενά προηγούμενως σ' όλη τήν νεολιθική οίκουμένη δέν διαπιστώθηκαν περιθόλοι (για τόν πύργο και φανταστικό τείχος τής Ήριχούς θλίπε Hours F. 1966, «Les debuts du Néolithique dans le proche-Orient» στό Travaux et Jours 20, 3-23). Ο περιθόλος τού Σέσκλου τής μέσης νεολιθικής δέν είναι περιθόλος, όχι γιατί ή άνάπτυξη αύτου τού τείχους είναι ύποθετική και θεμελιωμένη σέ άσθενή στοιχεία όπως κρίνει τήν κατασκευή αύτή τού Θεοχάρη ό Γ.Χ. (1979,85, σμ. 87) αλλά γιατί μάς τό λέει ό ίδιος ό Τσουντας στή σελ. 75 τού γνωστου βιβλίου του (1908). «Όύτο είναι κατά τό πλείστον θεμελιωμένο επί τού στερεού εδάφους και δέν έχουνιν πρόσωπον πρός έσω, άλλ' είναι έκτισμένοι ως άναλήμματα» ένα άπ' αύτά τά αναλήμματα τού Τσουντα έξέλαβε σάν περιθόλο ό Θεοχάρης.

Έξάντας / Λογοτεχνία

Μισέλ Τουρνιέ

**Παρασκευάς
ή Στίς μονές τού Είρηνικου**

Έξάντας / Λογοτεχνία

Νεντίμ Γκιουρσέλ

**Μακρύ καλοκαίρι
στήν Ίσταμπούλ**

Γυναικείες μορφές του θανάτου

στήν 'Αρχαία 'Ελλάδα

του Jean Pierre Vernant

Γιά νά δηλώσουν τόν θάνατο, οί Έλληνες χρησιμοποιούν, ως γνωστό, ένα ούσιαστικό άρσενικοῦ γένους. Στίς εικονιστικές παραστάσεις, ὁ Θάνατος τῶν ἀρχαίων ἐμφανίζεται πλάι στόν ἀδελφό του τόν Ὕπνο, ἔχοντας τά χαρακτηριστικά ενός ἀντρα στήν ἀκμή τῆς ἡλικίας του καί φορώντας περικεφαλαία καί θώρακα. Σ' αὐτές τίς παραστάσεις, οί δύο θεϊκοί ἀδελφοί εἰκονίζονται νά σηκώνουν τό πτώμα ενός ἥρωα πού σκοτώθηκε στό πεδίο τῆς μάχης, γιά νά τό μεταφέρουν μακριά, ἐκεῖ ὅπου θά τοῦ ἀποδοθοῦν οἱ νεκρικές τιμές· καί τό μόνο στοιχεῖο πού τούς ξεχωρίζει ἀπό τούς κοινούς μαχητές εἶναι οἱ δυνατές φτεροῦγες πού φυτρώνουν ἀπό τούς ὤμους τους. Αὐτός λοιπόν ὁ Θάνατος, πού δέν σκοτώνει, ἀλλά ὑποδέχεται μόνο τό νεκρό, δέν ἔχει στήν ὄψη του τίποτε τό τρομαχτικό καί τό τερατόμορφο. Στήν εἰκονογραφία, ὁ ἀνδροπρεπής Θάνατος μπορεῖ μάλιστα νά πάρει τή μορφή τοῦ πολεμιστή, πού βρῆκε τήν τέλεια δλοκλήρωση τῆς ζωῆς του σ' αὐτό πού οἱ Έλληνες ὀνόμαζαν θάνατον καλόν: χάρη στά κατορθώματά του καί στόν ἥρωικό του θάνατο, ὁ ἀγωνιστής πού ἔπεσε στήν πρώτη γραμμῆ τῆς μάχης, παραμένει γιά πάντα στή

ζωή καί στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων. Τό ἔπος ὕμνει συνεχῶς τ' ὄνομά του, τραγουδᾷ τήν ἀφθαρτή δόξα του. Οἱ ἐπιτύμβιες στήλες τοῦ βου αἰῶνα τόν παρασταίνουν πάνω στόν τάφο του, τόν εἰκονίζουν γιά πάντα στό ἄνθος τῆς ἡλικίας του, στή λάμψη τῆς ἀντρικῆς ὁμορφιάς του.

Ὁ ἀρσενικός λοιπόν Θάνατος δέν μοιάζει νά ἐνσαρκώνει αὐτή τή φοβερή δύναμη καταστροφῆς, πού πέφτει πάνω στούς ἀνθρώπους γιά νά τούς ἀφανίσει.

Μέ τή φοβερή του ὁμως ὄψη, ὁ θάνατος, ως δύναμη τρόμου πού ἐκφράζει τό ἀνείπωτο καί τό ἀδιανόητο, τή ριζική ἑτερότητα, ἐνσαρκώνεται σέ μιά γυναικεία φρικιαστική μορφή: στό τερατόμορφο πρόσωπο τῆς Γοργῶς, πού τό ἀνυπόφορο βλέμμα της ἀπολιθώνει. Γυναίκα ὁμως εἶναι ἐπίσης καί ἡ μαύρη, σκοτεινή, μοχθηρή, φοβερή, στυγερή Κήρα, πού ἐκπροσωπεύει τόν θάνατο ως κακοποιό δύναμη, πού, διψασμένη γιά αἷμα, ρίχνεται λυσσασμένη πάνω στούς ἀνθρώπους γιά νά τούς καταστρέψει καί νά τούς καταβροχθίσει, γιά νά τούς καταποντίσει τελικά σ' αὐτή τή νύχτα ὅπου τούς ἔταξε ἡ μοῖρα τους.

Ὁ Θάνατος βέβαια δέν εἶναι «ἥσυχος καί γλυκός» γιά τούς ἀνθρώπους, ὅπως ὁ ἀδελφός του ὁ Ὑπνος. Ἐχει, λέει ὁ Ἡσίοδος, «καρδιά ἀπό σίδερο καί χάλκινη στά στήθια τῆ σκληρῆ ψυχῆ του, κι ὅποιον ἀρπάξει πιά, γιά πάντα τόν κρατάει» (Θεογονία, 764-766, μετ. Π. Λεκατσά). Δέν ξεφεύγει κανείς ἀπό τόν Θάνατο, οὔτε καί ξαναγυρίζει πίσω. Ὁ Θάνατος εἶναι ἀδυσώπητος, ἀλλά ἡ εἰκόνα τῆς Κῆρας εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Στήν Ἰλιάδα (Σ, 535 κ.έξ.), ἡ ὀλέθρια (ὀλοή) Κῆρα εἰκονίζεται σέ ὄλη τῆς τῆ δραστηριότητα πάνω στήν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα:

«κι ἔπιανε πότε ἕναν ἀλάβωτο, πότε ἕναν λαβωμένο, πού ζοῦσε ἀκόμα, πότε ξέσερνε κάποιον νεκρό ἀπ' τό πόδι, κι ἀπό τό αἷμα τῶν ἀντρῶν στούς ὤμους τῆς ἄλικο ροῦχο ἐφόρει» (μετ. Ν. Καζαντζάκη - Ι. Θ. Κακριδῆ).

Ὁ ποιητής τῆς Ἀσπίδος - ἔργου πού ἀποδίδεται στόν Ἡσίοδο - γίνεται πιά παραστατικός ὅταν ἀναφέρεται στήν ἴδια σκηνή:

«Καί οἱ σκοτεινές ἀνάμεσά τους Κῆρες τ' ἄσπρα χτυπώντας δόντια τους, τρομάρα νά τίς θλέψεις, ζοφερές, αἱματωμένες καί φριχτές γιά τά κορμιά πού ἐπέφταν συνερίζαν· κι ὅλες ὀρμούσανε νά πιοῦνε μαῦρο γαῖμα. Κι ὅποιον πεσμένο πρωταρπάζανε, ἤ μόλις χτυπημένον πού ἐπεφτε τοῦ μῆγαν στό κορμί τά νύχια τά μεγάλα τους, καί τοῦ κατέβαινε στόν Ἄδην ἡ ψυχῆ, στόν παγωμένο Τάρταρο. Κι ὅταν ἡ ψυχῆ τους χόρταινε αἷμα ἀνθρώπινο, ἔξωπίσω τό κουφάρι ἐρρίχνανε, καί ξαναφέρνανε τῆ λύσσα τους στής μάχης μέσα τήν ἀντάρα» (248 κ.έξ. μετ. Π. Λεκατσά).

Δέ θρυσκόμαστε πιά, ὅπως μέ τό Θάνατο, στό χώρο τοῦ ἀνεπανόρθωτου, ἀπ' ὅπου κανένα θνητό πλάσμα δέν μπορεῖ νά ξεφύγει, ἕνα χώρο ὅμως πού ὁ ἥρωας δέν ἀντιμετωπίζει μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά ἐπιζητεῖ τελικά δοξασιμένους στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων. Εἴμαστε στό ἐπίπεδο ὅπου δροῦν ὀλέθριες δυνάμεις, ἀπαίσιες στρίγγλες, πού χορταίνουν τό αἱμοδόρο μίσος τους.

Ὁ Θάνατος ἀρσενικός, ἡ Γοργώ καί ἡ Κῆρα θηλυκές. Ἡ ἀντίθεση τῶν φύλων ἀντιστοιχεῖ ἀραγε σ' αὐτές τίς δύο ὄψεις τοῦ ἐλληνικοῦ θανάτου; Ἀπό τή μιά μεριά εἶναι ὁ Θάνατος, πιά κοντά στόν θάνατον τόν καλόν, ὡς ἰδεῶδες τῆς ἥρωικῆς ζωῆς, ἐγγυητής μιάς ἀθάνατης δόξας. Κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι ἡ Γοργώ καί ἡ Κῆρα, πιά κοντά στήν ἀποστροφή καί τή φρίκη πού προκαλεῖ ἡ μεταμόρφωση τοῦ ζωντανοῦ σέ πτώμα, τοῦ πτώματος σέ κουφάρι. Ἄς προχωρήσω ὅμως τήν ἀνάλυσή μας. Ἡ ταφική ἱεροουργία, ἡ κατάσταση τοῦ νεκροῦ, ὁ ὠραῖος νεκρός, ἡ μορφή τοῦ Θανάτου: μέ ὅλους αὐτούς τούς τρόπους, οἱ ζωντανοί κατασταίνονται τούς νεκρούς παρόντες, πιά παρόντες μάλιστα κι ἀπό τούς ἴδιους τούς ζωντανούς. Πρόκειται γιά μιά κοινωνική στρατηγική πού, θεωρώντας τούς νεκρούς καί κυρίως ὀρισμένους ἀπό αὐτούς ὡς τό ἴδιο τό παρελθόν τῆς πόλης - ἕνα παρελθόν ἀδιά-

λειπτα παρόν γιά τήν ομάδα μέσ' ἀπό τούς μηχανισμούς τῆς συλλογικῆς μνήμης -, ἀναλαμβάνει νά δαμάσει τό θάνατο, νά τόν ἐκπολιτίσει, δηλαδή νά τόν ἀρνηθεῖ ὡς τέτοιο πού εἶναι. Μέ τή Γοργώ ὅμως καί τήν Κῆρα, δέν πρόκειται πιά γιά τούς νεκρούς ἔτσι ὅπως τούς θυμοῦνται οἱ ζωντανοί, ἔτσι ὅπως τούς μνημονεύουν καί τούς τιμοῦνε· πρόκειται γιά τήν πιό ἄμεση ἀντιπαράθεση μέ τόν ἴδιο τό θάνατο, τόν καθαυτό θάνατο, αὐτό τό πέρα ἀπό μᾶς, αὐτό τό χάσμα τῆς ἄλλης πλευρᾶς, πού κανένα βλέμμα δέν μπορεῖ νά φτάσει, κανένας λόγος δέν μπορεῖ νά τό ἐκφράσει: τίποτε, παρά μονάχα ἡ φρίκη μιάς ἀνείπωτης Νύχτας.

Ἴσως ὅμως ἡ διχοτομία αὐτή νά εἶναι πολύ ἀπόλυτη καί νά πρέπει νά τήν ἀπαλύνουμε μέ κάποιες δελτιώσεις, προσθήκες ἢ ἀποχρώσεις. Ὑπάρχουν γυναικείες μορφές τοῦ θανάτου, οἱ Σειρήνες, οἱ Ἀρπυιές, οἱ Σφιγγες κι ἄλλες ἀκόμα, πού συνδυάζουν, μέ τήν ἀγωνία καί τόν τρόμο, τήν ἔλξη, τήν ἡδονή καί τή γοητεία. Ὑπάρχουν περιοχές, ὅπου ὁ Θάνατος συναπαντιέται μέ τόν Ἔρωτα κι ὅπου ὁ ἀγώνας ἕως θανάτου τοῦ πολεμιστῆ ἀγγίζει, σέ κάποια ἀκαθόριστα σύνορα, τῆ σεξουαλικῆ ἔλξη καί τό σμίξιμο τοῦ ἀντρα καί τῆς γυναίκας.

Γιά νά διακρίνουμε αὐτούς τούς χώρους ὅπου γειτονεύουν ὁ θάνατος κι ὁ πόθος, γιά νά ἐπισημάνουμε, ἀνάμεσα στίς μορφές τοῦ ἐλληνικοῦ θανάτου, ἐκείνες τίς μορφές πού παίρνουν ἀπό τό πρόσωπο τῆς γυναίκας, καί ἰδιαίτερα τῆς κόρης, τῆ δύναμη τῆς παρθένης γοητείας του, τήν ἀνησυχητικῆ χάρη τῆς ὁμορφιάς του, θά πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε πολλούς δρόμους.

Ὁ πρῶτος μᾶς ὀδηγεῖ ὡς τίς πρωταρχές. Στή Θεογονία, ἡ γέννηση τῆς Ἀφροδίτης ἀναφέρεται πρῖν τόν Κατάλογο τῶν παιδιῶν τῆς Νύχτας, πού τά τρία πρῶτα δηλώνουν, μέ τά ὀνόματά τους, τό θάνατο: «καί ἡ Νύχτα γέννησε τή στυγερή Μοῖρα (Μόρος), καί τή μαύρη Κῆρα καί τό Θάνατο» (211-212).

Τῆ νιογέννητη Ἀφροδίτη τῆ συντροφεύουν ἀμέσως ὁ Ἔρωτας καί ὁ Ἴμερος, πού δέν θά τήν ἐγκαταλείψουν ποτέ πιά. Ἀπό τήν πρώτη μέρα, ὁ κλήρος τῆς, ἡ τιμῆ τῆς, εἶναι ἡ γλυκιά ἡ ἡδονή, τά τρυφερόλογα τῶν παρθένων (παρθενικοί ὄραοι), ἀλλά καί οἱ ἀπάτες (ἐξαπάται) καί τό σμίξιμο τό ἐρωτικό (φιλότης) - (πρῶτ. ὀραιστής, ἡ ἐρωτικῆ συνομιλία, ὀραίζω, ἐρωτοτροπῶ· ὅλοι αὐτοί οἱ ὄροι σχετίζονται μέ τή λέξη ὄρα, πού δηλώνει τῆ σεξουαλικῆ συντροφο, τῆ σύζυγο μέ τήν ὁποία κρυφομιλά κανείς πάνω στό κρεβάτι).

Ἄς δοῦμε τώρα τά παιδιά τῆς Νύχτας, τῆς μαύρης Νύχτας, πού μοιάζει ν' ἀντιτάσσεται ὀλοτέλα στή λαμπερή Ἀφροδίτη, στή χρυσέην θεά. Σ' αὐτό τό ἀπαίσιον παιδομάνι τῆς Νύχτας, ὁ θάνατος μέ τή γυναικεία μορφή, ἡ Κῆρα, κατέχει ἰδιαίτερη θέση. Ἡ Νύχτα εἶναι, μαζί μέ τό Ἔρεβος, ἡ δύναμη πού γῆγχε ἀπό τό Χάος, τό ἀρχέγονο Χάσμα, ὅταν στόν κόσμο ὑπῆρχε μονάχα ἕνα τεράστιο σκοτεινό βάραθρο, ἕνα ἀπύθμενο ἀνοιγμα, χωρίς καμιά κατεύθυνση. Ἡ λέξη Χάος σχετίζεται μέ τά ρήματα χαίνω, χάσκω. Στήν Ἰλιάδα π.χ. (Ψ, 78-79), τό φάντασμα τοῦ Πατρόκλου στέκεται μπροστά στόν Ἀχιλλέα καί τοῦ θυμίζει τῆ μοῖρα τοῦ Χάρου πού τοῦ ἔλαχε τήν ὥρα πού γεννιόταν, μέ τή μορφή τῆς «στυγερῆς Κῆρας πού ἀνοῖξε τό στόμα γιά νά μέ καταπιεῖ». Τό ρῆμα ἀμφιχαίνω δει-

χνει πράγματι ότι η Κήρα, όταν ανοίγει διάπλατα τό στόμα για να μάς καταδροχθίσει, μάς ξαποστέλνει σ' αυτό τό αρχέγονο χάσμα, σ' αυτόν τόν πρωτόγονο σκοτεινό χώρο σύγχυσης, πού τόν προεκτείνουν και τόν σηματοδοτούν, θά λέγαμε, ή Νύχτα και τά παιδιά της, μέσα στόν τωρινό οργανωμένο κόσμο. 'Αλλά τί βλέπουμε ανάμεσα σ' αυτά τά παιδιά πού γέννησε ή Νύχτα, άμέσως μόλις ξεπροβάλε από τό χάος και χωρίς νά σμίξει μέ κανέναν, έτσι, σά νά λάβει τα τέκνα της στό ίδιο τό ζοφερό της είναι; Πλάι σέ σκοτεινές κι άρνητικές Δυνάμεις, πού ένσαρκώνουν τό θάνατο, τή δυστυχία, τή στέρηση, τήν τιμωρία, παρουσιάζονται κι αυτές οί άμορφες κοπέλες πού τίς λένε 'Εσπερίδες. Πέρα στά δυτικά, στά πέρατα του κόσμου, εκεί όπου ό 'Ηλιος καταποντίζεται κάθε θράδυ για νά χαθεί κι αυτός μέσα στή νύχτα, αυτές οί παρθένες φυλάγουν τά χρυσά μήλα πού τούς εμπιστεύτηκαν. Τό μήλο είναι ό καρπός πού προσφέρει ό έρωτευμένος στήν αγαπημένη του για νά της εκφράσει τόν έρωτά του, είναι σύμβολο έρωτικής ένωσης, υπόσχεση αιώνιου γάμου. Αυτός όμως ό άπρόσιτος κήπος μέ τά καρποφόρα δέντρα, πέρ' από τόν 'Ωκεανό, τό σύνορο του κόσμου, αυτός ό τόπος, όπου ζούν οί 'Εσπερίδες κάτω από τό άγρυπνο μάτι ενός άγριου δράκοντα, μάς μιλάει εγγλωττα: ό Δίας και ή 'Ηρα μπορούν δέβια νά σμίξουν μέσα 'σ' αυτό τόν κήπο-οί θνητοί όμως, για νά μπορέσουν νά τόν φτάσουν όπως όνειρεύονται καμιά φορά, θά πρέπει νά περάσουν μέσ' από τό θάνατο.

Ανάμεσα σέ άλλα δεινά πού γέννησε ή Νύχτα (τίς Μοίρες, τή Νέμεση, τό Γήρας), συγκαταλέγονται ή έρωτική τρυφερότητα (Φιλότης) και ή 'Απάτη, πού άποτελούν και οί δύο τό προνόμιο (τιμή) και τόν κληρο (μοίρα) τής 'Αφροδίτης. Και δέν είναι μόνο αυτά. Συνδεμένοι μέ τίς Συμπλοκές, τίς Μάχες, τούς Φόνους και τούς Σκοτωμούς - όλο αυτό τό άπαισιο συναφι, όλες αυτές τίς μορφές του βίαιου θανάτου - παρουσιάζονται οί Ψευδείς Λόγοι, πού θυμίζουν τόσο πολύ τά τρυφερόλογα και τά ξεγελάσματα (έξαπάτας) των κοριτσιών, όπως δείχνουν ξεκάθαρα άλλα χωρία του 'Ησιόδου: στα στήθια τής Πανδώρας, τής πρώτης γυναίκας, απ' όπου ξεφύτρωσε «τό γένος των θηλυκών γυναικών» (έκ τής γάρ γένος έστί γυναικων θηλυτεράων, Θεογονία, 590), ό 'Ερμής βάζει τά ψέματα και τά δολερά τά λόγια (ψεύδεά θ' αϊμυλλίους τε λόγους, Έργα και 'Ημέραι, 78). Γι' αυτό κι ό 'Ησιόδος προειδοποιεί τόν άντρα άναγνώστη του: άς προσέξει μήπως και τόν ξεγελάσει καμιά γυναίκα, γλυκοψιθυρίζοντάς του λόγια άπατηλά. Χρειάζεται άραγε νά θυμίσουμε πώς τόν καιρό όπου δέν ύπήρχαν άκόμη γυναίκες, πριν δηλαδή από τή δημιουργία τής Πανδώρας, δέν ύπήρχε κι ό θάνατος για τούς άντρες; Ζώντας σαν θεοί μαζί μέ τούς θεούς, οί άντρες, τή χρυσή έποχή, έμεναν νέοι κι άνάλλαγοι σ' όλη τους τή ζωή, κι αντί για θανά, τούς τύλιγε κάτι σαν ύπνος γλυκός. 'Ο θάνατος και ή γυναίκα ξεπροβάλαν από κοινού.

Στήν εικόνα πού έπλασε ό 'Ησιόδος για τή γυναίκα, για τή γοητεία της, τήν έλξη πού άσκει στόν άντρα - τήν «άφροδιτική» πλευρά της - ύπάρχει λοιπόν μια συνεννοή με τίς νυχτερινές Δυνάμεις του θανάτου, πού θά μπορούσε κανείς νά τήν άποδώσει σ' αυτό πού ονόμασαν μισογυνία του 'Ησιόδου. 'Ετσι όμως θ' άπλοποιούσαμε τόν 'Ησιόδο - ή «μισογυνία» του πρέπει νά ένταχτεί στό πολιτισμικό του πλαίσιο - και θά παραμελούσαμε πολύτιμες ένδείξεις, γενικής σημασίας, σχετικά μέ τίς ανταλλαγές πού γίνονται,

τίς άλληλεπιδράσεις πού πραγματώνονται ανάμεσα στόν 'Ερωτα και στό Θάνατο.

Τά έρωτικά γλυκόλογα, τό τρυφερό κουβεντολόγιο ανάμεσα στό άγόρι και στό κορίτσι, τά ξαναβρίσκουμε σ' ένα χωρίο τής 'Ιλιάδας, όπου είχαν φανεί άνεξήγητα κι άσυνάρτητα. Βρισκόμαστε στό κυριότερο σημείο τής διήγησης. 'Ο 'Εκτορας, μένοντας μόνος μπροστά στα τείχη τής Τροίας και καρτερώντας τόν 'Αχιλλέα πού όρμά για νά συγκρουστούν, άκούει τούς δύο γονιούς του πού τόν ίκετεύουν νά μπει στό κάστρο όπως οί άλλοι Τρώες. 'Αν δεχτεί τή μονομαχία, λένε, αυτό τόν άγώνα σώμα πρós σώμα, ό θάνατος είναι σίγουρος. 'Ο 'Εκτορας άναρωτιέται, διατάζει, συνομιλεί μέ τήν ψυχή του. Για μία στιγμή, φαντάζεται κάποια συμφωνία άδύνατη, πού θ' άπότερε τή φονική συμπλοκή των δύο άντρών. Θά μπορούσε δηλαδή νά παρατήσει τήν άσπίδα του, τό κράνος του, τό κοντάρι του, νά γυμνωθεί από τήν άρματωσιά του και νά πάει ν' ανταμώσει τόν 'Αχιλλέα για νά του τάξει, μαζί μέ τήν 'Ελένη, όσα πλούτη επιθυμούν οί 'Αχαιοί. 'Αν όμως πλησιάσει τόν 'Ελληνα ξαρμάτωτο (γυμνός), ό έχθρός του θά τόν σκοτώσει άνελέητα. Τό κείμενο όμως δέν λέει μονάχα γυμνός, αλλά προσθέτει μία παρομοίωση πού μεταθέτει τό νόημα τής λέξης: γυμνός, «σαν γυναίκα» ('Ιλιάδα, X, 124-125).

Αυτή ή άναφορά σέ μία συνάντηση μέ τόν έχθρό, όπου ό ένας από τούς δύο πολεμιστές - ό 'Εκτορας - θά αισθανόταν, σέ σχέση μέ τόν άλλον - τόν 'Αχιλλέα - πώς βρίσκει σέ θέση σχεδόν γυναίκας, συνοδεύεται από μία παρατήρηση του 'Εκτορα πού έφερε σέ άμνηχανία τούς σχολιαστές:

Καιρός δέν είναι πιά - μονολογεί ό 'Εκτορας - νά στήσουμε γλυκοκουβεντολόγιο (δαρίζειν), λόγια του άνέμου, ως ένας άγορος πού σμίγει μέ κοπέλα, ως μία κοπέλα κι ένας άγορος πού γλυκοκουβεντιάζουν. Κάλλιο θαρρώ μιάν ώρα άρχύτερα νά πιάσουμε τό άπάλε, σέ ποιόν νά ιδούμε ό άφέντης του 'Ολυμπου τή νίκη θά χαρίσει»

('Ιλιάδα, X, 126-130, μετ. Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδή).

Σ' αυτό τό κείμενο, ύπάρχει δέβια μια αντίθεση ανάμεσα στό σώμα πρós σώμα των άντρών πολεμιστών, κάτω από τό βλέμμα του Θανάτου, και στήν έρωτική συνάντηση του άγοριού και του κοριτσιού, κάτω από τό βλέμμα του 'Ερωτα, αλλά, για νά εκφραστεί αυτή ή αντίθεση και ν' άποχτήσει νόημα, προϋποθέτει κάποια άναλογία ανάμεσα στις δύο μορφές «πλησιάζματος» και «ένωσης».

Αυτό μπορούμε νά τό άποδείξουμε μέ πολλούς τρόπους. Πρώτα-πρώτα, ή 'Ιλιάδα χρησιμοποιεί δύο φορές τόν όρο *δαριστός*, τήν έρωτική συνάντηση, για νά δηλώσει τήν κατά μέτωπο σύγκρουση, τόν άγώνα σώμα πρós σώμα αυτών πού μάχονται στις πρώτες γραμμές, «έκει πού οί πρόμαχοι έσθησαν γλυκό κουβεντολόγιο (προμάχων δαριστύν)» ή, γενικότερα άκόμη:

«'Ισια μπροστά άς γυρνά καθένας σας λοιπόν, και για άς γλιτώσει για άς σκοτωθεί τέτοιο έχει ό πόλεμος γλυκοκουβεντολόγιο! (πολέμου δαριστός)»

('Ιλιάδα, N, 291 και P, 228, μετ. Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδή).

Δεύτερον, οι γυναικείες σημασίες της λέξης *γυμνός*, που υπογραμμίζει ο Έκτορας, επιβεβαιώνονται στο τέλος της μονομαχίας, όπου ο καθένας από τους δύο αντιπάλους πάει να δοκιμάσει τον άλλον. «Γιά σίμωσε (είχε πει ο Αχιλλέας στον Έκτορα σέ μιά προηγούμενη συνάντηση), για σίμωσε μάν ώρα άρχύτερα τό Χάρο ν' ανταμώνσεις!» (Ίλιάδα, Υ, 29, μετ. Καζ.-Κακρ.). Τόν νεκρό πιά τώρα Έκτορα, ο Αχιλλέας τόν ξεγυμνώνει από τ' άρματα του, όπως συνηθιζόταν. Νάτος λοιπόν ο Έκτορας, πεσμένος στο χῶμα, *γυμνός*, ξαρματωμένος-ξεγυμνωμένος, έτσι όπως είχε κάποια στιγμή σκεφτεί να παρουσιαστεί για ν' αποφύγει τή δοκιμασία του άγώνα. Οι Άχαιοί μαζεύονται όλόγυρα στο νεκρό. Κι ο καθένας του δίνει και μιά κονταριά, λέγοντας στο διπλανό του:

«Γιά δές, πού αυτός έδῶ ο Έκτορας είναι πίο μαλακός στο άγγιγμα (μαλακότερος άμφαφάσθαι) από εκείνον πού άναβε άσπλαχνα τή φλόγα στά καράβια μας»

(Ίλιάδα, Χ, 373-374).

Μαλακός είναι μιά λέξη που ταιριάζει σέ γυναίκα ή σ' έναν γυναικωτό. Πίσω από τή φονική σύγκρουση σώμα προς σώμα, ξεπροβάλλουν έμμεσα εικόνες σαρκικής ένωσης· παρόμοιες όμως εικόνες τίς φέρνουν στο νοῦ και μερικά λόγια τών ήρώων πολεμιστών, όταν μιλοῦν για τά όπλα τής αντίκριας πάλης τους, θεωρώντας πώς τό κοντάρι και τό ξίφος τους θέλουν να κορέσουν τήν πείνα τους με τίς σάρκες του έχθρου. «Τό μακρύ κοντάρι μου (λέει ο Έκτορας στον Αϊαντα) θά κατασπαράξει τήν άσπρη σάν τόν κρίνο σάρκα σου (χρόα λειριόεντα δάψει)» (Ίλιάδα, Ν, 830-831). Άσπρη σάν τόν κρίνο ή σάρκα του Αϊαντα; Ξέρουμε όμως πώς στά άγγεία οι άντρες εικονίζονται με σκοῦρο χρώμα, ενώ οι γυναίκες παρασταίνονται άσπρες.

Κι άλλοι όμως όροι συγκλίνουν, τέλος, στο να υπογραμμίσουν αυτή τή διασταύρωση ανάμεσα στις εικόνες τής ανέλετης μάχης και στις εικόνες τής έρωτικής ένωσης δύο κορμιών.

Μείγνυμι, σμίγω έρωτικά, σημαίνει επίσης συμπλέκομαι, συγκρούομαι στή μάχη. Όταν ο Διομήδης «συμπλέκεται με τούς Τρῶες», αυτό σημαίνει πώς έρχονται στα χέρια. Μπροστά στον Έκτορα που καλεί τούς δικούς του «όχι χορό να στήσουνε, αλλά να πολεμήσουν», ο Αϊαντας έγκαρδιώνει τούς Έλληνες, λέγοντας ότι δέν έχουν τίποτε καλύτερο να κάνουν παρά να «σμίξουν» (*μίξαι*) τό μένος και τά μπράτσα τους και να 'ρθουν στα χέρια με τόν έχθρό, παλεύοντας σώμα προς σώμα, εκ του συστάδην (*αὐτοσχεδίη*, Ίλιάδα, Ο, 510).

Τό ίδιο βλέπουμε και με τά ρήματα *δαμάζω*, *δάμνημι*, *δάζω* στο ζυγό, τιθασέω. Δαμάζει κανείς τή γυναίκα που τή κάνει δική του, όπως δαμάζει και τόν νεκρό, θανατώνοντάς τον. Πρίν από τόν άγώνα, κάθε πολεμιστής περηφανεύεται έτσι πώς γρήγορα θά δαμάσει τόν αντίπαλό του· αυτός όμως που έχει τή δύναμη να δαμάζει θεούς κι ανθρώπους είναι ο Έρωτας, όπως τόν ύμνει ο Ήσιόδος στή *Θεογονία*.

Η κυριαρχία του Έρωτα, ο ζυγός που επιβάλλει, ανάγονται σ' ένα είδος μαγείας, σέ μιά *θέλξιν*. Ο Έρωτας είναι ένας γητευτής. Όταν μās διακατέχει,

μās αποσπάει από τίς συνηθισμένες μās έγνιες, από τόν καθημερινό μās όρίζοντα, για να μās άνοίξει μιά άλλη ύπαρκτική διάσταση. Κι αυτή τή μεταμόρφωση που, από μέσα, μās παραδίνει ολοκληρωτικά στην έξουσία του θεού, οι Έλληνες τήν εκφράζουν λέγοντας πώς ο Έρωτας τυλίγει τό νοῦ, τίς σκέψεις μās, μέσα σ' ένα είδος σύννεφου, που άπλώνεται όλόγυρά μās για να μās κρύψει (*άμφικαλύπτω*). Κι ο θάνατος έπίσης, όταν άρπάξει έναν άνθρωπο για να τόν πάει από τόν κόσμο του φωτός στον κόσμο τής νύχτας, τόν κρύβει περιβάλλοντάς τον μ' ένα σκοτεινό σύννεφο: σκεπάζει τό πρόσωπο του νεκρού μ' ένα σκοτεινό προσωπίο και τό παραδίνει έτσι στο άόρατο.

Τιμώντας τόν Έρωτα, ο Ήσιόδος τόν όρίζει με τό επίθετο *λυσμελής*, αυτός που λύνει, που «ξεκλειδώνει» τά μέλη τών θεών και τών ανθρώπων. Στην έρωτική πάλη, ο πόθος κόβει τά γόνατα· τό ίδιο κάνει κι ο θάνατος στον πολεμικό άγώνα. Όταν ένας μαχητής πέφτει για να μήν ξανασηκωθεί, λένε πώς του λύθησαν τά γόνατα. Γιατί όμως τά γόνατα; Γιατί είναι ή έδρα μιάς ζωτικής ενέργειας, μιάς αντίκρισης δύναμης, που συγγενεύουν με τό υγρό στοιχείο: αυτές οι πηγές δύναμης στερεύουν όλοτελα με τό θάνατο – οι νεκροί είναι *Καμώντες*, *Κεκμηκότες*, δηλαδή κουρασμένοι, εξαντλημένοι, άδειοι – αλλά τρέχουν έπίσης και ξεδεδυνονται στα έργα του πολέμου, με τήν κούραση, τόν ιδρώτα, τά δάκρυα του πόνου και του πένθους – όπως άλλωστε και στα έργα του έρωτα, όπου ο άντρας αποστεγνώνεται, χάνει τήν ικμάδα του και τούς χυμούς του, ενώ ή γυναίκα, όλο δροσιά, νιώθει άκόμη πίο γεμάτη. Η άπλή παρουσία μιάς γυναίκας, με τόν πόθο που πηγάζει από μέσα της, και ιδιαίτερα από τά λαμπερά της μάτια και τό υγρό της βλέμμα, άρκει για να μαλακώσει, να «ύδροποιήσει» τή δύναμη του άρσενικού, να του λύσει, να του κόψει τά γόνατα. Σ' αυτή τή διαφορά που τήν αντίτασσει στο άρσενικό στοιχείο, ή θηλυκότητα ενεργεί όπως άκριβώς κι ο θάνατος, έστω κι αν τραβά κοντά της τόν άντρα με μιά δύναμη άκατανίκητη. Σχετικά με αυτό τό σημείο, άς αναφέρουμε ένα εύγλωττο άπόσπασμα του Αλκμάντα: «Μέ τόν πόθο που λύνει τά μέλη (*λυσμελής*), σέ κοιτάζει (ή γυναίκα) μ' ένα βλέμμα πίο διαλυτικό (*τακερός*: λιγωμένος, υγρός, διαλυτικός) από τόν Ύπνο και τόν Θάνατο». Τό βλέμμα τής γυναίκας λώνει περισσότερο άπ' όσο ο θάνατος: ο Θάνατος παίρνει έδῶ γυναικεία μορφή, όχι πιά άποκρουστική και τερατώδη, όπως ή Γοργώ ή ή Κήρα, αλλά συγκλονιστική στην όμορφιά της, έλκυστική και συνάμα επικίνδυνη, όπως είναι τό αντικείμενο ενός ανέφικτου πόθου, του πόθου γι' αυτό που είναι άλλο.

Τό κείμενο του Αλκμάντα μās άνοίγει ένα νέο δρόμο. Ο ποιητής όνομάζει πόθο και όχι έμερο τήν επιθυμία που λύνει τά μέλη. Ο Πλάτωνας έρμηνεύει πολύ καθαρά τή διαφορά αυτών τών δύο λέξεων. *Έμερος* σημαίνει τήν επιθυμία για τό σύντροφο που βρίσκειται έδῶ, τήν επιθυμία που είναι έτοιμη να ίκανοποιηθεί. *Πόθος* είναι ή επιθυμία γι' αυτόν που λείπει, ή επιθυμία που ύποφέρει γιατί δέν μπορεί να εκπληρωθεί: είναι ή λύπη, ή νοσταλγία. Αμφίλογο πράγματι συναίσθημα, άφου ο πόθος συνεπάγεται και τήν παθιασμένη όρμη όλόκληρου του είναι μπροστά στο αίσθημα τής πλήρωσης μιάς αγαπημένης παρουσίας, αλλά και μπροστά στον όδυνηρό κλονισμό τής άπουσίας, στή διαπίστωση ενός κενού, μιάς άνυπέδρατης άπόστασης. *Πόθος* είναι ένας όρος που άνήκει στο

λεξιλόγιο του πένθους. Όταν πεθάνει κάποιος, οι δικοί του, πριν από την κηδεία, δέν τρώνε, δέν πίνουν, δέν κοιμούνται, σύμφωνα με τὰ ἱερουργικά ἔθιμα. Κατέχονται ἀπό τόν πόθο γιά τόν νεκρό, τόν θυμούνται διαρκῶς, παραδίδονται ὀλόψυχα στή θύμησή του, ὅπως κάνει ὁ Ἀχιλλεύς γιά τόν Πάτροκλο· ὁ νεκρός, θά λέγαμε, τούς διακατέχει. Πασχίζοντας νά τόν ἀνακαλέσουν κοντά τους, τόν φέρουν μπροστά τους, ἀλλά τήν ἴδια τή στιγμή πού τόν βλέπουν μέ τή μορφή τοῦ εἰδώλου του, τοῦ διπλοῦ του, ἐκεῖ πού τοῦ μιλοῦν σάν νά ἦταν ὁ ἴδιος, ἡ ἄπιαστη αὐτή παρουσία κάθε φορά ξεφεύγει. Ὁ τρόπος τῆς παρουσίας τοῦ νεκροῦ συγκαλύπτει μιὰ ἀνεπανόρθωτη ἀπουσία.

Ἀπουσία μέσα στήν παρουσία, ἔμμονη ἰδέα γι' αὐτόν πού λείπει, γιά τόν ἀπόντα πού κατέχει ὄλο τόν ὀρίζοντά μας, καί πού δέν τόν φτάνουμε ὅμως ποτέ, γιατί ἀνήκει στό χώρο τοῦ ἄλλου, τοῦ ὄχι ἐδῶ. Ἔτσι βιώνει ὁ ζωντανός, μέσα στό πένθος, τήν ἐμπειρία τοῦ δεσμοῦ του μέ τόν νεκρό, αὐτόν πού χάθηκε στόν Ἄλλο Κόσμο. Τέτοια εἶναι καί ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀνολόκληρωτου πόθου πού νιώθει ὁ ἐρωτευμένος, στήν ἀδυναμία του νά κρατήσει παντοτινά γιά τόν ἑαυτό του τή σεξουαλική του σύντροφο, νά τήν κάνει ὀλοτέλα καί γιά πάντα δική του. Νεκρικός πόθος κι ἐρωτικός πόθος ἀντιστοιχοῦν μέ ἀκριβεία. Ἡ μορφή τῆς ἀγαπημένης, πού ἡ εἰκόνα της μάς διακατέχει καί μάς ξεφεύγει, συγκλίνει μέ τή μορφή τοῦ νεκροῦ.

Ἐνα ἀπό τὰ κεφάλαια τοῦ ἐνδιαφέροντος βιβλίου πού δημοσίεψε τό 1979 ἡ Emily Vermeule γιά τίς πλευρές τοῦ θανάτου στήν ἀρχαίκη Ἑλλάδα – βιβλίο πού τοῦ χρωστάμε πολλά – ἔχει τόν τίτλο «Στά φτερά τοῦ πένθους: ἡ πορνογραφία τοῦ Θανάτου». Προκλητικός πράγματι ὑπότιτλος, πού τόν δικαιολογοῦν ὅμως ἀπόλυτα τὰ εἰκονογραφικά καί φιλολογικά δεδομένα, πού συγκέντρωσε ἡ συγγραφέας γύρω ἀπό τό θέμα τοῦ θανάτου ὡς ἀρπαγῆς ἀπό μιὰ θεότητα. Ἐνας ὀλόκληρος χώρος τοῦ φανταστικοῦ κόσμου τῶν Ἑλλήνων, σχετικός μέ τό θάνατο, ἀναφέρεται σέ ὑπερφυσικές Δυνάμεις πού, σαγηνευμένες ἀπό τήν ὁμορφιά ἐνός θνητοῦ, τόν ἐρωτεύονται, τόν ἀρπάζουν ἀπό αὐτόν ἐδῶ τόν κόσμο γιά νά σμίξουν μαζί του καί τόν μεταφέρουν σ' ἕναν ἄλλο τόπο, γιά τό καλύτερο ἢ τό χειρότερο, ἢ καί γιά τὰ δύο μαζί.

Δέν θ' ἀναφερθῶ ἐδῶ στό ὑλικό, στίς εἰκόνες καί στά κείμενα πού παρουσίασε ἡ Emily Vermeule γι' αὐτές τίς γυναικώσθητες καί γυναικοπρόσωπες φτερωτές δαιμόνισσες, γι' αὐτές τίς Ἀρπυιες, τίς Σφίγγες καί τίς Σειρήνες πού, ἀπό τήν ἀρχαίκη ἤδη ἐποχή, τίς παρασταίνουν οἱ Ἕλληνες πάνω στά ταφικά τους μνημεῖα, γιά νά στέκουν ἐκεῖ ἀγρυπνοὶ φρουροὶ τῶν τάφων καί τῶν νεκρῶν. Ὅπως καί ἡ Ἥως, ὁ Βορέας, ὁ Ζέφυρος, οἱ Θύελλες, ἔτσι καί οἱ Ἀρπυιες εἶναι δυνάμεις πού «ἀρπάζουν» καί «συναρπάζουν». Στούς *Ἐπτά ἐπί Θήβας* (776-777), ἡ Σφίγγα ὀνομάζεται «Κήρα ἀντραρπάχτρα» (*ἀρπαξάνδρα κήρ*). Αὐτά τὰ θηλυκά τέρατα, πού συνδυάζουν τή γυναικεία γοητεία μέ τίς ἀρπάγες τῶν ὄρνιων ἢ τὰ νύχια τοῦ θηρίου, εἰκονίζονται μέ διάφορους τρόπους: ἄλλοτε σφίγγουν στήν ἀγκαλιά τους τό νεκρό, σάν μάνα πού κρατάει τό παιδί της, γιά νά τόν μεταφέρουν ἴσως σ' ἕναν καλύτερο κόσμο· ἄλλοτε καταδιώκουν ἕναν ἄντρα μέ τόν ἐρωτικό τους πόθο ἢ τόν καβαλικεύουν γιά νά σμίξουν μαζί του· κι ἄλλοτε χυμοῦν πάνω του γιά νά τόν κομματιάσουν καί νά τόν κατασπαράξουν. «Οἱ νεκροὶ – γράφει ἡ Emily Vermeule – εἶναι συνάμα τὰ θύματα καί οἱ ἐρωμένοι τους».

Ἡ ἀπόδειξη τῆς Emily Vermeule εἶναι ἐπαρκής. Θά ἤθελα μόνο νά τήν ἐμπλουτίσω ἀντιπαραθέτοντας δύο ἐπεισόδια τῆς *Ὀδύσσειας*, πού ἀλληλοσυμπληρώνονται στό βαθμό πού, ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο, ἡ γυναικεία μορφή τοῦ θανάτου προβάλλεται σέ μιὰ ἀντιστραμμένη εἰκόνα. Τό πρῶτο ἐπεισόδιο ἀφορᾷ τίς Σειρήνες, τό δεύτερο τήν Καλυψώ.

Α) Ἡ Κίρκη συμβουλεύει τόν Ὀδυσσεά καί τοῦ λέει μέ ποιό τέχνασμα θά σωθεῖ αὐτός καί οἱ σύντροφοί του, ἂν θέλει νά «ξεφύγει» τό θάνατο καί τήν Κήρα. Τό πρόβλημα εἶναι πῶς θά «ξεφύγει» τό κάλεσμα τῶν γλυκόλαλων Σειρῶνων καί τό ἀνθισμένο λιβάδι τους (*λεμῶν' ἀνθεμύεντα, Ὀδύσσεια*, μ, 158 κ. ἔξ.). Οἱ Σειρήνες γοητεύουν, μαγεύουν ὅπως κι ὁ Ἔρωτας (*θέλγουσι*), ὅλους τούς ἀνθρώπους πού τίς πλησιάζουν, τούς σαγηνεύουν μέ τό μελωδικό τους τραγούδι. Κανείς ὅμως θνητός πού τίς ἀκούει δέν ξαναγυρίζει πιά στό σπίτι του. Κι αὐτές κατοικοῦν ἐκεῖ, καλοκαθισμένες στό λιβάδι τους, πού «τό ζῶνον κόκαλα σωρός ἀπό κουφάρια, πού γύρω ἐσκέδρωσε τό δέσμα τους κι ἡ σάρκα ἔχει σαπίσει» (*Ὀδύσσεια*, μ, 45-46, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ). Ὅσο γιά τόν Ὀδυσσεά, ἂν θέλει ν' ἀκούσει τό τραγούδι τους, πρέπει νά διαλέξει: ἢ νά βρεθεῖ μπλεγμένος ὅπως ὁ ὀποιοσδήποτε ἀνθρώπος στά μάγια αὐτῶν τῶν πλασμάτων ἢ νά δεθεῖ στό κατάρτι τοῦ καραβιοῦ του.

Ὡς ἐδῶ, ὅλα μοιάζουν ξεκάθαρα μέ αὐτές τίς φτερωτές κόρες. Ἡ φωνή τους, τό ἀνθισμένο τους λιβάδι (*λεμῶν* εἶναι μιὰ λέξη πού δηλώνει ἐπίσης τό γυναικεῖο αἰδοῖο), ἡ *θέλις* τους, τίς τοποθετοῦν ἀναμφίβολα στό ἐπίπεδο τῆς ἀκατανίκητης γενετήσιας ἔλξης, τοῦ ἀκαταμάχτου ἐρωτικοῦ καλέσματος. Ταυτόχρονα ὅμως εἶναι ὁ θάνατος καί μάλιστα μέ τήν πιό κτηνώδη, φρικιαστική μορφή του: ἀκήδευτο καί ἄθαφτο, τό πτώμα σαπίζει στό ὑπαιθρο. Ἐχομε ἔτσι τόν πόθο καί τό θάνατο στήν ἀπόλυτή τους καθαρότητα, χωρίς νά παρεμβάλλεται τό κοινωνικό στοιχείο γιά τή διευθέτησή τους.

Ἡ ἱστορία ὅμως περιπλέκεται. Τό καράβι προχωρεῖ. Νάτο κοντά στίς Σειρήνες· ὁ ἄνεμος πού τό ἐσπρωχνε καταλαγιάζει μεμιάς· οὔτε ἕνα φύσημα· οὔτε ἕνα κύμα· κάποιος θεός κοιμήσε τὰ νερά κι ἀπλώθηκε γαλήνη· γαλήνη τοῦ λιμανιοῦ, σωτήρια μετά τήν τρικυμία, ἡ γαλήνη ἐνός τόπου ὅπου κάθε ζῶν πέτρωσε γιά πάντα. Τό πλήρωμα μέ βουλωμένα τ' αὐτιά, ὁ Ὀδυσσεάς δεμένος στό κατάρτι καί οἱ Σειρήνες πού βλέπουν νά περνᾷ τό καράβι σπρωγμένο ἀπό τὰ κουπιά. Τί κάνουν λοιπόν; Ἀρχίζουν ἕνα μελωδικό τραγούδι (*λιγυρήν δ' ἐντυνον αἰοιδήν*), ὅπως κάνει ὁ αἰοιδός μπροστά στό κοινό του. Κι αὐτό τό τραγούδι εἶναι εἰδικά γιά τόν Ὀδυσσεά, ἔχει γίνει γι' αὐτόν. «Ἐλα κοντά, Ὀδυσσεά περιλαμπρε, τῶν Ἀχαιῶν ἡ δόξα!» (*πολύαν' Ὀδυσσεῦ, μέγα κῦδος Ἀχαιῶν*) – τήν ἴδια ἔκφραση χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀγαμέμνωνας γιά νά τιμήσει τόν Ὀδυσσεά (*Ἰλιάδα*, I, 673). Γιά νά σαγηνέψουν τόν ταξιδευτή τῆς *Ὀδύσσειας*, πού ἔχει γαντζωθεῖ ἀπό τή ζωή καί θαλασσοδέρνεται ἀπό δοκιμασία σέ δοκιμασία, οἱ Σειρήνες ὑμνοῦν στό πρόσωπό του καί τόν Ὀδυσσεά πού ἀπαθανάτισε ἡ *Ἰλιάδα*: τόν πολεμικό ἥρωα πού ἡ δόξα του παραμένει ἀφθαρτή, καθώς ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς ἀπό ραψωδῶ σέ ραψωδῶ. Στά λόγια τοῦ τραγουδιοῦ τῶν Σειρῶνων, ὁ Ὀδυσσεάς βλέπει τόν ἑαυτό του ὄχι ὅπως παιδεύεται τώρα πάνω στά κύματα, ἀλλά ὅπως θά εἶναι ὅταν πεθάνει, ὅπως θά τόν κάνει ὁ θάνατος: βλέπει ὄχι τόν ζωντανό Ὀδυσσεά, ἀλλά τόν δοξασμέ-

νο Ὀδυσσεά. πού θά μεγαλύνεται πάντα στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων. πού θά μνημονεύεται στό ἐπικό τραγούδι. Γι' αὐτόν πού τίς ἀκούει, οἱ Σειρήνες ἀφήνουν νά διαφανεῖ στά δελεαστικά τους λόγια ἡ ἀπατηλή ἐλπίδα ὅτι εἶναι ταυτόχρονα καί θνητός. πού ζεῖ στό φῶς τοῦ ἡλίου, ἀλλά καί ἥρωας νεκρός. πού ἐπιζητεῖ δοξασιμῶς αἰώνια – σά νά εἶχαν ἔτσι ἀνοιχτεῖ, μέσ' ἀπό τό ἀνθισμένο λιβάδι τῶν Σειρήνων, τά σύνορα πού περικλείουν τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξή καί σά νά μπορούσε κανεῖς τώρα νά τά διαθεῖ χωρίς ὅμως καί νά πάψει νά ὑπάρχει.

Οἱ Σειρήνες ὑπόσχονται πράγματι στόν Ὀδυσσεά πῶς, ἀφοῦ χαρεῖ τό τραγούδι τους, θά ξαναγύρει, θά ξαναπάρει τό δρόμο τῆς θάλασσας, ὥσπου νά φτάσει σπῆτι του· ἀλλά θά γίνει ἔτσι πιό σοφός, μιᾶς καί θά ἔχει μάθει ὅσα ξέρουν. Κι αὐτή ἡ γνώση πού τοῦ φανερώνουν εἶναι ὅσα τραγουδοῦν οἱ ἀοιδοί, αὐτά «ποι' ἴσταν οἱ Τρῶες κι οἱ Ἀργεῖες πάθη στής Τροίας τόν κάμπο... κι ὅσα στή γῆς ἀκέρια γίνονται τήν πολυθρόφα ἐπάνω» (Ὀδύσεια, μ. 189-191, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ), ὅλ' αὐτά πού, γιά νά γίνουν ὑμνητικό τραγούδι, ἔπρεπε πρώτα νά ἐξαφανιστοῦν καί νά χαθοῦν στό ἄορατο.

Ὁ ἀοιδός ἐπικαλεῖται τίς Μοῦσες γιά νά ξαναζωντανέψει ἀκριβῶς τά ὑψηλά κατορθώματα τῶν ἡρώων μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς. Οἱ Σειρήνες ὅμως εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῶν Μουσῶν. Τό τραγούδι τους ἔχει τήν ἴδια γοητεία μέ τό τραγούδι τῶν θυγατέρων τῆς Μνημοσύνης. Κι αὐτές ἐπίσης χαρίζουν μιᾶς γνώση πού δέν μπορεῖ νά λησμονηθεῖ. Ὅποιοι ὅμως ὑποχωρεῖ στήν ἔλξη τῆς ὁμορφιάς τους, στή γοητεία τῆς φωνῆς τους, στόν πειρασμό τῆς γνώσης πού κατέχουν, αὐτός δέν θά γνωρίσει ποτέ τή λάμψη μιᾶς αἰώνιας φήμης: ἀλλά θά φτάσει σέ μιᾶ ὄχθη κάτασπρη ἀπό κόκαλα καί κουφάρια ἀνθρώπων, μέ σάρκες πού σαπίζουν. Ἄν μπορούσε ὁ ἄνθρωπος ν' ἀκούσει ἐνόσω ζεῖ τό τραγούδι πού θά μιλά γιά τή δόξα καί τή θύμησή του, αὐτό πού θ' ἀνακάλυπτε δέν θά ἦταν ὁ καλός θάνατος, ἡ ἀθάνατη δόξα, ἀλλά ἡ φρίκη τοῦ κουφαριοῦ καί τῆς ἀποσύνθεσης: ὁ ἀποκρουστικός θάνατος. Ὁ θάνατος εἶναι ἕνα κατώφλι. Δέν μπορεῖ κανεῖς νά τό περάσει καί νά μείνει ζωντανός. Πέρ' ἀπό αὐτό τό κατώφλι, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τ' ὁμορφο γυναικεῖο πρόσωπο πού μᾶς τραβά καί μᾶς γνέφει εἶναι ἕνα πρόσωπο τρόμου: εἶναι τό ἀνείπωτο. Γιά τόν ἄνθρωπο τόν ριζωμένο στή θνητή του ζωῆ, ἡ γοητεία τῶν Σειρήνων, ἡ γλυκόλαλη φωνή τους, σμίγει μέ τόν φρικιαστικό μορφασμό τῆς Γοργῶς καί μέ τή στριγγλιά τοῦ ἀπάνθρωπου οὐρλιαχτοῦ της, πού παγώνει τίς καρδιές τῶν θνητῶν.

Β) Ἀπό τούς πρώτους ἤδη στίχους τῆς Ὀδύσειας, ἡ νύμφη Καλυψώ ἐμφανίζεται καί πρωτοστατεῖ στή σκηνή. Μέ αὐτήν ἀρχίζει ὁ ποιητής τή διήγησή του. Πάνω στόν Ὀλυμπο, ὅπου βρίσκονται μαζεμένοι οἱ θεοί, ἡ Ἀθηνᾶ τήν καταγγέλλει ὡς ὑπεύθυνη γιά τά δεινά τοῦ προστατευομένου της. Στήν Καλυψώ θά στείλει τόν Ἑρμῆ ὁ Δίας γιά νά τή διατάξει ν' ἀφήσει πιά τόν Ὀδυσσεά νά ξαναπάρει τούς δρόμους τῆς θάλασσας καί νά γυρίσει σπῆτι του. Ἡ μορφή τῆς Καλυψῶς, ὁ ἔρωτας τῆς θεᾶς γιά ἕνα θνητό, ἡ αἰχμαλωσία πού ἐπιβάλλει στόν Ὀδυσσεά κρατώντας τον γιά πολλά χρόνια κοντά της – ὅλο αὐτό τό ἐπεισόδιο, μέ τή θέση πού ἔχει στήν ἀρχή τῆς διήγησης, μέ τή συχνή ἐπανάληψή του μέσα στό ἔπος, δίνει στίς περιπλανήσεις τοῦ βασιλιά τῆς Ἰθάκης τήν πραγματική τους σημασία, ἀποκαλύπτοντας τό ἐπικίνδυνο

παιχνίδι τῆς ὀδύσειας περιπέτειας: ἐπιστροφή ἢ μή στήν πατρίδα του, δηλαδή στόν κόσμο τῶν ἀνθρώπων.

«Ὅσοι Ἀχαιοί εἶχαν ἀπ' τό θάνατο τόν ἄξανο γλιτώσει θροισκόνταν σπῆτια τους, τοῦ πέλαγον καί τῆς σφαγῆς σωσμένοι· μονάχα αὐτόν, πού τή γυναῖκα του ποθοῖσε καί τή γῆ του, ἡ Καλυψώ ἢ θεά, ἡ πανέμνοστη τόν ἔκρινθε νεράϊδα στίς θολωτές σπηλιές της, θέλοντας νά τόν κρατήσῃ γι' ἄντρα»

(Ὀδύσεια, α. 11-15, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ).

Τ' ὄνομα τῆς Καλυψῶς, παραγόμενο ἀπό τό ρῆμα *καλύπτω*, δηλαδή κρύβω, φανερώνει στή διαφάνειά του τό μυστικό τῶν δυνάμεων πού ἐνσαρκώνει ἡ θεά: μέσα στίς θολωτές σπηλιές της, ἡ Καλυψώ δέν εἶναι μόνο ἡ «κρυμμένη», εἶναι ἐπίσης καί κυρίως «αὐτή πού κρύβει». Γιά νά «κρύψει» τόν Ὀδυσσεά, δέν τῆς χρειάζεται νά τόν ἀπαγάγει, νά τόν ἀρπάξει, ὅπως κάνουν ὁ Θάνατος κι ὁ Ἑρως. Στό σημεῖο αὐτό, ἡ Καλυψώ δέν μοιάζει μ' ἐκεῖνες τίς θεότητες, πού τίς φέρνει γιά παράδειγμα στόν Ἑρμῆ, θέλοντας νά δικαιολογήσῃ τή στάση της. Ἐκεῖνες οἱ θεές, γιά νά ἱκανοποιήσουν τό ἐρωτικό πάθος πού νιώθουν γιά ἕνα θνητό, τόν πήραν μαζί τους στόν Ἄλλο Κόσμο, τόν ἐξαφάνισαν, αὐτόν τόν ζωντανό, ἀπό τό πρόσωπο τῆς Γῆς. Ἐτσι «ἄρπαξε» ἡ Ἥως τόν Τιθωνό καί ἡ Ἥμερη τόν Ὠρίωνα. Αὐτή ὅμως τῆ φορᾶ, ὁ ναγαγός Ὀδυσσεάς φτάνει μόνος του στά πέρατα τῆς δύσης, στήν ἄκρη τοῦ κόσμου, καί πέφτει ἔξω στό νησί τῆς Καλυψῶς, σ' αὐτό τόν «ὄμφαλό τῆς θάλασσας», πού τ' ὁμορφαιναν δάσος δροσάτο, γάργαρες πηγές καί μαλακά λιβάδια, σάν ἐκεῖνο τό ἐρωτικό καί μακάβριο «ἀνθισμένο λιβάδι», ὅπου τραγουδοῦν οἱ Σειρήνες γιά νά μαγέψουν καί ν' ἀφανίσουν ὅσους τίς ἀκούνε.

Τό νησί, ὅπου ζοῦν μαζί ὁ ἄντρας καί ἡ νύμφη, ἀποκομμένοι ἀπό ὅλα κι ἀπό ὅλους, μέσα στήν ἐρωτική τους μοναξιά, στήν ἀπομόνωσή τους, βρίσκεται σ' ἕνα εἶδος περιθωριακοῦ χώρου, σ' ἕναν τόπο παρᾶμερο, μακριά ἀπό τούς θεούς, μακριά ἀπό τούς ἀνθρώπους. Εἶναι ἕνας ἄλλος κόσμος, πού δέν εἶναι οὔτε ὁ κόσμος τῶν ἀθάνατων πάντα νέων θεῶν – ἔστω κι ἂν ἡ Καλυψώ εἶναι θεά – οὔτε ὁ κόσμος τῶν ἀνθρώπων, καταδικασμένων στά γηρατεῖα καί στό θάνατο – ἔστω κι ἂν ὁ Ὀδυσσεάς εἶναι θνητός – οὔτε τέλος ὁ κόσμος τῶν νεκρῶν, κάτω ἀπό τή Γῆ, στόν Ἄδη: ὁ Ὀδυσσεάς ἐξαφανίστηκε σ' ἕνα «πουθενά», θά λέγαμε, βούλιαξε χωρίς ν' ἀφήσει ἴχνη σ' ἕνα «πουθενά», ὅπου ἡ ὑπαρξή του ἔχει μπεῖ σέ παρένθεση.

Ἡ Καλυψώ, πού μπορεῖ ὅπως καί οἱ Σειρήνες νά τραγουδήσῃ μέ ὁμορφή φωνή (Ὀδύσεια, ε. 61), γοητεύει τόν Ὀδυσσεά, πασχίζοντας νά τόν θέλξει μέ τρυφερά καί παραπλανητικά λόγια (*αἰεὶ δέ μαλακοῖσι καί αἰμυλίοισι λόγοισι θέλγει*, Ὀδύσεια, α. 55-56). Τόν θέλγει, τόν μαγεύει, γιά νά τόν κάνει νά ξεχάσει τήν Ἰθάκη (*ὅπως Ἰθάκης ἐπιλήσεται*).

Γιά τόν Ὀδυσσεά ὅμως, τό νά ξεχάσει τήν Ἰθάκη σημαίνει ὅτι κόβει τούς δεσμούς πού τόν δένουν ἀκόμη μέ τή ζωῆ καί τούς δικούς του, μέ ὅλους τούς συγγενεῖς του πού, ἀπό τή μεριά τους, δένονται μέ τή θύμησή του, εἴτε ἐλπίζοντας στήν ἀναπάντεχη ἐπιστροφή ἐνός ζωντανοῦ Ὀδυσσεά εἴτε ἐτοιμάζοντας τό χτίσιμο ταφικοῦ μνήματος ἐνός νεκροῦ Ὀδυσσεά.

Ἄλλά ὅσο μένει ἀποκλεισμένος, κρυμμένος στή σπηλιά τῆς Καλυψῶς, ὁ Ὀδυσσεύς δέν βρίσκεται στήν κατάσταση ἑνός ζωντανοῦ ἢ ἑνός νεκροῦ. Ἔστω κι ἂν ζεῖ ἀκόμη, ἔχει ἤδη κι ἀπό τά πρῖν ἀποκοπεῖ κατά κάποιο τρόπο ἀπό τήν ἀνθρώπινη μνήμη. Γιά νά ξαναθυμηθοῦμε τά λόγια τοῦ Τηλέμαχου (Ἰούδυσσεια, α, 235 κ.ξξ.), οἱ θεοί τόν ἔκαναν «ἀφαντο» (ἄιστον) ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους. Ἐξαφανίστηκε, κανεῖς δέν τόν βλέπει, κανεῖς δέν τόν ἀκούει (ἄπυστος) – βρίσκεται μακριά καί δέν μποροῦν νά τόν δουν καί νά τόν ἀκούσουν οἱ ἀνθρώποι. Ἀλήθεια, προσθέτει ὁ Τηλέμαχος, ἂν εἶχε τουλάχιστον βρεῖ τό θάνατο κάτω ἀπό τά τείχη τῆς Τροίας ἢ στά χέρια τῶν ἀτυχῶν συντρόφων του, «οἱ Ἀργίτες ὄλοι θά τοῦ σήκωναν τρανό μνημοῦρι τότε κι ἀκόμα ἢ δόξα του (μέγα κλέος) θ' ἀπόμεινε κληρονομιά στό γιό του» (Ἰούδυσσεια, α, 239-240, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ). Ἄλλά τόν ἄρπαξαν οἱ Ἀρπυιες: οἱ ζωντανοί δέν ἔχουν τίποτε νά κάνουν μέ τόν Ἀνθρωπο τοῦ «πουθενά»· δέν τόν θυμοῦνται, δέν ἔχει πιά φήμη· χάθηκε, σήστηκε, ἔξαφανίστηκε χωρίς δόξα (ἀκλειῶς). Γιά τόν ἥρωα πού ἔχει γιά ἰδανικό ν' ἀφήσει πίσω του ἕνα κλέος ἀφθιτον, μίαν ἀφθαρτῆ δόξα, ὑπάρχει τίποτε χειρότερο ἀπό τήν ἄδοξη ἔξαφάνιση;

Τί προτείνει λοιπόν στόν Ὀδυσσεά ἡ γοητεία τῆς Καλυψῶς γιά νά τόν κάνει νά «ξεχάσει» τήν Ἰθάκη; Πρῶτ' ἀπ' ὅλα βέβαια, μένοντας κοντά της, θ' ἀποφύγει τίς δοκιμασίες τῆς ἐπιστροφῆς, τά βάσανα τοῦ ταξιδιοῦ, ὅλες αὐτές τίς λύπες πού ξέρει ἀπό τά πρῖν, ὄντας θεά, πῶς θά τόν τυραννήσουν πρῖν νά ξαναβρεῖ τήν πατρική του γῆ. Ὅλα αὐτά ὅμως δέν εἶναι παρά φλυαρίες. Ἡ νύμφη τοῦ προσφέρει πολύ περισσότερα. Τοῦ ὑπόσχεται πῶς, ἂν δεχτεῖ νά μείνει κοντά της, θά τόν κάνει ἀθάνατο, θά τόν ἀπομακρύνει γιά πάντα ἀπό τά γηρατειά καί τό θάνατο. Θά ζεῖ μαζί της ἀθάνατος, σάν θεός, στήν αἰώνια λάμψη τῆς νεότητος. Νά μὴ πεθάνει ποτέ, νά μὴ γνωρίσει τήν ἔσχατη κατάπτωση τῶν γηρατειῶν: νά λοιπόν τί παίξει κανεῖς ὅταν μοιραστεῖ τόν ἔρωτα μέ μιὰ θεά. Στό κρεβάτι ὅμως τῆς Καλυψῶς, ὁ Ὀδυσσεύς πρέπει νά πληρώσει ἕνα τίμημα γι' αὐτή τῆ φυγῆ ἔξω ἀπό τά σύνορα πού ὀροθετοῦν τήν κοινή ἀνθρώπινη κατάσταση. Ἄν μοιραστεῖ τῆ θεϊκή ἀθανασία μέσα στήν ἀγκαλιά τῆς νύμφης, θά πρέπει ν' ἀπαρνηθεῖ τό βίο τοῦ ἐπικού ἥρωα. Ἄν δέν ἐμφανιστεῖ πιά, ὡς πρότυπο ἀντοχής, στό κείμενο μᾶς Ἰούδυσσειας πού τραγουδά τίς δοκιμασίες του, θά πρέπει νά δεχτεῖ νά σθηστεῖ ἀπό τή μνήμη τῶν μελλοντικῶν ἀνθρώπων, νά χάσει τῆ μεταθανάτια φήμη του, νά δυθιστεῖ, ἔστω κι αἰώνια ζωντανός, στό σκοτάδι τῆς λήθης: πρόκειται κατά βάθος γιά μιὰ ἀνώνυμη ἀθανασία, ὅπως εἶναι ἀνώνυμος κι ὁ θάνατος αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, πού δέν μπόρεσαν νά ἔχουν τῆ μοῖρα ἑνός ἥρωα καί πού σχηματίζουν στόν Ἄδη τήν ἀδιάκριτη μάζα τῶν *ωνούμων* (τῶν ἀνωνύμων).

Τό ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς εἰσάγει γιά πρώτη φορά στή λογοτεχνία μας αὐτό πού μπορεῖ κανεῖς νά ὀνομάσει ἥρωική ἀρνηση τῆς ἀθανασίας. Γιά τούς Ἑλληνες τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, αὐτή ἡ μορφή τῆς αἰώνιας ἐπιβίωσης, πού θά μοιραζόταν ὁ Ὀδυσσεύς μέ τήν Καλυψῶ, δέν θά ἦταν πραγματικά «δική του», ἀφοῦ κανεῖς στόν κόσμο δέν θά τό ἔξερε κι οὔτε κανεῖς θά θυμόταν, γιά νά τό δοξάσει, τό ὄνομα τοῦ ἥρωα τῆς Ἰθάκης. Γιά τούς Ἑλληνες τοῦ Ὀμήρου, καί σέ ἀντίθεση μέ μᾶς, τό σημαντικό δέν θά ἦταν ἡ ἀπουσία τοῦ θανάτου – μιὰ ἐλπίδα πού φαίνεται

στούς θνητούς παράλογη – ἀλλά ἡ ἀδιάλειπτη παρουσία ἀνάμεσα στούς ζωντανούς, στή μνημονική τους παράδοση, μιᾶς δόξας πού ἀποχτήθηκε στή ζωὴ καί μέ τό τίμημα τῆς ζωῆς, στή διάρκεια μιᾶς ὑπαρξῆς ὅπου ζωὴ καί θάνατος δέν ἀποσυνδέονται.

Στήν ὄχθη αὐτοῦ τοῦ νησιοῦ, ὅπου μέ μιὰ μόνο λέξη του μποροῦσε νά γίνει ἀθάνατος, καθισμένος σ' ἕνα βράχο μπροστά στή θάλασσα, ὁ Ὀδυσσεύς στενάζει ὀλοήμερα καί κλαίει. Λιώνει, «ὕργοποιεῖται» μέσα ἀπό τά δάκρυα. Ὁ αἰὼν του, ὁ ζωτικός του χυμός, ρεεῖ ἀσταμάτητα (κατεΐβετο... αἰὼν, Ἰούδυσσεια, ε, 152) ἀπό τόν πόθο, τῆ θλίψη γιά τῆ θνητῆ ζωὴ του, ὅπως, στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ κόσμου, ἡ Πηνελόπη λιώνει κι αὐτὴ τόν αἰῶνα της, θρηνώντας τόν χαμένο Ὀδυσσεά. Ἡ Πηνελόπη κλαίει ἕναν ζωντανό πού εἶναι ἴσως νεκρός. Ὁ Ὀδυσσεύς, πάνω στό μικρὸ νησί τῆς ἀθανασίας, ἀποκομμένος ἀπό τῆ ζωὴ σά νά ἦταν νεκρός, θρηνεῖ τῆ ζωντανή του ὑπαρξῆ, τὴν ὑπαρξῆ τοῦ πλάσματος πού κάποτε θά πεθάνει.

Ὁ ἥρωάς μας, δοσμένος ὀλόψυχα στή νοσταλγία πού νιώθει γι' αὐτὸν τόν φευγαλέο κι ἐφήμερο κόσμο ὅπου ἀνήκει, δέν γεύεται πιά τίς χάρες τῆς νύμφης. Πηγαίνει τό βράδυ νά πλαγιαίσει κοντά της, μόνο καί μόνο γιὰτί ἔτσι πρέπει:

«καί πλάγιαζε τίς νύχτες μέσ στα σπήλια κοντά της ἀπ' ἀνάγκη – θέλοντας ἐκείνη, μὰ ἄθελά του»

(Ἰούδυσσεια, ε, 154-155, μετ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδῆ).

Ὁ Ὀδυσσεύς ἀπορρίπτει λοιπόν αὐτὴ τὴν ἀθανασία πού τοῦ χαρίζει ἡ γυναικεία εὐνοία, τὴν ἀθανασία πού, ἀποκόβοντάς του ἀπ' ὅ,τι φτιάχνει τῆ ζωὴ του, τόν ὀδηγεῖ τελικά νά βρεῖ τόν ποθητό τόν θάνατο. Μὴ νιώθοντας πιά κανέναν ἔρωτα, κανέναν ἕμερον γιά τὴν ὁμορφομαλλούσα νύμφη, ὁ Ὀδυσσεύς ποθεῖ μόνο νά πεθάνει (θανεῖν ἰμείρεται, Ἰούδυσσεια, α, 59).

Ὁ νόστος, ἡ ἐπιστροφή – ἡ γυνή, ἡ Πηνελόπη, ἡ σύζυγος – ἡ Ἰθάκη, ἡ πατρίδα, ὁ γιός, ὁ γέρο πατέρας, οἱ πιστοὶ σύντροφοι: ἄς ἦταν νά δεῖ ὅλα αὐτά καί μετὰ ἄς πεθάνει. Νά λοιπόν πρὸς τά πού τείνει ἡ ἔρωτική ὀρμή, ἡ νοσταλγική ἐπιθυμία, ὁ πόθος τοῦ Ὀδυσσεά, πού ἀποστρέφεται τὴν Καλυψῶ, πού ἀρνιέται ἕναν μὴ-θάνατο πού εἶναι ὅμως καί μιὰ μὴ-ζωὴ. Τείνει πρὸς τῆ ζωὴ του, τὴν πρόσκαιρη καί θνητῆ ζωὴ του, πρὸς τίς δοκιμασίες, τίς περιπλανήσεις πού ὀλοένα ξαναρχίζουν, αὐτὴ τῆ μοῖρα τοῦ ἥρωα πού ὅλα τ' ἀντέχει, μιὰ μοῖρα πού πρέπει νά τῆ δεχτεῖ γιά νά ξαναβρεῖ τόν ἑαυτό του. Νά ξαναγίνει ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Ὀδυσσεύς τῆς Ἰθάκης, πού ἡ Ἰούδυσσεια τραγουδάει ἀκόμη σήμερα τ' ὄνομά του, ἀνιστορεῖ τούς νόστους του, ὑμνεῖ τὴν ἀφθαρτῆ δόξα του· ἕνας Ὀδυσσεύς ὅμως, γιά τόν ὁποῖο ὁ ποιητὴς δέν θά εἶχε τίποτε νά πει – κι ἐμεῖς τίποτε ν' ἀκούσουμε – ἂν ἔμεινε μακριά ἀπό τούς δικούς του, ἀθάνατος, «κρυμμένος» στό νησί τῆς Καλυψῶς.

(μετάφραση Στέλλας Γεωργούδη)

Annales, Past and Present, Review: τρία μαχητικά περιοδικά ιστογραφίας

– από τή σκοπιά τής ανθρωπολογίας –

τής Νόρας Σκουτέρη – Διδασκάλου

Εισαγωγικά

«Αν δέν σταθεί κανείς στίς πληροφορίες πού δίνει άμεσα ό τίτλος αύτής τής είσήγησης* (ότι δηλαδή τό θέμα σχετίζεται μέ τρία περιοδικά τών όποιών δηλώνεται ό τίτλος και ύποδηλώνεται ή «έθνικότητα»: γαλλικό τό πρώτο, άγγλοσαξονικά τά άλλα δύο), σίγουρα θά σταθεί στό χαρακτηρισμό *μαχητικά*. Άλλωστε στό ένδεχόμενο ερώτημα γιατί επιλέχθηκαν αυτά τά τρία και όχι άλλα (ή και άλλα) δέν έχω νά δώσω συγκεκριμένη άπάντηση. Μπορώ ίσως μόνο νά ύποστηρίξω ότι από τή σκοπιά τής (κοινωνικής) ανθρωπολογίας τά συγκεκριμένα περιοδικά – και σίγουρα και αρκετά άλλα¹ – φαίνεται νά δημιουργούν, μέ τήν άρθρογραφία πού φιλοξενούν και τήν έρευνα πού ύποστηρίζουν, *προϋποθέσεις για μία ριζική τομή, μία ρήξη* στό χώρο τής θεωρίας και τής πρακτικής τών κοινωνικών έπιστημών. Άς πούμε λοιπόν ότι επιλέχθηκαν επειδή είναι *μαχητικά*. Γι' αυτό και θά σταθώ μόνο σ' αυτό τό χαρακτηρισμό και θά προσπαθήσω νά προσεγγίσω τό πολύμορφο ερώτημα: «είναι, τελικά, *μαχητικά*;», «πόσο *μαχητικά*;», «έναντι τίνος *μαχητικά*;» «πώς, μέ ποιόν τρόπο *μαχητικά*;»

Ή μέθοδος πού υιοθετήθηκε για νά δοθεί μία πρώτη άπάντηση σ' αυτό τό ερώτημα είναι πολύ άπλή – σχεδόν άπλοϊκή. Μέ δυό λόγια: πρώτα απομονώνονται όρισμένα – βασικά, κατά τή γνώμη μου – σημεία τών προγραμματικών δηλώσεων μέ τίς όποες θεμελιώθηκε θεωρητικά μέσα από αυτά τά περιοδικά μία διαφορετική, μία «άλ-

λη» αντίληψη για τήν ιστορία. Καί μετά εισάγεται μία αντίστιξη, κατά κάποιον τρόπο, του λόγου *περί ιστορίας* μέ τήν *πρακτική τής ιστορίας*, για νά ελεγχθούν οι διακηρύξεις για αντίσταση και μαχητικότητα μέσα από τήν εφαρμογή τους στην πράξη. Πάντα όμως από τή σκοπιά τής ανθρωπολογίας.

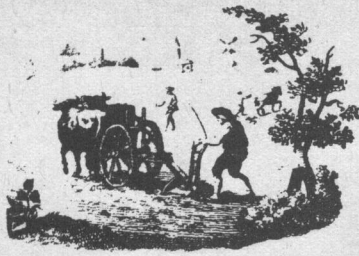

Ή από τήν «ιστορική αντίδραση» στην «ιστορία-αντίσταση»

«Ό 19ος αιώνας, ό αιώνας του άστικού πολιτισμού, είχε πολλές και σπουδαίες πνευματικές επιτυχίες, αλλά ή πανεπιστημιακή ιστορική έπιστήμη, πού τότε άκριβώς άναπτύχθηκε, δέν συμπεριλαμβάνεται σ' αυτές. Πραγματικά, σημειώνεται μία όπισθοχώρηση σ' όλους τούς τομείς – έκτός από τίς τεχνικές τής έρευνας [...] Ή πανεπιστημιακή ιστορία, εκείνη πού πηγάζει από τή διδασκαλία και τό παράδειγμα του Λεοπόλδου φόν Ράνκε και πού εμφανίστηκε στά είδικευμένα περιοδικά πού πήραν άνάπτυξη στό δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα, άντέδρασε δικαιολογημένα σε

* Ή είσήγηση αύτή παρουσιάστηκε και συζητήθηκε στό σεμινάριο πού όργάνωσε τόν Μάρτιο του 1981 ή έδρα τής λαογραφίας σε συνεργασία μέ τό ιστορικό τμήμα τής Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., μέ άφορμή μία σειρά 4 μαθημάτων-διαλέξεων πού έδωσε στό Α.Π.Θ. και τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Θεσσαλονίκης ό Ε. Le Roy Ladurie.

1. Περιοδικά για τήν κοινωνική ιστορία, όπως π.χ. τά *History Workshop Journal*, *Oral History*, *Bulletin of the Society for the Study of Labour History*, *Journal of Social History*, *The Local Historian*, *Le Mouvement Social*, *Radical History Review*, *American Historical Review*, *Movimento operaio e socialista*, *Quaderni Storici*, *Studi Storici*, *Daedalus*, *Feminist Review* και, βέβαια, περιοδικά όπως π.χ. τά *New Left Review*, *Ideology and Consciousness*, *Economy and Society*, *L' Homme*, *La Pensée*, *Dialectiques* και άλλα.

μιά γενίκευση ελάχιστα στηριγμένη στα γεγονότα ή βασισμένη σε γεγονότα αναξιόπιστα. Καθώς όμως συγκέντρωσε τις προσπάθειές της στην κατοχύρωση 'τών γεγονότων', ελάχιστα συνέβαλε στην ιστορία, εκτός από μια σειρά εμπειρικών κριτηρίων για την αξιολόγηση όρισμένων τεκμηρίων [...] και τις ανάλογες τεχνικές που ήταν απαραίτητες.

Σπάνια παρατήρησε πώς αυτά τα τεκμήρια και οι διαδικασίες εφάρμοζαν σε μία περιορισμένη όμοιαξία ιστορικών φαινομένων, γιατί άδικαιολόγητα θεώρησε πώς για μερικά φαινόμενα χρειάζεται ειδική μελέτη, ενώ για άλλα όχι. Έτσι δεν φρόντισε για μία 'περιστατικολογική ιστορία'³ [...], αλλά ή μεθοδολογία της την όδηγησε πιά εύκολα στή χρονολογική αφήγηση. Δέν περιορίστηκε βέβαια μονάχα στην έξιστόρηση των πολέμων, τής πολιτικής και τής διπλωματίας (ή στην άπλοποιημένη, κι ώστόσο χαρακτηριστική, μορφή μέ την όποια διδασκόταν στα σχολεία, δηλαδή βασιλιάδες, μάχες και συνθήκες), έτεινε όμως νά καταλήξει ότι αυτά άποτελούν τόν κορμό των γεγονότων που άφορούν τόν ιστορικό. Αυτή ήταν ή καθαυτό ιστορία [...]. (Hobsbawm <1968> 1981: 7-8)

Νομίζω ότι τό κείμενο αυτό του Χόμπσμπωουμ (Hobsbawm) περιγράφει μέ σαφήνεια τήν κατάσταση στό χώρο τής ιστοριογραφίας κατά τόν 19ο αϊ. Σ' αυτή τήν περιγραφή έπισημαίνονται τρία (τουλάχιστον) χαρακτηριστικά. **Πρώτο:** ή αντίδραση αυτής τής ιστορίας - άς τήν χαρακτηρίσουμε πρόχειρα 'θετικιστική ιστορία' - στίς

2. Δέν θά βαρύνω τό κείμενο μέ περισσότερη βιβλιογραφία. (Ύπενθυμίζω ότι πρόκειται στην ούσία για ένα μάθημα). Θά πρέπει νά σημειωθεί ότι έγινε συστηματική χρησιμοποίηση κυρίως των ειδικών τευχών πού τά περιοδικά αυτά άφιέρωσαν στην άποτίμηση του έργου τους και τής προσφοράς τους. Για μία πρώτη προσέγγιση στή βιβλιογραφία σχετικά μέ τή γαλλική και τήν άγγλοσαξονική κοινωνική ιστορία, ό άναγνώστης μπορεί νά συμβουλευτεί (α) τήν πλούσια βιβλιογραφία στίς ύποσημειώσεις τής ειδικής μελέτης του Τ. Stoianovich, 1976 και (β) τή βιβλιογραφία στό *People's History and Socialist History*, R. Samuel (ed) (Routledge & Kegan Paul) 1981, και ιδίως σελ. XXXIII-XXXIX και LII-LVI. Άκόμη θά πρέπει νά τονιστεί ξεχωριστά ή σημαντική προσφορά Έλλήνων κοινωνικών ιστορικών, κυρίως τής μεταπολεμικής γενιάς, τόσο στην προώθηση του προβληματισμού για τή θεωρία τής ιστορίας όσο και στην έρευνα και τήν άνάλυση τής έλληνικής ιστορίας.

3. «Περιστατικολογική ιστορία»: a history of events. Είναι ή *histoire événementielle* (ή Κλαίρη Μητροτάκη άποδίδει αυτό τόν όρο: «συμβαντολογική ιστορία»)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Γιά νά διευκολυνθεί ό άναγνώστης, καταχωρίζονται εδώ όρισμένες μελέτες, άρθρα και βιβλία, πού σχετίζονται άμεσα μέ τά τρία περιοδικά και, γενικότερα, μέ τήν έκδοτική-έρευνητική δραστηριότητα πού σημειώνεται τόσο στον πυρήνα τους όσο και τόν περίγυρό τους, γιατί στό κείμενο πού ακολουθεί χρησιμοποιούνται συστηματικά. Όμως ή άναφορά στίς μελέτες αυτές δέν άποτελεί συστηματική βιβλιογραφία², άπλώς θέλει νά δώσει ένα είδος ταυτότητας των περιοδικών αυτών.

ANNALES

(έτος ίδρυσης: 1929, έδρα: Στρασβούργο, Παρίσι)

1947: VIe Section, École Pratique des Hautes Études (École des Hautes Études en Sciences Sociales)

1929-1938 Annales d'histoire économique et sociale

1939-1941 Annales d'histoire sociale

1942-1944 Mélanges d'histoire sociale
Lucien Febvre + Marc Bloch

1945 Annales d'histoire sociale

1946-1957 Annales. Economies, Sociétés, Civilisation (E.S.C.)
Lucien Febvre

1957-1968 Annales...

Fernand Braudel

1969-1975 Annales...

1975- Annales...

André Burguière, Jacques Revel

(F. Braudel, E. Le Roy Ladurie, J. Le Goff)

a. Annales: ιστορία=άντίσταση

(1903 François Simiand "Méthode historique et science sociale" *Revue de synthèse historique* (άναδημοσιεύθηκε τό 1960 στα *Annales E.S.C.*)

1929 Marc Bloch-Lucien Febvre "A nos lecteurs"

1946 Lucien Febvre "Face au vent"

1957 Fernand Braudel "Les Annales continuent..."

1958 Fernand Braudel "La longue durée" (άναδημ. στό F. Braudel *Écrits sur l'histoire*, 1969 <Flamarion>).

1969 Fernand Braudel "Les 'nouvelles' Annales"

1978 Immanuel Wallerstein "Annales as Resistance" *Review* 1:3/4

1979 André Burguière "Histoire d' une Histoire: la naissance des Annales"

1979 Jacques Revel "Histoire et sciences sociales: les paradigmes des Annales"

b. ιστορία=άντίσταση=πρακτική

1933 Lucien Febvre "De 1892 à 1933: Examen de conscience d' une histoire et d'un historien"

ἀτεκμηριώτες γενικεύσεις τῶν – ἄς τίς ὀνομάσουμε πρόχειρα – ‘κοινωνικῶν ἐπιστημῶν’. **Δεύτερο**· ἡ ἄρνηση, μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀντίδραση, τῆς θεωρίας. Καί **τρίτο**· ἡ ταύτιση τοῦ περιστατικοῦ (event) μὲ τὸ ἱστορικό γεγονός (historical fact) καί, κατὰ συνέπεια, ἢ, συνειδητῆ σέ κάποια φάση καί μετὰ «φυσική», ἐπιλογή καί προβολή τῶν «ἐπίσημων», κατὰ κάποιο τρόπο, καί μοναδικῶν περιστατικῶν στὴν ἱστορία. Βέβαια μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς ἀμέσως ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἱστορίας πού ἐμφανίζεται γενικά ὡς ἀντίδραση ἀπέναντι στίς κοινωνικές ἐπιστήμες καί τῆ φιλοσοφία ἔχει μεγάλη ἱστορία· ὡστόσο ὁμως ἐμφανίζεται συστηματικά καί μὲ ὀργανωμένη μορφή μόνο στὰ μέσα πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καί, ἀπὸ τότε τουλάχιστον, παραμένει κυρίαρχη.

Ἡ Σχολὴ τῶν *Annales*⁴ ἀντέταξε τὴν πρώτη μεθοδευμένη ἀντίσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα σ’ αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στίς κοινωνικές ἐπιστήμες. Ἀντίσταση στὴν ἐπίσημη ἱστορία τῶν μεγάλων καί τῶν ἰσχυρῶν, αὐτὴ τὴν ἱστορία πού ἀρνείται τὸ καθημερινό, τὸ λαϊκό, τὸ κοινό, πού ἀρνείται ὅλα ὅσα φαίνονται σιωπηλά μέσα στὴν ἱστορία, πού ἀρνείται, μὲ δύο λόγια, τὸ «ἄλλο». Γιατί ἡ ἀπάντηση στὴ συνολικὰ ἀρνητικὴ στάση τῆς θετικῆς ἱστορίας εἶναι ἀκριβῶς ἡ *ἱστορία-ἀντίσταση* μὲ τὴν ὁποία τὰ *Annales* ἀνοίγονται πρὸς τίς κοινωνικές ἐπιστήμες.

Ἄς σταθοῦμε λίγο σ’ αὐτό. Δηλαδή σὸ τί σημαίνει (ἢ καλύτερα: τί μπορεῖ νὰ σημαίνει) ἱστορία-ἀντίσταση. Θὰ πρέπει, βέβαια, ἀμέσως νὰ ποῦμε πῶς τελικά τὸ πρόγραμμα τῶν *Annales* δὲν ἦταν καί τόσο καινούριο ἢ πρωτότυπο (Aymard, *Review* 1:3/4, 60). Λογουχάρη θὰ μπορούσε κανεὶς πολὺ εὐκόλα νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι τὸ πρόγραμμά τους, διατυπωμένο γενικευτικά, μοιάζει μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ Βολταίρου πού ἀρνήθηκε κατηγορηματικά τὴν *histoire-bataille* (πολεμικὴ ἱστορία) καί πρότεινε τὴν ἱστορία πού περιγράφει τὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, τίς ἰδέες τους, τίς συνήθειές τους.⁵ Ὁ Μιγκουέλ ντέ Οὐναμούντο ἄλλωστε διατυπώνει πολὺ ἐρεθιστικά αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀντίληψη, ὅταν γράφει:

«Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐπιφανειακὸ ἐπίπεδο τῶν ρευστῶν ἐπεισοδίων, τὸ ἐπίπεδο αὐτῆς τῆς σαματατζήδικης ἱστορίας, ὑπάρχει μιὰ ἄλλη βαθιὰ ἱστορία μόνιμων γεγονότων – μιὰ σιωπηλὴ ἱστορία, ἡ ἱστορία τῶν φτωχῶν ἀγροτῶν πού μέρα μὲ τὴ μέρα σηκώνονται μὲ τὸν ἥλιο καί πάνε νὰ δουλέψουν στὰ χωράφια τους.»

(*La crisis del patriotismo*, Μαδρίτη 1942, ὅπως παρατίθ. ἀπὸ τὸν Aymard, ὅπ. παραπ. 64).

Ἄλλὰ ἀκόμη καί τὸ «ἄνοιγμα» πού προτείνουν τὰ *Annales* πρὸς τίς κοινωνικές ἐπιστήμες, μπορούμε καί αὐτὸ νὰ τὸ βροῦμε (ἂν ὄχι καί κάπου ἄλλοῦ) στὸν Αὐγούστο Κόντ σὸ πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα, ἴσως στὴν *Kulturgeschichte* στὰ τέλη τοῦ 19ου, στὸν Μάξ Βέμπερ στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Πού ἔγκειται λοιπὸν ἡ καινοτομία τῶν *Annales*; Σέ τί συνίσταται ἡ ἀλλαγὴ σὸ πρῶτο τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν; Πιστεύω ὅτι, ἂν καί κάποιοι προσεκτικὸς ἱστορικός τῆς ἱστορίας μπορεῖ νὰ βρεῖ μεμονωμένες ἀντιδράσεις, φωνές διαμαρτυρίας ἄς ποῦμε, σὸ εἶδος τῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας πού μὲ συνοπτικὴ ἀκρί-

βεια περιγράφει ὁ Χόμπσμπουμ, ἡ «σχολὴ τῶν *Annales*» ἀποτελεῖ, ὡστόσο, μιὰ ἀντίσταση σ’ αὐτὴ τὴν ἐπίσημη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας· πού σημαίνει ὅτι εἶναι μιὰ διαμαρτυρία πού δὲν μένει μόνο σὸ ἐπίπεδο τῶν διακηρύξεων καί τῆς θεωρίας, ἀλλὰ γίνεται *πράξη*. Πρόκειται γιὰ μιὰ διαμαρτυρία πού διοχετεύεται σέ κανάλια ἐμπρακτικῆς ἀπόδειξης καί δημιουργεῖ ἕνα μεγάλο ἀντιστασιακὸ ρεύμα. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ υποστηρίξει ὅτι ἡ σχολὴ τῶν *Annales* εἶναι μιὰ ἀντιστασιακὴ σχολὴ καί τὸ βῆμα τους, τὸ περιοδικὸ *Annales*, εἶναι ἕνα μαχητικὸ περιοδικό.

Μὲ δεδομένη, οὕτως ἢ ἄλλως, τὴν ἀδυναμία νὰ προχωρήσω σέ μιὰ κοινωνικὴ ἱστορία τῶν *Annales* (καί, στὴ συνέχεια, τῶν ἄλλων περιοδικῶν), θὰ ἐπιχειρήσω μόνο νὰ παρουσιάσω ὀρισμένα στοιχεῖα πού ὑποστηρίζουν τοὺς χαρακτηρισμοὺς πού προηγήθηκαν. (Πρέπει, ἄλλωστε, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ἀντιστασιακὴς διακηρύξεις καί σέ ἀντιστασιακὴς πράξεις, διάκριση πού γίνεται μόνο γιὰ νὰ ὀργανωθεῖ ἡ περιγραφή τοῦ θέματος, εἶναι προσωρινή.)

Ἀντιστασιακὴς διακηρύξεις λοιπὸν καί ἀντιστασιακὴς πράξεις. Πρὶν ξεκινήσουμε ὁμως ἀπὸ τίς πρώτες, δηλαδή ἀπὸ τίς πολεμικὴς ἰσχύς καί τὰ μανιφέστα, ἄς δοῦμε μὲ τὰ δικά τους μάτια αὐτὴ τὴν φορά τὸν ἐχθρό. Ὁ ἐχθρὸς εἶναι ἕνας: ἡ *histoire historisante*, ἡ ἱστορίζουσα ἱστορία – μιὰ «ἐτικέτα» πού δὲν εἶναι καί πολὺ ἱκανοποιητικὴ, γιατί, ὅπως ὅλες οἱ ἐτικέτες, ἐξαφανίζει τὴν ποικιλία. Γενικά, βέβαια, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ἐχθρὸς τους εἶναι ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς ἱστορίας πού θεωρεῖ ὅτι οὐσιαστικὸ καθῆκον της εἶναι νὰ καθορίσει τὰ γεγονότα (*les faits*) μὲ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη σιγουριά καί ἀσφάλεια. Τὰ γεγονότα θεωροῦνται ὡς δεδομένα, ἡ σημασία τους θεωρεῖται ἐπίσης δεδομένη καί τὸ μόνο πού χρειάζεται νὰ κάνει ἡ ἱστοριογραφία εἶναι νὰ τὰ ἀποκαταστήσει στὴν ἀρχικὴ τους πραγματικότητα (*wie es eigentlich gewesen*: ἔτσι ὅπως πράγματι ἦταν). Κάθε τέτοιο γεγονός (ἐπεισόδιο ἢ

4. Ὁ ὅρος «σχολὴ τῶν *Annales*» εἶναι μιὰ χαλαρὴ καί ρευστὴ ἔκφραση πού καλύπτει ἕνα εὐρὸ φάσμα ἐνδιαφερόντων καί τάσεων, βλ. σχετικὰ A. Burguière, *Review* 1, 3/4.

5. «Φαίνεται ὅτι τὰ τελευταῖα 1600 χρόνια οἱ μόνοι Γάλλοι ὑπῆρξαν βασιλιάδες, ὑπουργοὶ καί στρατηγοί», γράφει ὁ Βολταίρος σὸ *Essai sur les mœurs et l'ésprit des nations* τὸ 1756 (ὅπως παρατίθ. ἀπὸ τὸν M. Bloch, <1952>² 1961, σελ. 90).

περιστατικό) αποτελεί μία αυτόαρκη μονάδα-ένότητα και τα γεγονότα μπορούν από μόνα τους να διευθετηθούν σ' ένα είδος αντικειμενικής αφήγησης, ένα είδος πλοκής, μία χρονολογική-περιστατικόλογική αφήγηση της ιστορίας. Έργο του ιστορικού, σ' αυτή τή λογική, είναι μόνο να θεμελιώνει με αποδείξεις αυτή τήν αφήγηση (Revel, *Review* 1:3/4, 11-12). Αυτός είναι ο έχθρός, ο κατακτητής. Και ο ιστορικός είναι ένας αφηγητής.

Ο αντίστασιακός ιστορικός λόγος

Τό πρώτο κείμενο πού θεμελιώνει τή λογική τής αντίστασης των *Annales* προηγείται αρκετά από τήν εμφάνιση του πρώτου τεύχους του περιοδικού, τό 1929. Είναι ένα κείμενο του κοινωνιολόγου και οικονομολόγου François Simiand, τό οποίο δημοσιεύτηκε μέ τόν τίτλο «Méthode historique et science sociale» (Ιστορική μέθοδος και κοινωνική επιστήμη) τό 1903 στο περιοδικό *Revue de synthèse* πού είχε ιδρύσει τό 1900 ο ιστορικός Henri Berr. Πρόκειται για ένα προγραμματικό κείμενο πού θέτει τήν ιστορία στην καρδιά των κοινωνικών επιστημών. Ο Σιμιάν διατυπώνει τήν εϋχή νά πέσουν «τά τρία είδωλα τής φυλής των ιστορικών: τό πολιτικό, τό άτομικό και τό χρονολογικό». Η επίθεση πού κάνει στο καθένα από αυτά τά είδωλα θεμελιώνεται στο αξίωμα ότι ή ιστορία, για νά κατορθώσει νά ανταποκριθεί σε κριτήρια επιστημονικότητας, πρέπει νά αντικαταστήσει «τή μελέτη των μοναδικών συμβάντων μέ τή μελέτη των επαναλαμβανόμενων φαινομένων». Στην ιστορία, λέει ο Σιμιάν, όπως και στις άλλες επιστήμες, μπορούμε νά μιλούμε για αιτιότητα μόνο εκεί όπου υπάρχει κάποια σταθερή σχέση, κάποια κανονικότητα, κάποιος νόμος (Pomian, *Review* 1:3/4, 107).

«Από αυτή τήν άποψη βλέπει κανείς άμέσως ότι ένα άτομικό φαινόμενο, μοναδικό στο είδος του, δέν έχει αίτια, άφου δέν μπορεί νά εξηγηθεί από κάποια σταθερή σχέση μέ ένα άλλο φαινόμενο και άφου, για τήν κάθε μοναδική περίπτωση, δέν μπορεί νά βρεθεί ένα σταθερό προηγούμενο. Άν, λοιπόν, ή μελέτη των ανθρώπινων γεγονότων πρόκειται νά γίνει θετική επιστήμη, πρέπει νά εγκαταλείψει τά μοναδικά φαινόμενα και νά συλλάβει τά επαναλαμβανόμενα γεγονότα, δηλαδή πρέπει νά αφήσει καταμέρος τό τυχαίο και νά στραφεί στο ρυθμικά επαναλαμβανόμενο, νά παραμερίσει τό άτομικό για νά μελετήσει τό κοινωνικό». (Simiand, <1903> 1960, 17, όπως παρατίθ. από τόν Pomian, όπ. παραπ.)

Αυτό τό κείμενο διακήρυξης θά αποτελούσε, μετά από 26 χρόνια, τή σπονδυλική στήλη των *Annales* και, μετά από 57 (τό 1960), θά ξαναδημοσιευόταν αυτούσιο στο περιοδικό, στο τμήμα *Combats et Debats* (Άγώνες και Διάλογοι). Η συνολική άποψη των *Annales* φαίνεται νά συμπυκνώνεται στο κείμενο του Σιμιάν: ή ιστορία ως πρόβλημα, ή εργαστηριακή μέθοδος, ή μακρά διάρκεια, ή αναζήτηση των δομών. Και, βέβαια, ή σχέση τής ιστορίας μέ τίς κοινωνικές επιστήμες (Pomian, όπ. παραπ., 107-8).

Τό 1929 κυκλοφορεί τό πρώτο τεύχος των *Annales*. Στο εισαγωγικό τους σημείωμα μέ τόν τίτλο «A nos lecteurs» (Πρός τούς αναγνώστες μας), οι δύο εκδότες του, ο Lucien Febvre και ο Marc Bloch, χρησιμοποιούν σχεδόν πανομοιότυπα τούς όρους του Σιμιάν. Καταγγέλλουν τήν επιστημονική κατάτμηση και έξειδίκευση, «πού άκόμη χωρίζει τούς ιστορικούς από εκείνους πού αφιερώνονται στη μελέτη των (σύγχρονων) κοινωνιών και οικονομιών», και διακηρύσσουν ότι τό περιοδικό τους θά έννοποιήσει

- 1943 Lucien Febvre "Vivre l'histoire: Propos d'initiation"
- 1949 Lucien Febvre "Vers une autre histoire" (*Revue de métaphysique et de morale*)
- 1949(21961) Marc Bloch *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*
- 1953(21965) L. Febvre *Combats pour l'histoire*
- 1953 (Hommage à Lucien Febvre) *Eventail de l'histoire vivante* (Gallimard)
- 1962 L. Febvre *Pour une histoire à part entière* (Sevren)
- 1971 P. Veyne *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie* (Seuil)
- 1973(-1978) E. Le Roy Ladurie *Le territoire de l'historien* (Gallimard)
- 1973 (Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel) *Histoire et ethnologie* (E. Privat)
- 1974 (Editions Sociales) *Aujourd'hui l'histoire*
- 1975 M. de Certeau *L'écriture de l'histoire* (Gallimard)
- 1974(-1978) J. Le Goff-P. Nora *Faire de l'histoire* (Gallimard): 3 τόμοι (έλλην. μετάφρ. τής Κλαίρης Μητσοτάκη, *Τό έργο τής ιστορίας* <1 τόμος: επιλογή>, 1981 <Ράππας>)
- 1976 T. Stoianovich *French Historical Method. The Annales Paradigm* (Ithaca)
- (βλ. και αφιερώματα, όπως: *Annales E.S.C. <Μάιος-Αύγ. 1971>: Histoire et Structure*, *Annales E.S.C. 1979, Review* 1:3/4, 1978: *The Impact of the Annales School on the Social Sciences, Dialectiques* 10-11 <φθιν. 1975>: *Histoire et Société* κ.ά.)

γ. ιστορία=πρακτική

- 1910 Lucien Febvre *Philippe II et la Franche-Comté: Etude d'histoire politique, religieuse et sociale*
- 1922 Lucien Febvre *La Terre et l'évolution humaine: Introduction géographique à l'histoire*
- 1924 Marc Bloch *Les Rois thaumaturges: Etude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale* (21960)
- 1931 Marc Bloch *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*
- 1932 Georges Lefebvre *La Grande Peur de 1789*
- 1933 Ernest Labrousse *L'Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle* (Dullos)
- 1939 Marc Bloch *La Société féodale*
- 1942 Lucien Febvre *Le problème de l'incroyance du XVIe siècle: La Religion de Rabelais* (A. Michel)
- 1949 Fernand Braudel *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (21966, βελτ. και συμπληρ., Collin)
- 1964 J. Le Goff *La Civilisation de l'occident médiéval* (Arthaud)
- 1965 E. Le Roy Ladurie *Les Paysans de Languedoc* (Sevren)
- 1967 E. Le Roy Ladurie *Histoire du climat depuis l'an mil* (Flammarion)

μέ εμπειρικό τρόπο, «μέ τό παράδειγμα καί τήν πράξη», τό χώρο τών κοινωνικών επιστημών (Revel, *ὄπ. παραπ.*, 13).

«Εἶναι», γράφουν, «ἐνάντια σ' αὐτά τά τρομακτικά σχίσματα πού σκοπεύουμε νά ἀντισταθοῦμε. Ὁχι ὅμως μέσω μεθοδολογικῶν ἄρθρων καί θεωρητικῶν πραγματειῶν, ἀλλά μέ τό παράδειγμα καί μέ τήν πράξη». (Febvre καί Bloch, *Annales...* 1929, 1, 2, ὅπως παρατίθ. ἀπό τόν Wallerstein, *Review* 1:1 <1977>, 6)

Ἀργότερα ὁ Φέβρ περιγράφοντας, σέ πίο προσωπικό ὄφρος, αὐτή τήν ἀντίσταση-διαμαρτυρία θά γράψει:

«Ποτέ δέν δέχτηκα μέ ἡμεῖς τήν ἱστορία ὅπως τήν ἔγραψαν αὐτοί πού ἠττήθησαν στά 1870· τά σωφρονιστικά της τιπθίσματα, τήν παραίτηση ἀπό ὅποιασδήποτε μορφῆς σύνθεση (synthésis), τήν κοπιώδη, ἀλλά ἀπό πνευματική ἀποψη φυγό-πονη, λατρεία τοῦ 'γεγονότος' καί τή σχεδόν ἀποκλειστική ἀγάπη γιά τή διπλωματική ἱστορία (''Α, ἂν τήν εἶχαμε μελετήσει πίο προσεκτικά, δέν θά θρυσκόμασταν ἐδῶ πού εἴμαστε σήμερὰ!'). Μιά ἱστορία πού ἀπό τόν Albert Sorel, αὐτόν τόν κατά τό ἡμισυ θεό, ὡς τόν Etienne Bourgeois, αὐτόν τόν κατά τό ἓνα δέκατο θεό, εἶχε γίνει ἔμμομη ἰδέα καί εἶχε κατακυριεύσει αὐτούς πού μᾶς δίδαξαν ἀπό τό 1895 ὡς τό 1902...» (Febvre <1953>² 1965, σελ. VII)

(Τό 1903 ἔρχεται ὁ Σιμιάν).

Ὅταν, μετά τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καί τόν (τραγικό) θάνατο τοῦ Μπλόκ, Ξανακυκλοφοροῦν τά *Annales* (1946) μέ καινούριο τίτλο, ὁ Φέβρ βάζει στό ἐκδοτικό σημεῖωμα τόν τίτλο «Face au vent» ('Ἐνάντια στόν ἀνεμο):

«Τά *Annales* ἄλλαξαν», γράφει, «γιατί ὅλα γύρω μας ἀλλάζουν: οἱ ἄνθρωποι καί τά πράγματα. Μέ μιά λέξη: ὁ κόσμος(...) Κι ἂν μέ ρωτήσουν», συνεχίζει, «ἔχω ἐγώ, ὁ ἱστορικός, τό δικαίωμα νά συνεχίσω νά γράφω ἱστορία, τότε δέν θά διστάσω καθόλου νά πῶ ναι, ἐφόσον ἡ 'ἱστορία (καί μόνο ἡ 'ἱστορία μπορεῖ νά τό κάνει) μπορεῖ, σ' ἓνα κόσμο συνεχούς ἀσταθείας, νά καταστήσει δυνατή τή ζωή μας μέ σκέψεις ἄλλες ἀπό τό φόβο...» (Febvre, *Annales* E.S.C. 1/1, 2, 6-7, ὅπως παρατίθ. ἀπό τόν Wallerstein, *ὄπ. παραπ.*, 6.)

Τό 1957, ὅταν θά ἀναλάβει τή διεύθυνση τών *Annales* ὁ Fernand Braudel, θά μᾶς θυμίσει στό δικό του ἐκδοτικό σημεῖωμα, μέ τόν τίτλο «Les *Annales* continuent» (Τά Α. συνεχίζονται), ὅτι

«Οὔτε ὁ Μ. Μπλόκ οὔτε ὁ Λ. Φέβρ εἶχαν τήν ἐπιθυμία οὔτε τήν αὐταπάτη ὅτι δημιουργοῦσαν σχολή... Μᾶλλον», γράφει, «ἔψαχναν καί ἀναζητοῦσαν σ' ὅλη τους τή ζωή.» (Braudel, *Annales* E.S.C., XII, 3, 1, ὅπως παρατίθ. ἀπό τόν Wallerstein, *ὄπ. παραπ.*)

Τά *Annales* θά συνεχίσουν, κατά τόν Μπροντέλ, νά ἀντιπροσωπεύουν

«τήν ἱστορία, τήν ἐξωθημένη στά ἀκράια της ὄρια, δηλαδή στήν καρδιά ὅλων τών επιστημῶν πού μελετοῦν τόν ἄνθρωπο. Καί, ὡς τά σήμερα, τήν ἱστορία τήν περιτριγυρισμένη ἀπό τίς ἐπικίνδυνες φλόγες τοῦ περιστατικοῦ» (ὄπ. παραπ.)

Τό 1969 (μετά τά γεγονότα τοῦ Μάη τοῦ '68) ὁ Μπρον-

τέλ παραδίνει τό περιοδικό σέ χέρια νεοτέρων ἐκφράζοντας τήν ἐπιθυμία νά παραμείνει τό περιοδικό

«στήν πρώτη γραμμῆ τοῦ νεωτερισμοῦ, ἀποδεχόμενο τό ἀναπόφευκτο ρίσκο» (Braudel, *Annales* E.S.C. XXIV, 3, 1),

ἀλλά μαζί καί τήν ἐλπίδα ὅτι

«ἂν παραστει ἀνάγκη, αὔριο κιάλας [οἱ ἐκδότες] δέν θά διστάσουν νά φτιάξουν καινούρια 'νέα *Annales*'.» (ὄπ. παραπ.)

(Τό εἰσαγωγικό τοῦ ἄρθρου ἔχει τόν χαρακτηριστικό τίτλο 'Les Nouvelles *Annales*'.)

«Ἄλλη μιά φορά», γράφει, «τά *Annales* γύρισαν καινούρια σελίδα, παραμένοντας πιστά στό πνεῦμα τοῦ Φέβρ καί τοῦ Μπλόκ πού ἱδρυσαν τό περιοδικό κάπου 40 χρόνια πρίν. Ὁ στόχος τους ἦταν νά υἰοθετήσουν νέες μεθόδους, ὅσο αὐτό ἦταν δυνατό, καί νά ἀποδεχτοῦν τούς κινδύνους πού αὐτό συνεπάγεται. Ὑπάρχουν ἄλλα περιοδικά πού ὑπηρετοῦν τό ἐπάγγελμά μας καί πού κεντρικά κατέχουν τό ἤδη κατακτημένο πεδίο. Ὁ ρόλος τους εἶναι σπουδαῖος, ἀποφασιστικός, ἀναντικατάστατος. Ἀκριβῶς αὐτό ὅμως ἐπιτρέπει σέ μᾶς νά παίζουμε διαφορετικό ρόλο στήν πνευματική συγκυρία τῆς ἐποχῆς μας.» (ὄπ. παραπ., 571)

Στό κείμενο αὐτό ἐμπεριέχεται – ἴσως – ὅλη ἡ οὐσία τών *Annales*: ἡ διακήρυξη τῆς πίστης στό νεωτερισμό, ἡ υἰοθέτηση τοῦ α' πληθυντικοῦ ἢ τοῦ, ἀκόμη πίο δηλωτικοῦ, ἀπρόσωπου συλλογικοῦ ὑποκειμένου: τά *Annales*. Στήν ἱστορία τών *Annales*, κάτω ἀπό αὐτό τό «ὑποκείμενο» συχνά κρύβονται σημαντικές διαφοροποιήσεις καί διαφορές· ὡστόσο, ἡ ὑπαρξή του καταδηλώνει τήν ὑπόσταση τῆς σχολῆς καί τήν τρομερά ἀφομοιωτική της δύναμη. Τό κείμενο αὐτό τοῦ Μπροντέλ θέλει νά βεβαιώσει ὅτι ὑπάρχει κάτι κοινό ἀνάμεσα στή μικρή περιθωριακή ὁμάδα τών καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου, πού στά 1929 πῆρε τά ὄπλα καί κήρυξε τόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ πανεπιστημιακοῦ κατεστημένου τοῦ Παρισιοῦ, καί στό πανίσχυρο δίκτυο τών μελετητῶν πού σχετίζονται μέ τό περιοδικό καί, ἀπό τό 1946 καί μετά, μέ τό Ἐκτο Τμήμα (Sixième Section) τῆς Πρακτικῆς Σχολῆς Ἀνωτάτων Σπουδῶν (E.P.H.E.).⁶

Ἐδῶ ὑπόκειται μιά διμέτωση ἀντίσταση: μιά ἀντίσταση στόν καινούριο ἐχθρό πρὸς τά μέσα· τό κατεστημένο τών *Annales*, αὐτό πού βολεύεται μέ τή μίμηση, αὐτό πού θά ἔκανε νά ξεχαστεῖ ὁ νεωτερισμός.⁷ Καί μιά ἀντίσταση πρὸς τά ἔξω· ἡ παλιά ἀντίσταση στή θετικιστική

6. «Σάν ἓνα 'ἰσλάμ τῆς ἐπιστήμης, τό "πνεῦμα" τών *Annales* βάλθηκε νά κατακτήσει τόν κόσμο. Τό περιοδικό *Annales* ἔχει γί-νει τώρα τό χαλιφάτο τό ὁποῖο ἐμπνέει καί ἀνανεώνει τήν ἔρευνα...» (Burguière, *ὄπ. παραπ.*, 196)

7. «Τά πρώτα *Annales* [...] εἶχαν κάπου 300-400 ἀναγνώστες [...] Ἦταν μιά μικρή ὁμάδα μέ ἐπαναστατικές διαθέσεις, μιά ὁμάδα αἰρετικῶν καί εἶχαν ἐναντίον τους τό σύνολο σχεδόν τών γαλλικῶν πανεπιστημίων [...] Τά *Annales* σήμερα δέν ἔχουν πιά ἐχθρούς. Τά αἰρετικά *Annales* εἶχαν ἐχθρούς κι αὐτό ἦταν θαυμάσιο γιατί οἱ ἐχθροί σέ βοηθοῦν. Ἀπό τό 1965-70 συνέβη κάτι τρομερό: χάσαμε τούς ἐχθρούς μας! [...] Εἶναι δύσκολο νά εἶναι κανείς νεωτεριστής, νά εἶναι κανείς αἰρετικός ὅταν, ἀπότομα, ἔχει γίνει κάποιο εἶδος ὀρθόδοξου [...] Τά *Annales* βρισκόταν πάντοτε σέ κρίση (εὐτυχῶς!). Ἡ ζωντανή ἱστορία βρίσκεται πάντοτε σέ κρίση γιατί εἶναι ἡ ἀπάντηση πού δίνουν οἱ ἱστορικοί σέ προβλήματα πού θέτει ἡ σύγχρονη ἐποχή». (Braudel, *Review* 1:3/4, 247, 251, 260)

άντιληψη τής ιστορίας, ή αντίσταση πού σημαδεύεται από διάφορες έμμονές: τήν έμμονή ότι κάτω από τό συμβάν κρύβεται μιά πολυδιάστατη πραγματικότητα· ότι κάτω από τά ένσταντανέ τής πολιτικής ζωής βρίσκονται οικονομικές και πολιτικές δομές· ότι πίσω από τίς μειοψηφίες τών πόλεων κρύβονται οι πλειοψηφίες τής περιφέρειας· ότι πίσω από τόν δυτικό κόσμο κρύβεται ό άλλος κόσμος. Καί, κυρίως, τήν έμμονή ότι δέν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως ή οικονομία, ή κοινωνία, ή πολιτισμός, αλλά υπάρχουν κοινωνίες, οικονομίες, πολιτισμοί. Τά *Annales* ανάγκασαν τήν ιστορία και τίς άλλες κοινωνικές επιστήμες - όσες τουλάχιστον από αυτές εξακολουθούσαν νά μένουν ανυποψίαστες - νά πάρουν σοβαρά υπόψη τους αυτές τίς έμμονές (Wallerstein, *Review* 1:3/4, 6-7). Έμμονές πού έχουν συγκεκριμένο στόχο· τουτόν: νά δείξουν ότι ή ιστορία είναι κοινωνικά υπεύθυνη επιστήμη. «'Ας εξηγήσουμε τόν κόσμο στόν κόσμο μέσω τής ιστορίας», γράφει ό Φέβρ (<1953>²1965, σελ. 40). «'Ας καταλάβουμε τό παρόν μέσω του παρελθόντος», υποστηρίζει ό Μπλόκ (<1949>²1961, σελ. 11). 'Αν συσχετίσουμε αυτές τίς εύκτικές διατυπώσεις μέ τό είδος τής ιστορίας πού θέλουν νά κάνουν, τότε αυτή ή υπευθυνότητα άποκτά πολιτικές άποχρώσεις και μεταθέτει τήν αντίσταση από τόν άκαδημαϊκό-πανεπιστημιακό χώρο στό πολιτικό πεδίο τής πάλης τών ιδεών.

'Ας περάσουμε τώρα στο άλλο μαχητικό περιοδικό: τό *Past and Present*, πού κυκλοφορεί στην 'Αγγλία τό 1952, στην περίοδο δηλαδή όπου τά *Annales* ξεκινούν τή δεύτερη φάση τής ιστορίας τους έδραιωμένα πιά σ' ένα ίδρυμα.

Φαίνεται ότι ως τότε στην 'Αγγλία ήταν εύρύτατα γνωστά μόνο μεμονωμένα όνόματα και έργα πού σχετίζονταν μέ τά *Annales* (κυρίως ό Μπλόκ και ό Φέβρ, και μάλιστα συγκεκριμένες μελέτες τους) (Burke, *Review* 1:3/4, 147-9). Τά *Annales* ως νέα προοπτική στην ιστοριογραφία τά γνώριζαν όρισμένοι ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες, οι περισσότεροι από τούς όποιους είχαν ή και έχουν σαφώς μαρξιστική κατεύθυνση. (Νά θυμίσω άπλως έδώ ότι ή κοινωνική άρχαιολογία του Gordon Childe υπήρξε ίσως ή πιό δημοφιλής άρχαιολογική παραλλαγή του ιστορικού ύλισμου στην 'Αγγλία του '30 και του '40.) Αυτό, ώστόσο, πού γνώριζαν δέν ήταν τά *Annales* ως σχολή, αλλά τό νέο κύμα στην ιστορία, πού στη

- 1967 F. Braudel *Civilisation matérielle et capitalisme* (Collin)
 1969 P. Vilar *A History of Gold and Money* (γαλλ.: 1961, άγγλ.: 1969: N.L.B.)
 1973 Georges Duby *Le Dimanche de Bouvines*
 1975 E. Le Roy Ladurie *Montailou, village occitan de 1294 à 1324* (Gallimard)
 1977 F. Braudel *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Johns Hopkins Univ. Press)
 1979 F. Braudel *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV-XVIII siècles* (Collin)
 1979 E. Le Roy Ladurie *Le Carnaval de Romans* (Gallimard)
 [(1976-)] E. Labrousse-F. Braudel (eds) *Histoire Economique et sociale de la France* (PUF)
 (1976-) G. Duby *Histoire rurale de la France* (Seuil)
 1980 E. Le Roy Ladurie *L'argent, l'amour et la mort en pays d'oc* (Seuil)

PAST AND PRESENT

A Journal of scientific history
 (έτος ίδρυσης: 1952, έδρα: Λονδίνο)

1959: Past and Present Society

- 1952 Past and Present, *A Journal of scientific history*
 1959 Past and Present, *A Journal of historical studies*
 (έκδοτική έπιτροπή: M. Dobb, G. Childe, C. Hill, E. Hobsbawm, P. Worsley, E. P. Thompson, G. Barraclough, John Morris κ.ά.)
 1952 (οί εκδότες) "Introduction"
 1961 (οί εκδότες) ('Απολογισμός)
 1968 E. Hobsbawm "Karl Marx's Contribution to Historiography" *Diogenes* (έλλην. μετάφρ. του 'Αλέξη Πολίτη 'Η συμβολή του Καρόλου Μάρξ στην επιστήμη τής ιστορίας 1981 (έκδ. Μνήμων)
 1971 E. Hobsbawm "From Social History to the History of Society" *Daedalus (Historical Studies Today)*
 1978 E. P. Thompson *The Poverty of Theory and Other Essays* (Merlin)
 1959 E. Hobsbawm *Primitive Rebels* (Manchester Univ. Press)
 1962 E. Hobsbawm *The Age of Revolution* (Cardinal)
 1963 E. P. Thompson *The Making of the English Working-Class* (Penguin)
 1964 E. Hobsbawm *Labouring Men*
 1969 E. Hobsbawm *Bandits* (Penguin)
 1977 E. Hobsbawm *Revolutionaries*

REVIEW

A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations

(έτος ίδρυσης: 1977, έδρα: Νέα 'Υόρκη)

1977: Fernand Braudel Center

Γαλλία εκφράστηκε τόσο έντονα και μαχητικά από τα *Annales*, ώστε όσοι έβλεπαν τά πράγματα απέξω να ταυτίζουν με αυτό τό περιοδικό και μία σειρά άλλων ιστορικών, όπως ο Georges Lefebvre και ο Ernest Labrousse, και να τους θεωρούν όλους ως τή γαλλική ιστορική σχολή.

Αυτοί λοιπόν πού παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον τήν «επανάσταση» των *Annales* (ή, καλύτερα, τής γαλλικής σχολής) αποτελούσαν μία περιθωριακή ομάδα κοινωνικών επιστημόνων – παρά τό γεγονός ότι μερικών τά έργα υπήρξαν και έξακολουθούν να είναι έκδοτικές επιτυχίες, και μάλιστα με εύρύτατο αναγνωστικό κοινό, ή τό γεγονός ότι όρισμένοι κατείχαν ή και κατέχουν κάποιες ακαδημαϊκές θέσεις κύρους. Οί επιστήμονες αυτοί είχαν ήδη καθιερώσει αυτόνομα στή χώρα τους τίσ προϋποθέσεις και είχαν θέσει τίσ βάσεις για μία άλλη ιστορία,⁸ όταν αποφασίζουν να οργανώσουν τή δράση τους συντονίζοντας τό έργο τους, προσδιορίζοντας με σαφήνεια τούς στόχους τους, ακολουθώντας, με δύο λόγια, τό παράδειγμα των *Annales*. Τό 1952 λοιπόν ιδρύουν τό περιοδικό *Past and Present*, από τή μία μεριά για να αντισταθούν στήν καθιερωμένη, τήν επίσημη ιστορία (τήν ιστορία αυτών πού ο *Childe* αποκαλούσε ειρωνικά: αντιεπιστήμονες μανδρινούς τής 'Οξφόρδης)· και, από τήν άλλη, «για να διευρύνουν τόν κάπως στενό όρίζοντα τής παραδοσιακής ιστορίας» (Οί έκδότες, *Past and Present*, 1). "Ενα περιοδικό πού, όπως και τά *Annales*, θά υιοθετήσει κάθε αντιστασιακή κίνηση. Είναι χαρακτηριστικό, λογουχάρη, ότι ένας από τούς έκδότες του περιοδικού, ο Χόμπσμπωουμ, χαιρετίζει τό 1961 τό γνωστό best-seller του E. H. Carr *What is history?* με τά παρακάτω λόγια:

«Τό βιβλίο του κ. Κάρ είναι μία ισχυρή όμβροντία εναντίον του ιστορικού σκοταδισμού [...] Είναι βιβλίο πολεμικό. Οί αντιδραστικοί ιστορικοί, όπως ο Πόπερ και ο Τούνμπυ, είναι οί στόχοι του. Όμως ή δύναμη τής κριτικής του έγκειται όχι μόνο στήν επιχειρηματολογία του, αλλά και στήν αναγνώριση ότι τά διάφορα είδη τής ιστορικής αντίδρασης αντιπροσωπεύουν μία ειδική ιστορική άποψη – τήν άποψη μίας τάξης, μίας αυτοκρατορίας, μίας κοσμοκρατορίας πού πεθαίνει.» (Hobsbawm, όπως παρατίθ. από τόν R. Samuel, 1980, 93, βλ. παραπ., σμ. 7)

Δύο πράγματα φαίνεται ότι προσέλκυσαν τούς Άγγλους ιστορικούς προς τή γαλλική «σχολή». Τό πρώτο είναι ότι θεώρησαν τά *Annales* ως πρόδρομό τους σ' αυτό πού θά μπορούσε να όνομασεί αντιστασιακή ιστορία ή αντιπολιτευτική ιστορία (opposition history).⁹ Τό δεύτερο ήταν ότι, άμέσως μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ή Γαλλία ήταν ή μόνη χώρα στον κόσμο όπου υπήρχε μία συστηματική, συνεχής και συνεπής προσπάθεια να διερευνηθεί αυτή πού και οί ίδιοι θεωρούσαν ότι είναι μία κρίσιμη περίοδος στήν ανάπτυξη του σύγχρονου κόσμου: δηλαδή ή κοινωνία και ή οικονομία του 16ου και του 17ου αιώνα. Τό γιατί έμφανίζεται αυτό τό ιδιαίτερο, αυτό τό καυτό ενδιαφέρον για τή συγκεκριμένη περίοδο τής ιστορίας άξίζει να γίνει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης. (Τό έρώτημα, λογουχάρη, θέτει ο Χόμπσμπωουμ σε σχέση μάλιστα, για τά άγγλικά πράγματα, με τό διάλογο ανάμεσα στον Μώρις Ντόμπ και τόν Πώλ Σουήζυ σχετικά με τό πρόβλημα τής μετάβασης από τή φεουδαρχία στον καπιταλισμό (<Hobsbawm, *Review* 1:3/4, 238>.)

Άς δούμε όμως από πίο κοντά τήν ιδρυτική διακήρυξη στο πρώτο τεύχος του *Past and Present*. Θά σταθούμε σε σημεία τής

«Αυτό τό περιοδικό δημιουργήθηκε όχι γιατί οί ιδρυτές του πιστεύουν ότι δεν υπάρχουν αρκετά περιοδικά στο χώρο τής ιστοριογραφίας, αλλά γιατί πιστεύουν ότι προς τό παρόν υπάρχει χώρος για να ασχοληθούν με τήν κατάσταση τής ιστορικής έρευνας και τής ιστορικής πραγματείας.»

Ακολουθώντας τό παράδειγμα των Φέβρ και Μπλόκ διακηρύσσουν ότι αυτό πού προσπαθούν να κάνουν θά τό δείξουν με τό παράδειγμα και τήν πράξη και όχι με μεθοδολογικά άρθρα και θεωρητικά δοκίμια (Οί έκδότες, όπ. παραπ.).

Ποιό είναι λοιπόν τό είδος τής ιστοριογραφίας πού θέλει να ενθαρρύνει τό νέο περιοδικό; Είναι εκείνο τό είδος, μäs λένε, πού περιέγραφε ο μεγάλος Άραβας ιστορικός Ιμπν Καλντούν τον 14ο αιώνα, όταν παρατηρούσε ότι

«Η ιστορία είναι ή καταγραφή [των μνημείων] τής ανθρώπινης κοινωνίας ή του παγκόσμιου πολιτισμού· των αλλαγών πού γίνονται στή φύση αυτής τής κοινωνίας [...], των επαναστάσεων και των έξεγέρσεων μίας μερίδας ανθρώπων εναντίον μίας άλλης, με τήν επακόλουθη ίδρυση βασιλείων και κρατών, με τίσ διάφορες κοινωνικές και πολιτικές ομάδες τους· είναι ή καταγραφή των διαφόρων δραστηριοτήτων και ασχολιών των ανθρώπων είτε για τόν προσπορισμό των αναγκαίων προς τό ζήν είτε στον τομέα των επιστημών και των πρακτικών τεχνών. Και, γενικά, είναι ή καταγραφή όλων των μετασχηματισμών στους όποιους υπόκειται μία κοινωνία εξαιτίας τής ίδιας της της φύσης.»¹⁰

Στόχος λοιπόν είναι, γράφουν οί ιστορικοί του *Past and Present*,

«να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε αυτούς τούς μετασχηματισμούς πού υφίσταται ή κοινωνία από τήν ίδια της τή φύση. Θεωρούμε ότι οί άνθρωποι είναι ενεργητικοί και συνειδητοί δημιουργοί τής ιστορίας, και όχι παθητικά θύματά της ή δείκτες για τίσ στατιστικές. Κάθε μορφή ανθρώπινης κοινωνίας και κάθε άτομική δράση μέσα σ' αυτήν έχει, λοιπόν, τούς δικούς της νόμους κίνησης και ανάπτυξης, και αυτούς ακριβώς ψάχνουμε να βρούμε.

Άρα πιστεύουμε ότι οί σύγχρονες προσπάθειες να έκφρασει ή ιστορία με βάση κάποιες μεταβολές πού προέρχονται από τίσ φυσικές επιστήμες (όπως, λογουχάρη, σε σχέση με τή βιολογική εξέλιξη), υπεραπλοποιούν και διαστρεβλώνουν τήν ιστορία. Ούτε μπορεί ή ιστορία να εξηγηθεί σε

8. Για έκτενή ανάλυση τής βρετανικής ιστοριογραφίας σε σχέση με τά *Annales* και τό *Past and Present* βλ. Burke και Hobsbawm, *Review* 1:3/4. Για μία κριτική ανάλυση τής βρετανικής μαρξιστικής ιστορίας βλ. τό άρθρο του Raphael Samuel «British Marxist Historians» (μέρος Α') *New Left Review* 120 (Άπρ. 1980), 21-96 καθώς και τό R. Samuel (ed) *People's History and Social History* 1981 (βλ. σμ. 2 παραπ.), όπου δημοσιεύονται οί άνακοινώσεις και οί συζητήσεις πού έγιναν στο σεμινάριο του History Workshop στην 'Οξφόρδη (1979).

9. Ο όρος μεταφράζεται και «ιστορία τής αντίστασης», πράγμα πού συμφωνεί – όπως θά φανεί και παρακάτω – με τά συγκεκριμένα θέματα πού επέλεγουν για να μελετήσουν οί περισσότεροι από τούς ιστορικούς του κύκλου: τελετουργίες άνταρσίας, «πρωτόγονη επανάσταση», έξεγέρσεις, στάσεις, ληστεία, φτώχεια, παράνομες ή παρακρατικές οργανώσεις κλπ.

10. Χρησιμοποιώ – με ελάχιστες αλλαγές – τήν ελληνική μετάφραση του Δημοσθένη Κουρτόβικ, Ibh Khalidun, *Προλεγόμενα* (Κάλβος) 1980, σελ. 46.

σχέση άπλώς με τό εξωτερικό της περιβάλλον (π.χ. τό κλίμα, τή γεωγραφία, τίς πολιτιστικές έπαφές). Δυσπιστούμε όμως και άπέναντι στις προσπάθειες νά εξηγηθεί ή μία φάση τής ιστορίας με όρους πού εκφράζουν μίαν άλλη (π.χ. ή ρωμαϊκή οικονομία με όρους του σύγχρονου καπιταλισμού ή ιμπεριαλισμού). Στή γενιά μας είδαμε νά ξαναατέλουν όρισμένες σχολές σκέψης πού κατάγονται άμεσα ή έμμεσα από τήν αντίορθολογική κοσμοθεωρία (Weltanschauung) του ρομαντισμού των άρχων του 19ου αιώνα, κοσμοθεωρίες πού άρνούνται τή δυνατότητα μίας επιστημονικής προσέγγισης στην ιστορία. Δέν συμμερίζομαστε αυτές τίς άπόψεις. Αυτό όμως δέν σημαίνει καθόλου ότι άρνούμαστε τήν ύπαρξη ή τήν επίδραση πού είχαν οι παράλογες δυνάμεις στη δόμηση του παρελθόντος, ούτε βέβαια ότι υποθέτουμε πώς τό παρελθόν μπορεί νά έρμηνευτεί στη βάση μίας άπλης άλυσίδας αίτιοτήτων. Είμαστε έτοιμοι νά θεωρήσουμε τή διαδικασία τής ιστορικής άλλαγής όχι σαν τό σημάδι μίας μοναδικής άκέραιας γραμμής ανάπτυξης, αλλά μάλλον ως μιά σύνθετη ανάπτυξη, όπου σε κάθε στάδιο δημιουργούνται νέες συνθήκες δημιουργικής δραστηριότητας και εξαπολύονται νέα στοιχεία και καταστάσεις από τά όποια έκτυλίζονται νέες εξέλιξεις.

Άντιστεκόμαστε στην άποψη πού λέει ότι ό ιστορικός μπορεί με τήν υπομονετική συσσώρευση «γεγονότων» νά φτιάξει μιά φωτογραφικά πανομοιότυπη άναπαράσταση (wie es eigentlich gewesen) του ενός «άντικειμενικού» παρελθόντος.

Δέν δεχόμαστε ότι ιστορία είναι μόνο τό ξεχωριστό και τό περίεργο.

Δέν δεχόμαστε ότι ή ιστορία είναι «τό ένα καταραμένο πράγμα μετά τό άλλο!»

Διαχωρίζουμε τή θέση μας από τή θέση του Μπενετέτο Κρότσε και των μαθητών του πού είναι μιά περίτεχνα καλυμμένη μορφή φιλοσοφικού ιδεαλισμού. (Τό νά πιστεύει κανείς ότι τό σχήμα πού βρίσκουμε στο παρελθόν είναι άπλώς τό υποκειμενικό σχήμα πού προβάλλουμε από τό παρόν στο παρελθόν, σημαίνει στην πραγματικότητα πώς άρνείται, ότι αυτό τό σχήμα μπορεί νά είναι επιστημονικό.)»

Στή διακήρυξη έπισημαίνεται ακόμη ό κίνδυνος πού δημιουργείται όταν ή ιστορία συνδιαλέγεται με μη-προ-

- 1977 I. Wallerstein "The Tasks of Historical Social Science: An Editorial" (1:1)
- 1978 Άφιέρωμα "The Impact of the Annales "School on the Social Sciences" (1:3/4) (άνακοινώσεις-συζητήσεις των I. Wallerstein, J. Revel, T. Stoianovich, M. Aymard, H. Inalck, K. Pomian, A. Duboc, C. Tilly, G. Huppert, N. Birnbaum, E. Hobsbawm και Fernand Braudel)
- 1974 I. Wallerstein *The Modern World-System. I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (Academic Press)
- 1980 I. Wallerstein *The Modern World-System. II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750* (Academic Press)

βληματισμένες - και, άρα, προβληματικές - κοινωνικές έπιστήμες. Δηλαδή τονίζεται ότι

«Ό κύριος κίνδυνος από τήν ύπεραπλοποίηση δέν προέρχεται πιά, όπως στον 19ο αιώνα, από τήν κατάχρηση μηχανιστικών άπόψεων από τίς φυσικές έπιστήμες και τή βιολογία. Προέρχεται, αντίθετα, από τή μόδα όρισμένων ιδεών πού έρχονται από τήν ανθρωπολογία, τήν κοινωνιολογία, τήν ψυχολογία και τήν οικονομική επιστήμη: επιστήμες φορτισμένες άμεσα από τήν πολιτική (λογουχάρη, ό δομικός φονξιοναλισμός χρησιμοποιήθηκε για νά εξηγήσει τή γαλλική ιστορία από τό 1789 και έξης, ενώ ή [θεωρία] τής ψυχολογικής δυσπροσαρμοσίας χρησιμοποιήθηκε για νά εξηγήσει τήν ιστορία εθνών κ. ά.).

Μας ενδιαφέρει νά καταλάβουμε πώς συμβαίνει ή άλλαγή στο παρελθόν και όχι νά άνακαλύψουμε στο παρελθόν φαινόμενα παράλληλα με τό παρόν.

Μέσα σ' αυτά 'τα γενικά όρια ύπάρχει άφθονος χώρος για διαφορές και διαφωνίες.»

Και στον πρώτο άπολογισμό τους, μετά 10 χρόνια, γράφουν:

«Πιστεύουμε ότι αυτοί πού έχουν παρόμοια άποψη για τήν πρακτική μπορούν - και πρέπει - νά εργάζονται μαζί ξεπερνώντας τίς άλλες πολυάριθμες διαφωνίες τους. Τό 1952 αυτό ήταν πολύ λιγότερο φανερό από ό,τι είναι σήμερα. Στή διάρκεια αυτής τής δεκαετίας πετύχαμε μερικους - αλλά άπωσδήποτε όχι όλους - από τους στόχους μας. Πιστεύουμε ότι συμβάλλουμε με ξεχωριστό τρόπο στις ιστορικές σπουδές. Δώσαμε έρεθίσματα για συζητήσεις. Καταστρέψαμε τους φραγμούς. Ένθαρρύνσαμε και προσελκύσαμε όλο και περισσότερα άρθρα από ιστορικούς πού έχουν νά πούν πολύτιμα και πρωτότυπα πράγματα.» (Past and Present, 20 <1961>, 3)

Στήν ιστορία τής Review, του τριτου μαχητικού περιοδικού, προϋπάρχουν τά Annales (και τό Past and Present) και έχει ήδη δημιουργηθεί μιά κατάσταση στο χώρο των ιστορικών έρευνών. Όστόσο, στη δεκαετία του '70, ό κοινωνιολόγος Immanuel Wallerstein με μιά ομάδα κοι-

ωνικών επιστημόνων – πού οι περισσότεροί τους προέρχονται από τον κύκλο των *Annales* – αποφασίζουν να φτιάξουν ένα καινούριο περιοδικό στην άλλη άκρη του Ατλαντικού. Μιά απόφαση που υλοποιείται το 1977 με την έκδοση της *Review*. Η εκτίμησή τους είναι ότι

«Πάλι σημειώνεται μία καινούρια κρίση στις κοινωνικές επιστήμες, μία κρίση στην οποία η απάντηση δίνεται με μία αναπτυξιακή αντίληψη της ιστορίας, όπου το μοντέλο είναι η πορεία από την υπανάπτυξη στην ανάπτυξη. Η απάντηση δίνεται σ' ανατολή και δύση με τον ίδιο τρόπο. Και, βέβαια, υπάρχουν πολλές παραλλαγές αυτού του αναπτυξιακού μοντέλου που εμφανίζεται με εξαιρετικά μοντέρνες αμφιέσεις και πού βοηθείται από την τεράστια εξειδίκευση "πού ξαπλώνεται σαν καρκίνος". Οι αναπτυξιακές κλίμακες ξαναθυμίζουν τις εξελικτικές κλίμακες και οδηγούν, μέσα πιά από την πλαστή ετερογένεια των κοινωνιών, σε καταπιεστικές ιεραρχήσεις.» (Wallerstein, *Review* 1:1, 3-7. Βλ. και διακήρυξη του Fernand Braudel Center (New York), *οπ. παραπ.*, σελ. 89).

Εναντίον αυτής της αναπτυξιακής αντίληψης της ιστορίας για την ιστορία ξεσηκώνεται λοιπόν η νέα αντίσταση. Ύψώνονται τα πολεμικά λάβαρα, γίνεται επίκληση των προγόνων (τά *Annales* και τό *Past and Present*) και δημιουργείται η *Review* πού περνά στο ίδιο στρατόπεδο με τ' άλλα δύο περιοδικά τά όποια συνεχίζουν την επιστημονική – και πολιτική – τους ζωή (καθώς και μερικά ακόμη περιοδικά πού κυκλοφόρησαν στο μεταξύ).

Η έκδοτική πολιτική του περιοδικού μ'ας φέρνει σίγουρα κοντά στα *Annales* και στο *Past and Present*. Κοντά, αλλά μαζί και ανεξάρτητα·

«Η *Review* έχει στρατευτεί στην αναζήτηση μιάς προοπτικής ή όποια αναγνωρίζει την προτεραιό-

τητα των αναλύσεων των οικονομικών συστημάτων για μεγάλα χρονικά διαστήματα και για διευρυμένο χώρο· αναγνωρίζει, ωστόσο, και τή συνολικότητα της κοινωνικο-ιστορικής διαδικασίας και τόν παροδικό (δηλαδή εύριστικό) χαρακτήρα των θεωριών.» (Wallerstein, *οπ. παραπ.*, 7).

‘Η ιστορία-αντίσταση «Μέσα από τό παράδειγμα και τήν πράξη»

Τί είναι όμως τό «άλλο» πού προαναγγέλλουν τά μανιφέστα στά τρία περιοδικά; Ποιά είναι και πώς διαμορφώνονται τά χαρακτηριστικά αυτής της ιστορίας ή όποια διακηρύσσει τή διαφορετικότητα και τή νεωτερικότητά της με μαχητικό και επιθετικό τόνο από τίς άρχές ήδη του αιώνα; Αυτό είναι τό έρώτημα τό όποιο θά μ'ας απασχολήσει στή συνέχεια. Γιατί αυτό πού κάνει τήν αντίθεση νά γίνεται αντίσταση είναι ή (με τόν ένα ή με τόν άλλο τρόπο) πραγματοποίηση της υπόσχεσης πού έλεγε «μέσα από τό παράδειγμα και τήν πράξη». Ο Μπροντέλ κάποτε είπε ότι δέν γνωρίζει τί είναι ή ιστορία, γνωρίζει μόνο ιστορικούς (Revel, *οπ. παραπ.*, 18). Σ' αυτών τήν πρακτική θά στραφούμε.

Αν λοιπόν ό θεμέλιος λίθος της θεωρίας (ή: της ιδεολογίας) των *Annales* είναι τό άρθρο του Σιμιάν, τότε τό κλασικό υπόδειγμα-μοντέλο αυτής της αλιώτικης ιστορίας είναι ή διδακτορική διατριβή του Φέβρ για τήν έπαρχία Franche-Comté, γραμμένη στα 1910. Κι αν αναρωτηθούμε, πού συγκεκριμένα, τί είναι τό καινούριο, θά διαπιστώσουμε ότι δέν υπάρχουν ούτε μυστικά όπλα, ούτε νέες τεχνικές, ούτε τεχνοκρατικός εξοπλισμός. Γιατί οι μέθοδοι πού έφάρμοσε ό Φέβρ στήν ανάλυσή του είναι αναμφίβολα όρθόδοξες και καθιερωμένες: είναι μιά ένδελεχής έρευνα των άρχείων της Μπεζανσόν, σύμφωνα με τούς κανόνες της πού τυπικής (γερμανικής) ιστορικής μεθόδου. Υπάρχει όμως διάχυτη μιά άλλη λογική. Μπορούμε, βέβαια, νά δούμε πώς τό καινούριο είναι ό τρόπος γραφής: γιατί αυτός είναι αισθητά, θριαμβευτικά καινούριος: ό ιστορικός άπευθύνεται στον αναγνώστη δίχως τίποτε τό ακαδημαϊκό και ό αναγνώστης καλείται νά μοιραστεί τόν ένθουσιασμό του συγγραφέα για τό θέμα του. Η σημαντική όμως καινοτομία είναι στήν επιλογή του θέματος και στον τρόπο με τόν όποιο προσεγγίζεται αυτό.¹¹

Στή Franche-Comté στον καιρό του Φιλίππου του Δεύτερου, τό αντικείμενο είναι ή έπαρχία, όχι ό Φίλιππος. Τό βιβλίο αρχίζει με τήν περιγραφή της άνθρωπογεωγραφίας της περιοχής: ό αναγνώστης μεταφέρεται στήν περιοχή των Γιουρά. Ταξιδεύει στις στενές στριφογυριστές κοιλάδες με τά άγνωστα όρεινά ποταμάκια. Τό μέγεθος των οικισμών, ό αριθμός των κατοίκων, ή πίεση αυτών των αριθμών πάνω στις περιορισμένες πηγές διαβίωσης, ή ξύλευση, ό χάρτης της άμπελοκαλλιέργειας, οι υπόγειες πηγές, ή εξόρυξη άλατιού, τό εμπόριο δημητριακών, όλα περιγράφονται με μαεστρία. (Αυτό του τό είδους οι περιγραφές – δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο, οι γεωγραφικές-οικολογικές εισαγωγές – θά γίνουν στα έπόμενα χρόνια ως σήμερα τό εκ των ών ούκ άνευ των μελετών των λεγόμενων *Annalistes*).¹²

Από τή γεωγραφία στήν οικονομία, από τήν άγροτική οικονομία στο χάρτη της βιοτεχνικής παραγωγής, στή διαμόρφωση του αστικού οικο-

11. Βλ. αναλυτική παρουσίαση από τόν Huppert, *Review* 1:3/4, 215-9.

12. Πρέπει νά θυμίσουμε εδώ ότι ό Φέβρ και οι πρώτοι *Annalistes* ήταν μαθητές και θερμοί υποστηρικτές του Vidal de la Blache, του θεωρητικού της γαλλικής σχολής της άνθρωπογεωγραφίας (géographie humaine) και ιδρυτή του περιοδικού *Annales de géographie*.

περιβάλλοντος. Γιά εκατοντάδες σελίδων ο αναγνώστης ξεναγείται σέ μιάν ανασυνθεμένη έπαρχία του 16ου αιώνα, δίχως νά συναντά ούτε ένα περιστατικό (*événement*). Έχει όμως ήδη μπροστά του τά χαρακτηριστικά τής συνολικής ιστορίας πού είναι κοινωνική-οικονομική ιστορία και πού, σέ τελευταία ανάλυση, είναι πολιτική ιστορία.

Στή Franche-Comté ο Φέβρ δείχνει πώς ή πολιτική και ή διπλωματία βαθμιαία στραγγάλισαν αύτή τήν έπαρχία. Δέν τά βλέπει όμως ως άπομονωμένα άλυσιδωτά επεισόδια, αλλά τά βλέπει μέσα σέ όλες τές άλλες πλευρές τής ζωής, όπως τή ζούσαν οι άνθρωποι στή συγκεκριμένη έπαρχία. Ο υλικός πολιτισμός, ή χλωρίδα και ή πανίδα, οι τεχνικές στίς αγροτικές έργασίες, ή λειτουργία τών κοινοτικών και τών περιφερειακών θεσμών, ο μηχανισμός τών πιστώσεων, ή κινητικότητα τών κοινωνικών ομάδων, ή θρησκευτική εύλάβεια του πληθυσμού, οι έντάσεις πού περιβάλλουν τές καταγγελίες γιά αίρεση ή γιά μαγεία, ο πολιτισμός τών πόλεων, ο τοπικός πατριωτισμός, όλα αυτά είναι τμήματα ενός αδιαίρετου συνόλου.

Ο ιστορικός δέν φτιάχνει πιά φωτογραφικά άλμπουμ. Γίνεται σκηνοθέτης: ζουμάρει, δίνει γκρό-πλάν, άπομακρύνεται και ξαναγυρνά μόλις τό αντικείμενο αλλάζει όσάση, ώσπου νά καταφέρει νά διακρίνει

«μιά νέα τάξη, ταυτόχρονα δυναμική και δομική, στήν όποία τίποτε από όσα πρέπει νά είναι μαζί δέν είναι χωριστά». (Huppert, *Review* 1:3/4, 219)

Είναι πρόβλημα άν ταιριάζει στό 1910 νά τό ονομάσει κανείς αυτό συνολική ή σφαιρική ιστορία. Πάντως σίγουρα μπορεί νά δεχτεί ότι είναι ζωντανή ιστορία.

Η σφαιρικότητα άκριβώς είναι μιά έννοια πού καλύπτει αυτό πού επιχειρούσε νά δείξει ο Φέβρ μέ τό παράδειγμα. Καί αύτή ή έννοια μπορεί νά δομηθεί μόνο μέσα από τήν πράξη. Αυτό, τουλάχιστον, δηλώνει ξεκάθαρα ο Μπροντέλ τό 1977, όταν δηλώνει ότι τόσο ή σφαιρικότητα όσο και ή χρονικότητα και ή μακρά διάρκεια (*la longue durée*) του επιβλήθηκαν μέσα από τά ίδια τά πράγματα.

«Αφού συγκεντρώσεις τές μαρτυρίες, τά δεδομένα, πρέπει νά τά οργανώσεις. Η ιστορία είναι μιά κατασκευή. Τή στιγμή τής κατασκευής του σπιτιού χρειάζεται κάποιον σχέδιο του συνόλου, κάποιες έννοιες, κάποιες υποθέσεις. Έτσι δουλεύοντας τή Μεσόγειο οδήγήθηκα νά διαιρέσω τόν χρόνο τής ιστορίας ανάλογα μέ τές διάφορες χρονικότητες [...] Η σφαιρικότητα δέν είναι ή πρόθεση νά γράψει κανείς μιά συνολική ιστορία του κόσμου. Είναι άπλως ή επιθυμία, όταν προσεγγίζει ένα πρόβλημα, νά ξεπερνά συστηματικά τά όριά του. Δέν ύπάρχει κανένα πρόβλημα στήν ιστορία, κατά τή γνώμη μου, πού είναι περιτειχισμένο, πού είναι ανεξάρτητο.» (Braudel, *Review* 1:3/4, 244-5)

Στή «Μεσόγειο», αλλά και σέ άλλες μελέτες του¹³ ο Μπροντέλ αφήνει νά αναδυθούν μέσα από τά ίδια τά πράγματα τρεις – τουλάχιστον – χρονικότητες:

– **μακρά διάρκεια** (*la longue durée*): δηλαδή ή διάρκεια σ' ένα σχεδόν ακίνητο επίπεδο, τό επίπεδο τών δομών και τών «παραδόσεων». Είναι ή άργοκίνητη δράση του κόσμου (*cosmos*), τής γεωγραφίας, τής βιολογίας, τής συλλογικής ψυχολογίας και τής κοινωνιολογίας.

LE CREDO DU PAYSAN

Chanté par
J. NOTÉ
de l'Opéra

Primo 5! MAISON FONDÉE EN 1858
S & F. BOREL G. GOUBLIER

– συγκυρία

(la conjoncture) ένα επίπεδο μέσης διάρκειας τών συγκυριών ή τών περιοδικών κύκλων πού διαρκούν περισσότερο ή λιγότερο, αλλά πού σπάνια ξεπερνούν τή διάρκεια μερικών γενεών.

– περιστατικά

(les événements) ένα επίπεδο μικρής διάρκειας, στό όποιο κάθε δράση είναι σύντομη.

Στή «Μεσόγειο» λοιπόν έχουμε μιά ιστορία σέ τρία επίπεδα, στή βάση άκριβώς τών διαφορετικών χρονικοτήτων. Ο Μπροντέλ, ώστόσο, θεωρεί ότι ή πραγματικότητα έμπεριέχει όχι μόνο τρία χρονικά σχήματα, αλλά «πολλά (δέκα, εκατό, πολλές δωδεκάδες), πού καθένα τους έχει τή δική του ιστορία».¹⁴ Η σφαιρική ιστορία προσπαθεί, από αύτή τήν άποψη, νά συλλάβει όλες τές (συγκεκριμένες, κάθε φορά) μορφές διάρκειας.

Έδώ έχει τή θέση της, νομίζω, μιά καιρία παρατήρηση του Βάλερσταιν (*Review* 1:3/4, 239). «Ότι δηλαδή, στόν Μπροντέλ, δέν ύπάρχουν μόνον τρεις (βασικές) διάρκειες, αλλά ύπόκειται και μιά τέταρτη, πού είναι ή *αιωνιότητα*. Η μακρά διάρκεια, λοιπόν, όρίζεται, μέ αύτή τή λογική, «όχι μόνον σέ σχέση μέ τή συγκυρία και τό επεισοδιακό, αλλά – και κυρίως – σέ σχέση μέ τήν *αιωνιότητα*» (τήν κατεχοχήν διάρκεια). Γιατί ή έμφαση του Μπροντέλ στίς συνέχειες τής μακράς διάρκειας δέν όρίζει μόνο τό στίγμα μιάς αντίστασης ενάντια στα έφήμερα συμβάντα-φαινόμενα τής ιστορίζουσας ιστορίας. Ταυτόχρονα προσδιορίζει και τή σθεναρή όσάση της ενάντια στίς «οικουμενικές και αιώνιες αλήθειες» τών γενικευτικών ιδεαλιστικών ή χυδαιομαρξιστικών ιστορικών μοντέλων. Οι συνέχειες του χρόνου στόν Μπροντέλ δέν είναι

13. Βλ. *Civilisation matérielle et Capitalism*, «La longue durée», *Afterthoughts...* καθώς και τό τρίτομο *Civilisation matérielle, économie et capitalisme...*

14. Βλ. αναλυτικά στόν Stoianovich, 1976 (κυρίως κεφ. 3) καθώς και τή συζήτηση ανάμεσα στόν Hobsbawm και τόν Wallerstein (*Review* 1:3/4, 238-240)μ

λοιπόν αμετάβλητες «διάρκειες». Απλώς μπορεί να μετασχηματίζονται με όργο (σχεδόν ανεπαίσθητο) ρυθμό.¹⁵

Ο προβληματισμός του Μπροντέλ για τις χρονικότητες φαίνεται να ικανοποιεί – καταρχήν, τουλάχιστον – πολλούς ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες σήμερα. Άλλωστε για τους ιστορικούς η χρονικότητα είναι, κατά κάποιο τρόπο, συστατικό στοιχείο του «αντικειμένου τους», αφού ο χρόνος θεωρείται ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίσσονται σε διάφορους ρυθμούς τα υπό μελέτη φαινόμενα. Η άπελευθέρωση, ωστόσο, των διαφορών ρυθμών δέν οδηγεί άμεσα στο «μιά για πάντα ξεκαθάρισμα των λογαριασμών» με τη γραμμική αντίληψη του χρόνου, με τη γραμμική «περιστατικόλογική» ιστορία. Όμως είναι πολύ προβληματικό αν αρκεί να δώσει κανείς μία (όσοδήποτε διαφοροποιημένη) διαχρονική διάσταση στα κοινωνικά φαινόμενα για να σκεφτεί την ιδιαιτερότητα της ιστορίας.¹⁶ Ίσως έπειδή

«Η ιδιαιτερότητα της ιστορίας σε σχέση με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες είναι ότι δέν έχει καμιά ιδιαιτερότητα και έχει την αξίωση να μελετήσει τον χρόνο σε όλες του τις διαστάσεις.» (F. Furet «Ποσοτική ιστορία» στο J. Le Goff και P. Nora <1975, τόμ. 1>, έλλην. μετάφρ. 1981, σελ. 86).

Άκριβώς ή έπισημάνση αυτής της ιδιαιτερότητας της ιστορίας μάς οδηγεί στο πρόβλημα της συνολικής σφαιρικής μελέτης των κοινωνικών φαινομένων. Μπορούμε, ωστόσο, γενικά να δεχτούμε την άποψη ότι η σφαιρικότητα και η χρονικότητα συναρθρώνονται και δομούν το σύστημα αναφοράς για την πρακτική (και, βέβαια, και τη θεωρία μέσα από την πρακτική) της «νέας ιστορίας» που προωθούν τα *Annales*.

Άπό αυτή την άποψη ο όρισμός που δίνει τό 1958 ο Μπροντέλ για τη δομή (τήν κοινωνική δομή)¹⁷ δίνει ένδεχομένως τό κλειδί για τη στάση των *Annales* άπέναντι στη μελέτη των κοινωνιών (των οικονομιών και των πολιτισμών):

«Γιά τούς κοινωνικούς επιστήμονες δομή σημαίνει όργάνωση, συνοχή και σχετικά σταθερές σχέσεις ανάμεσα σε κοινωνικές μάζες και πραγματικότητες. Γιά μάς τούς ιστορικούς, αναμφίβολα μιά δομή είναι μιά συγκέντρωση, μιά αρχιτεκτονική. Πολύ περισσότερο όμως είναι μιά πραγματικότητα: ότι δηλαδή ο χρόνος αλλάζει δύσκολα και κινείται άργά. Όρισμένες δομές επιζώντας για πολύ γίνονται τά σταθερά στοιχεία για άμετρητες γενιές: έμποδίζουν την ιστορία μπλοκάροντας (και άρα δεινύνοντας) τη ροή της. Άλλες δομές διαλύονται, κοινορτοποιούνται πίο γρήγορα. Άλλά όλες τους είναι ταυτόχρονα ύποστηρίγματα και έμποδια. Ός έμποδια σχηματίζουν όρια από τά όποια ο άνθρωπος και οι έμπειρίες του δέν μπορούν να άπελευθερωθούν. Σκεφτείτε μόνο τί δύσκολο είναι να συντριβούν όρισμένα γεωγραφικά πλαίσια, όρισμένες βιολογικές πραγματικότητες, όρισμένα όρια στην παραγωγικότητα. Δείτε άκόμη και τά νοητικά έμποδια: τά πλαίσια της διανόησης είναι κι αυτά φυλακές της μακράς διάρκειας.» (Braudel «La longue durée» *Ecrits...* 1969 σελ. 50-1)

Έτσι θά μπορούσε κανείς να διαπιστώσει ότι υπάρχει γενικά μιά σαφής και κυρίαρχη τάση στους ιστορικούς των *Annales* να ψάχνουν να βρουν κάποιο σταθερό σύστημα ή να όργανώνουν την έρευνά τους γύρω από δομές.¹⁸

Π.χ. ο Μπλόκ προχωρεί «στην άνάλυση και την έρμηνεία μιάς επιμέρους κοινωνικής δομής: της φεουδαλικής δομής» στο γνωστό βιβλίο του *La société féodale* με κεντρική έννοια τό κοινωνικό σύστημα ή την κοινωνική δομή. Άκόμη, εμφανίζονται όροι όπως: δομή, μακρά διάρκεια, κοινωνιο-

οικονομίες (socio-économies) (Μπροντέλ) ή: σχεδόν άκίνητη ιστορία (histoire presque immobile) (Λέ Ρουά Λαντυρί) ή, άκόμη: κοινωνίες-οικονομίες (sociétés-économies), κ.ά.

Άν, λοιπόν, η ταύτιση των (κοινωνικών) δομών βρίσκεται στην καρδιά του έγχειρήματος, ή σχεδόν άκίνητη ιστορία, ή μακρά διάρκεια, φαίνεται ότι είναι κομμένη και ραμμένη στα μέτρα της λεγόμενης προ-βιομηχανικής κοινωνίας. Είναι χαρακτηριστικό, λογουχάρη, ότι οι ιστορικοί των *Annales* άποφεύγουν να βγαίνουν από τά όρια αυτής της (μακρόχρονης, βέβαια) περιόδου. Η ιστορία των *Annales* δέν άσχολεϊται – καταρχήν, τουλάχιστον¹⁹ – με τό πρόβλημα της άλλαγής ή με τό πέρασμα (τόν μετασχηματισμό) από μιά ιστορική δομή σ' αυτήν που την διαδέχεται.²⁰ Όσοι ιστορικοί (της περιφέρειας) των *Ann-*

15. Πρβλ. άκόμη, τις παρατηρήσεις του Burguière, όπ. παραπ., σελ. 16 «Η στατιστική άνάλυση ανάμεσα σε άλλα έχει φέρει στο φώς την άσυνέχεια και τόν έτερογενή χαρακτήρα του ιστορικού χρόνου: ένα βραχύς χρόνος για τις πολιτικές άποφάσεις, τούς κοινωνικούς άγώνες και την πάλη, τις κρίσεις στη διατροφή· κι ένας μακρύς χρόνος για τη διακύμανση των τιμών, τις δημογραφικές κινήσεις. Υπάρχει, έπιπλέον, ή μακρά διάρκεια των τρόπων παραγωγής, του άγροτικού τοπίου, των αντίληψεων - νοοτροπιών (θέματα τά όποια φωτίσε ο Φ. Μπροντέλ). Και, τέλος, ύπάρχει ο κυκλικός και μή-γραμμικός χρόνος που δίνει στο Ancien Régime ένα ρυθμό κίνησης (σάν τό ρολόγι) και, ταυτόχρονα, μακροπρόθεση σταθερότητα. Άπό αυτές τις διαπιστώσεις πηγάζει και ή ανάγκη να δειχτεί ο τρόπος με τόν όποιο συνταριάζουν αυτές οι διαφορετικές χρονικότητες [...] Αυτή είναι ή σημασία της πολυσυζητημένης συνολικής ιστορίας».

16. Michel Crenon και Régis Robin «Pour une déconstruction d' une pratique historique» *Dialectiques* 10-11 (1973), 12.

17. Νά έπισημάνουμε έδώ ότι ο όρος κοινωνικός έχει μάλλον περιεργή παρουσία στα *Annales* (ιδίως στις πρώτες φάσεις). Παρόλο λογουχάρη που ο Μπλόκ άσχολήθηκε με την άνάλυση κοινωνικών δομών (π.χ. *La Société féodale*), ο Φέβρ – που ούτως ή άλλως μοιάζει να είναι άλλεργικός στον όρο δομή – έξηγούσε την παρουσία του όρου κοινωνικός στους κατά καιρούς τίτλους του περιοδικού με τόν άκόλουθο τρόπο: «Η λέξη είναι άχρηστη έφόσον σημαίνει πάρα πολλά πράγματα. Άφού όλη ή ιστορία είναι κοινωνική, δέν ύπάρχει τέτοιο πράγμα όπως ή κοινωνική ιστορία. Όστόσο ο όρος είναι χρήσιμος έξαιτίας άκριβώς αυτής της άσάφειας στη σημασία» (Febvre 1943, όπως παρατίθ. από τόν Stoinovich 1976, σελ. 95-6).

18. Γιά τις σχέσεις *Annales* και Braudel με τη γαλλική δομική άνθρωπολογία του Claude Lévi-Strauss βλ. ένδεικτικά Α. Burguière, όπ. παραπ., καθώς και τό άρθρο του «Histoire d'une Histoire...» 1979. Βλ. άκόμη, E. Hobsbawm (1968) 1981 για τις σχέσεις δομικής άνθρωπολογίας και μαρξισμού.

19. Χαρακτηριστικά είναι τά θέματα στα όποια άφιερώνουν όρισμένα τεύχη τους τά *Annales*. Λογουχάρη στην περίοδο 1969-76 συναντούμε θέματα όπως: Βιολογική (και δημογραφική) ιστορία και κοινωνία – Ιστορία και άστικοποίηση – Ιστορία και δομή – Προσωπογραφία – Οικογένεια και κοινωνία – Μή γραπτή ιστορία (άρχειολογική, προφορική, συμβολική, κινηματογραφική) – Άκίνητη ή βραδέως μεταβαλλόμενη ιστορία και περιβαλλοντική ιστορία – Ιστορία και σεξουαλικότητα – Αίρεση και «θρησκευτικό πεδίο» – Περί θανάτου – Η άνθρωπολογία της Γαλλίας – Τό Ancien Régime και ή Γαλλική Έπανάσταση – Η οικονομική κρίση του 1974 – Οι συγγραφείς και ή ύπόθεση Ντρέυφους – Κίνα (1919-1949) – Κρατική μηχανή και κοινωνία στη Σοβιετική Ένωση (1936-8) – Ιστορική άνθρωπολογία των κοινωνιών των Άνδεων – Έρευνες για τό Ίσλαμ: ιστορία και άνθρωπολογία – Άρχαία προφορική παράδοση: μιά άλλη ιστορία; Έγδεικτικά σημειώνω δύο κεντρικά θέματα συμποσίων που διοργάνωσε ή Έταιρεία Past and Present: Σχετικά με τις έπαναστάσεις του 17ου αιώνα και ή καταγωγή της βιομηχανικής έπανάστασης και τό θέμα του συνεδρίου του Fernand Braudel Center τό 1977: *The Impact of the Annales School on the Social Sciences* (Οι έπιπτώσεις [ή δύναμη κρούσης:] της σχολής των *Annales* στις κοινωνικές επιστήμες).

nales ενδιαφέρθηκαν για αυτά τα ζητήματα έψαξαν αλλού να βρουν υποδείγματα, π.χ. στον Μάρξ (Revel, *οπ. παραπ.*, 16). Έδώ μπορούμε να ξεχωρίσουμε ένα μεγάλο πρόβλημα με το οποίο ασχολήθηκαν όρισμένοι ιστορικοί που κινήθηκαν ή κινούνται στα όρια της σχολής, όπως π.χ. ο Georges Lefebvre, ο Pierre Vilar, ο Ernest Labrousse, ο Albert Soboul. Πρόκειται για τη μελέτη του προβλήματος της λαϊκής διαμαρτυρίας και εξέγερσης: το πρόβλημα, γενικότερα, της συλλογικής δράσης σε περιόδους κρίσης. Στη Γαλλία, στις αρχές του 20ού αιώνα, οι σοσιαλιστές ιστορικοί και πολιτικοί, όπως ο Ζωρές, μελέτησαν με ιδιαίτερη προσοχή τα λαϊκά κινήματα. Ωστόσο μπορεί κανείς να πει ότι η θεώρησή τους ήταν από πάνω προς τα κάτω: έβλεπαν, με άλλα λόγια, τα λαϊκά κινήματα όπως αυτά διαθλώνται μέσα από το πρίσμα της επίσημης ιστορίας των μεγάλων γεγονότων. Η από κάτω προς τα πάνω, ή καλύτερα: από μέσα προς τα έξω, ιστορία έγινε το πρότυπο για τη μελέτη της λαϊκής διαμαρτυρίας και της συλλογικής δράσης από τη δεκαετία του '20 και μετά, κυρίως με το έργο του Λεφέβρ για τον εντοπισμό άσυνχειών μέσα στη συνέχεια της κοινωνικής δομής.

Ο Λεφέβρ στη μελέτη του *Les Paysans du Nord* (Οι αγρότες του Βορρά) έδειξε ότι υπάρχει το υλικό για μία πλούσια απεικόνιση της ρουτίνας της κοινωνικής ζωής των κοινών, των συνηθισμένων καθημερινών ανθρώπων και για τη διασύνδεση αυτής της απεικόνισης με τις αναλύσεις της Γαλλικής Έπανάστασης και τις άλλες μεγάλες πολιτικές αλλαγές (Tilly, *Review* 1:3/4, 209).

Στό έργο του Σομπουλ, από την άλλη μεριά, αναπαριστάται η ζωή και η σύνθεση των εργατικών συνοικιών του Παρισιού στη διάρκεια της Έπανάστασης.²¹

Όμως ακριβώς το πρόβλημα της μελέτης των άσυνχειών μέσα στην ιστορική συνέχεια ή διάρκεια άπασχολεί συνολικά τους ιστορικούς του κύκλου του *Past and Present*. Γι' αυτούς, σε κάθε κοινωνική δομή, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Χόμπσμπαουμ,

«[υπάρχουν ταυτόχρονα στοιχεία] που σταθεροποιούν και στοιχεία που διαλύουν [...] Είναι [...] σημαντικό πώς οι έσωτερικές τάσεις μπορούν μερικές φορές να επανενταχθούν σ' ένα αυτόσταθεροποιούμενο μοντέλο και να τό επανατροφοδοτήσουν ως λειτουργικοί σταθεροποιητές, ενώ άλλες φορές πάλι δέν μπορούν. Η πάλη των τάξεων μπορεί να ρυθμιστεί με μία άσφαλιστική θαλβίδα, όπως σε τόσες στάσεις των πληθειών στις προβιομηχανικές πόλεις, ή να θεατοποιηθεί με τις "τελετουργίες της άνταρσίας" (για να χρησιμοποιήσω την εύστοχη έκφραση του Max Gluckman) ή και με άλλους τρόπους: μερικές όμως φορές δέν μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο.» (Hobsbawm <1968> 1981, 26)

Είναι σαφές ότι οι άσυνέχειες δέν ταυτίζονται κατά κανένα τρόπο με τα μεγάλα περιστατικά (great events). Λογούχαρη, για τόν Χόμπσμπαουμ, οι άσυνέχειες είναι τά

διαμορφωτικά περιστατικά (formative events) για την ιστορία των κοινωνιών·

«Υπάρχει», μάς λέει χαρακτηριστικά, «μιά σαφής διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους περιστατικών. Τα διαμορφωτικά περιστατικά μπορούν βέβαια να αναλυθούν και να έρμηνευτούν όσον άφορα τή γένεσή τους, τή σχέση τους με τή μακρά διάρκεια και τή δομική αλλαγή, ώστόσο όμως ή σημασία που έχουν, άφóτου συμβούν και μετά, στην έθνική και τήν κοινωνική ζωή είναι άυτονομη (και συχνά άσχετη) από τή γένεσή τους. Φυσικά τίποτε δέν μάς έμποδίζει να μελετήσουμε τή γένεση και τά αίτια τής Γαλλικής, λογουχάρη, Έπανάστασης. Η δυσκολία όμως είναι να πούμε τί είδους διαφοροποιήσεις επέφερε, τί δομές δημιούργησε [...] Έδώ ακριβώς άνοίγει ένα μεγάλο θέμα: πολλοί ιστορικοί (άκόμη και από τά σύγχρονα Annales) έχουν άρχισει να άναγνωρίζουν και πάλι τήν άνάγκη να άσχοληθούμε με τό κρίσιμο περιστατικό και να τό δούμε ως κάτι που συμβαίνει και μετά άκτινοβολεί προς τά έξω.» (Hobsbawm, *Review* 1:3/4, 97)

Έτσι, μολοντί ο Μπροντέλ έχει καταδικάσει τά περιστατικά που τά θεωρεί ότι είναι

«ένα επίπεδο μικρής διάρκειας στο οποίο σχεδόν κάθε δράση είναι βοηθ, κρότος, άστραπή, τρίξιμο, νέα και θόρυβος» (άπό τόν Stoianovich 1976, σελ. 109)

και, στη β' έκδοση τής «Μεσογείου», συμπληρώνει

«τά επεισόδια είναι σκόνη. Διασχίζουν τήν ιστορία σάν άναλαμπές φωτός. Προτού καλά καλά γεννηθούν, γυρνούν στο σκοτάδι ή στη λήθη» (Braudel, 1966, τομ. II, σελ. 223, όπως παρατιθ. άπό τόν Stoianovich, 1976, σελ. 230),

20. Πρβλ. ώστόσο τή διαφοροποιημένη άποψη του Stoianovich, *Review* 1: 3/4, 52, όπου γράφει, «Υπάρχει ή μάλλον υπάρχουν θεωρίες για τήν αλλαγή στη *Méditerranée*... του Μπροντέλ. Υπάρχουν και στο *Capitalisme*... του, αλλά πρέπει να τις άναγνωσεις για να τις άνακαλύψεις». Και ο ίδιος ο Μπροντέλ όμως παρατηρεί: «Η συνέχεια θέτει αυτόματα τό πρόβλημα τής άσυνχειας» (*Review*, 1: 3/4, 257).

21. A. Soboul *La Civilisation et la Révolution française* (Arthaud) 1970.

22. Πρβλ. και όρους όπως: gros événement (Febvre), événement moteur (M. Crubellier), matrix event (Le Roy Ladurie). Για τό θέμα αυτό βλ. γενικότερα Stoianovich 1976 (passim).

οι ιστορικοί του *Past and Present* έχουν άλλη άποψη. Θυμίζω τη διακήρυξή τους:

«Στόχος μας είναι να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε αυτούς τους μετασχηματισμούς που υφίσταται μία κοινωνία από την ίδια της τη φύση [...] Νά καταλάβουμε την αλλαγή στο παρελθόν.»

Όσο ο όρος που χρησιμοποιεί ο Χόμπσμπωουμ: διαμορφωτικά περιστατικά,²² εύκολα μπορεί να γίνει αντικείμενο παρεξήγησης. Ο E. P. Thompson χρησιμοποιεί τον όρο *διαμορφωτική περίοδος* (formative period ή formative years). Λογουχάρη, στο βιβλίο του *The Making of the English Working-Class* (Η διαμόρφωση της αγγλικής εργατικής τάξης) αναλύει την ιστορία της αγγλικής εργατικής τάξης στην περίοδο 1780-1832, περίοδο που την θεωρεί διαμορφωτική γιατί ισχυρίζεται ότι τότε μορφοποιήθηκε ή συνείδηση της τάξης αυτής.

Μέ τον ίδιο τρόπο, όμως, και ο Χόμπσμπωουμ, στο βιβλίο του *The Age of Revolution* (Η εποχή της επανάστασης) μιλά για την περίοδο της διπλής, όπως την χαρακτηρίζει, επανάστασης: της γαλλικής και της βιομηχανικής, δηλαδή για την περίοδο 1789-1848, όπου διαμορφώθηκαν οι βάσεις για τις κατοπινές εξελίξεις. Ο χώρος περιγράφεται σε συνάρτηση με το χρόνο και ο χρόνος είναι το «περιστατικό» της διπλής επανάστασης, που είναι κάτι

«που δεν ανήκει τόσο πολύ στην ιστορία των δύο χωρών οι οποίες είναι οι κύριοι φορείς και τα σύμβολά της, αλλά είναι ο δίδυμος κρατήρας μιάς ιδιαίτερα διευρυμένης ήφαιστειογενούς περιοχής. Το γεγονός ότι οι ταυτόχρονες ρήξεις έπρεπε να συμβούν στη Γαλλία και στην Αγγλία και τό ότι έχουν ελαφρά διαφοροποιημένο χαρακτήρα δεν είναι ούτε τυχαίο ούτε αδιάφορο» (σελ. 14).

Η «διπλή επανάσταση» για τον Χόμπσμπωουμ είναι τό κατεξοχήν διαμορφωτικό περιστατικό, ο μεγαλύτερος μετασχηματισμός από την εποχή που οι άνθρωποι ανάκαλυσαν τη γεωργία και τη μεταλλουργία, τη γραφή, την πόλη και τό κράτος. Είναι μιά επανάσταση που, όπως και οι άλλες, μετασχημάτισε και εξακολουθεί να μετασχηματίζει τον κόσμο. (Αξίζει να παρεμβάλουμε εδώ μιά καιρία παρατήρηση του Χόμπσμπωουμ. Συγκεκριμένα, ότι άκριτως σ' αυτή την περίοδο εμφανίζονται όροι γύρω από τους οποίους άρθρώνεται ο σημερινός πολιτισμός και κοινωνία: όροι όπως: βιομηχανία, εργοστάσιο, μεσαία τάξη, εργατική τάξη, κεφαλαιοκρατία, σοσιαλισμός, άριστοκρατία, συντηρητισμός, προλεταριάτο, οικονομική κρίση, έθνικότητα, στατιστική, κοινωνιολογία, ιδεολογία, ανεργία, φτωχολογία.)

Παράλληλα όμως ο Χόμπσμπωουμ επισημαίνει ότι:

«Η μελέτη που επικεντρώνεται σε σύντομες περιόδους κρίσης, όσοδήποτε δραματικές και σημαντικές κι αν είναι αυτές [...] και, ακόμη και αν μελετηθούν με τις πιο πρωτότυπες και πιο εξελιγμένες τεχνικές, δεν μπορεί να παραγάγει μιά ικανοποιητική απάντηση για τό πώς συμβαίνει ή δομική αλλαγή.» (Hobsbawm, 1971, 40 και 44)

Η πιο πρόσφατη όμως, απ' όσο γνωρίζω, συστηματική έρευνα στο χώρο της ασυνέχειας είναι ή μελέτη του Βάλερσταϊν *The Modern World-System* (Τό Σύγχρονο Παγκόσμιο Σύστημα) που κυκλοφόρησε στη σειρά μελετών με τό γενικό τίτλο *Μελέτες στην Κοινωνική Άσυνέχεια*. Ο Βάλερσταϊν έξ όρισμού εντάσσεται στο τμήμα του στρατοπέδου της άγγλοσαξονικής παραλλαγής του μοντέλου κοινωνικής ιστορίας, αφού ψάχνει να βρει και διερευνά και αναλύει τις ασυνέχειες στην ιστορία, τις τομές.

Γιά τον Βάλερσταϊν, από αυτή την άποψη, ή διαμορφωτική περίοδος είναι πιο μακρόχρονη. Θεω-

ρεί τό μεσαίωνα ως τό πρελούδιο της νέας εποχής. Ο 16ος αιώνας είναι ή περίοδος-τομή, ή εποχή όπου δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ταυτόχρονα και οι βάσεις για τό εύρωπαϊκό παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Τότε τό κέντρο του συστήματος αυτού μεταφέρεται από τη Σεβίλη στο Άμστερνταμ και τότε δημιουργείται μιά οικονομία με κέντρο, περιφέρεια και έξωτερική άρένα. (Όπου, ή περιφέρεια είναι εκείνη ή γεωγραφική έκταση στην οποία ή παραγωγή είναι παραγωγή αγαθών που έχουν πολύ χαμηλές τιμές, αλλά ανήκει στον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας επειδή τά αγαθά που κυκλοφορούν με τό εμπόριο είναι βασικά αγαθά για καθημερινή χρήση και επιβίωση ενώ ή έξωτερική άρένα είναι τά άλλα οικονομικά συστήματα με τά οποία ή συγκεκριμένη παγκόσμια οικονομία έχει εμπορευματικές σχέσεις που όμως περιορίζονται στην ανταλλαγή πολυτίμων ή έξωτικών αγαθών.)

Τό στρατόπεδο λοιπόν φαίνεται να χωρίζεται στην πράξη – όπως και στις διακηρύξεις – στα δύο. Από τη μιά μεριά, ή έμφαση στη σταθερότητα και, από την άλλη, ή έμφαση στις τομές. Η *Ισορροπία* και οι *άντιφάσεις*. Οι *συνέχειες* και οι *ασυνέχειες* σ' ένα παιχνίδι προτεραιότητων. Η σταθερότητα και ή αλλαγή γίνονται αντισημειωτικά τό κεντρικό χαρακτηριστικό της δομής.²³

Αυτή βέβαια ή διαφοροποίηση σχετίζεται με τη στάση των ιστορικών άπέναντι στις μεγάλες, τις διαρθρωτικές αλλαγές – αυτές που διαμορφώνουν. Υπάρχει όμως και ένας άλλος τύπος αλλαγών που είναι ένσωματωμένες και λειτουργούν μέσα σε συγκεκριμένες συνέχειες και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή τους. Είναι τό είδος εκείνο των αλλαγών στις οποίες στρέφονται για να τις μελετήσουν Άγγλοι, κυρίως, ιστορικοί με σαφώς ανθρωπολογικά ένδιαφέροντα. Και πραγματικά, οι περισσότερο δανείζονται τά μοντέλα τους για την άνάλυση των θεσμοθετημένων αλλαγών – των συστημάτων μέσα από τά οποία έκτονώνονται οι αντιφάσεις των δομών – από την (κοινωνική) ανθρωπολογία, και πιο συγκεκριμένα από τη λεγόμενη σχολή του Μάντσεστερ (Max Gluckman, Ian Cunison, Victor Turner, James C. Mitchell) από τις άρχες της δεκαετίας του '50 και μετά. Μελετούν, λογουχάρη, (όπως και οι ανθρωπολόγοι) τις *τελετουργίες της άνταρσίας*: εκείνους δηλαδή τους προσωρινά άποσταθεροποιητικούς μηχανισμούς στην κοινωνία, μέσω των οποίων, αφού ανατρέπεται προσωρινά ή τάξη ως έχει, στη συνέχεια άποκαθίσταται ένισχυμένη. Έτσι συμπεραίνουν ότι πρόκειται για μηχανισμούς σε τελευταία άνάλυση σταθεροποιητικούς, αφού λειτουργούν ως κανάλια για να παροχετεύεται ή διαμαρτυρία, τό άγχος, οι έχθρότητες, οι αντιφάσεις με δυο λόγια, που άπειλούν να διαλύσουν την κοινωνία. Αυτές οι θεσμοθετημένες «αλλαγές» είναι οι άσφαλιστικές δικλείδες των κοινωνιών (βλ. Hobsbawm <1969> 1981, ιδίως σελ. 26-28).

23. «Όστόσο [σήμερα] υπάρχει μιά σημαντική τομή στα *Annales*. Διαβλέπει κανείς την έντονη τάση να άσχολούνται με τις μακρόχρονες συνέχειες οι όποιες, κατά κάποιον τρόπο, διατηρήθηκαν μέσα στην αλλαγή στη Γαλλία από τό *Ancien Régime* στον 19ο και 20ο αιώνα. Υπάρχει ο φόβος ότι ή τάση για άναζήτηση συνεχιών μόνο δεν δίνει απάντηση στα προβλήματα της ιστορίας» (Hobsbawm, *Review* 1: 3/4, 239). Ο Χόμπσμπωουμ θεωρεί ότι αυτή ή σύγχρονη τάση στα *Annales* όφείλεται στο ότι πολλοί μελέτες που σχετίζονται με τό περιοδικό θέλουν να άποποιηθούν τό μαρξισμό της νεότητάς τους. Θεωρεί μάλιστα ότι αυτό άδυνατίζει τά *Annales* ως σχολή. Γιατί, από μιά άποψη – όπου δεν ένδιαφέρει τελικά αν ήταν μαρξιστές ή όχι –, άναγνώριζαν *ιστορικά προβλήματα* και προσπαθούσαν να τά λύσουν ως ιστορικά προβλήματα. Έτσι ήταν «έλευθεροι» από αυτό τό στοιχείο της ιδεολογικής διαμάχης, του ιδεολογικού διακανονισμού των πολιτικών λογαριασμών ή της άπόρριψης του πολιτικο-ιδεολογικού παρελθόντος τους.

Π.χ. ο Τόμσον, σε μία θαυμάσια μελέτη του πού πολύ λίγο απέχει από την ανθρωπολογία, δείχνει τη λειτουργία ενός τέτοιου έθιμου στην προ-βιομηχανική Αγγλία. Η μελέτη αυτή, με τον τίτλο «Rough Music: le "charivari" anglais» (Σκληρή μουσική: τό άγγλικό "σαριβαρί")²⁴, δημοσιεύτηκε στα *Annales* τό 1972 και στοχεύει, όπως γράφει ο ίδιος, πρώτα στην τυπολογική εξέταση των συγκεκριμένων έθιμικών μοντέλων συμπεριφοράς σε διάφορες τους παραλλαγές και, μετά, στην εξέταση του έθιμου εν λειτουργία, δηλαδή στην ή στις συγκεκριμένες του έμπλοκές σε συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο.

Ένα άλλο παράλληλο παράδειγμα είναι τό βιβλίο του Ε. Λέ Ρουά Λαντυρί *Le Carnaval de Roman* (Τό καρναβάλι του Ρομάν), όπου ο ιστορικός μελετά τη συγκεκριμένη δραματοποίηση, μέσα από τό μοντέλο του καρναβαλιού, μιάς λαϊκής εξέγερσης, δηλαδή μιά περίπτωση όπου σπάζει ή ασφαλιστική βαλβίδα. Ωστόσο, μολοντί και ή επίλογή μόνο του θέματος είναι ένδεικτική, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι ο συγγραφέας δέν αναλύει την περίπτωση θεωρώντας την ως διαμορφωτικό επεισόδιο. Ας δούμε από πίο κοντά την προσέγγιση αυτή (βλ. και Tilly, *Review* 1:3/4, 211). Στο Ρομάν, μιά πολιτειούλα κοντά στο Ροδανό, νότια από την Λυών, τό έτος 1580, στή διάρκεια ενός λιμού πού μάστιζε γιά πολύ καιρό την περιοχή, οι τεχνίτες και οι άγρότες «χόρεψαν την εξέγερσή τους στους δρόμους τής πόλης, προτού ξεγερωθούν στην πραγματικότητα». Ο Ζάν Πομιέ, ένας τοπικός λαϊκός ήγέτης, ντυμένος τράγος κάθησε στον έπιτροπικό θρόνο, άνήγγειλε τις νέες τιμές και έκανε μιά σειρά τελετουργικές άποκηρύξεις των πλούσιων άστών του Ρομάν. Όμως δέν ήταν πιά μιά άπλη παροδική τελετουργική αντίστροφη των ρόλων (ή άντιδομή τής συνήθους κοινωνικής δομής, όπως θά 'λεγε ο V. Turner), πού συνήθίζεται σε καρναβάλια και άλλες τελετουργίες. Οι πλούσιοι με έπικεραλής τόν άστό Γκερέν άντέδρασαν βίαια δολοφονώντας τόν Πομιέ και όπαδούς του. Τά έπεισόδια έμειναν γνωστά ως τό καρναβάλι του Ρομάν.

«Έτσι τέλειωσε τό καρναβάλι του Ρομάν, μιά άποτυχημένη άπόπειρα νά άντιστραφεί ή κοινωνική τάξη· όλα μπήκαν στή θέση τους και οι κυρίαρχες τάξεις, πού είχαν παραγκωνιστεί γιά λίγο, ξαναστήθηκαν στα πόδια τους. Γιά νά σφραγίσουν αυτή την έπιστροφή τής τάξης, οι δικαστές διέταξαν νά κρεμαστεί άνάποδα με τά πόδια πάνω και τό κεφάλι πρós τή γη τό πτώμα του Ζάν Πομιέ, τό επαναστάτη ήρωα.»

Στό Ρομάν, ο Λέ Ρουά Λαντυρί καταπιάνεται με την περιγραφή ενός επεισοδίου: μιάς κοινωνικής άναταραχής· και, μετά, χρησιμοποιεί αυτή την περιγραφή γιά νά ανατάμει τή νοοτροπία (mentalité) μιάς εποχής και τόν πολιτισμό, την καθημερινή ζωή των ανθρώπων αυτής τής εποχής στή συγκεκριμένη περιοχή. Πιστεύω ότι ακριβώς ο τρόπος με τόν όποιο μελετούνται οι νοοτροπίες (ή, όπως θά 'λεγαν οι Άγγλοι: ή κυρίαρχη ιδεολογία)²⁵ από τούς ιστορικούς αυτής τής νέας άντίληψης γιά την ιστορία μπορεί νά μάς βοηθήσει νά δούμε καλύτερα τούς δρόμους (άλλοτε παράλληλους, άλλοτε συγκλίνοντες και άλλοτε άποκλίνοντες) πού χαράζονται σε σχέση με τόν τρόπο με τόν όποιο οι συνέχειες και οι άσυνέχειες (ριζικές ή θεσμοθετημένες και ένωματωμένες στην κοινωνική δομή) προβάλλουν άντιστικτικά ως έπίκεντρο των ενδιαφερόντων τους.

Ας πούμε πρώτα πώς φαίνεται ότι ή προσπάθεια νά διεισδύσει ή έρευνα (ή ιστορική έρευνα) στή συνείδηση των ανθρώπων του παρελθόντος είναι μιά από τις πίο ισχυρές τάσεις στα *Annales* και μπορεί νά δείξει την αντί-

ληψη πού έχουν γιά τή σταθερότητα τής δομής. Στα *Annales* του μεσοπολέμου νοοτροπία σήμαινε βασικά τό σφαιρικό, άκαθόριστο, άπροσδιόριστο σύνολο ιδεών πού υπάρχουν σε μιά έξίσου σφαιρική, άκαθόριστη, άπροσδιόριστη, αλλά και δίχως έσωτερική διαστρωμάτωση κοινωνία. - Και ίσως αυτό νά σχετίζεται με την «ιδεολογία τής όμοθυμίας», ιδιαίτερα στο έργο του Φέβρ (βλ. Revel, *οπ. παραπ.*, 163)

Λογουχάρη, ή νοοτροπία (mentalité) πού περιγράφει γιά τόν γαλλικό 16ο αιώνα στή μελέτη του *Le problème de l'incroyance du XVIIe siècle* (Τό πρόβλημα τής άπιστίας στον 16ο αιώνα) τό 1942, υποδηλώνει μιά κοινωνία όπου προτεσάντες και καθολικοί έχουν την ίδια νοοτροπία, όπου δηλαδή τό πολιτιστικό επίπεδο ένοποιεί πολύ περισσότερο άπ' ό,τι χωρίζουν οι κοινωνικές-πολιτικές διαφοροποιήσεις. Άποδεικνύει βέβαια με όξύνουσα ότι ο Γάλλος του 16ου αιώνα σκεφτόταν με διαφορετικό τρόπο²⁶ (π.χ. ότι ή άντίληψη πού είχε γιά τόν χώρο και τόν χρόνο ήταν μη-άκριβης, άσφαλης, ότι του έλειπε κάθε έννοια του άδύνατου, κ.λπ.). Όμως δέν έπιχειρεί νά διασυνδέσει τό σύστημα των ιδεών, τή νοοτροπία, με την κοινωνία. Ο Φέβρ γράφει τό 1942 γιά τόν Γάλλο του 16ου αιώνα, δίχως νά ξεχωρίζει κοινωνικά στρώματα, φύλα, ηλικίες, θρησκείες. Έδώ πιά ή νοοτροπία δέν διαφέρει και πολύ από την κοσμοθεωρία, (τήν Weltanschauung (βλ. αναλυτική περιγραφή από τόν Burke, *οπ. παραπ.*, 153). Με παρόμοιο τρόπο ό Philippe Ariès, γράφοντας γιά τις άντιλήψεις του 17ου και του 18ου αιώνα στή Γαλλία σχετικά με την παιδική ηλικία,²⁷ δέν φαίνεται νά προβληματίζεται γιά τίνος τις άντιλήψεις πρόκειται. Και, βέβαια, δέν έχει πολλά νά μάς πει γιά την παιδική εργασία, μολοντί είναι γνωστό ότι ή ευρωπαϊκή

24. Charivari: έθιμο στή γαλλική έπαρχία κατά τό όποιο συνήθιζαν νά προκαλούν μεγάλο θόρυβο χτυπώντας διάφορα άντικείμενα κατά τούς γάμους. Σε μεταγενέστερη εποχή τό έθιμο αυτό γινόταν μόνον όταν παντρεύονταν δύο πρόσωπα περιθωριακά ή σε γάμους κοινωνικά απαράδεκτους (ταξική διαφορά, χήρες, ήλικιωμένοι). Τό έθιμο άπαγορεύτηκε έπίσημα κατά τόν 17ο αιώνα.

25. Χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στή χρήση των όρων νοοτροπία, ιδεολογία - αλλά και άλλων όρων πού έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί έναλλακτικά, όπως π.χ. Weltanschauung, vision du monde (αυτός ο τελευταίος χρησιμοποιείται από τόν Lucien Goldman πού τόν δανείζεται από τόν Λούκατς). Βλ. πρόχειρα τό άρθρο του J. Le Goff «Οι νοοτροπίες. Μιά διφορούμενη ιστορία» (όπου και πλούσια βιβλιογραφία γιά τό θέμα) στο *Τό έργο τής ιστορίας* (Le Goff και Nora (1974) 1981, σελ. 316-338).

26. Όμως, όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Wallerstein (*Review*, 1: 3/4, 240) «ο καθηγητής Στογιάνοβιτς μάς είπε νά παρατηρήσουμε τή διάκριση άνάμεσα σε προ-μοντέρνες και μοντέρνες κοινωνίες, γιατί ίσως είχαν διαφορετικούς τρόπους σκέπτεσθαι. Δέν είμαι καθόλου σίγουρος ότι πραγματικά είχαν διαφορετικούς τρόπους νά σκέφτονται ή διαφορετικούς τρόπους νά αλλάζουν. Άλλά νομίζω ότι υπάρχει μιά πολύ μεγάλη διαφορά πού πρέπει νά την υπογραμμίσουμε: Σε μιά προ-μοντέρνα κοινωνία, άσχετα με τό πόσο πολύ άλλαζαν τά πράγματα, οι άνθρωποι ύποστήριζαν ότι παρέμειναν τά ίδια. Στή δική μας κοινωνία, άσχετα με τό πόσο πολύ τά πράγματα παραμένουν τά ίδια, ύποστηρίζουμε ότι πάντοτε αλλάζουν. Οι χρονικόητες έχουν τεράστια σημασία. Η μακρά διάρκεια είναι κείρια γιά νά καταλάβουμε, άν βέβαια θέλουμε νά δούμε τί πράγματι αλλάζει και τί δέν αλλάζει - ιδίως άν θέλουμε νά αλλάξουμε τά πράγματα.» Βλ. Λογουχάρη, δύο χαρακτηριστικές μελέτες γιά τό πρόβλημα τής άντίληψης του (κοινωνικού) χρόνου: J. Le Goff «Temps de l'église et temps du marchand, *Annales* E.S.C. XV (1960) και E.P. Thompson «Time, work-discipline and industrial capitalism», *Past and Present*, 1960, τεύχ. 38 (1967).

27. *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Plon) 1960.

οικονομία του 17ου και 18ου αιώνα στηριχτηκε και στην παιδική και τη γυναικεία εργασία (Burke, *οπ. παραπ.*, 154). Ακόμη και ο Μπλόκ στην έξοχη μελέτη του για τους θαυματοουργούς βασιλιάδες (Les rois thaumaturges: 1923), όπου ξεκινά με το ερώτημα πώς μπορούσαν να υφίστανται αυτές οι «συλλογικές πλάνες» (les erreurs collectives) για τόσο πολλούς αιώνες, δέν διασυνδέει το πρόβλημα αυτό με το πρόβλημα των σχέσεων εξουσίας και δύναμης.

[Όστόσο] πρόσφατα έχει αρχίσει να μελετιέται το θέμα των νοοτροπιών σε σχέση με το πρόβλημα των σχέσεων εξουσίας.²⁸

Ο Michel Vovelle, για παράδειγμα, μελετά τους διαφορετικούς ρυθμούς μεταβολής της ευσέβειας σε διάφορες κοινωνικές ομάδες στην Προβηγγία του 18ου αιώνα. Από την άλλη, ο Nathan Wachtel μελετά τη σύγκρουση ανάμεσα σε διαφορετικά συστήματα νοοτροπιών στο εσωτερικό μιας κατακτημένης κοινωνίας, το άποικιοκρατούμενο Περού και άνιχνεύει τις ιδεολογικές και πολιτικές συγκρούσεις που κρύβονται πίσω από τον όρο εκπολιτισμός (acculturation).²⁹

Και στο επίπεδο λοιπόν της μελέτης των νοοτροπιών οι ιστορικοί των *Annales* μένουν γενικά πιστοί στην υπόσχεσή τους να ξεφύγουν από τα περιστατικά και οδηγούνται στη μακρά διάρκεια, τη δομή, στην έμφαση στη συνέχεια. Γι' αυτούς η μελέτη των νοοτροπιών φαίνεται ότι συνεπάγεται μία στατική (όσοδήποτε πλήρη και όξυδερκή) περιγραφή και έρμηνεία. Ο χρόνος της μακράς (ή της μέσης) διάρκειας εξαφανίζει την ποικιλομορφία, αλλά και τη δυναμικότητα των νοοτροπιών. Όστόσο και πάλι μπορούμε να συναντήσουμε μία διαφοροποιημένη στάση στην περιφέρεια των *Annales*: η γαλλική ιστορική σχολή αφήνει πάντα ανοικτά τα όρια της και παραδέχεται και άλλου είδους έρμηνείες ή προσεγγίσεις. Σχολιάζοντας, λογουχάρη, το βιβλίο του Λεφέβρ *La Grande Peur de 1789* (Ο Μεγάλος Φόβος του 1789), όταν κυκλοφόρησε το 1932, ο Φέβρ παρατηρεί:

«Παράξενη γεωγραφία των οδών. Δείχνουν ένα *Massif Centrale* άδρανές, στον παραδοσιακό του ρόλο ως πόλο απώθησης κάθε καινοτομίας [...] που αντίθετα όμως άνοιξε στον πανικό του 1789, ενώ οι μεγάλες οδοί επικοινωνίας από τις κοιλάδες του Λουάρ και του Γκαρόν έμειναν κλειστές...» (παρατίθεται από τον Stoianovich, 1976, σελ. 78).

28. M. Vovelle *Piété baroque et déchristianisation au XVIII e siècle* (Plon) 1973. N. Wachtel *La Vision des vaincus: les Indiens de Peru devant la conquère espagnole* (Gallimard) 1972 και του ίδιου «L'Acculturation» στο *Faire de l'histoire*, Le Goff και P. Nora (ed) τόμ. 1, *οπ. παραπ.*

29. *Acculturation*: όρος της αγγλοσαξονικής ανθρωπολογίας που χρησιμοποιείται από τα τέλη του 19ου αιώνα για να δηλώσει τά φαινόμενα που είναι άποτέλεσμα των άμεσων και παρατεταμένων έπαφών ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς πολιτισμούς. Άρα ο εκπολιτισμός είναι τύπος πολιτισμικής διάδοσης. Σήμερα ο όρος χρησιμοποιείται (συχνά πολύ έξειδικευμένα) για να δηλώσει έναν ιδιαίτερο τύπο «έπαφής» ανάμεσα σε δύο άνισης ισχύος κοινωνίες: μία κυρίαρχη κοινωνία (π.χ. πίο πολυάριθμη ή έξοπλισμένη με πολεμική και έπιστημονική τεχνολογία κ.λπ.) επιβάλλεται *βίαια* σε μία υπό κυριαρχία κοινωνία. (Σχετικά με τις έπιστημολογικές και πολιτικές διαστάσεις του προβλήματος θλίτε Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Η ανθρωπολογία σε κρίση: σημεία καμπίης και θεωρητικά άδιέξοδα» *Ο Πολίτης* 30 και 31 (Δεκ. 1979 και Ιαν. 1980).

Τό βιβλίο έχει θέμα του τή διάδοση του πανικού και του φόβου στο Πρώτο Έτος τής Έπανάστασης. Ο Λεφέβρ παρατηρεί τή γένεση και τή δυναμική μιάς νοοτροπίας. Άσχολεται βέβαια συστηματικά με τή λεπτομερειακή μελέτη των δρόμων και των μονοπατιών άπ' όπου διαδόθηκε ο πανικός και μās δείχνει καταρχήν τί δέν ήταν ο Μεγάλος Φόβος: δέν ήταν «μιά σειρά από όμόκεντρα κύματα που άρχιζαν από τό Παρίσι και ξαπλώνονταν στις έπαρχίες». Δέν ταξίδεψε ο Φόβος «άπό τό Παρίσι στο Μπορντώ μέσω τής κοιλάδας του Λουάρ[...] ή από τό Παρίσι στη Μασαλία μέσω του Σηκουάνα και του Ροδανού». Τά κύματα του Φόβου «δέν άκολούθησαν τίς βασιλικές άρτηρίες ή τά παραδοσιακά μονοπάτια του περιφερειακού έμπορίου ή του έμπορίου μεγάλων άποστράσεων. Τό Παρίσι ήταν έκκεντρο. Τά μονοπάτια του άγροτικού πανικού μπορεί», μās λέει, «να συνέπεσαν με τά από αιώνες μυθικά ή παραδοσιακά μονοπάτια, αυτά που ύπήρχαν πολύ πριν από τήν έδραίωση τής συγκεντρωτικής διακυβέρνησης. Ήταν ένας Φόβος που δέν μπόρεσε να έλεγχθεί και ξέσπασε» (οπ. παρατίθ. από τον Stoianovich, 1976, σελ. 79).

Κάτ άποίο τρόπο, είναι φυσικό αυτή ή μελέτη να στέκεται ανάμεσα στα *Annales* και τους Άγγλους ιστορικούς του *Past and Present*, οι όποιοι έξαρχής ενδιαφέρονται για τή δομή τής κοινωνίας με τίς αντίφάσεις τής, για τό σύστημα εξουσίας με τά διαφοροποιήματα συμφέροντα έξουσιαστών και έξουσιαζομένων και, φυσικά, για τίς σχέσεις αυτών των δύο στο επίπεδο τής ιδεολογίας, δηλαδή στο πεδίο τής πάλης των ιδεών.

Θά πρέπει να σημειωθεί έδώ ότι ήταν οι ιστορικοί αυτής τής κατεύθυνσης που πρώτοι, άπ' όσο μπορώ να γνωρίζω, επέμειναν να μήν εξηγηθεί ντετερμινιστικά με καθαρά οικονομικά αίτια ή επανάσταση του 17ου αιώνα στην Άγγλία και μίλησαν για τό ρόλο του πουριτανισμού που δέν ήταν άπλώς «ο άφρός στην κορυφή τής κοινωνικής δομής» (π.χ. ο Christopher Hill).

Στή Άγγλία ή ιδιορρυθμία στη μελέτη των αντιφάσεων στο επίπεδο των ιδεών είναι διττή: γιατί, παράλληλα με τήν παραπάνω διαφορετική αντίληψη στην προσέγγιση του συστήματος των ιδεών, ύπάρχει και παράδοση στη μελέτη του πολιτισμού, που – όπως είδαμε ήδη – έπηρεάζεται από τήν κοινωνική ανθρωπολογία (π.χ., εκτός από τή σχολή του Μάντσεστερ και τή συμβολική ανθρωπολογία του E. R. Leach και τής Mary Douglas, αλλά – και κυρίως – από τό έργο του E. E. Evans-Pritchard), στο χώρο τής όποιας διαμορφώθηκαν έργαλεία και θεωρίες για τήν ανάλυση των συστημάτων αξιών και τής ιδεολογίας. Στή μελέτη του πολιτισμού τονίζεται άκριβώς ή δυναμική του πολιτισμού (και τής κοινωνίας): πρώτα διαλύεται αυτός ο (παραπειστικός) όρος στα συστατικά του μέρη: κανόνες συμπεριφοράς, άξίες, τελετουργίες, έκφραση τής ταυτότητας και τής διαφοράς – με δύο λόγια, *ιδεολογία* και, μετά, δείχνεται ή σχέση αυτών των «συστημάτων αξιών» με τό *κοινωνικό σύστημα*. Έτσι στο χώρο τής ιστοριογραφίας έχουμε μελέτες όπου οι ιστορικοί επιχειρούν να άνασυνθέσουν τίς ιδεολογίες διαφόρων έποχών.

Π.χ. ο E. Τόμσον στη *Διαμόρφωση τής άγγλικής έργατικής τάξης* ή ο Χόμπσμπωουμ στις διάφορες μελέτες του για τούς ληστές, τούς στασιαστές και τούς έπαναστάτες, όιου διερευνά τό πώς δημιουργείται ή νοοτροπία (ή, έδώ: ή ιδεολογία) τής άλλαγής και πώς και από ποιά κανάλια διοχετεύεται. Από αυτή τήν άποψη, ο μεσιανισμός, ή πίστη στους άόρατους ληστές, οι λαϊκοί άτρωτοι ήρωες κ.λπ. θεωρούνται ως κομμάτια ενός συνεκτικού συστήματος ιδεών, τό όποιο χαρακτηρίζεται από αντίφάσεις.

Ἡ ἱστορία-πρόβλημα

Προσπάθησα με τὰ λίγα παραδείγματα πού προηγήθηκαν νὰ (ὑπο)δείξω τούς δύο διαφορετικούς τρόπους με τούς ὁποίους οἱ ἱστορικοὶ τῆς νέας αὐτῆς ἱστορίας καταπιάνονται με τὰ νέα θέματα πού ἀνοίγει αὐτὴ ἡ «ἄλλη» ἱστορία: ἡ *ἱστορία ὡς πρόβλημα*, ἡ ἀναζήτηση τῆς δομῆς. Μέσα ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτῆς τῆς ἱστορίας, ἡ ἱστορία γίνεται *ἱστορία τοῦ ἄλλου*.³⁰ Προσπάθεια δηλαδή νὰ δομηθεῖ ἡ ἱστορία *κάθε* πράγματος, *κάθε* ὁμάδας, *κάθε* περιόδου τῆς ἱστορίας, *κάθε* περιοχῆς πού καταπιεστικὴ ἢ παραμεληθῆκε (Stoianovich, 1976, σελ. 158). Προσπάθεια νὰ μιλήσουν οἱ σιωπῆς τῆς «ἐπίσημης ἱστορίας». Ἡ σφαιρική ἱστορία, ἡ συνολική ἱστορία, ἡ ἱστορία τῆς μακρᾶς διάρκειας, ἡ κοινωνική ἱστορία εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία γιὰτὶ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἄλλου. Μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα λοιπόν καὶ τὴν πράξη δομεῖται ἡ ἱστορία-ἀντίσταση πού, σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι ἱστορία-πρόβλημα.

Ἡ ἱστορία, ὅμως, τοῦ «ἄλλου» δομεῖται κυρίως μέσα ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ – καὶ ὄχι διακηρυκτικὴ – διασταύρωση ἢ, καλύτερα, συγκλίση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἰδιαίτερα τῆς ἀνθρωπολογίας με τὴν ἱστορία.³¹ Στὴν εἰσαγωγὴ τούς στὸν πρῶτο ἀπὸ τούς τρεῖς τόμους τοῦ *Faire de l'histoire* (Τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας) ὁ Ζάκ Λέ Γκόφ καὶ ὁ Πιέρ Νορά γράφουν:

«Ἐδῶ προβάλλει ἡ μείζων πρόκληση στὴν ὁποία ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ ἡ καινούρια ἱστορία: ἡ πρόκληση τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ πεδίο πού κατεῖχε μόνη τῆς ὡς σύστημα διαχρονικῆς ἐρμηνείας τῶν κοινωνικῶν ἔχουν εἰσβάλει ἀπὸ ἀπροσδιόριστα σύνορα ἄλλες ἐπιστήμες πού ἀπειλοῦν νὰ τὴν κυριεύσουν καὶ νὰ τὴν διαλύσουν. Ἡ ἐθνολογία ἀσκει ἐδῶ τὴν πιὸ ἀποπλανητικὴ ἔλξη: ἀρνούμενη τὸ πρωτεῖο τοῦ γραπτοῦ καὶ τὴν τυραννία τοῦ συμβάντος ἔλκει τὴν ἱστορία πρὸς τὴν ἀργὴ (*lente*), τὴν σχεδὸν ἀκίνητη ἱστορία τῆς μεγάλης διάρκειας, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Μπροντέλ» (1974, τομ. 1, σελ. XI. Χρησιμοποῖω – με μικρὲς ἀλλαγές – τὴν ἑλλην. μεταφρ. 1981, σελ. 12).

Με τὰ *Annales*, ἀρχικά, καὶ τὸ *Past and Present* καὶ τὴν *Review*, ἀργότερα, ἔχουμε μιά σημαντικὴ ἐπιστημολογικὴ τομῆ³²: τὴν ἐξερεύνηση τῆς προβιομηχανικῆς κοινωνίας ὡς ἄλλης κοινωνίας. ἔχουμε δηλαδή ἀνθρωπολογικὴ προοπτικὴ ἤδη στὴν ἱστοριογραφία τοῦ μεσοπολέμου καὶ μετὰ, ἐνῶ ἡ ἀνθρωπολογία ἀποκτᾶ (ὅταν καὶ ὅπως τὴν ἀποκτᾶ) ἱστορικὴ προοπτικὴ ἀρκετὰ ἀργότερα, ὅταν οἱ ἀνθρωπολόγοι βγαίνουν ἀπὸ τὸ καθούκι τους καὶ ἀρχίζουν νὰ δίνουν στίς τυπολογικὲς διακρίσεις ἀνάμεσα σὲ πρωτόγονες ἢ ἀρχαῖκές ἢ παραδοσιακὲς κοινωνίες καὶ σὲ σύγχρονες ἢ δυτικὲς κοινωνίες τίς ἱστορικὲς τους διαστάσεις. Καθὼς, λοιπόν, οἱ ἀνθρωπολόγοι (καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι) ἀρχίζουν νὰ ἐπεξεργάζονται συστηματικὰ τίς πηγές τους, ἀνακαλύπτουν ὅτι ὁ στατικός χαρακτήρας τῶν λεγόμενων πρωτόγονων ἢ παραδοσιακῶν κοινωνικῶν δὲν ἦταν παρὰ ὀπτική ἀπάτη πού ὀφείλονταν στὴν τεχνικὴ τῆς ἐρευνας καὶ στὴν προοπτικὴ τῆς θεωρίας καὶ, βέβαια, στίς ἰδεολογικὲς προκαταλήψεις: αὐτὲς οἱ κοινωνίες φαίνονται ἀνιστορικές μόνο ὅσο οἱ ἀνθρωπολόγοι εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἱστορία τους. Φαίνονταν στατικές καὶ ἀκίνητες, ψυχρὲς καὶ ἀμετάβλητες, καταδικασμένες νὰ ἀναπαράγονται χωρὶς ἀλλαγές καὶ ρήξεις, μόνο ὅσο καιρὸ οἱ συγκροτοὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ αὐστηρὴ τελετουργικὴ καὶ συμβατικότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς³³ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν μῆ-ιστορικό λόγο (*discours*) τῶν ἀνθρωπολόγων.

Ἡ μελέτη, ὡστόσο, τοῦ «ἄλλου» (στὴν ἐννοια τοῦ κρυμμένου, αὐτοῦ πού καταπιέζεται στὴν ἱστορία καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία) ὑπάρχει ὡς ἰδέα καὶ ὡς πράξη ἤδη στὰ *Annales* τοῦ μεσοπολέμου. Καὶ πάλι θὰ στραφοῦμε στὴ

μελέτη τοῦ Μπλόκ γιὰ τούς θαυματουργοὺς βασιλιάδες, πού εἶναι ἓνα θαυμάσιο σχετικὸ παράδειγμα.

Ἄς θυμηθοῦμε τὸ πρόβλημά του: πὼς εἶναι δυνατό νὰ διατηρήθηκαν τόσα χρόνια οἱ συλλογικὲς πλάνες. Ὁ Μπλόκ ἐπιχειρεῖ νὰ διεισθῶσει κατευθειαν στὸ κρυμμένο σύστημα τῶν παραστάσεων. Αὐτὸ πού ἄλλοι ἱστορικοὶ τὸ ἐξηγοῦσαν ὡς κατάλοιπο, ἐπιβίωμα, ἀπὸ ἄλλες «πρωτόγονες» ἐποχές, ὡς παραξενιὰ ἢ ἀφέλεια καὶ ἀπλοϊκότητα, δηλαδή τὴν πίστη στὴ θαυματουργὴ δύναμη τῶν βασιλιάδων στὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γαλλία, ὁ Μπλόκ τὸ θεωρεῖ ὡς ἓνα φαινόμενο πού εἶναι φορτισμένο με *κοινωνικὴ σημασία* ἀκριβῶς ἐξαιτίας τοῦ *πρωτογονικοῦ* του χαρακτήρα. (Με τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού οἱ ἀνθρωπολόγοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ σημερὰ πιά προκαλοῦνται νὰ προσπαθήσουν νὰ δουν μήπως κάποιος σημαντικὸ κοινωνικὸ «μῆνυμα» ἔχει ἐπενδυθεῖ σὲ μιά ἀσήμαντη μορφή καὶ ἔχει ἐτοῖ διατηρηθεῖ ἐνεργῶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀδιαφάνεια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.) Ὁ Μπλόκ μᾶς δείχνει τὸ πὼς ἡ ἐμμονὴ ὑπενθύμηση μιάς μυθικῆς λειτουργίας τοῦ βασιλιά – ὅτι ἔχει θεραπευτικὲς ἰκανότητες – πρόσφερε συμβολικὰ τὴ βάση γιὰ τὸν ἱερό, καὶ ἄρα νόμιμο, χαρακτήρα τῆς βασιλικῆς δύναμης, χαρακτήρα πού οἱ θεομοὶ μετὰ ἀπλῶς τὸν ἐπιβεβαίωναν.

Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸ πού ἐπισημαίνουν οἱ ἀνθρωπολόγοι σὲ σχέση με τὴ λειτουργία τῶν ἱεραρχημένων ἢ διαστρωματωμένων κοινωνικῶν: ὅτι δηλαδή, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἀναπαραχθεῖ μιά τέτοια κοινωνία, πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ συσκοτίζει τὴ διαφάνεια τῶν μηχανισμῶν λειτουργίας της, νὰ κρύβει τούς μηχανισμοὺς ἐξουσίας. Οἱ ἀνθρωπολόγοι – ὀρισμένοι³⁴,

30. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ «ἄλλου», τῆς ἑτερογένειας τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐρχεται βασικά μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ E.E. Evans – Pritchard καὶ τοῦ Claude Lévi-Strauss.

31. Δὲν πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ διεπιστημονικότητα (*interdisciplinité*), ἀλλὰ γιὰ πολυεπιστημονικότητα (*pluridisciplinité*). Ἐδῶ, βέβαια, συμβαίνει ἓνα παράδοξο: ἡ ἱστορία καταφεύγει στὴν ἀνθρωπολογία, πού ἔχει σφρηλατηθεῖ τίς δικές της ἐννοίες καὶ τίς δικές της μεθόδους ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ (περιορισμένο, τελικὰ) ἀντικείμενό της: οἱ λεγόμενες πρωτόγονες κοινωνίες ἦταν κοινωνίες ἐνός ἰδιαίτερου τύπου ὡς πρὸς τὴ δυτικὴ καπιταλιστικὴ κοινωνία καὶ οἱ ἐννοίες τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου (ἀλλὰ καὶ τῆς θετικιστικῆς ἱστορίας) δὲν μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν στίς περιπτώσεις αὐτῆς. Ὁ ἱστορικός πού ἀσχολεῖται με ταξικὲς κοινωνίες ὅπου τὸ Κράτος κατέχει ἰδιαίτερη θέση, ζητᾶ τώρα ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία ἐργαλεῖα («ἐπιχειρησιακὲς ἐννοίες») καὶ αὐτὸ γίνεται σὲ μιά φάση ὅπου ἡ ἀνθρωπολογία γνωρίζει μιά κρίση καὶ τείνει νὰ ἐπαναπροδιορίσει τὸ ἀντικείμενό της καὶ τὴ λειτουργία της σὲ σχέση με τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό (βλ. M. Crenon καὶ M. Robin, *ὄπ. παραπ.*)

Πάντως τὸ πρόβλημα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ ἀφορᾶ ὄχι εἰδικὰ τὴν ἱστορία ἢ τὴν ἀνθρωπολογία, ἀλλὰ τὴ φύση καὶ τὸ χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς διεπιστημονικότητας ἢ τῆς ἐναιοποίησης τῶν ἐπιστημῶν. Λογούχάρη, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Revel (*ὄπ. παραπ.*, 15), «γιὰ τὸν *Simiand* ἡ ἐνότητα στὸ χώρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καθορίζεται ὡς ἐνότητα στὸ ἐπίπεδο τῆς μεθόδου: με τὴ μέθοδο ἡ ἱστορία θὰ δομηθεῖ τὸ «ἀντικείμενό» της πού θὰ γίνῃ ἐτοῖ ὁμολογὸ πρὸς τὰ ἀντικείμενα τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Μιά γενιὰ ἀργότερα τὸ ἐπιστημολογικὸ μοντέλο ἀλλάζει. Σημεῖο ἀναφοράς δὲν εἶναι πιά ἡ μέθοδος, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης: ὁ (ἱστορικός) ἀνθρώπος, πού γίνεται ἐτοῖ ἡ δυνητικὴ ἐστία, ὁ πόλος γιὰ συλλογικὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα στὸ πεδίο πού στὴ Γαλλία συνηθίζεται νὰ ὀνομάζεται *ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου* (*science de l'homme*) ἢ *ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστήμες* (*sciences humaines*), δηλαδή στὸ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν».

(βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ F. Furet, *ὄπ. παραπ.*, καθὼς καὶ ἓνα ἄλλο ἄρθρο του «*En marge des Annales. Histoire et sciences sociales*» *le débat* 17 Δεκ. (1981).

τουλάχιστον, από αυτούς – γνωρίζουν καλά σήμερα ότι πρέπει να ξεπεράσουν αυτό που μία κοινωνία «πιστεύει» για τον εαυτό της (αυτό που τόσο απροβλημάτιστα κατέγραφε ή εθνογραφική έρευνα και τό μετέτρεπε σε έρμηνεία) για να καταλάβουν τη λειτουργία της.

Η κίνηση προς την *άνθρωπολογική ιστορία*, την *αναδρομική εθνογραφία* (retrospective ethnography) ή, αν θέλετε, την *ιστορική ανθρωπολογία* (που είναι μερικά μόνο από τα ποικίλα ονόματα που χρησιμοποιούνται σήμερα) δεν είναι ένα καινούριο κλαδί που μπολιάστηκε στο δέντρο των *Annales*. Οι σπόροι της υπήρχαν ήδη στις πρώτες διακηρύξεις και στους πρώτους καρπούς της σχολής. Υπήρχαν, όταν οι ιστορικοί εγκατέλειψαν τα ύπουργικά γραφεία, τα ανάκτορα και τα πεδία των μαχών και «βγήκαν» να παρατηρήσουν τις κοινωνικές ομάδες «ζωντανές», όπως οι Ιμπρεσιονιστές εγκατέλειψαν τα στούντιο κι έστησαν τα τελάρα τους στην ύπαιθρο να ζωγραφίσουν την φύση «ζωντανή», να συλλάβουν τό χρώμα και τό φως (Burguière, *Review* 1:3/4, 199).

Αυτή η ανθρωπολογική θεώρηση των κοινωνιών σε βάθος οδηγεί στην *ιστορική εθνογραφία*³⁵, που δεν είναι απαραίτητο να άσχολεται αποκλειστικά και μόνο της τό άπώτερο παρελθόν. Ο στόχος, ωστόσο, των ιστορικών είναι κυρίαρχα τό άποκαταστήσουν την καθημερινή ζωή του παρελθόντος στις πραγματικές της διαστάσεις, στους δικούς της ρυθμούς και χρόνους, τό δικό της ή τό δικά της συστήματα αξιών. Και, όπως προσπαθήσαμε να τό δείξουμε, τό στόχος αυτός διακλαδίζεται: είτε προσπαθούν να άποκαταστήσουν αυτό τό σύνολο της ζωής για να μπορέσουν μετά να έρμηνεύσουν μέσα από αυτό και μέσα σ' αυτό τή συλλογική δράση, τις μορφές διαμαρτυρίας, τις αλλαγές, τις επαναστάσεις: τά διαμορφωτικά περιστατικά (τάση που κυριαρχεί στην άγγλοσαξονική σχολή) είτε τό στόχος τους ταυτίζεται με τό αντίκειμενο της έρευνας και γίνεται αυτή καθαυτή η ανασύνθεση της ζωής τό συγκεκριμένο, κάθε φορά, χωροχρόνο. Από αυτή τή άποψη (και με ανθρωπολογικούς όρους), ή «Μεσόγειος», τό «Ρομάν», τό «Μονταγιού», τό «Λαγκντόκ», «Η Άγγλία της έργατικής τάξης», είναι case-studies που δείχνουν πώς ήταν και πώς λειτουργούσαν οι κοινωνίες αυτές. (Burguière, *οπ. παραπ.* 203).

Για παράδειγμα: Τό «Μονταγιού» του Λέ Ρουά Λαντυρί είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα αναδρομικής εθνογραφίας (Tilly, *οπ. παραπ.*, 212-3). Ο ιεροεξεταστής, ό έπίσκοπος Ζάκ Φουριέ, είναι ό εθνογράφος. Ο Λέ Ρουά Λαντυρί μεταχειρίζεται τις καταθέσεις και τά έγγραφα των άνακριτικών διαδικασιών που άφορούσαν καταγγελίες για μαγεία, σά να είναι σημειώσεις από έπιτόπια εθνογραφική έρευνα. Μέσα στά δύο μεγάλα τμήματα του βιβλίου βρίσκουμε τυπικά ανθρωπολογικά θέματα: σχέσεις ανάμεσα στά δύο φύλα, φλέρτ, γάμος, έρωτας, δουλειά, διασκεδάσεις, χάρσι συγκέντρωσης, μορφές άλληλεγγύης κ.ά. Αυτή ή περιγραφή της καθημερινής ζωής σ' ένα μεσαιωνικό χωριό φωτίζεται από θαυμάσια πορτρέτα των κατοίκων του (οι σεξουαλικές περιπέτειες του τοπικού ιερέα Πιέρ Κλέργκ, οι περιπέτειες της πυργοδέσποινας Μπεατρίς ντέ Πανισόλ, τά προβλήματα του θοσκού Μωρύ, οι περιπλανήσεις των άδελφών Ότί).

Έδώ πιά δεν είναι μόνο οι γνώσεις για τήν καθημερινή ζωή των κατοίκων του Μονταγιού που διευρύνονται. Η περιγραφή της νοστροπίας, της κοινωνίας και της οικονομίας δίνει στόν ιστορικό τήν ευκαιρία να δείξει ότι μέσα στό όστρακο του φεουδαλισμού βρίσκεται κρυμμένος ένας πυρήνας κοινωνικής όργάνωσης που δομείται πάνω στην κεντρική θέση που έχει τό σπιτικό και ή οικογένεια, ένας πυρήνας όργάνωσης με μακρά διάρκεια.

Ο J. Le Goff³⁶ χαρακτηρίζει αυτή τήν κίνηση για μία άλλη ιστορία με έναν όρο που μάς φέρνει πολύ κοντά,

σχεδόν στήν καρδιά της ανθρωπολογίας με ιστορική κατεύθυνση: τήν χαρακτηρίζει ως *άπο-αρσενικοποίηση της ιστορίας*,

«...για τήν ανάπτυξη της ιστορίας των γυναικών, των παιδιών, της νεολαίας, του προφορικού πολιτισμού, των μη-δύτικων κοινωνιών και πολιτισμών, των πολιτισμών του περιθωρίου, του άγροτικού πληθυσμού και του πληθυσμού των πόλεων...».

Αυτή είναι ή ιστορία-πρόβλημα³⁷ και βρίσκεται στό κέντρο της έρευνας που σχετίζεται με τά *Annales*, τό *Past and Present* και τήν *Review* – τουλάχιστον.

Σέ τελευταία όμως άνάλυση, είναι ένας άλλος τρόπος πρακτικής της ιστορίας. Κι αν δεν πείθει ή λογική της αντίστασής τους (όπως τουλάχιστον παρουσιάστηκε εδώ), μπορεί – νομίζω – να τόν δεχτεί κανείς με όλες τις έσωτερικές του διαφοροποιήσεις, γιατί αυτές του δίνουν ζωή και τόν κάνουν να αναζητά συνεχώς τό καινούριο. Ένα τρόπο ιστορίας που έχει τή δική του λογική και τά δικά του όρια – για να θυμηθούμε τον Λεβί-Στρώς. Λογική και όρια που επιτρέπουν στόν Μπροντέλ να άρνείται γενναιά κάθε άλλο είδος ιστοριογραφία.

«Ποτέ δεν είπα κακή κουθέντα για τήν παραδοσιακή ιστοριογραφία [...] Θαυμάζω όλες τις μορφές ιστορίας, αλλά προτιμώ τή δική μου». (Braudel, *Review* 1:3/4, 251).

32. Βλ. αναλυτικά Burguière, *οπ. παραπάνω*.

33. «Έτσι άνοιξε ό δρόμος που οδηγεί από τή μελέτη της λαογραφίας στή γνήσια ιστορική ανθρωπολογία. Η προφορική παράδοση, εγκαταλειμμένη για πολύ καιρό σούς έρασιτέχνες και σούς θιασώτες της γραφικότητας, θεωρήθηκε τώρα από τούς ιστορικούς πλούσια σε σημασίες, άκριβώς εξαιτίας του περιθωριακού της χαρακτήρα. Η έπιφανειακή άσημαντότητα της στις κοινωνικές διεργασίες είναι ή άπόδειξη ότι ένα σημαντικό μήνυμα έχει επενδυθεί σ' αυτήν και έχει διατηρηθεί» (Burguière, *οπ. παραπ.*, σελ. 200).

34. Όπως π.χ. P.P. Rey, M. Godelier, C. Mailloux, M. Augé, G. Balandier αλλά και – από διάφορες όπτικές γωνίες – C. Lévi-Strauss, M. Douglas, P. Bourdieu, E. R. Leach και άλλοι.

35. Ο J. Revel παρατηρεί ότι ό Braudel, τό 1958, όταν τό status και τά έπιτεύγματα της ιστορίας θά επέτρεπαν έναν θριαμβολογικό άφωπηλό τόνο, έγραψε θαρραλέα ότι «ή ιστορία, ή λιγότερο ίσως δομημένη από τις κοινωνικές έπιστήμες, δέχεται μαθήματα από τούς πολλούς της γείτονες και, ταυτόχρονα, κάνει μία προσπάθεια να τούς περικυκλώσει». (*Review*, 1: 3/4, 17)

36. «L'Histoire de l'homme quotidien» στό *Histoire et Ethnologie* 1973.

37. Πρέπει να άναφερθούν οι (ιδιότυπες) σχέσεις του Ρολάν Μπάρτ και του Μισέλ Φουκώ με τά *Annales*, σχέσεις για τις όποιες έχουν γραφτεί άρκετά. Σημειώνω εδώ μόνο τό πρόσφατο άρθρο της Λίζυ Τσιριμάκου «Ιστορία λογοτεχνίας και ιστορική ποιητική» που δημοσιεύτηκε μαζί με τή μετάφραση (άπό τήν ίδια) του γνωστού άρθρου του Μπάρτ «Ιστορία ή Λογοτεχνία;» (που είχε πρωτοδημοσιευτεί στό *Annales* στό τμήμα Combats et Debats), βλ. «Ο Πολίτης (λογοτεχνικός)» 47-48 (1982), 116-126 και 106-115.

Για τό έργο του Φουκώ σχετικά με τήν «άρχαιολογία της γνώσης», τήν τρέλα, τή δύναμη, τή σεξουαλικότητα και άλλα, άρκε – νομίζω – να σημειώσει κανείς τά χαρακτηριστικά λόγια του Μπροντέλ «Ο συνάδελφός μου ό Michel Foucault, είναι [...], άπό τήν άποψη της πολιτισμικής ιστορίας (histoire culturelle), ό μόνος διάδοχος του Lucien Febvre» (*Review*, 1: 3/4, 256).

«Ντροπή!!!»

«Ντροπή!!!» ονομάζεται τό μάθημα πού διδάσκει ὁ πολλὰ σοσιαλιστής καί δημοκράτης κ. Κάτρης ἀπό τὰ Νέα (5.7.82). Καί εἶναι πράγματι ντροπή νά ἐκδίδονται οὐκάζια σάν τό παρακάτω τοῦ ἐνλόγω ἐκφραστή τῆς κοινῆς γνώμης:

«Ἄν οἱ «ἀρμόδιοι» εἶναι τόσο ἠλίθιοι ὥστε νά καλέσουν ἐδῶ στό Ἡρώδειο ἢ ἄλλου κάποιον ἐξέχοντα Ἑβραῖο καλλιτέχνη δέν πρέπει νά πατήσῃ τό πόδι του ἐκεῖ οὔτε ἓνας Ἕλληνας. Τό ἴδιο νά ἰσχύσει καί γιά ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐκδήλωση, ἀκόμη καί ἀθλητική...»

Ἄδέκαστος αὐτός, δέν θά διατάσῃ ν' ἀπαγγεῖλῃ τήν κατηγορία του γιά ὅλες τίς «προσωπικότητες τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου ἀνά τόν κόσμο»:

Καί οἱ νομπελιστές καί οἱ Χολυγουντιανοί Ἑβραῖοι μέ τὰ Ὁσκαρ τοὺς ἢ ὁ σεβαστός Μαντές Φράνς (ἀκόμη καί ὁ δικός μας μέγας Κάρλος Κούν) δέν ταυτίζονται σωμαίνοντας μέ τοὺς ἀπαίσιους γενοκτόνους ἑνός λαοῦ;»

Ἔτσι, μέ τήν γνωστή καί δοκιμασμένη μέθοδο τῶν ταυτίσεων (Ἑβραῖος - Ἰσραηλινός - ναζιστής - γενοκτόνος), ἀντίστοιχης μ' ἐκείνην πού χρησιμοποιεῖ ὁ Σαρὸν καί ὁ Μπεγκίν γιά νά θερίζουν τοὺς Παλαιστίνους (Παλαιστίνιος - τρομοκράτης - ἐχθρὸς τῆς εἰρήνης) τί ἄλλο μπορεῖ νά ἐπιζητεῖ ἐκτός ἀπὸ τήν ἠλιθιότητα, τό ρατσισμό, τόν ἀντισημιτισμό καί τόν πόλεμο;

Πανελλήνια ἀποτυχία

Γιατί τό ἱλλυγιῶδες ποσοστὸ ἀποτυχίας τῶν μαθητῶν (40 ἕως 60% ἀνάλογα μέ τό μάθημα) στίς τελευταῖες Πανελλήνιες ἐξετάσεις; Πολλοὶ θά σκέπτονται ὅτι τοῦ χρόνου πού δέν θά ὑπάρχουν Πανελλήνιες (ἀλλὰ μάλλον «πανελλαδικές κρίσεις», θά δοῦμε) οὔτε Δεξιά καί σκοταδιστὲς στὰ Ὑπουργεῖα σίγουρα ἢ ἀποτυχία θά μειωθεῖ, μπορεῖ καί νά ἐκλείψει ἐντελῶς. Εἶναι ὅμως τόσο εὐκόλο ὥστε νά ἐπιτρέπει τήν εὐκόλη αἰσιοδοξία; Εἶναι βέβαιο ὅτι τὰ παιδιά θά ἔχουν βρεῖ τοῦ χρόνου ἐνδιαφέρον γιά τὴ μάθηση; Θά ἔχουν χάσει τό ἄγχος τῆς ἀποτυχίας πού τὰ ἀγκυλώνει, θά συναντήσουν στό πνευματικὸ κλίμα τοῦ Σχολείου ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού θά γεννοῦν μέσα τοὺς τὴν ἐφεση γιά τὴ γνώση, θά ἔχει σταματήσει ἢ ὑποπτη παραπαιδεία τοῦ φροντιστῆ, ἐκπαιδευτῆ καί βαθμολογητῆ θά ἔχουν κατακτήσῃ στὴ συνείδηση τῶν μαθητῶν τὴ χαμένη ἀπὸ χρόνια θέση τοῦ Δασκάλου; Ὁ μαθητὴς θά ἔχει πάσει νά κυνηγιέται ἀπὸ τό ἄγχος τοῦ «χαρτιοῦ», στίς ἐξετάσεις, τίς ὅποιες ἐξετάσεις, δέν θ' ἀγωνιᾷ νά θυμηθεῖ ποῖας σελίδας ἢ ἀσκηση «ἔχει πέσει»; Ἕνας ὀλόκληρος κοινωνικο-οικογενειακὸς περίγυρος δέν θά προκαθορίζει τὰ παιδιά σάν εἰμαρμένη ἀπὸ τὰ 12 ἀπὸ τὰ 13 χρόνια τους, θά ἔχουν φύγει ἀπ' τό μυαλό τοῦ γονιοῦ οἱ ἀνοησίες τοῦ τύπου «εἶναι καλὸς στὰ μαθηματικά ἀλλὰ δυσκολεῖται στὰ ἑλληνικά»; Τό σχολεῖο δέν θά ἐπιβραβεύει πιά γνώσεις καί δεξιότητες πού δέν ἔχει διδάξει; Θά ἔχουν καταλάβει ὡς τοῦ χρόνου οἱ ἀρμόδιοι ὅτι ἀνάπλαση τῆς παιδείας δέν ἰσοῦται μέ τὴν κατάργηση τῆς μαθητικῆς ποδιᾶς, τίς κατηχήσεις γιά τὰ ναρκατικά, τὴ χρήση τῆς βουκολικῆς δημοτικῆς (ὅπως τό «σπάσιμο τοῦ ἀτόμου», «γὴ καί νερό») καί τὴν εἰσαγωγή στὴν ἐκπαίδευση τῶν ἡθῶν τῆς κλαδικῆς;

ΦΑΠ τέλος. Κι ὅμως.

Κι ὅμως στίς δέσμες κυβερνητικῶν μέτρων ὑπῆρξε γιά μιά στιγμή καί μόνο κάτι πού θά μπορούσε νά καρπίσει. Ὁ Φόρος Ἀκινήτου Περιουσίας. Βέβαια πῆγε νά εφαρμοστεῖ χωρίς προεργασία, χωρίς νά συνδιάζε-ται μέ ἄλα μέτρα σοσιαλιστικῆς προοπτικῆς, χωρίς μελέτη τῶν δυσμενῶν ἐπιπτώσεων του (π.χ. ἐπιβάρυνση τῆς βιομηχανίας σέ ὦρα ἐπενδυτικῆς νέκρας) ἀφήνοντας ἄθικτη τὴ μεγάλη μάζα τῶν φορολογητέων ἀκινήτων ἀξίας 10 ἕως 25 ἐκ. (συμπαθεῖς μικρομεσαῖοι καί μὴ προνομιούχοι γάρ). Κι ἀκόμη ἡ ratio legis ἦταν ὄχι κοινωνικὴ καί πολιτικὴ ἀλλὰ καθαρὰ ταμειακὴ, πράγμα πού ἦταν σκέτη ἀνοησία. Κι ἄλλα πολλὰ θά μπορούσε νά κατα-

μαρτυρήσει κανεὶς στὸν τρόπο πού πῆγαν νά ἐφαρμόσουν τὸν ΦΑΠ πράγμα πού δέν παρέλειψαν νά κάνουν βέβαια με περὶ σὴ σφοδρότητα τὰ προπύργια τοῦ ἀστισμοῦ καί τῆς Δεξιάς (καί μόνο τῆς Δεξιάς;), ἀκριβῶς ὅμως γιά νά ἐξοντώσουν ἐκεῖνο τό μικρὸ κουκούτσι πού κάτι μύριζε ἀπὸ σοσιαλισμὸ καί σχετικοποίηση, ἔστω, τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Ὅποτε... ὅποτε τό μέτρο χρεώθηκε στίς προσωπικὲς πρωτοβουλίες τοῦ κ. Δρεττάκη πού ἀπολακτίστηκε δεόντως καί ἡ Ἑλλάς τῶν Ἑλλήνων οἰκοπεδοῦχων - διαμερισματοῦχων ξαναβρῆκε τὴν ἀνάσα τῆς. Κι αὐτὸ γιὰτί, σέ τελευταία ἀνά-λυση, στὴ γενικότερη λογικὴ τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ὁ ΦΑΠ ἦταν ξένο σῶμα: φορολογία ἀκινήτων καί ἀνάπτυξη τοῦ ἐλλη-νικοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι πράγματα ἀσύμβατα.

Ίεροί πόλεμοι

Οι Έβραίοι με τό κίτρινο άστέρι στό στήθος έπαιρναν τήν όδό του μαρτυρίου για τά πολλά Άουσβιτς. Οι Ίσραηλινοί του Μπεγκίν σήμερα σημαδεύουν τους αιχμάλωτους Παλαιστίνιους με ένα Χ στην πλάτη. Η μισαλλόδοξη ταπείνωση για τά σημερινά και έσχατη βλασφημία για τά παλαιά θύματα. Οι ιεροί πόλεμοι συνεχίζονται.

Ίσραηλινοί άριστεροί Τό Sheli πενθει*

- Για τους εκατοντάδες Ίσραηλινούς που σκοτώθηκαν σ' αυτό τον άνούσιο πόλεμο για τους νέους που σκοτώθηκαν μετά από ένα χρόνο ήσυχίας στα βόρεια σύνορα, ήσυχίας που διέκοψε η κυβέρνηση του Ίσραήλ.
- Για τους χιλιάδες Παλαιστίνιους και Λιβανέζους που σκοτώθηκαν, για τις πόλεις που καταστράφηκαν, για τό φόρο αίματος που πληρώθηκε, για τήν καταστροφή του Λιβάνου, για τήν ήθικη καταστροφή της Ίσραηλινής Κοινωνίας.
- Για τήν Ίσραηλινή δημοκρατία που χτυπήθηκε όταν ο Άριέλ Σαρόν μετέτρεψε τήν κυβέρνηση του Ίσραήλ σε κυβέρνηση από μαριονέτες.
- Για τήν άπώλεια των εύκαιριών ειρήνης με τους Παλαιστίνιους, για τον κίνδυνο να δυναμώσει η τρομοκρατία εξαιτίας του πολέμου, για τή χρήση βίας που, ενώ δεν μπορεί να καταστρέψει τήν ΟΑΠ, μπορεί να αναδείξει ήγεσία έξτρεμιστική. Τό Sheli καταδικάζει τή συνέχιση του πολέμου. Τό Sheli άπαιτεί να άποχωρήσει ο Ίσραηλινός στρατός από τό Λίβανο και τό Ίσραήλ να πάψει να είναι όργανο στο παιχνίδι των υπερδυνάμεων. Τό Sheli διακηρύσσει ότι τό Παλαιστινιακό πρόβλημα δεν λύνεται με τήν εισβολή στο Λίβανο κι ότι πρέπει να λυθεί με διαπραγματεύσεις με τους Παλαιστίνιους για τήν έθνική τους ανεξαρτησία στη Δυτική όχθη του Ίσραήλ, δίπλα στο Ίσραήλ. Τό Sheli καλεί όλους τους ανθρώπους που ζουν στο Ίσραήλ να συμμετάσχουν στο άγώνα για τήν ειρήνη μεταξύ Ίσραήλ και Παλαιστίνιων.

* Sheli, άριστερό, εύρωκομμουνιστικής τάσης, κόμμα του Ίσραήλ. Η προκήρυξη αυτή μοιράστηκε στη μεγάλη αντιπολεμική διαδήλωση του Τέλ-Άβιβ, στις 26 Ίουνίου 1982.

περί δημοκρατικής συνεργασίας

Η συνεργασία των δημοκρατικών, σοσιαλιστικών, κομμουνιστικών ανανεωτικών δυνάμεων μείνεται και πάλι. Τά μέτωπα ξεκαθαρίζουν. Στην Άθήνα κοινός ύποψήφιος της «δημοκρατικής παράταξης» ο Μπέης ενάντια στη Δεξιά. Υπολείπεται μόνο τό όκέυ του Φλωράκη, γι' αυτό και οι συναντήσεις του με τον Α. Παπανδρέου στο Καστρί, για να διασφαλιστεί η άυτονομία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Στη Θεσσαλονίκη όμως, όπου η πάλη των τάξεων διεξάγεται άλλως, μπορεί ο κοινός ύποψήφιος να είναι τελικά ο Γιαννούσης του ΚΚΕ. Γιατί όχι; Κανείς δεν τό έχει άποκλείσει κατηγορηματικά, έπομένως τό ένδεχόμενο να δούμε τους «Ρηγάδες» να κολλάνε άφίσσες του «δογματικού» ύποψήφιου παίζεται. Τάχα ήταν δικτατορία η άποκατάσταση της εργασιακής πειθαρχίας τό πραξικόπημα του Γιαρουζέλκι; Τους Παλαιστίνιους τους έσωσε η τους χαντάκωσε ο Μπρέζνιεφ; Ο Μεγαλέξανδρος ήταν σοσιαλιστής η ιμπεριαλιστας; Τά έρωτήματα όντως είναι δύσκολα. Γι' αυτό, ανάλογα με τις ιδιομορφίες και τις τοπικές συνθήκες, η στρατηγική του δημοκρατικού δρόμου στο σοσιαλισμό προσαρμόζεται δημιουργικά. Έδώ πάμε με τους «δογματικούς», εκεί με τους «άρχηγιστές» άλλου τό παίζουμε περήφανα κι άυτόνομα, άλλου δογματικο-άρχηγικο-περήφανα. Χωριάτικη σαλάτα στο μίξερ.

Υποβόσκει, βέβαια, η ύποψία ότι η θεμελιακή αρχή της δημοκρατικής συνεργασίας στην όποία καταστάλαξε η Κ.Ε. του ΚΚΕ έσ. ύστερα από έντονο διάλογο και πολύ προβληματισμό είναι να μην φανεί ότι τό ΠΑΣΟΚ δεν διατηρεί τις δυνάμεις που τό εμπιστεύτηκαν πριν 9 μήνες. Να μην φανεί ότι τό μπάλονι των ύποσχέσεων ξεφούσκωσε, μήπως έπωφεληθεί η Δεξιά, που ένεδρεύει. Άς είναι. Η σημασία πάντως της τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι άποφασιστικά ίσοπεδωτική. Η οικονομική ανάπτυξη συμβαδίζει με τήν πράσινη ΕΑΔΕ κι ο δρόμος στο σοσιαλισμό με τήν ανάδειξη άρχηγών και άρχηγίσκων.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗ

Ἀγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ,

Θά σᾶς παρακαλοῦσα πολύ, καί μόνο γιά λόγους βιβλιογραφικῆς ἐνημέρωσης στούς ἀναγνώστες σας, νά φιλοξενηθεῖτε τά πιά κάτω, σχετικά μέ τό πολυσέλιδο ἄρθρο τοῦ κ. Θ. Χατζηπανταζή, «Ἡ εἰσβολή τοῦ Καραγκιόζη στήν Ἀθήνα τοῦ 1890» (τεύχος 49, Μάρτιος 1982).

Κί αὐτό πάλι θά τό παραλείπα, ἂν δέν ἀναφερόταν, στά βιβλιογραφικά ἀκριβῶς τοῦ ἄρθρου, καί τ' ὄνομά μου, ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου μου «Καραγκιόζη ὁ Πρόσφυγας» κί ἕνα μόνο (1) ἄρθρο τοῦ 1864 πού ἀναδημοσιεύω ἐκεῖ. Ἐπειδή, λοιπόν, ἕνας ἀναγνώστης πού δέν ξέρει τό βιβλίο-λεῦκωμα αὐτό, τῶν 530 σελίδων (ἐκδόση «Γκούτενμπεργκ», πού κατ' ἐξάιρεση καί ἀντιδεοντολογικά παραλείπει ὁ κ.Χ.) θά ἀδικήσῃ τή συμβολή μου στήν παρουσίαση (ἄς ποῦμε μόνον αὐτό) τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου Σκιάς στό Κοινό, κἀνω τόν κόπο νά παρατηρήσω τά πιά κάτω, βιβλιογραφικά μόνο. Γιά τίς κρίσεις του καί παρατηρήσεις, τίς ἀξιολογήσεις του καί σύνθεση τῶν «πληροφοριῶν» του, δυστυχῶς δέν ἔχω χρόνο ν' ἀπασχοληθῶ. Δικαίωμά του, ἄλλωστε, ἀναφαίρετο νά γράφει, σάν κριτικός, ὅ,τι νομίζει.

Καί τώρα στά βιβλιογραφικά παραλειπόμενα τοῦ ἄρθρου, ὕστερα ἀπό τήν κατηγορηματική του δήλωση, ὅτι «σ' ὀλόκληρη τήν ἔκταση τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔξι μόνο ἀκριβεῖς χρονολογίες ἔχει στή διάθεσή του ὁ μελετητής τοῦ Κ.» κ.λπ. Ὑπάρχουν, ὅμως, καί ἄλλες τέτοιες ἀκριβεῖς χρονολογίες, πού προκύπτουν καί ἀπό δημοσιεύματα στό βιβλίο μου καί στόν «Ἀντικαραγκιόζη» τοῦ Σπ. Κοκκίνη, πού τόν ἀναδιφεῖ ὁ κ.Χ. Εἶναι οἱ παρακάτω δεκαεῖς (16), πού, ἂν προστεθοῦν στίς ἔξι (6) τοῦ κ.Χ., καλύπτουν σχετικά καλά ὅλο τόν αἰῶνα, καί μάλιστα σέ κάθε δεκαετία του, ἀπό τό 1827 μέχρι τό τέλος του. Κι ὅταν πάρουμε τόν σχετικά ἄργό ρυθμό τῆς κοινωνικῆς - πολιτιστικῆς ζωῆς, καί χωρίς νά ὑπολογίσουμε πόσα ἀκόμα δημοσιεύματα δέν ξεχωρνιάσαμε ἀκόμα (πρβλ. τήν τελευταία παράγραφο ἐδῶ), μπορούμε κατηγορηματικά νά μιλήσουμε γιά τήν ζωντανή παρουσία τοῦ Κ. σ' ὅλη τήν τότε ἐλληνική κουλτούρα.

Τά παραλειπόμενα, κατὰ χρονολογική σειρά, εἶναι:

1. «Γενική Ἐφημερίδα», 17 Δεκ. 1827, Ναύπλιο (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ.73). Ἀποδείχνει ὅτι ὁ Κ. ἔχει εἰσχωρήσει πιά στή ζωὴ καί τίς ἠθολογικές ἐκτιμήσεις τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἡ πιά παλαιά τυπωμένη ἀναφορά στήν Ἑλλάδα.

2. Στό βιβλίο «Ἑλληνικά Σύμμεκτα», ἐκδόση Παρισίων 1831, ὁ Κ. συνδέεται μέ ἀντικαποδοστριακό σκῶμμα (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 73).

3. 1837, Παρίσι πάλι, στό βιβλίο «Ἡ Πρόσδος τοῦ Σοφιανόπουλου» ἐπιτρατεύεται ὁ Κ. στόν ἀντιμοναρχικό

ἀγῶνα!.. (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 73).

4. 1844, σέ βιβλίο τοῦ ὁ J.J. Amère συνδέει τόν Κ. μέ τήν ἀρχαία κωμωδία, τόν Ἀριστοφάνη καί τήν Ποιητική τοῦ Ἀριστοτέλη!.. (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 74).

5. 1856, Χαλκίδα, «...ἐπγγαῖνα εἰς τό ἐπάνω Καφενεῖον ὅπου ἐπαρίσταναν σχεδόν καθ' ἑσπέραν τόν Καραγκιόζη» (Σπ. Κοκκίνη, σ. 15).

6. 1879, 24 Ὀκτ., ἐφημερίδα τῆς Χαλκίδας «Εὐβοία», φ. 197, «ὁ Κ. [...] ἄρθρον προσελκύει καθ' ἑσπέρας πληθος ἐκ τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἰδίως». Ἀπό σημεῖωμα τοῦ Γ. Φιλάρτου, ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε ὅτι παιζόταν καί τό ἐργο «Ἡ ὠραία Σειρήνη» (Σπ. Κοκκίνη, σ. 15).

Στήν ἐβδομαδιατική ἐφημερίδα τῆς Καλαμάτας «Φαράϊ», μέ τήν ἔρευνα τοῦ ἀδέχαστου φίλου Γιάννη Ἀναπλιώτη, διαπιστώθηκαν τρία (3) δημοσιεύματα γιά τόν Καραγκιόζη (ὁ κ.Χ. πρόσεξε μόνο τό ἕνα, 14 Ἰουλ. 1896). Μέ τήν εὐκαιρία, πληροφοροῦ ὅτι στήν ἐφημ. τοῦ Πύργου «Αὐγή» ὑπάρχουν πολλά δημοσιεύματα γιά τόν Κ. Ὅταν ἀπευθύνθηκα σέ φιλόλογο νά τά ἀναδιφῆσει καί νά τά ἐκδώσει, αὐτός μοῦ ζήτησε (1975) 50.000 δρχ.

7. 1896, 9 Ἰουνίου (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16).

8. 1896, 23 Ἰουνίου («τό φιλοθεάμον (;) κοινόν τῆς πόλεώς μας σαρδελοειδῶς συνωθεῖται ἵνα ἀκούσῃ τίς ἀηδίες τοῦ Κ.») (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16)

9. 1899, 8 Αὐγ. (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16)

10. 1900, 23 Ἰουλ., ἐφημ. «Φῶς».

11. 1900, 7 Νοεμβρίου, ἐφημ. «Φρουρός» (Σπ. Κοκκίνη, σ. 16).

Σ' ὅλα αὐτά τά ἕνδεκα (11) δημοσιεύματα ὑπάρχουν ἔμμεσα ἢ ἄμεσα σπουδαία στοιχεῖα γιά τό θέμα τοῦ κ.Χ., καί τά σχολίασε ἐκτακτικά ὁ ὑποφαινόμενος, στόν Κ. τόν Πρόσφυγα, σσ. 73-103.

12. 1890, «Ἐστία», δημοσιεύεται διαταγή τοῦ Φρουραρχείου, πού ἀπαγορεύει εἰς τούς ἀξίωματικούς νά πηγαίνουν στόν Κ.! Ἀκολουθεῖ σπαρταριστή περιγραφή τῶν παραστάσεων... (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σ. 91)

13. 1893, «Μηνύτωρ», 3 Σεπτ., ὠραία σχόλια καί συσχετισμοί.

14. 1894, 26 Ἰουλ., «Ἐστία», ὁ Καραγκιόζης στό Μαρούσι!..

15. 1894, 1 Αὐγ., «Ἐστία», συνέχεια μέ τό Μαρούσι.

16. 1895, 10 Ἰουλ., «Νέα Ἐφημερίς», μιλάει γιά... «τρισηπταετη ἐξέλιξη τοῦ διαδίστατου Κ.»

Τά 13-16 ἀναδημοσιεύτηκαν στό *ΘΕΑΤΡΙΚΑ 1974* καί περιέχουν πλοῦτο ἀφάνταστο γιά τό θέμα τοῦ κ.Χ.

Πρῖν τελειῶσω, δέν θά ἔπρεπε νά παραλείψω τρεῖς (3) ἀκόμα μαρτυρίες τῆς ἀρχῆς ἐκείνου τοῦ αἰῶνα, πού ἀφοροῦν παράσταση στό Σαράϊ τῆς Τριπολιτσᾶς (1799), σέ πανηγύρι στήν Κωνσταντινούπολη (1802) καί παρά-

σταση Κ. στά Γιάννενα (1809), πού παρακολούθησε ὁ λόρδος Βύρων μέ τό φίλο του Χόμπχαουζ!.. Ἔχουν καί ἱστορικό καί συναισθηματικό βάρος. (Κ. ὁ Πρόσφυγας, σσ. 126-130)

Ὅσο πιά σύντομα, διαφέντεψα τά δίκια τοῦ καλοῦ μας Καραγκιόζη, πάνω σέ βιβλιογραφικά (ἀλλά καί πόσο οὐσιαστικά) βοηθήματα. Καί τελειῶνω μέ τήν ἐπίκληση νά ψάξουμε γιά δημοσιεύματα στόν ἑλληνικό Τύπο μετά τό 1821! Τό δικό μου πάθημα νά παραλείψω τήν ἀναδίφηση στό «Ἐλεύθερον Βῆμα», 1922-44, πού τήν ἔκαμε ὁ σπουδαῖος Γιώργος Παναγιώτου κι ἀπόδωσε 25(!) λήμματα Καραγκιόζη, πού τά πιά πολλά ἀγνοοῦσα, νά μὴν ξανασυμβεῖ σέ κανέναν ἔρευνητή. Ὅπως καί τό κλασικό ἐργο τοῦ Μολέα «Ὁ Γάμος τοῦ Καραγκιόζη» μέ ἀφθονα σχέδια, πού τελευταία μοῦ ὑποδείχθηκε δημοσιευμένο σέ ἐφημερίδα μεσοπολεμική.

Εὐχαριστῶ πολύ γιά τή φιλοξενία
Θανάσης Φωτιάδης

Ἀπάντηση στήν ἐπιστολή Φωτιάδη, τοῦ συνεργάτη μας Θόδωρου Χατζηπανταζή.

Ἡ ἐπιστολή τοῦ κ. Φωτιάδη μᾶς δίνει τήν εὐκαιρία νά ξαναγυρίσουμε στό θέμα τῆς ἐρασιτεχνικῆς μέχρι σήμερα ἐνασχόλησης πολλῶν Ἑλλήνων ἐρευνητῶν μέ τήν ἱστορία τοῦ Καραγκιόζη. Καί μᾶς εὐκολώνει νά ἀναπτύξουμε κάπως διεξοδικότερα τό θέμα, μέ τή βοήθεια συγκεκριμένων παραδειγμάτων. Ὅταν ἔγραφα στό ἄρθρο μου διή ή πλειοψηφία τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων περιορίζεται στήν ἀμέθοδη συλλογή ἀνεξέλεγκτων πληροφοριῶν καί ἀνεκδότων, εἶχα ὑπόψη μου βιβλία ἀκριβῶς σάν αὐτό τοῦ ἐπιστολογράφου. Στήν περίσταση ἐκείνη, δέν θεώρησα ἀπαραίτητο νά τό κατονομάσω. Ἡ τωρινή πρωτοβουλία τοῦ συγγραφέα του ὅμως δέν ἀφήνει περιθώρια γιά παραπέρα ἀβρότητες.

Τό βιβλίο τοῦ κ. Φωτιάδη εἶναι πραγματικά ἕνα ὀγκῶδες (καί πανάκριβο!) λεῦκωμα, μέ ἀναμφισβήτητη ψυχαγωγική ἀξία, ἀλλά μέ ἀνύπαρκτη ἐπιστημονική χρησιμότητα. Χαζεύοντας στίς πλοῦσια εἰκονογραφημένες σελίδες του, ὁ ἀργόστολος «καραγκιοζόφιλος» θά βρεῖ μπόλικο ἀξιοπεριέργο ὕλικό νά σκοτώσει τήν ὥρα του. Ὁ μελετητής ὅμως θά δυσφορήσει καί θά κυριευτεῖ ἀπό ἀπελπισία. Γιατί, ἀνάκατες, ἀνεξέλεγκτες καί ἀσύνδετες, συνωστίζονται στίς σελίδες αὐτές οἱ πιά ἐτερόκλητες πληροφορίες καί τά πιά ἄλλοπρόσαλλα στοιχεῖα. Ποιήματα τοῦ Καθάφη συνδυάζονται μέ ἀνέκδοτα τοῦ Νασρεντίν Χότζα, παραθέματα ἀρχαίων συγγραφέων συμπλέκονται μέ ἄρθρα σημερινῶν ἐφημερίδων, οἱ μάσκες τῆς Σουμάτρας διασταυρώνονται μέ τόν Πτωχοπρόδρομο, ὁ ἔπαινος τῶν φίλων τοῦ συγγραφέα ἐναλλάσσεται μέ βίαιες ἐπιθέσεις ἐναντίον πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

έχθρών και αντίζήλων του (του ...Κάρουλου Κούν, του Παύλου Παλαιολόγου, του Γιώργου Ίωάννου κ.ά.π.). Ποιός είναι ο στόχος κι η κατάληξη του γραφικού αυτού μωσαϊκού; Αν μπόρεσα να καταλάβω καλά, μέσα στον ίλιγγο που με κυριέψε κατά την περιπλάνησή μου στο λαβύρινθο της συλλογιστικής του (πραγματικά, χρειάζεται να διαθέτει κανείς σιδερένια πειθαρχία για να μην παρατήρει την περιπλάνηση στη μέση), ή «έπιστημονική» θεωρία του βιβλίου είναι ή ακόλουθη: Ο Καραγκιόζης προέρχεται από το «μικροθέατρο» της αρχαιότητας, κατά τον ίδιο τρόπο που τα Άνασθενάρια προέρχονται από την αρχαία Τραγωδία (;) και το καρναβάλι από την αρχαία Κωμωδία (;). Οι Τούρκοι τον δημιούργησαν κάτω από την επίδραση του βυζαντινού Μίμου και οι Νεοέλληνες τον πήραν από τους Τούρκους όχι σαν ένα ξένο δάνειο, αλλά σαν έναν όμοιό τους «πρόσφυγα» που έπαναπατριζέται. Στίς μέρες μας θα άρχισι, για πρώτη φορά, η μεγάλη περίοδος ακμής του θεατρικού αυτού είδους!

Η επιστολή του κ. Φωτιάδη είναι αντίξια του βιβλίου του και χαρακτηριστική της έπιστημονικής του μεθόδου. Για μία ακόμη φορά, ο έπιστολογράφος συσσωρεύει - άκριτα κι άνεξελεγκτα - ύλικό ποικίλης προέλευσης και άσυμβίβαστου χαρακτήρα. Αν δεν κάνω λάθος, ή βασική του αντίρρηση άφορα τον ίσχυρισμό μου ότι, μέχρι πρόσφατα, ο ιστορικός του Καραγκιόζη είχε στη διάθεσή του έξι μόνο άκριβεις χρονολογίες, πάνω στις όποιες θα μπορούσε να στηρίξει ένα χρονικό της εξέλικτικής πορείας του έλληνικού Θεάτρου Σκιών κατά τον 19ο αιώνα. Έρχεται λοιπόν να άντιπαραθέσει έναν κατάλογο 16 άναφορών στον Καραγκιόζη του 19ου αιώνα, για να άποδείξει τό άβάσιμο του ίσχυρισμού μου. Δυστυχώς, ο κατάλόγός του είναι ένα πρόχειρο συνονθύλευμα παραπομπών, οι περισσότερες από τις όποιες δέν έχουν σχέση με τον έλληνικό Καραγκιόζη. Άρκετές άνάμεσά τους άναφέρονται στον τούρκικο Καραγκιόζη (π.χ. οι πληροφορίες για παραστάσεις στην Τριπολιτσά του 1799, στην Κων/πολη του 1802 και στα Γιάννενα του 1809, καθώς έπίσης και οι ύπ' άριθ. 1-4 του καταλόγου). Άλλες άναφέρονται στον Φαουλή (π.χ. οι 12,13 και 16). Και άλλες άποτελούν άόριστες και γενικές άναφορές, πράγμα που σημαίνει ότι δέν είναι χρήσιμες για μία χρονολογική άνάπτυξη της ιστορικής του εξέλιξης. Οι μόνες πραγματικά χρήσιμες πληροφορίες του καταλόγου είναι εκείνες που άντλούνται από τον Άντικαραγκιόζη του Σπ. Κοκκίνη. Γνωρίζοντας τις πληροφορίες αυτές, καθώς και όλες όσες άναφέρει στο βιβλίο του ο κ. Φωτιάδης (όπως είπα, είχα τον ήρωισμό να τό διαβάσω από την αρχή ως τό τέλος), έγραφα στο άρθρο μου ότι οι γνωστός χρονολογίες - όρόσημα του έλληνικού Καραγκιόζη, κατά τό

19ο αιώνα, ήταν μέχρι πρόσφατα έξι. Ο κατάλογος της έπιστολής δέν άλλάζει τον ίσχυρισμό μου, άφου δέν προσκομίζει στοιχεία διαφορετικά από εκείνα που ήταν ήδη γνωστά, όταν τον διατύπωσα.

Τό ζήτημα είναι ότι στην ιστορική έρευνα δέν άρκει ή άπλή άναζήτηση και έπισήμανση πιθανώς χρήσιμων πληροφοριών. Άπαραίτητη είναι και ή κριτική έπεξεργασία τους. Άπαραίτητη είναι και ή σύνθεσή τους σε ένα ίκανοποιητικό σύνολο. Η άνακάλυψη των πληροφοριών είναι μία σχετικά άπλή και μηχανική έργασία, την όποια ο άκνηρός μελετητής μπορεί να άναθέσει άκόμη και σε τρίτους, άν διαθέτει άρκετά χρήματα (όπως μας άποκαλύπτουν τό παζάρια του κ. Φωτιάδη με κάποιον μη κατονομαζόμενο φιλόλογο του Πύργου). Τό ζήτημα είναι να μπορεί να ξεχωρίσει κανείς, ύστερα από την άνακάλυψη των πληροφοριών, ποιές άναφέρονται στο θέμα του και ποιές όχι. Ποιές είναι χρήσιμες και ποιές είναι παραπλανητικές ή άναξιόπιστες. Και άκόμη πιο σπουδαίο είναι, σε ένα έπόμενο στάδιο, να μπορεί να τις έρμηνεύει κανείς πειστικά, να τις συνθέσει σε ένα έγκυρο σύνολο. Ο κ. Φωτιάδης άρπάζεται με μεγάλη ένθουσιασμό, αλλά όχι με πολλή κρίση, από κάθε πιθανή και άπίθανη πληροφορία που θά βρεθεί στο δρόμο του. Για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο όθωμανικός Καραγκιόζης κατάγεται από τους μίμους της αρχαιότητας και ότι οι Έλληνες τον παρέλαβαν από τους Τούρκους σαν μία κληρονομιά που δικαιωματικά τους άνηκε! Η περίπτωση του δικαιώνει τις μελαγχολικές διαπιστώσεις, για την ποιότητα της μέχρι τώρα έρευνας γύρω από την ιστορία του Καραγκιόζη, που διατύπωσα στην είσαγωγή του άρθρου μου.

Θόδωρος Χατζηπανταζής

«Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ»

Άγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ,

Πολύ χρήσιμο και φιλόπονο τό σχολίο του Γιάννη Χάρη για τις κακότεχνες εκδόσεις, τις άπρόσεχτες μεταφράσεις και τις άνύπαρκτες επιμέλειες, όπως άποθεώνονται στο παράδειγμα «Εκατό χρόνια μοναξιά». Θά ήθελα να έπισημάνω ένα άκόμα έργο της τριάδας Λιβάνη - Φίλια - ΑΒΑ, τό βιβλίο του ALFRED VON MARTIN, *Η Κοινωνιολογία της Άναγέννησης*, Νέα Σύνορα, 1979. Στο έξώφυλλο διαβάζουμε: Πρόλογος - επιμέλεια: Βασίλη Ι. Φίλια. Στη δεύτερη σελίδα άνακαλύπτουμε άλλο όνομα για την «επιμέλεια - Διόρθωση». Σε τί άκριβώς συνίσταται τό έργο της επιμέλειας του κ. Φίλια; Πρέπει κάποτε έπιτέλους να μάθουμε να άκριβολογούμε. Ο πρόλογος πάντως του κ. Φίλια στερείται επιμέλειας. Διαβάζουμε: «Βασικά (SIC) στάθηκε τό έργο της γενιάς... ή διασύνδεση». Όσο για τό περιεχόμενο της προσφοράς αυτής των δύο σελίδων του προλόγου, μαθαίνουμε τό σημαντικό ότι ο MARTIN ήταν πνευματικός πατέρας του κ. Φίλια και διαβάζουμε μία σειρά από κοινότητες φράσεις που θά κοσμούσαν τον πανηγυρικό όποιοδήποτε τιμώνου: «...έπιτέλεσε ένα έργο άξέπέραστο σε πρωτοτυπία και έμβάθυνση», «...σε μία τόσο άφάνταστα πολυσύνθετη φάση της άνθρώπινης ιστορίας». Άνακαλύπτουμε τέλος ότι τό 1923 ήταν ο χρόνος κατάληψης της έξουσίας από τους έθνικοσοσιαλιστές. Προϊόν και αυτό επιμέλειας άνάλογης με του συγγραφέα του προλόγου.

Εύχαριστώ για τή φιλοξενία,
Δ. Κωνσταντίνου

ΠΕΡΙ ΚΑΚΟΠΙΣΤΙΑΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΑΣΤΩΝ

Μέ άφορμή τό άρθρο του Δ. Παπαδημητρόπουλου «Αναγκαίες Έπαναλήψεις...» (*Πολίτης* Νο 45) διατύπωσα την αντίθετη έκτίμησή μου στο «ΠΑΣΟΚ, Έκσυγχρονισμός, Μικροαστισμός» (*Άντιθέσεις* Νο 8). Η Άννα Φραγκουδάκη, νομίζοντας ότι εκείνη είναι έλευθερη ν' άντιτάξει στην άνάλυσή μου όλες τις άντιρρήσεις που δέ μπορούσε να προβάλλει (και δέν πρόβαλε) ο Δ. Π., δημοσίευσε στον *Πολίτη* Νο 50-51 τό κριτικό σημείωμα «Περί ήγεμονίας των Μικροαστών». Σχετικά έχω να παρατηρήσω τό εξής:

1. Η Α.Φ. άποφάνεται: «Τό ΠΑΣΟΚ είναι λοιπόν, κατά τον άρθρογράφο, κόμμα των μικροαστών (έξασφαλίζει την "ήγεμονία" τους)». Άλλά γιατί «κατά τον άρθρογράφο»; Δέν κατάλα-

βε ότι, πριν από μένα, ο Δ.Π. διαπίστωνε «τή μερική ιδεολογική ήγεμονία του μικροαστισμού μέσα στο σύνολο του "λαού"...»; (*Πολίτης* Νο 45, σελ. 20). Αν εκείνη κρίνει ότι ή ψήφος του 1967 «όρισμένων μικροαστικών κατηγοριών» προς τή γαλλική δεξιά άποδεικνύει ότι στην Ελλάδα του 1981 οι μικροαστοί ύποστήριζαν τή δεξιά, τότε γιατί δέν άντίκρουσε τό άρθρο του *Πολίτη*, που, κατά την έκφραση της Α.Φ., έκτιμά ότι τό ΠΑΣΟΚ προχώρησε «έλκοντας μικροαστικές κατηγορίες»; Αν πάλι δέν νομίζει ότι ή γαλλική ψήφος του 1967 προσφέρει τέτοια άπόδειξη, τότε γιατί την παρεμβάλλει στη διχογνωμία μου με τον Δ.Π.; Άπλως για να μπερδέψει τον άναγνώστη;

2. «'Αν τό κείμενο τών 'Αντιθέσεων (συνεχίζει ή Α.Φ. - πού, άς σημειωθεί, δέν είναι τών 'Αντιθέσεων, αλλά προσωπική μου αντίληψη και ευθύνη) δέν περιείχε τόσο Μάρξ και τόσο Λένιν, θά είχε κανείς τό κουράγιο ν' άπαντήσει ότι πρόκειται γιά διαπίστωση θεωρητικά παράλογη: ποτέ στην ιστορία δέν ύπήρξαν ούτε πουθενά φαίνεται νά υπάρχουν μικροαστοί πού νά "θέλουν" όποιαδήποτε κοινωνική άλλαγή θέτει σε κίνδυνο τήν ιδιότητά τους ώς ανεξάρτητων ιδιοκτητών». 'Αλλά:

α) 'Αν «δέν ύπήρξαν ούτε... ύπάρχουν μικροαστοί πού νά "θέλουν" συλλογική ιδιοκτησία, αυτό δέν κάνει τήν πρόταση «θεωρητικά παράλογη», αλλά εμπειρικά αναπόδεικτη ή και διαψευσμένη. 'Όμως, σωστά τό διατύπωσε ή Α.Φ., θά τήν έβρισκε θεωρητικά παράλογη, έπειδή δέ χωράει στό καλούπι τού Μαρξισμού-Λενινισμού. Κι άν ή Α.Φ. δέ βρίσκει «τό κουράγιο», όπως λέει, δέν είναι γιά λόγους εμπειρικούς, αλλά γιά τόν «τόσο Μάρξ και τόσο Λένιν». (Έχασε τό δάσκαλο τού Λένιν, τόν Κάουτσκι, άλλ' αυτόν ποιός τόν πιάνει στό θεωρητικό του στόμα.)

β) Γιά τά εμπειρικά δεδομένα, εγώ παρέπεμπα στόν Πέρυ 'Αντερσον «Δυτικός Μαρξισμός». Μπορεί όμως ή Α.Φ. κι όποιος άμφιβάλλει γιά τήν πρότασή μου νά συμβουλευθεί και τό «Les Bolchéviki par eux-mêmes» - G. Haupt, J.J. Marie-Maspero και πιο κοντά μας τήν κοινωνική σύνθεση τής Συντακτικής 'Επιτροπής τού Πολίτη,

των 'Αντιθέσεων και κάθε άλλου άριστερου περιδοικου, τής Κεντρικής 'Επιτροπής τού ΚΚΕ έσ. κ.ο.κ., χωρίς ποτέ καμιά εξαίρεση. Πέρα από τήν ψήφο όρισμένων κατηγοριών μικροαστών, σε μία όρισμένη χρονική στιγμή, σε μία όρισμένη χώρα, μήπως ή Α.Φ. θά 'πρεπε νά ενδιαφερθεί γιά τόν κοινωνικό καθορισμό τών στελεχών τών Κ.Κ.Γ., Σ.Κ.Γ., Ρ.Σ.Υ., και τών άλλων άριστερων φορέων στην ίδια χώρα;

3. 'Η Α.Φ. εκλαμβάνει γιά «... "μικροϊδιοκτητικό" τρόπο παραγωγής (άν κατάλαβα καλά) τόν ύπάρχοντα έλληνικό καπιταλισμό». 'Όχι, δέν κατάλαβε καλά. 'Άλλο είναι ό μικροϊδιοκτητικός τρόπος παραγωγής κι άλλο ένας κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός, είτε ό ελληνικός είτε όποιοσδήποτε. Στο άρθρο, πού θέλησε νά κριτικάρει ή Α.Φ., έλεγα ότι «παρά τήν αυτοτέλεια τού κειμένου αυτού, ή θεωρητική του ύποδομή θά ξενίσει λιγότερο άν προηγηθεί ή άνάγνωση τού άρθρου μου "Ο τρόπος παραγωγής στην 'Ελλάδα τού 19ου αιώνα" στίς 'Αντιθέσεις νο 6». Κανείς δέν είχε ύποχρέωση νά διαβάσει και κεινο τό άρθρο. 'Η Α.Φ. όμως, πού ήθελε νά καταλάβει τά λάθη μου και νά τά έξηγήσει στους άναγνώστες της, δέν θά 'πρεπε νά τό διαβάσει γιά νά μάθει πώς περιγράφει κατ' έμέ ό Μάρξ τό «μικροϊδιοκτητικό τρόπο παραγωγής»;

4. 'Αν παραμερίσουμε διάφορες κορώνες πολεμικής, διαστρεβλώσεις και

αναλήθειες (π.χ. ή Α.Φ. μου προσάπτει «...άγανάκτηση... γιατί ό Πολίτης τολμάει νά διατυπώνει πολιτική κριτική, ενώ εγώ εξέφρασα εύχαριστίες... κυριολεκτικές» πρós τον Δ.Π.) δέν άπομένει τίποτα ούσιαστικό. 'Αν ή Α.Φ. βρει τό κουράγιο και καταλάβει καλά γιατί και ποιές άκριβώς θέσεις μου είναι δεξιές και συνιστούν στην «καλύτερη περίπτωση... περονισμό» (και στη χειρότερη τί άραγε;), άς τό πει, όχι τόσο γιά νά μήν επιτρέπει τήν ύποψία ότι συκοφαντεί, όσο γιά νά γίνει ή διχογνωμία αποδοτική, πού ήταν έξάλλου κι ό κύριος στόχος τού δικού μου άρθρου.

Εύχαριστώ
Θανάσης Καλόμαλος

Υ.Γ.1
Υ.Γ.2 Νομίζω ότι όταν ό Πολίτης κρίνει κάποιον άρθρο άξιο τής κριτικής του, πρέπει τήν άπάντηση σ' αυτή τήν κριτική νά μήν τή μεταθέτει άνάμεσα στίς έπιστολές.

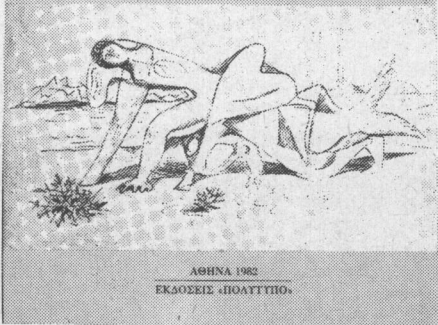
Θ.Κ.

Στόν κ. Θ. Καλόμαλο όφειλουμε νά ζητήσουμε νά μάς συγχωρήσει τήν κακοποίηση τού όνόματός του, λόγω κακής διόρθωσης τού δοκιμίου, στό άρθρο τής 'Αννας Φραγκουδάκη. Και έπειδή ή συγγνώμη μας δέν μπορεί παρά νά είναι ειλικρινής, ίσως καταλάβει γιατί στη θέση τού ύπερόγραφου 1 τής έπιστολής του ύπάρχουν άπλώς άποσιωπητικά.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΕΠΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΚΑΒΒΑΔΙΑ

'Αλέξανδρος 'Αργυρίου • Γιώργος 'Ιωάννου
Στρατής Τσίρκας • Ντίνος Χριστιανόπουλος

ΑΘΗΝΑ 1982
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

«Επτά κείμενα για τον Νίκο Καββαδία»

Γράφουν: Αλέξανδρος Αργυρίου,
Γιώργος Ιωάννου, Στρατής Τσίρκας
και Ντίνος Χριστιανόπουλος.

Μια έκδοση βασισμένη σε κείμενα ήδη
δημοσιευμένα στο ANTI.

Αλλά και δύο ανέκδοτες εργασίες:
Αλεξ. Αργυρίου, «Λούλης κατά Καββαδία»
και Ντίνος Χριστιανόπουλος,
«Ο Γάλλος ποιητής Η. J.-M. Levet
και η επίδρασή-του στον Νίκο Καββαδία»

Μία συμβολή στη γνωριμία του ποιητή
των «μακρινών οριζόντων»
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

Δεινοκράτους 131 τηλ. 72.29.237 - 72.32.713